شاہ حسین نمبر

پنجابی ادب

لاہور

حضرت مادھو لال حسین دے ۳۶۳ ویں عرس دے موقعے لئی اک نذرانہ

No. 68524

Regd L. No. 7405

Monthly PANJABI ADAB Lahore

5th Year of Pulication

ابّا

اماں جی! تسی چپ چپ کیوں رہندے او؟ سوہنے سوہنے کپڑے کیوں نہیں پاندے؟ ہن تے سارا دن تسی کم کار وی آپ ای کردے او۔ آپے روٹی پکاندے او، بھانڈے تے کپڑے وی آپ ای دھوندے او۔ کریم کتھے ٹر گیا اے جیہڑا ساڈا کھانا پکاندا سی تے سانوں سکول وی چھڈن جاندا سی۔ ہن مائی وی نہیں آوندی۔

اماں جی! تسی سارا سارا دن اداس کیوں رہندے او، سہیلیاں کول کیوں نہیں جاندے؟ تے نہ تہاڈیاں سہیلیاں کدی ملن آوندیاں نیں۔ اوہ جدوں آوندیاں سن تے ساڈے لئی ٹانیاں تے کھڈونے لیاوندیاں ہوندیاں سن۔

اماں جی! کل میں اپنے ہمسایاں دے چھوٹی نوں ویکھیا سی اوہ جیہڑا میتھوں بہر کراوندا ہوندا سی جھولی وچ کے پیار کردا سی پر ناں میتھوں اوس نے پیار ای نہیں کیتا۔ میتھوں ویکھ کے لوکاں دی نظر لگ گئی اے میں کداں دسیا میں اوہنوں کی ہو گیا اے؟ اوہ میتھوں بھنڈا دا اے۔

اماں جی! اوہ میرا یار اے ناں، جیہڑا میرے نال پڑھدا اے۔ کل اوہدے ابا جی اوہدے لئی نویں نکور کپڑے لیائے سن بڑے ای پیارے تے ناں نویں جتی وی۔ تسی میرے لئی کیوں نہیں لیاندے؟ ویکھو میرا بوٹ سارا پاٹ گیا اے۔ کوٹ وی پچھلے سال والا اے۔ ویکھو ایہدیاں باہواں کتھے پہنچ گئیاں نیں۔

اماں جی! جیہڑا اللہ میاں کول ٹر جاندے کیہ اوہ پرت کے نہیں آوندے؟ ہن ابا جی کدی وی نہیں آون گے؟

اماں جی! اگلے دن میں گلی وچ کھلیا تاں شفیق تے حامد لڑ پئے لڑ دے سن۔ حامد بھج گیا سی اوہناں کول ہیں ناں اوہ وی لڑیا تاں اوہ شفیق نوں آکھن لگا۔ ایہنوں وی لڑ دے دے وچار یتیم اے۔ تے اوس میتھوں ادھا دے وتا۔ اماں جی! یتیم کیہنوں آکھدے نیں؟

اماں جی! ساڈے مکان دے مالک تہاڈے نال جھگڑدے کیوں سن؟ کیہ تساں اوہناں نوں دو مہینیاں دا کرایہ نہیں دتا؟ اوہ سانوں گھروں کڈھ دین دا ڈراوا کیوں دیندے سن۔ تے نالے اماں جی! تساں دو مہینیاں توں میرے سکول دی فیس وی نہیں دتی۔ ماسٹر ہوریں اج بڑے ناراض ہوئے سن۔ آکھدے سن تیرا ناں کٹ دیاں گا۔ خبردار جے سکول آئیوں۔

اماں جی! دسو ہن میں کیہ کراں؟

امی جی! تسی تے روندے پئے او۔ کیوں؟

لال وے! میرے جانے غم نہ کر۔ اللہ بہتر کرے گا۔ ہن سب ٹھیک ہو جائے گا۔ پچھلے پرسوں اک رحمت دا فرشتہ ساڈے گھر آیا سی کہ جیہڑا اپنے سارے روپے لیاوے گا۔ میں تیرے لئی نویں کپڑے بنواں گی۔ نوی جتی وی لیاں گی اول نوں۔ لڑ دے آن دا فیصلہ وی آ جاوے گا۔ سکول دی فیس، مکان دا کرایہ سبھ کجھ دے دیاں گی تے پچھ وی ساڈے کول بچے سارے روپے بچ جان گے۔ ایہہ روپے سانوں مسلم انشورنس کمپنی والیاں ملن گے۔ اوہناں دا بندہ پہلے میرے کولوں ناں پتہ لکھوا کے لے گیا سی۔ اوتھے تیرے ابا جی نے زندگی دا بیمہ کروایا ہویا سی۔ کمپنی دا ایہہ بندہ گھر دا کول آیا سی۔ میری مت ماری ہوئی سی میں ہر واری اوہناں دی زندگی دے بیمے توں اوہناں نوں روک دتا۔ رب نہ کرے اوہ مر جان۔ اللہ اوہ بیمہ میرے بھاگاں وچ نہ ہوندا۔ جیہڑا میتھوں اوہناں دی زندگی دے ویلے وچ پتہ نہیں اوہناں میتھوں لکا کے کدوں زندگی دا بیمہ کروا لیا سی۔ ایہہ بھیت تے پرسوں تیرے چاچا جی نے کھولیا تے نالے کمپنی نوں اوہناں دی موت دی دس پائی۔

جیوندیاں تاں اوہ ساڈا خیال رکھدے ای سن پر موتوں پچھے وی اوہ سانوں نہیں بھلے۔ تیرے ابا جی کیہ چنگے سن۔ رب سارے ای بندیاں نوں ایہو جیہے ابے ای دیوے۔

(اشتہار)

دل کش - دیدہ زیب - مضبوط اور پائیدار

سوٹ کیس

بستر بند

ٹفن کیس

اٹیچی کیس

ہر قسم

ٹھوک و پرچون خریدنے کے لئے:

عالمگیر ہاؤس

شاہ عالم مارکیٹ ——— لاہور

خواتین کا پسندیدہ "ڈیموکریٹ"

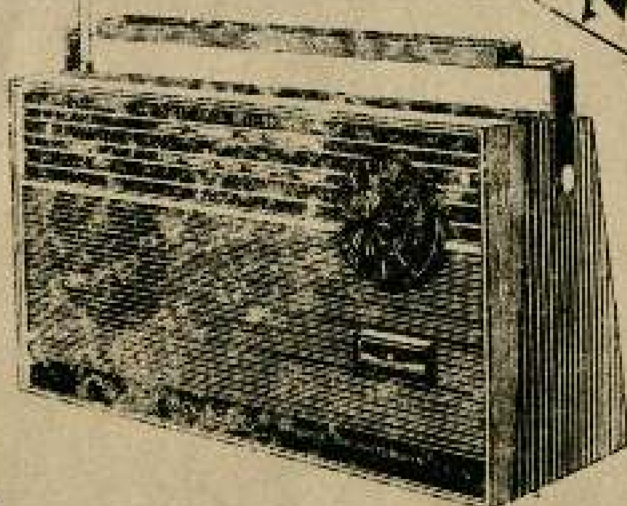
دیکھنے میں دیدہ زیب

مردوں کا پسندیدہ "ڈیموکریٹ"

کارکردگی میں بے مثال

لڑکوں اور لڑکیوں کا پسندیدہ "ڈیموکریٹ"

NEC

RGA

اعلیٰ کوالٹی آل ٹرانزسٹر ۳ بینڈ پورٹیبل ریڈیو

کیپیٹل ٹریڈنگ کمپنی

شاہ حسینؒ

دی نذر

ماہنامہ پنجابی ادب لاہور

شمارہ ۴	اپریل ۱۹۶۶ء	جلد ۷

نگران
صوفی تبسم

ایڈیٹر
خالد لاہوری

مُل: دو روپے

ناشر: محمد عبداللہ   طابع: نقوش پریس لاہور

ایس پرچے وچ

پہلی گل — ادارہ — ۴

تبرک

کافیاں — شاہ حسین — ۵

تصوف

صوفی مت دا نکاس — پروفیسر موہن سنگھ — ۱۳
شاہ حسین دا مذہب — موہن سنگھ جوبل — ۲۲
ایہہ ملا مٹنے — غلام یعقوب انور — ۲۵

ناوَل

ناں حسینا — نور کاشمیری — ۳۴
حضرت مادھو لال حسین — نور احمد چشتی — ۴۱

شوہ

شاہ حسین تے اوہدا سائیں — مسعود اللہ خاں — ۶۳

سنگیت

شاہ حسین تے سنگیت — افضل پرویز — ۶۹

وچار

شاہ حسین — جیلانی کامران — ۷۵

شاعری

مادھو لال حسین دی شاعری — احمد سعید — ۸۷
شاہ حسین — پیارا سنگھ پدم — ۹۲
شاہ حسین دی اک کرامت — راحت نسیم ملک — ۹۷
شاہ حسین دی شاعری — نصیر ملک ایم اے — ۱۰۴
شاہ حسین دیاں کجھ علامتاں — حسین شاہد — ۱۰۸
شاہ حسین دے سرنانویں — غلام یعقوب انور — ۱۲۰
شاہ حسین دا اثر دوجیاں شاعراں تے — انور بیگ اعوان — ۱۳۰
شاہ حسین تے بیدار دی دا تجربہ — گوہر نوشاہی — ۱۴۲

کتاباں

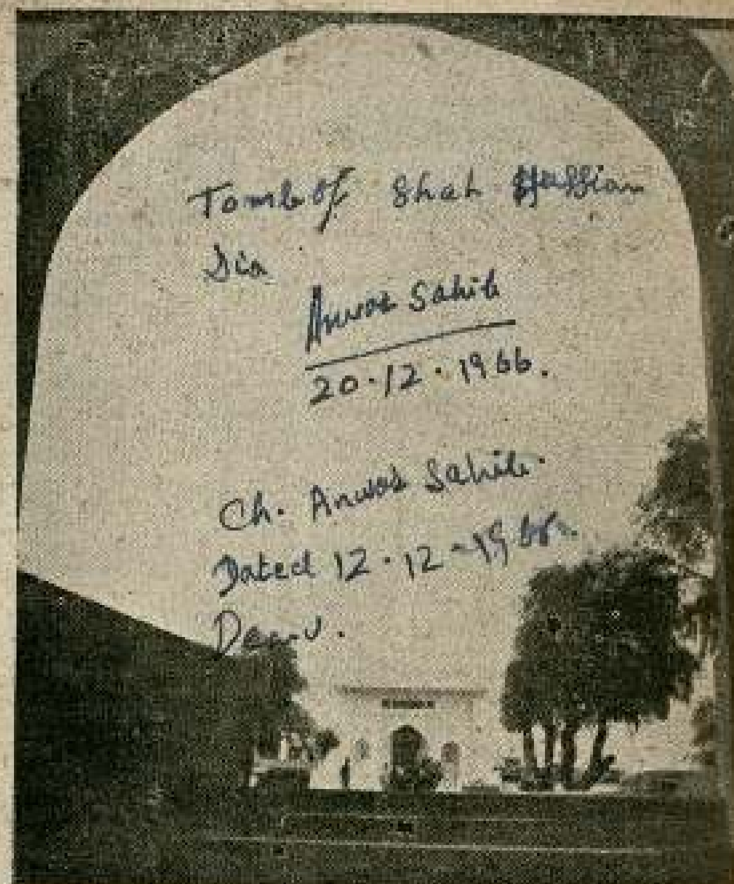
شاہ حسین بارے کتاباں — محمد آصف خان — ۱۴۵

شہر

شاہ حسین دا شہر — آغا علیمی — ۱۵۷

رپورتاژ

دیوا تے لاٹ — حمید شیخ — ۱۶۰
ڈگا تے اگ — زنیوہ — ۱۶۱
آزادی دا ڈھول — طارق حمید — ۱۶۵
کردا میلہ میلہ — راجہ رسالو — ۱۷۱

شاہ حسین رح

دا

مزار شریف

پہلی گل

ایہہ پرچہ شاہ حسین دی نذر اے ۔ اوہ شاہ حسین جنہاں دے ورتے ، ۳۶۷ ورھیاں توں لوکائی نذراں بھینٹ کردی اے ایہناں وچ بادشاہ وی سن تے فقیر وی ، رلے دی سن تے ہماتڑ وی ــــــ اوہ شاہ حسین جنہاں پنجابی ماں بولی وچ ربی پیار دے وڈمُلّے گیت گائے ۔ جنہاں شوہ نوں ریجھاون لئی ہڈاں دا بالن بالیا تے سُولاں دا سالن کھادا ۔ جنہاں ویلے شرع دے رشیہاں پتیں ملے ہوئے سن تے گلیں زہری ناگ پھر دے سن ، پر ایہہ ملامتی اپنے رانجن نال اکو کو ہون دی لوڑ اکے دے ہوڑیاں ہٹکیاں توں بے پرواہ ، سوا سیر دی ستی وچ مست رنے اوڑک اپنے شوہ نوں ریجھا لیا تے اوہدے دل دا ویہڑا سہاون لگ پیا ۔

اپنے ثقافتی تے ادبی ورثے دی بھال لئی جیوندیاں قوماں دی نشانی ہوندی اے ۔ پنجابی مجلس لاہور وی اپنے ورثے نوں وچ سی پر اوہنوں ۱۹۵۷ء وچ ایس جرم وچ پھاہی دا رسا چُمنا پیا ۔ جد پاکستان رائٹرز گلڈ دا "پنجابی گروپ" ہوند وچ آیا تاں ایہدے آگوہتھاں اک واری پھیر سنبھالا مار یا پر ایتھے وی "دار و رسن" دی آزمائش نے اوہناں دا پیچھا نہ چھڈیا ۔ پنجابی گروپ نے ۱۹۶۳ء وچ "شاہ حسین ڈے" منایا ۔ شیخ مسعود صادق ہوراں صدارت کیتی ۔ پر ایس زمانے دے "مُلاں قاضیاں" نوں ایس دھرتی دی روایت نوں جیوندیاں کرنا نہ سُکھایا ، اوہناں دے "بگے تے عمامے" پھیتی پھیتی ہوندے جیہے سن ۔ منصور دی روایت مُڑ جیوندی کیتی گئی ۔ جنہاں نوں "ڈاڈھے دوں لوں سڑ" ہووے ، اوہ ہوڑیاں ہٹکیاں نہیں منے جاندے ۔ اوہناں دا نعرہ "ہور اگیرے" ہوندا اے ۔

ریجھاں سدھراں بھریا ۱۹۶۴ء چڑھیا پنجابی پیاریاں نے اپنی ماں بولی شاہ نوں ریجھاون دا اک ہور جتن کیتا ۔ لاہور لکھاریاں رائٹرز گلڈ دی دلگیں وچوں نکل کے مُڑ "شاہ حسین ڈے" منایا ۔ واہی بیجی دے وزیر ملک قادر بخش ہوراں پنجابی لکھاریاں نوں ونگاریا "جے تسیں اج اپنی ماں بولی پنجابی دی سار نہ لئی تاں ایس مقدس زمین دا ادبی تے ثقافتی ورثہ مُڑ گُم جاوے گا" اوہناں دے درد بھنے دل دی پکار نہیں سی ، سگوں ہر دی ساجھی سی ۔ مجلس شاہ حسین دی نینہہ رکھی گئی ۔

بھاگاں بھریا ۱۹۶۵ء چڑھیا ، جیہڑا پنجابی دے ویہڑے وچ دو ترے ورھے پہلاں چنن رُکھ لگا سی ، اوہدی مہک پاکستان دے ویہڑے وچ پھیل گئی ۔ لکھاری سنگیاں نے چونہہ کونٹاں توں مُجرے لکھیا تے شاہ حسین دے شہر لاہور وچ شاہ حسین دے ناں تے رج رج دھمالاں پائیاں ۔ اوہناں اپنے شوہ نوں ریجھا لیا سی ، ہُن اوہ آکھدے سن کہ سانوں سال مل مبارکاں دیو ۔

ہُن ۱۹۶۶ء دا ٹھنڈیاں روشنائیاں والا چن اُلّہاں اُگھیڑ رہیا اے ۔ پنجابی مجلس دے آگو ہتھاں دے حوصلے جوان نیں ۔ اوہ دو لانگھاں پُٹ رہے نیں ، جیہڑا اوہناں جا گو میٹی اک سُفنا ویکھیا سی ، اوہدے سٹیاں نوں بُور پے رہیا اے ۔ کتاباں چھپ رہیاں نیں ، مشاعرے ، میوزک کنسرٹ دیاں تیاریاں ہو رہیاں نیں ــــــ تے پاندھی اپنی کنڈمڑی ساجھی دا ہووا اپنی منزل ول ودھ رہیا اے ۔

سری راگ

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں ہیں باہر توں ہیں، روم روم وچ توں
توں ہیں تانا توں ہیں بانا سبھ کجھ میرا توں
کہے حسین فقیر نمانا میں ناہیں سب توں

راگ گوڑی

چرخہ میرا رنگڑا رنگ لال

جے وڈ چرخہ تے وڈ مُنّے ہُن کہہ گیا باراں پُنّے
سائیں کارن لوہن رتّے روئے ونجایا حال
جے وڈ چرخہ تے وڈ گھمائن سبھے آئیاں سیس گُندائن
کائی نہ آیا حال ونڈائن ہُن کائی نہ چلدی نال
وچے کھادا گوہڑا واڑا سبھو لڑدا ویہڑا پار
میں کیہ چھیڑیا ویہڑے دا نی سبھ پٹیاں میرے خیال
جے وڈ چرخہ تے وڈ پچھی پاپیاں میرے سر تے رکھی
کہے حسین فقیر سائیں دا ہر دم نال سنبھال

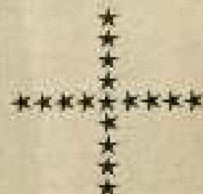
حقیقت الفقرا

ستارھویں صدی وچ فارسی نظم وچ لکھی گئی
شاہ حسین دی سوانح عمری

قلمی نسخے دا پہلا صفحہ

Very nice
Very Good
Anwar Sahib
2.10.66.
wonderful

آخری صفحہ

راگ وڈہنس

رہیے وو نال سجن دے رہیے وو

لکھ لکھ بدیاں تے سو طعنے سبھو سر تے سہیے وو

توڑے بہر وچھے دھڑ ناوں تاں بھی حال نہ کہیے وو

سخن جیہناں دا ہووے دارو حال اُنہاں نُوں کہیے وو

چندن رُکھ لگا وچ ویہڑے زور دھگانے کھہیے وو

کہے حسین فقیر سائیں دا جیوندیاں مر رہیے وو

گھڑے جاندی اے نی تیرا جوبن گوڑا

پھیر نہ ہوسی آ رنگلا چوڑا

وت نہ ہوسی آ اہل جوانی ہس لے کھیڈ لے نال دل جانی

مونہہ تے پوسی آ خاک دا دھوڑا

کہے حسین فقیر نمانا، جو تھیسی رب ڈاڈھے دا بھانا

چلنا ایں تاں بنھ لے موڑھا

راگ گوجری

نی سیتو مینوں ڈھول ملے تاں جاپے

برہوں بلائے گھتی تن اندر ہیں آپے ہوئی آپے

بال پن میں کھیل گنوایا جوبن مان ہبیاپے

سہراون دی ریت نہ جانی اس سُنجے ترناپے

عشق وچھوڑے دی بالی ڈھانڈی ہر دم مینوں تاپے

کس کہیں نال داد نہ دتی اس سُنجے ترناپے

سکن دور نہ تھیوے دل توں ویکھن نوں من تاپے

کہے حسین سہاگن سائیں جاں سہہ آپ سنجاپے

نی سیتو اہیں نیناں دے آکھے لگے

جیہناں پاک نگاہاں ہوئیاں سے کہیں نہ جاندے ٹھگے

کالے پٹ نہ چڑھے سفیدی کاگ نہ تھیندے بگے

شاہ حسین شہادت پائیں جو مرن متراں دے اگے

راگ وڈ ہنس

ساﺅ سِیج ہنڈھا ئے نی، ساﺅ سیج ہنڈھا ئے نی

ساﺅ میرا قیمتی، کوئی وکھن آئیاں ترنجنیں اُگھیاں بہت سلاہے

ساﺅ پایا ٹنگنے، گو اندھن آئی منگنے، دتا کہیں نہ جائے

ساﺅ دُھر کشمیر دا، کوئی آیا برفاں چیر دا، جانا کر کے راہے

ساﺅ دُھر گجرات دا، کوئی ہیں بھو پیلی رات دا، کتے ڈھنگ بہائے

ساﺅ دُھر ملتان دا، کوئی رب دلاں دیاں جاندا، اُستی شوہ گل لائے

ساﺅ میرا آل دا، کوئی محرم ناہیں حال دا، کس پے آکھاں جائے

ساﺅ بھو چھین جوڑیا، کوئی تھیسی رب دا لوڑیا، ہور نہ کیتا جائے

سجے ساﺅ والیاں، کوئی اک برچھ دیاں ڈالیاں، تیرے تل نہ کائے

ساﺅ دا رنگ جاوناں، کوئی پھیر نہ اس جگ آوناں، چلے گھم گھمائے

ساﺅ میرا انیدا، کوئی شام بندرابن سُنیدا، جاتا بکھڑے راہے

کہے حسین گدائیا، کوئی رات جنگل وچ آئی آ، رب ڈاڈھا بے پرواہے

راگ آساوری

اِک دن تینوں سُپنا تھیسن گلیاں بابل والیاں وو

اُڈ گئے بھور پھلاں دے کولوں سن پتراں سن ڈالیاں

جت تن لگے سوئی تن جانے ہور گلاں کرن سکھالیاں

رہ وے قاضی دل نہیوں راضی گلاں ہوئیاں تاں ہوون والیاں

سیئی راتیں لیکھے پوسن جو نال صاحب دے جالیاں

ناتھوں حسینا تے ذات جلاہیا، گالیاں دیندیاں نائیاں والیاں

جت دل میندا امتر پیارا ادتے ونجھ آکھیں میندی عاجزی وو

جوگن ہوواں دُھواں پاواں، تیرے کارن ہیں مر جاواں

تیں ملیاں میری تازگی وو

راتیں درد دہیں درماندی - مرن اساڈا واجبی وو

لاں کھول گلے وچ پائیاں ہیں بیراگن آد دی وو

جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیندی کو کئے سنگاں ماری لاج دی وو

کہے حسین فقیر سائیں دا راتیں دہیں ہیں جاگدی وو

راگ آساوری

سجن دے ہتھ بانہہ اساڈی، کیوں کر آکھاں چھڈ وے اڑیا
رات اندھیری بدل کنیاں، باجھ وکیلاں مشکل بنیاں
ڈاڈھے کیتا سڈ وے اڑیا
عشق محبت بیئی جانن، رتی جیہناں دے ہڈ وے اڑیا
کل گھتن کھوہڑی چیپا، ربیت نہ گڈ وے اڑیا
رت بھرناں چھٹیاں اک دن جاسیں چھڈ وے اڑیا
کہے حسین فقیر نمانا نین نیناں نال گڈ وے اڑیا

راگ جھنجھوٹی

گاہک ویندا ہی کجھ وٹ لے
آیا گاہک مُول نہ موڑیں ٹکا پنجاہا کھٹ لے
پیڑے دن چار دہاڑے ہر ول جھاتی گھت لے
بابل دے گھر داج وہونی ڈڑ پڑ پُونی کت لے
ہورناں نال اُدھار کریندی ساتھوں بھی کجھ ہتھ لے
کہے حسین فقیر نمانا ایہہ سادھاں دی مت لے

راگ دیوگندھاری

سجناں اسیں موریوں لنگھ پیا ہے

بھلا ہویا گڑ مکھیاں کھادا- اسیں بھن بھنا توں چھٹیا ہے

ڈھنڈ پرانی کُتیاں لگی اسیں سرود ماہیں دھوتیا ہے

کہے حسین فقیر سائیں دا اسیں ٹُتن ٹپ نکلیا ہے

پیارے لال کیا بھروسا دم دا

اُڈیا بھور، تھیا پردیسی، اگے راہ اگم دا

کوڑی دنیا، کوڑا پسارا جیوں موتی شبنم دا

جیہناں میرا شوہ ریجھایا، تنہاں نہیں بھو جم دا

کہے حسین فقیر سائیں دا، چھوڑ سر پہ بھسم دا

راگ ماجھ۔کافی

دل درداں کیتی پوری نی دل درداں کیتی پوری
لکھ کروڑ جنہاں دے جُڑیا سو بھی جھوری جھوری
بھٹھ پئی تیری چٹی چادر چنگی فقیراں دی بھوری
سادھ سنگت دے اوہلے رہندے بُدھ تنہاں دی سوری
کہے حسین فقیر سائیں دا خلقت گئی ادھوری

راگ آسا

ویلا سمرن دا ای اُٹھی رام دھیائے
ہنس ملے مل پچھوتاسی جد ویسی آ وقت وہائے
اس تڑے نوں بھر بھر گئیاں توں اپنی وار لنگھائے
اکناں بھریا اک بھر گئیاں اک گھرے اک راہے
کہے حسین فقیر سائیں دا آتن پھیرا پائے

پروفیسر موہن سنگھ

صوفی مت دا نکاس

دین دا دے اسلامی رُوپ نوں صوفی مت کہندے نیں ۔صوفی لفظ دے مُڈھ بارے کئی راواں نیں ۔کئیاں دے وچار وچ ایہہ عربی لفظ صفا(پاکیزہ) وچوں نکلیا اے ۔کئی ایس نوں فیلسوف وچوں نکلیا مندے نیں ۔اسلام دے مُڈھلے دناں وچ کجھ لوک مسیت دے باہر مسلماناں نوں بھیکھ منگن لئی بہہ جایا کردے سن ۔ایہناں نوں اہل صفا کہیا جاندا سی ۔کئیاں دا خیال اے کہ صوفی لفظ "صفا" وچوں نکلیا اے ۔پر ہُن ایہہ وچار پکا ہو چکا اے کہ صوفی لفظ عربی دے لفظ صُوف (اُن) وچوں نکلیا اے ۔ایہدی وجہ ایہہ اے کہ اُن نوں پاکیزگی تے سادگی دی علامت سمجھیا جاندا سی اتے نہ صرف مُڈھلے صوفی سگوں کئی مُڈھلے مسلمان وی صُوف دے کپڑے پہنیا کردے سن ۔حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دے چار اصحاب وچ دُوجے خلیفہ حضرت عمرؓ بارے مسعودی نے لکھیا اے کہ "اوہ صُوف دا اک جُبہ جس نوں تھاں تھاں کپڑے دیاں ٹاکیاں لگیاں ہوئیاں سن، پہنیا کردے سن ۔ایسے پاروں حافظ شیرازی نے اپنی اک غزل وچ اپنے آپ نوں پشمینہ پوش کہیا اے ۔دور جان دی لوڑ نہیں ۔ساڈا اپنا بابا فریدؒ کہندا اے ۔

کن مصلے صوف گل
دل کاتی، گُڑ وات

۔صوفی لفظ وانگوں صوفی مت دے نکاس بارے وی وکھریاں وکھریاں راواں ہیں ۔پروفیسر براؤن نے اپنی کتاب "فارسی ادب دی تاریخ" دی پہلی جلد وچ صوفی مت دے نکاس بارے ہیٹھ لکھیاں چار دھارناواں دا ذکر کیتا اے ۔

۱۔ایہہ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی باطنی تعلیم وچوں اُبھری اے۔
۲۔ایہہ اپنے گتے زور نال لدے گئے مذہب دے خلاف ایرانی یا آریائی ذہن نوں ظاہر کردا اے۔
۳۔ایس دا نکاس نو افلاطونی وچاراں وچوں ہویا اے ۔
۴۔ایہہ اک خودرو بُوٹے وانگ اپنے آپ پیدا ہویا اے ۔

ایس طرح صوفی مت دے نکاس دے کئی ہور سدھانت پرچلت نیں ۔پر پکا وچار ایہہ اے کہ صوفی مت

رہبی واد دی اسلامی شکل اے ۔ اتے ایس دی پہلی کونپل اسلام دے جنم دے نال ای پھُٹی۔ حضرت ...
دے اصحاباں وچوں اوہ لوک جیہڑے گھربار چھڈ کے مسیت وچ سوندے سن، مُڈھلے صوفی آکھے جا ...
نیں۔ حضرت محمدؐ ہوراں دی اپنی زندگی، اوس نال جوڑے گئے شق القمر، رجعت الشمس تے غیب ...
معجزے تے الہام ہیٹھے وجدانی کیفیت نرا رہبی ای تاں اے ۔ قرآن شریف وچ ایکاں ایہیاں ...
نال پر نکہ صوفی سدھانتاں نوں جوڑیا جا سکدا اے ۔ قرآن شریف وچ رب نوں ازلی وابدی ...
کئی تھاں اوہدے سبھ تھاں ہون دا وی ذکر اے "میں تیری شاہ رگ توں وی نیڑے ...
دی مونہہ موڑیں گا، اودھر ای رب دا مونہہ ہووے گا" ایسے طرح جتھے قرآن شریف وچ رب ...
تے قہار کہیا گیا اے، اوتھے اوس نوں رحیم تے کریم وی منیا گیا اے ۔ اوہ نرا ڈاڈھا ...
سگوں بخشن والا، کریم تے پریم کرن والا وی اے جیویں بہشت وچ رہن والیاں بارے ...
اوہناں نوں پیار کردا اے تے اوہ اوس نوں پیار کردے نیں" ایہہ تے ایہیاں ہور کئی آیتاں ...
دے "عشق" دے سدھانت نال جوڑیا جا سکدا اے ۔ قرآن شریف وچ تھوڑے تھوڑے وقفے پچھوں ...
یاد کرو" دوہرایا گیا اے ۔ ایہناں لفظاں وچ صوفیاں دے ذکر دے سدھانت دا مُڈھ چھپیا ہویا ...

قرآن شریف توں وکھ حدیث شریف وچ تصوف دے کئی بنیادی اصولاں دے بی لبھے جا ...
بخاری سبھ توں وڈا محدث ہویا اے جیہناں نے ۹ویں صدی عیسوی وچ اسلامی ملکاں ...
کے اک ہزار لوکاں توں چھ لکھ حدیثاں اکٹھیاں کرکے اوہناں وچوں ۷۲۷۵ مستند حدیثاں دا ...
ایہناں وچوں کئی حدیثاں ایہیاں رل جاندیاں نیں جیہناں نوں صوفی وچاراں دی جھول کیہا ...
جیویں "فقر اُتے مینوں فخر اے" حضرت محمدؐ ہوراں دا اک ہور کتھن اے "ہے ربا! مینوں نیواں ...
مرن تے قیامت والے دن نیویاں وچوں اُٹھن دی سمرتھا دیویں" ایسے طرح حضرت محمدؐ ہوراں دی جیہناں ...
بچپن نوں توکل دے سدھانت نال جوڑو "جے تُسی رب وچ توکل رکھو گے، اوہ تہانوں اوہنا ...
وانگ پالے گا جو سویرے بھکھیاں نکل جاندے نیں تے شاماں نوں رج پُج کے مُڑدے نیں" ...
ہور حدیثاں وچ عشق دے سدھانت دے بی مل جاندے نیں جیویں "میرے حکم منن والا ...
ہوندا جاندا اے ۔ ایتھوں تیک کہ میں اوس نوں پیار کرن لگ جاندا آں ۔ تے جد میں اوس ...
کرن لگ پیندا آں، میں ای اوس دے کن ہوندا آں، سو اوہ میرے راہیں سُندا اے ...
اوس دیاں اکھاں ہوندا آں، سو اوہ میرے راہیں ویکھدا اے ۔ میں ای اوس دے ہتھ ہوندا آں تے ...
میرے راہیں محنت کردا اے" اک ہور تھاں رب حضرت محمدؐ ہوراں نوں کہندا اے "میری ...

... عشق مینوں سما نہیں سکدے ۔ پر میرے وفادار بندے دا دل مینوں سما سکدا اے" "جس نے اپنے نفس نوں
... پچھان لیا، اوس نے اپنے رب نوں پچھان لیا"

ایہناں مثالاں توں ظاہر ہو جاندا اے کہ صوفی مت دا جنم اسلام دے نال ای ہویا اتے ایس دی
... کونپل قرآن شریف حضرت محمدؐ ہوراں دی زندگی تے ... پھُٹی۔ عیسائی مذہب، بُدھ مت، نو افلاطونی
... تے ویدانت دا صوفی مت دے نکاس نال اینا تعلق نہیں جِنا کہ ایس دے وکاس نال اے ۔ ایہہ صوفی
... مت دے سومے نہیں، سگوں صوفی مت اُتے پئے اثر ہیں ۔ جیہناں دے اثر تھلے صوفی مت اپنی شرع
... تے بندگی دی مُڈھلی شکل وچوں ترقی کرکے عشق تے ہمہ اوست دی حالت وچ پُجا۔

صوفی مت دا وکاس: ۔ جیویں کہ اسیں اُتے دس آئے آں حضرت محمدؐ ہوراں دے
... اصحاب صفا ای مُڈھلے صوفی آکھے جا سکدے نیں ۔ ایہہ لوک بڑے سنجمی (پرہیزگار)، قرآن شریف دے اکھر اکھر
... منن والے سن ۔ سو صوفی مت دی اصل جنم بھومی عرب اے، بھاویں ایس دا وکاس تے پھیلاؤ خراسان
... مصر تے ایران وچ ہویا۔ مُڈھلے صوفی مت دے دو وڈے لچھن سن ۔ گناہ دی تعبیر چھنٹا اتے ربی ڈنڈ
... ڈر۔ مُڈھلے صوفی رب کولوں ڈردے سن، اوس نوں پیار نہیں سن کردے ۔ اوہ پچھیرے صوفیاں وانگ
... نوں معشوق حقیقی سمجھن دی تھاں، اوس نوں اک ڈاڈھا بے پرواہ سمجھ کے اوس اگے نیوندے سن۔

جامی دے کتھن مطابق سبھ توں پہلے صوفی لفظ ابو ہاشم (وفات ۷۷۸ء) لئی ورتیا گیا۔ ایس دا جنم کوفہ
... دا سی پر جاپدا اے ایس نے عمر دا باقی حصہ عراق وچ گذاریا۔ حسن بصری (وفات ۷۲۸ء) ایس زمانے دا اک ہور
... صوفی سی ۔ ایس دے بچناں، لکھے کتھن توں پتہ لگدا اے کہ اوہ غریبی تے زُہد نوں کِنا ضروری
... سمجھدا سی ——

"حضرت محمدؐ ہوراں نوں جد بھکھ لگدی، اوہ پیٹ اُتے پتھر بنھ لیندے ۔ ایہو حال حضرت موسیٰؑ ہوراں دا
... جیہناں دا پیٹ بھکھیاں رہن کرکے گھاہ وانگ ہری بھاہ ماردا سی ۔ حضرت عیسیٰؑ بھوری کیہا کردے سن۔
... بھکھ میری روٹی اے، ڈر میرا پہناوا اے، میرے پیر میری سواری اے، رات نوں چن میرا دیوا اے، دِنے
... سورج میری اگ اے ..."

ایسے طرح الفضیل (وفات ۸۰۳ء) موت دا ڈر پیدا کرکے دنیا نوں چھڈن دا سبق دیندا اے ——

"توں موت توں ڈردا ایں ۔ پر کیہ توں موت نوں جاندا ایں؟ جے توں آکھیں کہ توں موت توں ڈردا
... تاں میں ایہہ نہیں منّاں گا کیوں جو جے توں سچ مچ موت توں ڈریں تاں نہ مینوں کھان وچ کوئی فائدہ
... ہوندا تے نہ پین وچ ۔ نہ ای دنیا دی کسے ہور چیز نوں پراپت کرن وچ ۔ جے توں موت نوں سچ مچ جان لیندا تاں

کدے ویاہ نہ کرواندا، نہ ای بچیاں دی لالسا کردا ۔"

عیسائی تے یودھی اثر: ۔صوفی مت اُتے سبھ توں پہلاں اثر عیسائی مذہب دا پیا۔ تزک تیاگ، دُکھ وچ سُکھ منن (رضا) چپ تپ، تے ویاہ نہ کرواتا عیسائی اثرات دا ای نتیجہ نیں۔ خراسان دا صوفی ابراہیم بن ادھم (وفات [illegible]) دا کتھن اے کہ اوس نے معرفت دی تعلیم فادر سائمن نامی اک پادری توں لئی سی۔ کوارے رہن دی مثال رابعہ بصری (وفات [illegible]) دی زندگی توں لئی جا سکدی اے۔ کہندے نیں اوس دے کئی سمکالی صوفیاں نے اوس نال ویاہ کراون دی خواہش پرگٹ کیتی۔ پر رابعہ دا جواب سی۔ "ویاہ اوہ کروائے جس دی کوئی ہوند ہووے۔ پر میری کوئی ہوند نہیں کیوں جو میں ہوند دی حالت توں نکل چکی آں۔ ہُن میری ہوند رب وچ اے اتے میں سگوں اوسے دی آں۔ سو ویاہ دی گل رب نال کرو، نہ کہ میرے نال۔"

بُدھ مذہب دا اثر وی بہت حد تائیں عیسائی اثرات نال رلدے ملدے نیں جیویں کہ تیاگ تے کوارے رہنا۔ ایس دی وجہ ایہہ اے کہ اٹھویں صدی دے ادھ وچ صوفی مت کوفہ تے بصرہ وچوں نکل کے ساری اسلامی دنیا وچ پھیلنا شروع ہو گیا سی۔ ایس دا وڈا کارن ایہہ سی کہ تیجے خلیفے دے وصال مگروں اوہناں دے گورنر حضرت معاویہؓ نے حضرت علیؓ تے اوہناں دے ساتھیاں نوں شکست دے کے اپنی خلافت دا اعلان کر دتا سی۔ اوہناں نے پہلے چار خلفا (حضرت ابوبکرؓ، حضرت عمرؓ، حضرت عثمانؓ تے حضرت علیؓ) دی سادہ تے سنجم بھری روش نوں تیاگ کے شاہی ٹھاٹھ باٹھ نال حکومت کر دتی سی۔ اوہناں دا پتر یزید بس ناں دا ای مسلمان سی۔ اوس بارے الفخری لکھدا اے "یزید دا راج ۳ سال تے چھ مہینے رہیا۔ پہلے سال وچ اوس نے حضرت امام حسینؓ نوں شہید کیتا، دوجے سال وچ اوس نے مدینہ نوں تن دن لگاتار لُٹیا تے تیجے سال وچ اوس نے خانہ کعبہ اُتے ہلہ بول دتا۔" ایس خاندان دے اک ہور خلیفہ ولید دوم بارے ڈوزی لکھدا اے"۔ اوہ نماز باجماعت پڑھن دی تھاں اپنے رکھیلیاں نوں بھیج دیا کردا سی۔۔۔۔

سو ایس وسدے چَن نوں ویکھ کے صوفی تے ہور نیک لوک کوفہ تے بصرہ دے مرکزاں توں نکل کے ہور اسلامی دیساں وچ پھیلنا شروع ہو گئے اتے ہولی ہولی خراسان جتھے مسلمانی جت توں پہلاں بُدھ مذہب دا اثر اپنی سکھر اُتے سی، صوفی مت دا مرکز بن گیا۔ ایتھوں دا پہلا صوفی ابراہیم ادھم اک بادشاہ سی جو مہاتما بُدھ وانگ ویراگ وچ آ کے راج بھاگ چھڈ کے صوفی بن گیا سی۔ ایہہ بُدھ تے تیاگ اُتے زور دیندا سی۔ اوس دے مرید شفیق بلخی (وفات [illegible]) بارے اوس دا پوتا لکھدا اے۔

"میرا دادا تِن سَو پنڈاں دا مالک سی پر جد اوہ مریا تاں اوہدے کول کفن لئی کپڑا وی نہیں سی کیوں جو اوہ

نے سبھ کجھ تیاگ دتا سی۔ اک واری اوہ ترکاں دے دیس وچ گیا جتھے بُتاں دی پوجا ہوندی سی۔ اوہ اوہناں دے مندر وچ گیا۔ اوتھے اوہناں دا گورو بیٹھا سی۔ سر تے داڑھی مُنّی ہوئی تے گل گیروے کپڑے۔۔۔" ایہہ کہانی شفیق بلخی دی کسے بُدھ بھکشو نال ملن ول اشارہ کردی اے۔

صوفیاں دے داڑھیاں تے تکیاں دی گل وی بودھیاں دے مٹھیاں دی نقل جاپدی اے۔ تسبیح پھیرن دا رواج وی بُدھاں دے اثرات وچوں اے۔ فنا دے عقیدے وچ وی نروان دا جھونا پیندا اے۔ صوفیاں دے مقام یعنی روحانی ترقی تے پڑاواں نوں وی بودھاں دیاں پنج بھومیاں نال میلیا جا سکدا اے۔

ایرانی اثر: ۔جیویں کہ اسیں اُتے دس آئے آں، اُمیہ خاندان (۶۶۱ء توں ۷۴۹ء) دے خلیفیاں دے نت ودھدے ظلماں تے ودھیکیاں دے کارن صوفی تحریک عرب تے عراق وچوں نکل کے خراسان وچ مرکوز ہونی شروع ہو گئی سی۔ اتے ایہہ تاریخی اکٹھ دی گل اے کہ اُمیہ خاندان دے خلاف بغاوت دی گوند وی خراسان وچ ای گندی گئی [illegible] وچ ابوالعباس نے اُمیہ خاندان نوں مُکا کے اوہناں دی راجدھانی دمشق اُتے قبضہ کر لیا۔ کیوں جو ایس جِت دا وڈا کارن ایرانیاں دی مل ورتن سی ایس عباس دے خاندان دے طاقت وچ آون نال ایرانیاں دا مان ودھ گیا اتے اوہناں نوں وڈے وڈے درباری تے فوجی عہدے پراپت ہو گئے۔ عباسی خلیفیاں نے اپنی راجدھانی دمشق توں بغداد لے آندی جتھے ایرانی تہذیب و تمدن دا اثر ہور وی تیز ہو گیا۔ فان کریمر نے لکھیا اے "ایہہ اثر ہارون الرشید تے المامون دے سمیں اپنے سِکھر تے پہنچ گیا۔ جتھے وزیر خاص کرکے وزیر اعظم ایرانی ای ہوندے سن۔ بغداد وچ ایرانی فیشن ودھدا گیا۔ نوروز، مہرگان وغیرہ پرانے ایرانی تیوہار مُڑ پرچلت ہو گئے۔ ایرانی لباس نوں درباری لباس قرار دے دتا گیا۔ المامون دے دربار وچ یونانی، عیسائی، ایرانی تے ہور انیکاں مذہباں دے فلسفیاں اُتے کُھلیاں بحثاں ہوندیاں سن۔ اوس دی وسیع المشربی دے کارن اوس نوں امیر الکافرین دا لقب دتا گیا سی۔

سو بغداد جتھے ادب، مذہبی تعلیم، قانون تے فلسفہ دا گڑھ بنیا اوتھے صوفی مت دا وی مرکز بن گیا مذہبی کلچرل تے فلسفیانہ موضوعاں اُتے کُھلے مذاکریاں راہیں خیالات دا شرن ودھ گیا۔ انیکاں یونانی کتاباں دے عربی تے فارسی وچ ترجمے ہو گئے۔ ایسے طرح ہندوستانی وچاراں دے لئے پرچھاویں وی پینے شروع ہو گئے۔ ایس کلچرل ڈھانچے نال لوک وسیع المشرب ہو گئے اتے بھولی بھولی عرباں دے سُجھ نے سِکھر تا دی تھاں ایرانیاں دی کوملتا تے وشالتا نے کھلی شروع کر دتی۔ ایس دا اثر قدرتی طور تے صوفی

اُتے وی پیندا سی۔ ایس سمیں نوں صوفی مت دا پروردن کال کہہ سکدے آں۔ ایہو سماں اے جدوں اوہ اپنی زُہد، عبادت تے موت دے ڈر والی مُنڈھلی حالت وچوں نکل کے ہمہ اوست تائیں اپڑ گیا سی بلکہ اوس وچ ایرانیاں دی کوملتا، نو افلاطونیاں دی حُسن پرستی تے ہندوستان دے ہمہ اوست دے اثرات رلن لگ پئے سن۔

نوافلاطونی اثر:- ایہہ تیجا وڈا اثر اے جو صوفی مت تے پیا۔ ۷۵۰ء توں ۸۵۰ء دے وچالے یونانی وچار اسلام وچ وڑن لگ پئے سن۔ ایہہ وچار شام دے مٹھاں، ایرانیاں دے ٹنڈ شاپور دے مکتب تے میسوپوٹیمیا دے ساتھی عالماں راہیں آونے شروع ہوئے سن۔ ارسطو دیاں کتاباں دے اوہ ترجمے نوافلاطونی سدھانتاں نال بھرپور نیں۔ ایس توں پہلے وی نوشیروان دے سمیں (۵۳۲ء دے لاگے) جسٹینین دے ظلماں توں نس کے ست نوافلاطونی فلاسفراں نے ایرانی دربار وچ پناہ لئی سی۔ ایس دے علاوہ پلاٹینس دی زندگی دے حالات لکھن والے پورفیری دے کہن مطابق پلاٹینس خود ایران آیا۔ "الفہرست" وچ پلاٹینس تے پورفیری دوہاں دا ذکر آوندا اے۔ شہرستانی نے اپنی کتاب "کتاب الملل" وچ پلاٹینس نوں شیخ الیونانی کر کے لکھیا اے۔

نوافلاطونی وچاراں وچوں صوفیاں نے دنیا توں وکھ ہون، اپنے آپ نوں پچھانن، الحسن دے سدھانتاں نوں اپنایا۔ صوفیاں وچ حُسن پرستی دا وِکاس نوافلاطونی اثر دا ای سٹا اے۔ نوافلاطونی رب نوں اک وڈیتر خوبصورتی دی شکل وچ محسوس کردے نیں۔

ہندوستانی اثر:- صوفی مت اُتے چوتھا وڈا اثر ہندو وچار دھارا، خاص کر کے ویدانت دا پیا اے۔ صوفیاں دے ہمہ ازوست تے ہمہ اوست دے سدھانت ویدانت دے اثر دا نتیجہ ای نیں۔ نوشیرواں بادشاہ دے سمیں وچ ای ہندو تے ایرانی وچاراں دا وٹاندرا شروع ہو گیا سی۔ صوفیاں دا مُرشد یاں گورو اُتے زور دینا ہندو اثر دا نتیجہ اے۔ ایسے طرح سنگیت تے ناچ جس نوں صوفی لوک سماع کہندے نیں، وی ہندو اثر اے۔ رب دی عزت اتے رب دے ڈر نوں چھڈ کے رب دی بھگتی اتے رب دے عشق اُتے زور دینا وی ہندوستانیاں دے پریم مارگ دا اثر اے۔ حبس دم وی ہندوستانی جوگیاں توں لیا گیا اے۔ پچھیرے صوفیاں دے وچار شنکر دے ادویتواد نال بہت ملدے نیں۔ شنکر دے وچار وچ روح، حواس، دل تے عقل توں کتے ڈونگھیرے تل اُتے رہندی اے روح دے دُھر اندرلے وچ خدا دا رہندا اے پر خودی روح تائیں اپڑن نہیں دیندی سو خودی نوں چھڈنا ای روح یا نفس تائیں پہنچیا جا سکدا اے۔ صوفیاں دے مشہور عقیدہ "من عرف

نفسہٗ" دا ایہو ای مطلب اے۔ شنکر دے وچار وچ روح نوں عقل تے حواس توں اک پاسے کرنا چاہیدا اے تاں ای روح چمک سکدی اے۔ اتے تریرے ورودھ یعنی "گیاتا، گیات تے گیان" توں آزاد ہو سکدی اے۔ ایتھے اپڑ کے روح خدا روح ہو جاندی اے۔ سبھ وڈے صوفی خاص کر کے ویدانتی اثر ہیٹھ آئے صوفی ایسے آخری منور نقطے نوں مندے نیں۔ روح تے خدا دی اک مِکتا نوں ای اوہ فنا فی اللہ تے بقا باللہ دے ناں دیندے نیں۔

صوفی لوکاں دا ایہہ وچار وی کہ دنیا فانی اے لتے ایس وچلیاں چیزاں دی فانی نیں شنکر دے مایا دے سدھانت اُتے نرمت اے۔ شنکر دے وچار مطابق دنیا دیاں چیزاں تے بِھنتا دا کارن اودیا اے۔ اوہ دِسدی دنیا نوں پرپنچ کہندا اے۔ ایسے وچار دے ہیٹھ گورو صاحبان نے وی کہیا اے "جیوں سپنا ار پیکھنا ایسے جگ کو جان" شنکر دا مایا دے متعلق مشہور سُوتر ایہہ اے ——

"سرشٹی دے سمو، بھنتا جو نام رُوپ وچ ودمان اے، استیہ اے پر اپنے آپ وچ ایہہ استیہ اے"

صوفیاں دے عرفان نوں شنکر دے دھیان نال میلنا صحیح ہووے گا۔ شنکر دا گیان عام جیہے علم نوں جاننا نہیں سگوں اوہ کہندا اے "روح نوں اپنی روح وچ روح راہیں جانو۔" روح نوں عقل راہیں نہیں لبھ سکدے سگوں ایہناں ساریاں نوں تیاگ کے صرف آتما راہیں ای روح نوں لبھیا جا سکدا اے۔ اک ہور تھاں شنکر کہندا اے "روح لئی کسے دلیل دی لوڑ نہیں۔ آتما سوئے سدھ اے۔ سو شنکر دا گیان صوفیاں دے علم اللدنی نال رلدا اے۔ شنکر اجیہے گیان نوں اندر دی سوجھی "درشنم" کہندا اے۔ ایہہ درشن یا سوجھی پیدا نہیں کیتی جا سکدی۔ ایہہ کوئی عرض نہیں۔ ایہہ سُتے سدھ آوندی اے۔ ایس دی پراپتی لئی وید منتر ورتے جا سکدے نیں۔ سو شنکر دا گیان وید گیان نہیں سگوں روح دا عرفان اے۔

پر صوفیاں دے مقابلے وچ شنکر دا رہس واد بڑا شانت اتے گمبھیر تے اڈول اے۔ ایس وچ صوفیاں والی تڑپ، مستی تے رنگ نہیں۔ کہ شنکر دے رہس واد وچ آنند دی کوئی تھاں نہیں، پر اوس دا آنند بڑی اُچی تے اڈول ورگی دا اے۔

اصل وچ صوفی مت اُتے شنکر دے وچاراں نالوں رامانج، جو شنکر دے نرگُن برہم تے اوس دے مایا دے سدھانت دا سبھ توں وڈا مخالف سی، دے ودھیرے نیڑے اے۔ ایسے طرح چیتن دی پریم بھگتی اتے کرشن جی لئی وگ وگ کردے جذبے صوفیاں دے عشق دے سدھانت نال ودھیرے رلدے نیں۔ پر چونکہ بھگتی تحریک دے سمیں صوفیاں دا سمپرک ہندوستان نال کافی ڈونگھا ہو چکا سی۔ ایس لئی ایس گل دا

نونا کرنا اوکھا نے کہ صوفی مت نے جگتی لہر نوں متاثر کیتا کہ جگتی تحریک نے صوفی مت وچ نگھ پایا۔

رہس وادی صوفی:۔ اسیں دیکھ چکے آں کہ کیویں عیسائی، بودھی، نو افلاطونی، ایرانی تے ہندوستانی اثرات تھلے صوفی مت اپنے زُہد تے سنجم والے مُڈھلے روپ وچوں نکل کے ہمہ اوست روپ دھارن لگ پیا سی۔ ایہو کارن اے کہ ایس نظریے والے صوفیاں نوں اسیں رہس وادی صوفیاں دا ناں دتا اے۔ بعد وچ وی کئی صوفی، جیویں کہ ساڈا بابا فرید، مُڈھلے صوفیاں دے گُناں دے دھارنی رہے نیں، پر عام طور تے صوفی مت شخصیت دی سنکیرنتا وچوں نکل کے چوڑیرے تے وسیع گھیر وچ وچرن لگ پیا سی۔

ایس ویلے دا سبھ توں پہلا صوفی بن اسد المحاسبی حارث (وفات [illegible]) ہویا اے۔ ایس نے سبھ توں پہلاں حدیث وچوں صوفی مت دی پُشٹی دا مسالہ لبھیا سی۔ محاسبی نے کئی کتاباں لکھیاں پر اوس دی عشق دی صداقت بارے لکھی کتاب "فصل فی المحبت" بہت وڈی اے۔ ایس ڈھانی دا دُوجا صوفی ذوالنون مصری (وفات [illegible]) سی۔ رابعہ بصری دے بعد ایہہ دوجا شاعر صوفی ہویا اے جس نے عشق دی اُچّی بولی لا شاعری کرن دی روایت نوں اگانہہ ٹوریا۔ کہیا جاندا اے کہ ایسے نے سبھ توں پہلے معرفت دے وچار نوں صوفی مت وچ لیاندا۔ بایزید بسطامی (وفات [illegible]) جو اصلوں ایرانی سی، نے سبھ توں پہلے صوفیاں نوں زُہد وچوں کڈھ کے ہمہ اوست دا تصور دتا۔ اوس نے سبھ توں پہلے شریعت توں بغاوت کر کے کہیا "میری شان کنی وڈی اے۔" اوس نے کُھلم کُھلا قیامت تے بہشت دے وچاراں دی کھلی اُڈائی۔ بایزید بسطامی نے ای سبھ توں پہلے فنا فی اللہ دے وچار دی ودیا کھیا کیتی اتے ایس دے گرد ہی صوفی وچار دھارا دا مرکزی دُھرا بن گیا۔ نیکیاں دے وچار وچ المحاسبی دے مرید جنید بغدادی (وفات [illegible]) نے فنا دے سدھانت نوں صوفی مت دا انگ بنایا سی۔ اوس دی ودیا کھیا مطابق اپنے آپ نوں مارنا "فنا" اے، رب وچ جینا "بقا" اے، اتے رب توں پرے رہن دا سماں "بلا" اے۔

ایس ڈھانی دا سبھ توں پرسدھ صوفی، جس دا پنجابی شاعری وچ وی تھاں تھاں ذکر آیا اے، حسین بن منصور الحلاج سی جس نوں خلیفہ المقتدر نے ۹۲۲ء وچ شہید کر دتا سی۔ بہت سارے مورخاں دے وچار وچ اوہ اک جادوگر تے کیمیا گر سی۔ ایہہ ہوا وچ بانہہ اُلار کے روپیاں دی مٹھی بھر لیاوندا تے لوکاں وچ ونڈ دیا کردا سی۔ اوہ اپنے جسم نوں پھلا کے سارے کمرے نوں بھر دیندا سی۔ اوہ جادو دی تعلیم لین لئی ہندوستان وی آیا سی۔ اک واری منصور اک بیمار صوفی دی بیمار پُرسی نوں گیا جتھے کئی صوفی وی بیٹھے سن۔ بیمار نے سیب کھان دی سدھر پرگٹ کیتی۔ منصور نے ہوا وچ ہتھ ودھا کے سیب لے آندا تے کہیا "ایہہ میں باغ بہشت وچوں لیایا آں۔" اک ہور صوفی نے ٹِپنی کیتی کہ "باغ بہشت

دے پھل وچ ترٹن نہیں ہو سکدی، پر ایس سیب دا اک پاسا گلیا ہویا کیوں اے؟" منصور نے جواب دتا "کیوں جو ایہہ باقی دنیا وچوں فانی دنیا وچ آ پڑ گیا اے۔"

بھانویں بہت سارے مورخاں منصور نوں اک جادوگر تے کیمیا گر ای منیا اے، پھیر وی صوفی دنیا وچ اوس دا اُچا درجہ اے۔ اوہ جنید تے شبلی دا میلی گیلی سی۔ فریدالدین عطار، حافظ، جامی وغیرہ سبھ نے اوس نوں اک پہنچیا ہویا صوفی منیا اے۔ ابوسعید ابوالخیر دے کتھن وچ "پورب تے پچھم کسے تھاں وی منصور دا ثانی نہیں سی۔" ایتھوں تائیں کہ امام غزالی نے وی منصور دے کتھناں وچ بڑی آدر بھری ودیا کھیا کیتی اے۔ پر اوس دی انا الحق (میں ای رب آں) دے نعرے دے غلط معنی لے کے شرعی مُلانیاں نے آخر اوس نوں مار کے ای ساہ لیا۔ الفہرست دے لکھاری مطابق منصور نے ۴۶ کتاباں رچیاں جیہناں وچوں کئی سنہری تے روپہلی پتریاں اُتے لکھیاں رلدیاں نیں۔ انا الحق دے لفظ اوس دی کتاب "کتاب الطاسین" وچ آئے نیں۔

رہس وادی صوفیاں بارے یاد رکھن والی گل ایہہ اے کہ ایہناں وچوں جنید، بایزید بسطامی، منصور وغیرہ ایرانی نسل دے سن جس پاروں ہولی ہولی ودھ پھل رہی صوفی وچار دھارا اُتے ایرانی رنگت دا چڑھ جانا اک قدرتی جیہی گل سی۔

(اُتھاء خالد لاہوری)

موہن سنگھ جوہل

صوفی مت تے شاہ حسین دا مذہب

پنجابی ادب وچ روحانیت دی دھارا بڑی ای پرانی دھارا اے۔ ایس وچ خاص کرکے ترن مذہباں نے
حصہ پایا اے۔ پہلے نمبر اُتے ناتھ جوگی آوندے نیں جنہاں نے جتھے اک پاسے پنجابی ادب دا مُڈھ بنھیا اوتھے
نال ای ٹلکاں نال ناڑی جا رہی تے پکھنڈی جوگیاں ہتھوں تنگ پئی ہوئی جنتا نوں اپنیاں رچناواں دا آسرا
دی اوٹ وی دتی۔ روحانی دھارا وچ بھاگ لین والے صوفی کوی وی ہوئے نیں جنہاں نوں دوجا درجہ حاصل
اے۔ ایہناں دا مُڈھ پنجابی دے پرسدھ کوی بابا فرید شکر گنج نوں سمجھدا اے۔ ایس لہر وچ اک حصہ
دے ادب دا وی اے۔

ساڈے ایس لیکھ دا اصل مقصد صوفی مت نے خاص طور تے ایس وچ پائے شاہ حسین دے حصے
نوں وچارنا اے۔

ایس وچ کوئی شک نہیں کہ صوفی مت اک بڑی پرانی لہر اے۔ ڈاکٹر لاجونتی راما کرشنا مطابق پنجابی دی
صوفی تحریک وی اوسے وڈی لہر دی شاخ اے جس دا آغاز اٹھویں نوویں صدی عیسوی وچ عرب وچ ہویا۔
جیویں جیویں صوفی مت دوجے دیساں وچ پھیلیا تیویں تیویں ایس دے اصولاں وچ ڈھیر اختلاف پیدا ہو
گیا۔ بھارت وچ ایہہ مت مسلماناں دی آمد نال۔ ایتھے آ کے ایس اُتے ہندو فلاسفی دی چھاں دی پکی پئی۔
صوفی مت دا سبھ توں وڈا اصول آتما نوں غافل ہوون توں بچائی رکھنا اے تاں جو ایس نوں جگت دے
دیاں انیک کھچتاں توں بچا کے پرماتما نال میلیا جا سکے۔

شاہ حسین دے ویلے تیک صوفی مت وچ ڈھیر تبدیلیاں آچکیاں سن۔ وید انت آدِ مت ویدو دیاں
اثر ایس اُتے پے چکا سی۔ اج شاہ حسین فلاسفیکل سکول دے صوفیاں وچ آوندا اے۔ جیہڑے بابا فرید وانگوں شرع
دے پکی طرح پابند نہیں سن تے عام لوکاں دے وہیرے نیڑے سن۔ فرد فقیر شاہ حسین نوں کبیر جیہا درجہ دیندا
ویدانت دے اثر ہیٹھ شاہ حسین دا مذہب ہندوی جیہا اے۔ ایس دے صوفی مت نوں اسلامی تے بھارتی
صوفی مت دا رل گڈ آکھنا غلط نہیں ہووے گا۔ اوہ اپنے وچاراں تے تشبیہاں دے پکھ توں اک مسلمان نالوں
اک بھارتی ودھیرے جاپدا اے لیکن ایس دی نت ورتوں دی زندگی اسلامی ڈھنگ دی سی۔ مادھو لال نال

ودھیرے پیار تے نشیاں دا سیون جتھے اوس دے جیون دے اسلامی پکھ نوں اُجاگر کردے نیں۔ اوتھے پہلی گل ایس
گل دی وی شاہد اے کہ شاہ حسین ایہناں اُچائیاں نوں نہیں چھوہ سکیا جنہاں نوں بُلھے شاہ نے پراپت کیتا جیکر ایہہ
آکھ دتا جاوے کہ شاہ حسین دا صوفی مذہب ہندو اصولاں دی اُپج اے تاں ایہہ بات کتھی نہ ہووے گی۔ اوہ اکو
سدھانت نوں پوری طرح مندا اے۔ ایس نتیجے دی بنیاد پنجابی تے ترکشیل RATIONAL اے۔ "دنیا توں مر
جاونا وت نہ آونا۔ جو کجھ کیتا بُرا بھلا نے کیتا لینا پاونا۔" ایس دے نال ای اوہ چنگے کم کرن اُتے وی زور
دیندا اے تاکہ کلیان ہو سکے اتے اپنے بُرے کماں لئی رب پاسوں معافی چاہوندا اے۔

تارین سائیں رہا وے میں اوگنہاری
سب سیّاں گُن ونتیاں میں اوگنہاری ....
کہے حسین سہیلیو عملاں باجھ خواری میں اوگنہاری ——
شاہ حسین میں داج وہونی آں عملاں باجھ گلاں گوڑیاں نہ لیتو شوہ رچاکے

شاہ حسین دیاں ایہہ تُکاں ایس گل نوں وی ثابت کردیاں نیں کہ ایس وچ کٹڑ صوفیاں والے عنصر وی
موجود نیں۔ اوہ وی فرید وے "گناہیں بھریا میں پھراں" وانگوں اپنے آپ نوں اوگناں دا شکار کہندا اے۔

شاہ حسین دی کوتا دا پردھان رنگ برہا اے ایج جاپدا اے کہ ایس نوں ساری عمر
پربھو پیارے نے ملاپ دی کیفیت حاصل ای نہیں ہوئی تے اوہ وچارا وچھوڑے دی اگ نال بھجدا رہیا اے۔

درد وچھوڑے دا حال نی میں کیہنوں آکھاں

سُولاں مار دیوانی کیتی برہوں پیا ساڈے خیال	نی میں کیہنوں آکھاں
سُولاں دی روٹی کُکھاں دا لاون ہنجاں دا بالن بال	نی میں کیہنوں آکھاں
جنگل جنگل پھراں ڈھونڈیندی اجے نہ ملیا مہیوال	نی میں کیہنوں آکھاں
رانجھن رانجھن پھراں ڈھونڈیندی رانجھن میرے نال	نی میں کیہنوں آکھاں
کہے حسین فقیر سائیں دا ویکھ نمانیاں دا حال	نی میں کیہنوں آکھاں

اک تھاں ہور شاعر اپنے پریتم دے وچھوڑے دے دے دا بیان ایس طرح کردا اے:

"ساجن بن راتاں ہوئیاں وڈیاں ماس جھڑے جھڑ پنجر ہویا کن گُنیاں ہڈیاں
عشق چھپایاں چھپدا ناہیں برہوں "تناواں گڈیاں"

شاہ حسین مستی دی کیفیت نوں شاید سبھ توں اُچا درجہ دیندا اے ایسے کرکے اوہ نشیاں دی ورتوں اتے
زور دیندا اے اوہ اپنے آپ نوں اک ملنگ دسدا اے اتے ساریاں نشیاں دیاں چیزاں دسدے بھنگ وانگوں

نشنگ ہو کے رب پاسوں منگدا اے :۔

"جیتی جیتی دنیا رام جی تیرے کولوں منگدی
کونڈا دیئیں سوٹا دیئیں کوٹھی دیئیں بھنگ دی
شاہ حسین فقیر سائیں دا ایہہ دعا منگ دی"

ایس توں بناں شاہ حسین عشق مجازی نوں عشق حقیقی دا روپ سمجھدا اے ۔ ایسے کر کے اوہ شرع دے بنھ
تے عشق دے کاواں اُتے زور دیندا اے ۔ ایس گل دی ساکھی اوس دا اپنا جیون بھردا اے کیونکہ ایس نے
سندر ہندو منڈے مادھو لال نال عشق کیتا ۔

ایہہ تاں سی شاہ حسین دا مذہب پر اوس نے اپنی کوتا وچ ایس دا پرگٹاوا دی بڑی سوہنی طرح
ودھیرے کر کے ایس نے کافیاں لکھیاں نیں ۔ اوس دی شاعری وچ سوچ پردھان اے ۔ جذبے اوراں
کوتا گُنھی پئی اے ۔ تشبیہاں تے استعارے پنجابی جیون دے لاگے دیاں ورتیاں نیں ۔ اوس دی کوتا
وِشے تے روپ دوآں نوں سامنے رکھ کے کہنا پیندا اے کہ اوہ اک مقبول عام کوی سی جس نے
بندے اپنے مگر لائے ۔

(پنجابی عبدالغفور قریشی ہوراں کوتا امرتسر ۱۹۶۳ء وچوں لتھا)

غلام یعقوب انور

ایہہ ملا منتی!

ایمان —— رب دے نیڑے ہون دا سبب نہیں
نہ ای کفر —— رب توں دوری دی وجہ اے

حضرت ابوبکر واسطی رحمتہ اللہ علیہ

میرے سوہنے شہر گوجرانوالہ دے اوس محلہ وچ جتھے پنجابی شاعرہ امرتا پریتم نکیاں ہوندیاں گڈیاں کھیڈدی
رہی قانون گو شیخاں دی اُچی برادری ڈھیر چر توں وسّ رہی اے ۔ ایس خانوادے وچ علم تے وڈیائی گھٹ
دی نہیں میونڈی تے جسٹس ایس اے رحمان ہوراں توں لے کے ایس اکرام سی ایس پی ہوراں تیکر
"رود کوثر، آب کوثر، موج کوثر" دہندی رہندی اے ۔ علم تے فن نے ایس ویہڑے اندر جڑاں بنھ دتیاں
نیں تے ایس برادری دے بزرگ وی اپنے ویلے دے اُت سگھڑ سیانے ہو گذرے نیں ۔

ایہناں اُت سگھڑ سیانیاں بزرگاں وچوں اک صوفی مرد اپنے ویلے دی قُطب گنے جاندے نیں ۔
آپ دا پورا ناں تاں حضرت محمد عبداللہ خان سی پر پیار کرن والیاں ملنگاں اندر آپ "بابا عبدی" قیصر شاہی دے
مرناویں نال چیتے کیتے جاندے نیں ۔

آپ دا زمانہ ۱۸۴۲ء توں ۱۹۱۸ء دا سی ۔ آپ ضلع کچہری دے اک اُچے اہلکار سن تے پڑھیا دے
پہنچ گئے منے جاندے سن ۔ جنہاں دوستاں آپ دی زیارت کیتی اے اوہ دسدے نیں کہ آپ گورے
چٹے تے چھیل طوک چٹ کپڑیے سن ۔

آپ نے پچھلے پہر کچہری دا کم نبیڑ کے گھر نوں پرتنا تے راہ وچ خوشحال سنگھ شراب والے دا ڈیرہ
آ جانا ۔ نکیاں موٹیاں اہلکاراں دے وچکار ٹھاٹھ نال ٹردیاں ٹردیاں آپ دے قدم رُک جانے تے آپ
نے اپنے اردلی نوں فرمانا :

"اوئے خدا یارا !!
اساں شراب چھڈی اے پر من ورتن تاں نہیں چھڈ دتا ۔ ایہہ خوشحالے کوئی ساڈوں دکھو
دکھی پیال دیئی اے ۔ ٹر کھوں ! ذرا ایہدے نال صاحب سلام تاں کر دے چلیے !!

آپ دے اینا فرمان تے یاراں دا ایہہ بنیا بتریا جلوس خوشحال سنگھ شراب والے دے ڈیرے نوں پرت پینا۔ ایہہ ڈیرہ گوجرانوالے دی تحصیل دے لاگے پولیس گراؤنڈ دے کول سی۔ ایتھے آبکاری دا گودام سی۔ ایہہ گودام شراب ویچن والی اوس دکانوں اڈرا سی جیہڑی سیالکوٹی دروازے دا مونہہ متھا لگی جاندی سی۔

خوشحال سنگھ نوں بابے عبدی ہوراں جیہے بندے کوئی روز روز لبھدے سن۔ اوہنے بابے ہوراں نوں آوندیاں ویکھ کے آپوں اٹھ کھلونا۔ اگانہہ ودھ کے بڑی آدر بھا نال سلامی دینی۔ تے حقہ لیا کے اوہناں دے اگے دھر دینا۔ بابے ہوراں حال چال پچھنا، دو چار کش بڑے پیار نال حقے دے لانے تے ٹرن لگیاں خوشحال سنگھ نے ہلکے آپ دے کنیں ایہہ والا پاونا:

"حضور! اک وگی تہاڈے والی آئی اے۔ تسیں پیا کل تاں ایس شہر دا اک دھپ وی نہیں بُجھ سکے۔ جے کرپا کر کے ایہدا اک گھٹ چکھو تاں ساڈی منت وی سپھل ہووے۔"

ایہہ آکھدیاں آکھدیاں خوشحال سنگھ نے اک ٹھوٹھی وچ ترے چار چھٹاکاں کوڑا دارو گھت کے اوہ ٹھوٹھی بابے ہوراں ول تہکا دینی۔ بابے عبدی ہوراں کولوں کسے دا دل تروڑنا ممکن ای نہیں سی۔ آپ نے اوہ موہرا اکو گھٹ کر جانا تے ایس طرح دو چار ونگیاں چکھدیاں چکھاندیاں آپ نے گٹ ہو جانا تے پرھیا اٹھ کھلونی۔

آپ دے آکھدیاں ای اہلکاراں نے ادب دے نال چاہے مہاڑاں مل لینیاں تے ربی شکل والے ایس نوری فقیر نوں جھرمٹ وچ لے کے ایہہ ڈھائی رکدی رکدی سیالکوٹی دروازے اپڑ جانی۔ ایہہ اوہو دروازہ اے جیہڑا کدی اپنے لکدانی یار مرحوم مجید لاہوری دیاں ٹرھکاں نال تڑکدا سی۔

دروازیوں اندر وار میر سلطان عرف بگا پہلوان پچھی تلن دی ہٹی کر دے سن۔ آپ اردو دے لکھاری میر رشد ایڈووکیٹ دے بابے نیں۔ ایہہ ہٹی یاراں دی بیٹھک سی۔ تے ایس ہٹی دے نیویں فرش نوں چیلا کیتا بزرگاں دے پیر چمن دا فخر ملیا اے اوہناں وچ محکمہ تعلیم دے منے پرمنے ایس ایم شریف، ٹھیکیدار صدر دین تے نائب صدر بلدیہ شیخ غلام رسول ہوراں دے پیارے ناں آوندے نیں۔

بگے پہلوان دی ہٹی تے اپڑ کے بابے عبدی ہوراں اپنے دوویں ہتھ کڑاہی دی کالکھ نال لبڑ کے اپنے مونہہ تے مل لینے تے ایہدے نال ای جھگڑے دا مُڈھ بجھ جانا۔ آپ نے نکیاں نکیاں پچھیں پاوندیاں پاوندیاں نشے

شہر تساڈے بادشاہی، ہور جہین نہ دوسری تھاں یارا!
ایتھے جتے کھیڈے ملے جی، موج مانیے ٹھنڈڑی چھاں یارا!

ساڈا ملک نہ کجھ زمین اُتے، مرنہ، کرو، کتاں الکھاں یارا!
عبدی! یار دی گل، بہشت ساتوں باقی فانی اے شہر گراں یارا!
لے لائیاں دی لج نوں پالیے جی، ہور جانیے گل نہ کتھ یارا!
وچ اپنے آپ دے سمجھ لئے، باہر پائیے کاستوں ہتھ یارا!
ساڈرسٹ کے سب تکادیاں نوں، اپکے ہو رہیے سر لتھ یارا!
عبدی! باد کھمال پکار دا اے "ساڈی نتھ اے خصم دے ہتھ یارا!"

ایس دھمال وچ شہر دے چنے گنے بڑے پیار نال جڑ جاندے۔ گڈیاں وجنیاں، جھمر پینے تے ایہہ سنگتاں نال لے کے حضرت صاحب نے خیریں گھریں اپڑ جانا۔

گھر اپڑ کے آپ عجب ٹھاٹھ نال وڈے بوہیوں اندر وڑدے۔ چٹی چھجی دی پگ چنبیلی دے ہاراں ونگ گل وچ پئی ہوندی۔ اکھیاں کھیویاں تے بچے وچوں بھلیاں دی بج دُھرک دے جھوٹے جھاتیاں پئے مارنے۔ آپ نے اندروں باہرے روندے دی آواز سن کے گھر والیاں نوں پچھنا۔

"ایہہ بچے روندا گولا کاہدا اے؟"

اینا فرما کے آپ نے سیجے سیجے اک گھٹنے ٹیک جانا تے اپنی لور وچ ایہو جیہے لعل موتیاں پئے اڈولے۔

لے اودھوں پاوندا کوئی چاتر، گورو، پیر والا، عشقبازہ یارا!
کردا آپ اوہ ناز محبوب والے آپے عاشقاں وانگ نیاز یارا!
آپے آپ نہا کے کرے پوجا آپے اپنی پڑھے نماز یارا!
عبدی آپ نوں آپ چھپاوندا اوہ، آپے اپنا کھول دا راز یارا!
لے گُٹ اُچکے نے اک تھیلی، پھڑیا دوڑنا وچ بزار یارا!
اوہدے مگر قزاق دی دوڑ پیا، نالے ہور دی لوک ہزار یارا!
"چور، چور" جوں آکھدے لوک دوڑن، دوڑے چور وی "چور" پکار یارا!
عبدی رہ گیا "چور" جاں وچ سادھاں پھڑے چور کیہ پھیر نت ریار یارا!

ایہہ جے مالتیاں دا سدھا پدھرا کھاڑا جیہڑا ہر اوست دی کچوہ وچ ڈنگ پڑگیاں وانگاں پڑ دندا رہندا اے تے جیہدے گُتے بابا عبدی لاہوری چن چڑھا گئے نیں۔

ایہو جیہے اک ہور ملنگی بزرگ دا ذکر دارا شکوہ نے اپنی کتاب "حسنات العارفین" وچ کیتا اے۔ کتاب اوہنے ۱۰۶۴ھ ہجری وچ چھپی تے ۱۰۶۴ھ وچ ٹیری سی۔ دارا شکوہ لکھدا اے:

"شیخ حسین ڈھڈا رحمۃ اللہ علیہ نے ملامت دے طریقے نوں ڈھول تے ڈگا لاکے نتاریا اے"
توں اگیرے ہون والیاں وچوں کسے نے ملامتی طریقے نوں رج کر کے پیراں ہیٹھ نہیں سی مدھیا
سچ تاں ایہہ وے کہ شیخ حسین رحمۃ اللہ علیہ ملامتیاں دے پیر اُستاد سن۔
ذکر تُردا اے:

اک واری مخدوم الملک نے شیخ حسین نوں سزا دین دا چارہ کیتا۔ رب سببی مخدوم الملک نے شیخ حسین ہوراں دا ٹاکرا بھرے بزار وچ ہو گیا۔ مخدوم الملک گھوڑے تے اسوار سی تے شیخ حسین ہوری ٹھوٹھے دے موڈھے نوں موڈھا مار دے پیدل ٹُرے آوندے سن۔ آپ نے مخدوم الملک دے گھوڑے دی واگ نپ لئی تے فرمایا:

"اوئے! میری گل سُن بکے!! جواب دے!!
اسلام دے رکن نیں پنج ——:
توحید وچ میں توں اکو جیہان آں!
حج تے زکوٰۃ توں چھٹے ہوئے نیں، نماز روزہ میں چھڈی بیٹھاں۔
توں ای دس!!
میں سزا دے کیویں لائق ہویا تے توں سزا دے کیویں لائق نہ ہوئیوں؟"

مخدوم الملک چُپ ہو گیا۔ تے اوہنے آپ نوں کجھ پڑتیت کرن دا خیال چھڈ دتا۔
دارا شکوہ لکھدا اے:

"شیخ حسین رحمۃ اللہ علیہ دا رنگ عجیب سی۔ آپ داڑھی مُنا کے فجراں شاماں توڑی گاون وجاون والیاں سنگ جھومدے سن تے اپنے کیتے کے نوں غائب نہیں سن آون دیندے۔ کلام پاک آپ نوں سارا حفظ سی تے آپ ہر روز ۳۰ سپارے ختم کردے سن۔ پر آپ نے اوہناں اُکتاں دے منے عالماں تاوں وکھرے تے اچرج کیتے نیں۔"
شیخ طیب ہوری فرماندے نیں:

میں شیخ حسین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نوں اپنی اکھیں ڈِٹھا تے اوہناں دیاں گلاں اوہناں دے مونہوں سُن کے پلے بدھیاں۔ جیہڑا جنا آپ دے پاس جاندا سی آپ اوہنوں داڑھی منانون دا آکھدے تے پھیر اوہدے ہتھ شراب دی بوتلی چا دیندے۔ جے اوہ ایہہ دو امتحان لنگھ جاندا تے آپ اوہنوں مرید کر لیندے نہیں تاں اوہنوں اپنی پرھیا وچوں

چک چھڈدے۔
ملا عبدالحکیم سیالکوٹی فرماندے نیں:
میں شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ کول مرید ہون گیا۔ آپ نے فرمایا۔
"اوئے ملاں! ایہنوں حشر وچ نشر کرنا اے۔ جا توں ایس جوگ دا بلد نہیں۔"
ایہہ ملامتیاں دا اوہ سلسلہ اے جیہدے بارے سلطان العارفین حضرت باہو رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا سی:-

ج جیوندیاں مر رہنا ہووے تاں ویس فقیراں بہیے ہو
جو کوئی سُٹے گُڈڑ کوڑا، وانگ اروڑی رہیے ہو
جے کوئی کڈھے گالاں مہنے، اوہنوں جی جی کہیے ہو
گل، اُلاہما، بھنڈی، خواری، یار دے پاروں سہیے ہو

ایہہ اوہو طریقہ اے جیہدے وچ حضرت پیر وارث شاہ صاحب نے فتویٰ دتا سی۔

"کوئی کجھ آکھے کوئی کجھ آکھے، عاشق اک نہ چت تے لیایا ای
اوہناں لکھ ملامتاں تہمتاں نے جیہناں بھار پریم دا چایا ای"

ایس سلسلے دیاں نیہاں بھن والیاں وچ حضرت مادھو لال حسین ہوراں دا ناں ڈھیر اُچا اے تے ایہہ یاد رکھنا چاہیدا اے کہ ایس سلسلے وچ پُرتے جان والے بزرگ دو چار ڈھلیاں گلاں پلے بنھ کے ایس کنڈیالی واٹ نوں مونہہ کردے نیں۔

ایہناں گلاں وچوں پہلی بات تاں رسول پاک سرور کائنات دا ایہہ فرمان اے پئی جیہنے رب نال لا لئی، اوہنوں گناہ دُکھ نہیں دیندا۔ ایس حدیث نبوی نوں ملنگاں دے پیر استاد علی کرم اللہ وجہہ دی زبانوں رج نکھیڑیا جاندا اے۔ اوہناں فرمایا:

"جے میں اپنے دل دی نہ سناں تاں کافر ہو جاں"

اپنے دل دیاں عشق والے لوکی بات پاندے نیں پئی ——

"رانجھے وچ سما محمد چُھٹی ہیر جنجالوں"

ایہناں فقیراں دا ایمان ایہہ اے کہ ایس تھاں اپڑ کے بندے دا ہر فعل رب دا فعل ہو جاندا اے۔ عالم لوکی ایس تھاں نوں "رضا" دی منزل آکھدے نیں۔ بابے فرید ہوراں پاک پتنوں ایہو بیڑی تار کے آکھیا سی:——

"کدی رب آکھدا نے فرید مندا سی
ہُن فرید آکھدا تے رب مندا اے"

گل داگلان بنان والے تے بات نوں چس دین لئی "رمنا" دی گھنڈی وچوں کڈھ جاندے نیں۔ تے گلاں وچ اوس سوہنے دیاں زلفاں نالوں لے ول پا دیندے نیں۔ ایہہ گھلاں تک کے شرع بڑھ جاندی تے عام سکھن گھن والیاں نوں ہنجھ ہیر پے جاندے نیں۔ مطلب ایہہ اے کہ اپنا آپ بچاؤ پچھوں بندہ گناہوں ثوابوں وانڈا ہو جاندا اے۔ کیوں جے جیویں شاہ حسین ہوراں فرمایا اے:

جیہناں پاک نگاہاں ہوئیاں
کہیں نہ جاندے ٹھگے
کالے پٹ نہ چڑھے سفیدی
کاگ نہ تھیندے بگے ــــ نی سیئو! اسی نیناں دے آکھے لگے!

دوجی بات جیہنوں ملامتی واٹ اُتے ہک نال لاکے ٹُرنا پیندا اے "لاالہ" دے مطلے معنے نیں۔ ملاں دس دا اے کہ رب باجھ کوئی عبادت دے لائق نہیں۔ ملنگ آکھدے نیں اوہدے بناں ہور کوئی ہے ای نہیں۔ ایسے واٹے پے کے حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ نے طیفوریہ سلے دا سرناواں لکھدیاں فرمایا سی:

"لوکاں دی توبہ گناہاں توں"
میری توبہ "لاالہ" توں اے

ایسے طرح حضرت شبلی بارے دسدے نیں کہ آپ "اللہ اللہ" آکھدے سن۔ کسے پچھیا۔ جناب "لاالہ" کیوں نہیں کہندے؟ فرمایا:

"میں اوہدے سوا کسے نوں ویکھاں تاں اوہدی نفی وی کراں" ــــ
ایہو حقی سچی گل حضرت شاہ حسینؒ ہوراں انج فرمائی اے۔

رانجھن رانجھن مینوں سبھ کوئی آکھو
ہیر نہ آکھو کوئی۔
ماہی ماہی کوکدی، میں آپے ماہی ہوئی
جس شوہ نوں میں پھراں ڈھونڈیندی
ڈھونڈ لدھا شوہ سوئی
کہے حسین! ساوھاں دے ملیاں
نکل گیو سی!!

ایسے بات نوں حسین حلاج دے موہنوں انج اکھوایا جاندا اے کہ اوہ درویش "اناالحق" آکھن توں پچھوں وی روز اک ہزار رکعت نماز پڑھدا سی۔ لوکاں پچھیا حضرت! ایہہ کیہ؟ ـــ جواب دتا:

"ایتھے غیر کون اے۔ جہڑا میری پرستش کرے"

فقرا تے "وحدت" دے ایس مقام تے ایتھوں تیک ترڑ کھلوندے نیں کہ اوہ ایہہ آکھن توں وی نہیں جھکے:

"جے تیرا فرمان نہ ہوندا تے بانگ وچ وی تیرے ناں نال دوجا ناں نہ سُندا"

تیجی گل:ــــ

حسین حلاج نے آکھیا سی:

"عارف اودوں توڑی مومن نہیں بندا جد توڑی اوہ کافر نہ ہو جاوے"

شیخ ذوالنون مصری دا ارشاد اے:

حضرت جنید رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا: "جد تائیں تینوں ہزار صدیق زندیق نہ آکھن تد تائیں توں صدیق دے رتبے تے نہیں اپڑ سکدا"۔

امام غزالی دا فرمان اے:

"جینے توحید دا درس ابلیس توں نہ لیا تحقیق اوہ زندیق ہویا"

مطلب ایس تیجی گل دا ایہہ ہویا کہ فقر یار دا جانوں ہو کے ملامت دی پنڈ شیطان بار سر تے چاکے خاصاں عاماں وچ مردود اکھوائے تاں پینڈا مُکدا اے۔ شاہ حسین ہوراں سچ تے آکھیا سی:

"شمع دے پروانے وانگوں جلدیاں رنگ نہ موڑیے
کہے حسین! فقیر سائیں دا، لگڑی پریت نہ توڑیے

ملامت دی پنڈ چان والیاں دا اک مقام اجیہا آوندا اے جیہدا کجھ پتہ حضرت شیخ فتح رحمۃ اللہ علیہ ہوراں ایہہ آکھ کے دتا اے:

"ابلیس نے مینوں ڈٹھا تے ایہہ آکھ کے رون لگ پیا پئی توں تے میرے نالوں وی ودھیک ملامتی تے بدنام ایں"

ایسے گلاں توں شاہ حسین ہوراں لکھیا سی:

اسی بُریاں وے لوکا!
بُریاں کول نہ بہو وے لوکا!

چوتھی گل :—

درویش لوکی گناہ ثواب دا وکھرا حساب کتاب رکھدے نیں ۔ ایس مضمون نوں عاماں اگے کھولنا امر نہیں ۔ ایس کر کے ایہہ بات اشاریاں وچ ای پائی جاندی اے ۔

مولانا جامی دے پیر خواجہ احرار رحمۃ اللہ علیہ کولوں کسے پچھیا،

کیوں جی ایہہ رنڈیاں وی بہشتیں جان گیاں ؟

فرمایا" ایہہ تاں ساتھوں اگیترے اپنے ساز سامان نال بہشتیں وڑن گیاں"

اِک ملنگ فرماندے نیں پئی میں اک دن اک نچن گاون والی دے چوبارے تے بیٹھا سان ۔ گلیوں اک جنازہ لنگھ ٹریا ۔ رنڈی نے اپنی لونڈی نوں ہاک ماری ۔

"نی ! ویکھ کھاں ۔ ایہہ مردہ بہشتیں جاندا اے یا دوزخیں ؟"

باندی نے جھات مار کے جواب دتا :

بی بی ! ایہہ مردہ تاں دوزخی اے

ملنگ فرماندے نیں ! میں حیران ہو کے پچھیا :

"میں ورھیاں بدھی عبادت کیتی اے ۔ پر میں اجے توڑی ایتھوں تیک نہیں اپڑیا توں ایہہ گل کتھوں پائی"

اوہنے جواب دتا :

"سائیں جی ! ایہہ عبادت ریاضت دا کم نہیں ۔ ایہہ تاں اوہدی عنایت دا سلسلہ اے"

ایسے پاروں شاہ حسین ہوراں لکھیا سی :

کیوں اجیلی کتے
جیہناں عشق تیہناں کتن کیہا
کیوں اجیلی کتے ؟
لگا عشق ، نکّی مصلاحت
وسریاں پنجے ستے
گھائل ، مائل ، پھرے دیوانی
چرخے تند نہ گھتے
کہے حسین فقیر سائیں دا

نین نیناں نال متے
کیوں اجیلی کتے ؟

حضرت میاں میر رحمۃ اللہ علیہ فرماندے نیں :

"اپڑے ہوئے لوکی ہر فرقے تے ہر جماعت وچ ہوندے نیں"

آپ نے مثال دتی ،

ایسے لاہور شہر وچ اک اللہ لوک صندل ناں دا ہویا اے ۔ جس چاتی ورھے شہریاں نال نچ نچ کے لنگھا چھڈے تے اوہدا کسے بھیت نہ پایا ۔ اک ورھے اوڑ لگی تاں لوکی کنی کنی نوں ترس گئے ۔ ملوانیاں نے "نماز استسقا" دے دھاوے کیتے ۔ پر چرخوں اک چھٹ نہ ترمی ۔ یاراں نے صندل ہوراں نوں ترلا ماریا ۔ اوہ پہلوں تاں ٹالدے رہے ۔ اخیرے وس ہو کے اٹھے ۔ ڈفلی کڈھی تے کوک ماری :—

جے بھیت نہیوں بھنناں ،
تے مینہہ ورسا دے
مین تے اج ایہہ ڈفلی ٹھندی آ !

آکھندے نیں کہ ایس الوکوک اُتے ایا گھٹ بدل ہاٹھاں پھاٹدے وار جھڑیاں لگ پیاں ۔

ایس مقام اتے اپڑ کے گناہ ثواب دی عام ونڈ قائم نہیں رہندی ۔ ایسے تھاں بارے حضرت بلھے شاہ نے اشارہ کر دیاں فرمایا سی ۔

"بلھیا ! کھا حرام تے شکرانہ کر توبہ ترک ثوابوں
چھوڑ مسیت تے پکڑ کنارہ تیری چھٹے جند عذابوں

یا ابن العربی کو کہا سی ،

"گناہ دا ترک وی گناہ اے"

ایہدی وجہ ایس لئی کوئی دریڈا نہیں جانا پیندا کیوں جے شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے ایہہ گل نج نکھیڑ کے کہتی اے کہ سبھو بھیکھ ایہہ سن کے ٹک چپ جاندے نیں ۔ فرمایا :

اک لا بھبوت بہن لا تاڑی
اک مُنگدے پھردے وچ اجاڑی
کوئی ورد نہ چھاتی تینہہ دی
اوتھے خود نہ کوئی قبول میاں
گل مینہہ دی —

نورکا شمیری

نال حُسینا!

شاہ حسین ؒ ہوراں نوں بیٹھیاں بیٹھیاں خورے کیہ سُجھی کہ اوہناں ایہہ کافی لکھ ماری۔

اک دن تینوں سُپنا تھیسن گلیاں بابل والیاں وو
اُڈ گئے بھور بچھلاں دے کوہوں سن پتراں سن ڈالیاں وو
جس تن لگے سو تن جانیں ہور گلاں کرن سوکھالیاں وو
رہو وے قاضی دل نہیں راضی گلاں تاں ہوئیاں ہوون والیاں وو
سیئی راتیں لیکھے پوسن جو نال صاحب دے جالیاں وو
ناؤں حُسینا تے ذات جلاہا، گالیاں دیندیاں تانیاں والیاں وو

اوہناں وچاریاں نوں کیہ علم سی کہ لوکاں لٹھ لے کے اوہناں دے پچھے پے جانا اے۔ تے اپنی تحقیق دا پورا زور اوہناں نوں کاسبی یا جلاہا بناون تے لا دینا اے۔ اوس شوہدے نوں جے کدی ایہہ علم ہو جاندا تاں گھٹو گھٹ آخری مصرع یا شعر تے ضرور ڈراپ (drop) ہو جانا سی۔ اوہ وچارا تاں ایہہ گل سوچ وی نہیں سن سکدے کہ اوہناں دے ایس عجز و انکسار تے خاکساری نے اوہناں نوں سچ مچ ای جلاہا بنا دینا اے۔

جدوں گل چل ای نکلی اے تے آؤ ہاں تکھ کے ای کیوں نہ کر لئیے۔

شاہ حسین ہوراں دی ذات صفات بارے صوفی تبسم ہوری لکھدے نیں: "شیخ عثمان جلاہیاں دا کم کردے سن۔ تے جاپدا ایہہ پیشہ اوہناں دا کوئی خاندانی پیشہ نہیں سی تے راہی شاہ حسین ہوراں ایس پیشے نوں ہتھ لایا۔ پر پھیر وی فرد فقیر نے اپنی کتاب "کسب نامہ بافندگان" وچ شاہ حسین ہوراں دا ذکر انج کیتا اے:

ے پر ایس کسبے دے وچ بہتے عالم فاضل ہوئے
شاہ حسین، کبیر جو آپے درگاہ جا کھلوئے

......اوہناں دا خاندان بڑا غریب سی تے ایس واسطے شیخ عثمان نے بافندگی دا پیشہ [illegible]

کر لیا سی۔"

ایس عبارت دے "جاپدا" تے "پر" دو لفظاں تے غور کریے تاں پتہ چلدا اے کہ جاپدا عبارت دے شروع وچ "جاپدا" لکھ کے شاہ حسین ہوراں دے کاسبی ہون دی تردید کیتی گئی اے پر فوراً ای اک بڑی زور دار "پر" لکھ کے اوہناں دے کاسبی ہون تے مُہر جڑ دتی اے۔ ایہہ ای نہیں فرد فقیر ہوراں دا شعر وی سند دے طور تے پیش کر دتا اے۔

ایہہ اک وکھرا موضوع اے پئی پر پھیر وی دے لفظاں نال عبارت وچ جھول پیدا ہو گئی اے سوال ایہہ اے پئی صوفی تبسم ہوراں جیہے عالم فاضل دی عبارت وچ ایہہ جھول کیوں؟ ایہہ مسئلہ اک ہور تذکرہ نگار دے بیان توں حل ہو جاندا اے۔ معلوم ہوندا اے صوفی تبسم ہوراں ایہہ عبارت اوتھوں ای اخذ کیتی اے۔ اوہ تذکرہ نگار اے ڈاکٹر لاجونتی کرشنا راما۔ لاجونتی ہوراں دے بیان موجب:۔

صاحب "تذکرہ" لکھدے نیں پئی اوہناں دے وڈکے کالستھ ہندو سن۔ جیہناں فیروز شاہ تغلق دے اسلام قبول کیتا۔ پر بابا بدھ سنگھ دی رائے وچ اوہناں دے وڈکے (جیہناں اسلام قبول کر لیا سی) راجپوتاں دے دت خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ ایہہ معلوم نہیں ہو سکیا پئی اوہناں اسلام کیوں قبول کیتا۔ سانوں تے بس اینا ای پتہ اے کہ حسین دی پیدائش سمے اوہناں دا خاندان بچ کے غریب سی۔ اوہناں دے والد عثمان نو شیخ (مسلم؟) جلاہے سن۔ شاہ حسین ہوراں ایہہ کسب اُکا نہیں سکھیا جد اوہناں دے والد دے ایس کسب دی وجہ توں فرد فقیر نے اپنی کتاب "کسب نامہ بافندگان" وچ لکھیا اے:۔

ے پر ایس کسبے دے وچ بہتے عالم فاضل ہوئے
پر شاہ حسین، کبیر جو آپے درگاہ جا کھلوئے

(حوالے لئی ویکھو مجلس شاہ حسین لاہور ولوں ۳۷۴ ویں عرس تے چھپیا رسالہ)

ہُن ایس "کسب نامہ بافندگان" دی حقیقت وی سُن لو جیہنوں سندلے کے پہلوں ڈاکٹر لاجونتی ہوراں تے مگر اوہناں دی پیروی ریس صوفی تبسم ہوراں اپنے دعوے دی بنیاد کھڑی کیتی اے۔ ایہہ کسب نامہ خواجہ فرد فقیر ہوراں اپنے اک شاگرد (تے غالباً مرید وی) دسوندھی کاسبی دی فرمائش تے لکھیا جیہنوں خود فرد فقیر ہوراں "معز کھپائی" آکھیا اے۔ فرد فقیر ہوراں دی اپنی زبان وچ:۔

شاگرداں دی مجلس اندر دو دسوندھی رہندے
کسب نامے دیاں تصنیفاں نوں کدی کدائیں کہندے،
اک ملاں دسوندھی نوری عالماں دا خادم
فقراواں دی خدمت کردا نیک خدا دا آدم،

آئے گئے مسافر دی اوہ بہتی خدمت کردا،
علماواں دے نال محبت فقراواں دا بردا
اک دسوندھی حجام اساڈا خدمت گار قدیمی
کتی مدت خدمت اندر کیتی اوس ندیمی
دوویں طالب علم ہمیشہ اک باقی اک صافی
جیہڑا پیر مربی متے راک یا دوویں کافی،
کاسبیاں دا کسب نامہ میں اُس دے کہے بنایا،
پنج دہاڑے بیکاری وچ بہہ کے مغز کھپایا
فیر حجاماں دا کسب نامہ دوجے خاطر کہیا،
چار دہاڑے درد بھرے دا گوشے بہہ کے سہیا،
شاگرداں دی خاطر دوویں قصے اساں اُٹھائے
مت کوئی پچھے فاتحہ آکھے اچھی وجہ بنائے۔

بھاویں ایہہ دوویں کسب نامے پندو نصائح دے کیڑے ای وڈے خزانے کیوں نہ ہون پر خواجہ ہوراں دے اپنے لفظاں وچ ایہہ ساری "مغز کھپائی" تے "سر پیڑ" صرف شاگرداں نوں خوش کرن لئی سی جیہڑی تاریخی سند دے طور تے پیش نہیں کیتا جا سکدا۔

انور بیگ اعوان ہوری بڑی دور دی کوڈی لیائے نیں۔ اوہناں جتھے ایہہ کوشش کیتی اے پئی چوتھ شاہ حسین ہوراں نوں "ماجھے" توں کڈھ کے "دھنی" وچ لے جا کے آباد کر دتا جاوے (تُسی ویکھدے او جے اوہناں بھولی بھولی کے وی چنگے شاعر نوں اپنے وطن دھنی توں باہر جان ای نہیں دینا) اوتھے شاہ ہوراں دے کسب بارے وی تحقیق کیتی اے۔ لکھدے نیں:۔

"۔۔۔۔ البتہ شاہ حسین دے والد دے متعلق کیہا جاندا اے کہ اوہناں دا پیشہ بافندگی سی ایہ نال شیخ عثمان دے پُتر نوں حسین جولاہا وی کیہا جاندا سی" (پتہ نہیں کون آکھدا سی اسیں تے اج تک ساریاں کتاباں تے تذکریاں وچ، شاہ حسین یا مادھو لال حسین ای پڑھدے آں) ایتھے ایسے وجہ دے لفظاں تے غور کریئے تاں صاف پتہ چلدا اے کہ انور بیگ اعوان ہوری کیہ آکھنا چاہوندے نیں۔ پھیر شیخ عثمان دا واجبی بے ادبی نال ذکر کیتا گیا اے اوس توں میرے خیال نوں ہور وی تقویت ملدی اے۔

جاندے جاندے اک تحقیق ہور وی سُندے جاؤ:۔

لے باقی = باندہ۔ کاہنی ثنے صافی = صرف مانگرے والا حجام

"جتھوں تک آپ دی تعلیم دا تعلق اے۔ ہر کوئی آپ نوں ڈھڈی کھتری ای دسدا اے، پر مولوی محمد دین شاہپوری مصنف باغ اولیائے ہند کہندے نیں کہ شاہ حسین دے نانکے ڈھڈی راجپوت سن۔ دادکے کس ذات دے سن؟ کوئی جواب نہیں ملدا"۔

(بحوالہ پنج دریا، لاہور، اپریل ۶۶ء)

کیہ سچے؟ تعلیم؟ ڈھڈی کھتری! گویا ڈھڈی کھتری وی کوئی "بی اے"، "ایم اے"، "بی ٹی" یا "پی ایچ ڈی" وانگر دی کوئی ڈگری اے۔ ۔ ۔ ! تے پھیر "دادکے کس ذات دے سن؟ کوئی جواب نہیں ملدا" کہہ کے ایہہ باور کران دی کوشش کیتی اے کہ شاہ حسین دادکیاں ولوں کاسبی ای سن۔ سمجھ نہیں آوندی شاہ حسین ہوراں دے نانکے اپنی کڑی کاسبیاں نوں کیویں دے دتی۔ اج دے ترقی پسند معاشرے وچ وی کوئی راجپوت (کھتری یا چھتری) اپنی کڑی جلاہیاں نوں نہیں دیندا، پھیر پتہ نہیں شاہ حسین دے نانکیاں ایڈے رجعت پسند معاشرے وچ ہوندیاں ہویاں وی اپنی دھی کاسبیاں دے لڑ کیویں لا دتی، جیہڑے پُج کے غریب وی سن۔

چودھری محمد افضل خاں ہوراں، اوہناں دا راجپوت ہونا منیا تاں اے پر تھڑی ای شکل نال۔ اوہ فرماندے نیں:۔

اوہناں دے باپ دا ناں شیخ عثمان سی تے اوہ جلاہے دا کم کردے سن اوہناں دے دادا کلس رائے ہندو سن، قوم دے ڈھڈی راجپوت، اوہ فیروز شاہ تغلق دے سمے مسلمان ہوئے۔ ۔ ۔ ۔ ڈھڈی راجپوتاں دی اک اک غریبڑی تے مریڑی جیہی شاخ (گوت) اے"۔

(بحوالہ دیباچہ کافیاں شاہ حسین مرتبہ چودھری صاحب)

چودھری ہوری جے کدھرے آخری فقرہ نہ لکھدے تاں کیڈا چنگا سی۔ بھاویں اوہناں شاہ حسین نوں راجپوت من ای لیا سی پر آخری فقرے وچ "غریبڑی تے مریڑی" دے الفاظ لکھ کے گل اوتھے دی اوتھے اپڑا دتی اے۔

میرا مطلب خدانخواستہ کوئی ایہناں بزرگاں دی تضحیک نہیں تے نہ ای میں ایہناں نوں چھکنا چاہوندا آں۔ توبہ توبہ!! ایہہ میرے بزرگ نیں۔ میں تاں اپنے آپ نوں ایہناں دا خوشہ چین تے اک ادنیٰ طالب علم سمجھدا آں خاص کر کے چودھری محمد افضل خاں ہوراں دی تاں میں بڑی قدر کردا آں جیہناں میری عمر جنا حصہ تاں پنجابی زبان دی سیوا وچ گزار دتا اے۔ میرا مطلب تاں صرف ایس مظلوم تے معتوب قوم (جلاہیاں) نال لوکاں دی روایتی نفرت نوں اُجاگر کرنا سی جیہڑی پتہ نہیں کیہڑیاں زمانیاں دی لگی آوندی اے۔

میتوں اپنے بچپن دی گل چنگی طرح یاد اے کہ ساڈے محلے وچ اک جلاہیاں دا گھر سی۔ اوہدا
ڈاڈھا نیک تے ساؤ بندہ سی۔ بھلا جیہا ناں سی پر لوکی اوہنوں کیڑو کیڑو سددے ہوندے سن۔ ساڈے
رشتہ داراں وچ اک بندہ سی خواجہ عبیداللہ ناں پر ڈاڈھا شکّی۔ اوہنے جدوں وی کدی کیڑو دا
آمنے سامنے ہونا تاں ایہہ شعر بڑا چب چب کے پڑھنا :۔

ے اسیں جلاہے کاسبی، کلّا ساڈا پیر —— باہر جائیے رتر کھائیے، گھر رہیے دلگیر
ربا ! موت دئیں،

اوہدے جواب وچ کیڑو نے بچی جیہا ہوکے آکھنا، بھینہ اینج نہیں کہو :۔

ے اسیں جلاہے کاسبی، کلّا ساڈا پیر —— باہر گیاں نوں جیوتے شکر، گھر آیاں نوں کھیر
ربا ! ہور دئیں،

پہلوں تاں میتھوں ایس گل دا کوئی پتہ نہ لگا۔ پر جیوں جیوں سمجھ آوندی گئی تاں پتہ چلیا جے اسیں
سبھ کجھ کیڑو نوں پچھان لئی سی تے کیڑو وچارے دا قصور صرف اینا سی کہ اوہ غلطی نال یا مجبوری نال جلاہیاں
دے گھر پیدا ہو گیا سی۔ یا ہو سکدا اے کیڑو دا پیو وی، شاہ حسین ہوراں وانگ کے دے کیڑو دی طرح
کاسبی بن بیٹھا ہووے،

مُڑ میتوں اوہ ویلا وی یاد آیا جدوں میں عشاء دی نماز توں پچھے دوجیاں منڈیاں نال رل کے
مولوی عبدالغنی ہوراں کولوں گلستان، بوستان، زلیخائے جامی تے سکندر نامہ پڑھدا ہوندا ساں تے مولوی جی
اک کاسبیاں دے منڈے بڑی حقارت نال (کیوں جے محبت نال آکھن دی تاں کوئی وجہ نظر نہیں آوندی)
ایہہ شعر پڑھ کے سناوندے ہوندے سن :۔

ے جلاہے ترا با علم چہ کار؟ بیا موز تند، تانی۔ تار
.... تے اساں ساریاں ٹھاہ ٹھاہ کر کے ہس پینا۔

اک دن اوہ منڈا اذان دے وقت تے موذن نالوں پہلاں اپڑ گیا تے اذان دین لگا
پر کدھرے کھنگار دی وجہ توں لفظ حلق وچ ای پھس گیا۔ اذان دے چکیا تے مولوی ہوراں آکھیا "گھے دیا
پھیر یا کر، کھرک" تے اسیں پچھدے ای رہ گئے کہ مولوی جی کھرک کیہ ہوندی اے۔

شاہ حسین ہوری ذات دے جلاہے ہون یا راجپوت پر اینی گل ضرور اے کہ اوہناں دے قدرداں
اوہناں نوں جلاہا بنان لئی پورا زور تاں لا دتا اے۔ سوچنا ایہہ وے پئی کیہ جلاہا کہے بغیر اوہناں دی شاعری
وچ کوئی فرق پے جانا سی؟ کیہ ساڈوں (ادیباں تے شاعراں نوں) اوس مست الست مجذوب دی شاعری

دکھ وی کسے ہور شے نال غرض اے؟ اسیں اوہدے سچّے موتیاں جیہے شعراں نوں پرکھ رہے آں یا اوہدی
ذات نوں؟ تے جے ذات دا رگڑا وی نالو نال ای رکھنا اے تاں دوجے شاعراں تے ادیباں نوں کیوں
بخشیا جاوے؟ جدوں ایہہ سارے حضرات اپنے موہنوں مندے نہیں پئے شاہ حسین ہوراں اگا کاسبیاں والا کم
نہیں کیتا تے پھیر اوہ کاسبی کیوں ہوئے؟

ایس معاملے وچ عبدالغفور قریشی (پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ) تے پروفیسر احمد حسین قریشی قلعداری
(پنجابی ادب کی مختصر تاریخ) تعریف دے مستحق نیں کہ اوہناں ایس قسم دیاں فالتو گلاں توں پرہیز کیتا اے
تے صرف ایس بزرگ دی شاعری نال ای سروکار رکھیا اے۔

ایس عام جھیڑے دی وجہ اک ہور ہو سکدی اے۔ اوہ ایہہ شاہ حسین ہوری اک عوامی شاعر سن
تے اوہناں اپنی عوامی شاعری راہیں ایس دنیا نے دُوں توں پرہیز، عقبیٰ دی فکر تے مولا نال لو لگان دی
تلقین کیتی اے۔ جیہدے وچ اوہناں پنجاب دے اوس ویلے دے جگتے معاشرے وچ جانیاں پچھانیاں
تے عام شیواں نوں موہنہ رکھ کے سمجھان دی کوشش کیتی اے۔ جیویں کھڈی، تانی، سُوتر، نلیاں، پیٹا،
تانا، بانا، پیڑھا، چرخا، پونی، تُجّی، گوہڑے، تند، ماہل، مہچی، اٹیرن، پروڑا، چھلّی، تکلا، سوئی، وید، جوگی،
سادھو، سادھ، سنت، رانجھا، راجھن، چاک، لال، رتڑ، سجن، شاہ، شوہ، دل جانی، ڈھول، پیارا، ماہی،
ساول، راول، کنت، سائیں، صاحب، پیر، فقیر، نانا، نگرا، جوگن، بیراگن، سہاگن، پیرو ناتی، دیوانی، بیردی، باندی،
گولی، سیج، تندور، اتن، ترنجن، ویہڑا، پاٹا، چولا، بھوری، لوئی، چادر، داج، ساوُ، چُرچڑی، وید، طبیب، سیانا،
مرشد، شیخ، ست گورو، ملاں، باہمن، رام، تیر، قاضی، بابل، امبڑی، ماں، بھولی، بھولڑی، پتن، پاتنی، ملاح،
کیڑا، بیڑی، بکل، بیلا، مہیں، نری، ندی، اتلا، کالی مہیں، وچھا، بیل، بلیدا، ڈھگی، گھوڑا، کالا ہرن، ہاتھی، کاں،
کاگ، کالا، کوکر، کتا، گچی، ناگ، اسپ، شیہنہ، پنچھی، مرغی، مور، مکھی، لاٹی، بھوری، پیکا، پیڑا، سوہرا، ہنس،
نان، ڈولی، مکلاوا، جیون، موت، گور، قبر، عزرائیل، جم، فرشتہ۔

اوہناں اپنیاں ساریاں (گھٹ وودھ اک سو پنجاہ) کافیاں وچ دو واری لفظ جلاہا تے اک واری جلاہی۔
دو واری کھڈی یا کھڈی، اک واری تانی، ترن واری نلیاں، نوں واری تانا، چار واری بانا، پنج واری سُوتر تے
سوواں واری چرخے دے لفظ استعمال کیتے نیں۔ اُتے دتے گئے دوجے لفظاں دی کثرت نوں ویکھدیاں ہویاں
ایہناں لفظاں دی تعداد کجھ زیادہ نہیں۔ البتہ چرخے دا سوال[1] واری استعمال کجھ وودھ معلوم ہوندا اے۔ پر
ایہدے وچ شاہ حسین دا قصور نہیں۔ سادے معاشرے دا قصور اے جیہنے چرخے نوں اینا اپنایا کہ ساڈے شاعراں نوں

[1] ایس موضوع اُتے اک مستقل مضمون انشاءاللہ کسے ہور پرچے وچ پیش کیتا جاوے گا۔ — نور

ایہدا تذکرہ کرنا پیا۔ ایتھے میں زیادہ تاں نہیں پر پنجاب دے دو مشہور شاعراں میاں ہدایت اللہ
تے عشق لہر دا اک اک بینت ضرور پیش کراں گا:۔

الف۔ اج ویلا تیرے کتنے دا سوتر کت لڑیئے چرخہ چلدا ای
بیڑ چمڑیاں تکلا راس تیرا مامول ناہیں کوئی ہلدا ای
تینوں پے وبڑے سرگئے گوہڑے وٹ پونیاں نی دن ڈھلدا ای
گئے وقت نوں ویکھ ہدایت اللہ مکھی وانگ پیا ہتھ ملدا ای

ج۔ جان دے چرخے نوں مورکھا اوئے لے چلاوت کوئی فتور ہووے
لے لے روئی پیار دے نام والی وٹ پونیاں راضی غفور ہووے
تکلا صدق یقین دی مال پا کے من کا ہامنکا بے شعور ہووے
عشق لہر نوں کتدا رہو ہر دم غورے گھڑی تند منظور ہووے

ایہناں توں وکھ حضرت بلھے شاہ دیاں کئی کافیاں وچ چرخہ آوندا اے۔ ساڈے بعض شاعراں نے
چرخے نوں مستقل موضوع بنایا اے جیویں "چرخہ رنگ رنگیلا" مولوی عبدالستار۔

ے کت چرخہ شام مناویں گی ایس کھیڈن توں پچھتاویں گی

یا پھیر چرخہ منشی غلام حسین:۔

چرخہ کت چھوہری مٹیاری چھلے کات نچیسی ساری

باقی رہی جلاہے، جلاہی والی گل۔ سو اسیں تاں ایتھے ایہو سمجھے آں کہ شاہ حسین ہوراں ایہ
صرف عاجزی تے انکساری دے طور استعمال کیتے نیں۔ کجھ الفاظ بعض شاعراں دا تکیہ کلام ہوندے
نیں۔ تے اوہناں دی سند لے کے بنیاد نہیں کھڑی کیتی جا سکدی۔ ایس دے باوجود وی جے
ساڈے کجھ بزرگ ایس مست الست، مجذوب، سائیں دے فقیر، مادھو لال حسین نوں جلاہا بنانا
چاہون تاں اوہناں دی مرضی۔ اسیں روکن والے کون؟ پر میں ایہناں وڈیاں ذاتاں دے دعویداراں
نیا ضرور آکھاں گا پئی اوہ اوس فقیر نوں سمجھے ای نہیں جیہڑا ایہہ وی کہہ گیا اے:۔

سبھے جاتی وڈی۔ نیانی فقیراں دی ذات
شاہ حسین دی عاجزی کاف کہاڑی وات

(پنجابی شریعی سرکل کراچی وچ پڑھیا گیا)

نور احمد چشتی

حضرت مادھو لال حسینؒ

(تحقیقاتِ چشتی توں)

حضرت بہلولؒ امام اعظمؒ دے مذہب وچوں سن۔ آپ جی اُچے درجے دے نمازی پرہیزگار تے
نیک پاک بزرگ سن۔ اوس وقت دے شبلیؒ تے جنیدؒ سن۔ آپ دا مزاج سفر نوں پسند کردا سی تے
اوہ آپ دی فرماندے سن پئی مینوں جو کجھ ملیا اے اوہ سفر وچوں ای ملیا اے۔ جدوں شروع شروع وچ
اوہناں نوں شوقِ الٰہی ہویا تے اوہ نجف اشرف گئے تے اوتھے روضہ عالیہ حضرت علی کرم اللہ وجہٗ تے
سر جھکایا تے صدقِ دل نال دو سال تائیں روضہ مبارک اُتے جھاڑو دیندے رہے۔ اوتھے آپ نوں
حضرت شاہؑ دین و دنیا فقر دا نصیب ہویا تے اوتھوں حکم ہویا پئی شاہؑ دشت کربلا دے روضہ مبارک تے
جاؤ تے آپ اوتھے تن مہینے تائیں اعتکاف وچ رہے تے دین دنیا دیاں مشکلاں حل ہوئیاں۔ اوتھوں
بیت اللہ گئے تے حج کیتا۔ حج توں وہیلیاں ہو کے روضہ منورہ جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے طواف
لئی مدینہ منورہ ول ٹُرپئے تے اوتھے جنت البقیعہ دی زیارت کیتی۔ تے ہزاراں فائدے۔ روضہ امام حسینؓ
تے جناب زین العابدینؓ تے مزار حضرت امام باقرؓ تے حضرت جعفر صادقؓ تے جناب سیدۃ النساء خاتونِ جنت
حضرت بی بی فاطمۃ الزہراؓ تے مقابر اصحاب تے حضرت عثمان بن عفان جامع القرآن رضی اللہ تعالےٰ عنہم اجمعین توں
اٹھائے تے ساریاں کولوں اجازت لے کے مدینہ منورہ وچ داخل ہوئے تے روضہ عالیہ حضرت شاہ رسالت
علیہ الصلوٰۃ التحیت حاضر ہوئے۔ چھ مہینے تائیں اوتھے جھاڑو دیندے رہے تے اعتکاف وچ وی رہے۔
تے اوتھے عرض کیتی کہ یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہُن مینوں اجازت دیو پئی میں کدھر جاواں۔ چھ مہینیاں
مگروں ارشاد ہویا پئی بغداد شریف وچ جاؤ اوتھے حضرت مخزن کرامت سید الکونین غوث الثقلین محبوب
سبحانی قطبِ ربانی شیخ عبدالقادر جیلانیؒ دے روضہ مبارک دی زیارت کرو تے سعادت دارین حاصل کرو۔
چنانچہ حضرت شیخ بہلول مدینہ شریف توں ٹُر کے بغداد شریف گئے تے پورا اک سال جھاڑو دیندے رہے
تے روضہ مقدسہ جناب امام اعظمؒ دی زیارت کیتی تے اوتھے عجائبات الٰہی ویکھ کے جناب حضرت موسیٰ امام کاظم
دے روضہ مبارک دی زیارت کیتی تے پھیر اشرف البلاد بغداد توں حضرت غوث الاعظمؒ دی اجازت نال

نال مشہد مقدس تشریف لے گئے ۔ اوتھے کجھ دن رہن مگروں امام انام وقوں حکم ہویا پئی ایتھوں کوہتاوہ ول جاؤ تے کوہ پنجشیر دی بلندی تے جا کے تھلے ول آؤ تے اوتھے اک غار جیہڑی کہ غار اصحاب کہف وانگوں اے اوتھے اک فقیر صاحب کمال ظاہرا مجذوب اے تے سلسلہ قادریہ نال تعلق رکھدا اے ۔ اوہ ای تہاڈا مطلب پورا کر سکدا اے ۔ ایہہ خوشخبری سن ۔ آپ خوشی خوشی کوہ پنجشیر تے پڑھے تے اوس کھڈ دی زیارت کیتی ۔ اوتھے اک بزرگ ویکھیا جیہڑا کہ فناہ فی اللہ دی حالت وچ مراقبہ وچ سی ۔ تے اوہنوں اللہ تعالےٰ نے دو نظراں جلالی تے جمالی عنایت کیتیاں ہوئیاں سن یعنی اوہناں اُتے دو حالتاں طاری ہوندیاں سن ۔ حالت جلالی وچ اوہ جیہڑے تے نظر پاوندے سن اوہ سڑ بل کے خاک سیاہ ہو جاندی سی سکوں اوس نظر جلالی دی وجہ توں درخت تک جل جاندے سن ۔ تے حالت جمالی وچ جدھر ویکھدے سن ہر چیز ہری بھری تے نہال ہو جاندی سی تے اوس حالت وچ جیہڑا بندہ سامنے آوندا سی کامل ولی بن جاندا سی ۔ قدرتِ الٰہی نال جدوں حضرت شیخ بہلول اوتھے اپڑے اوہ جلالی حالت وچ سن ۔ فکل دسیا تے آپ بچ گئے ۔ پھیر جدوں اوہ مراقبہ وچ رُجھ گئے تاں حضرت شیخ بہلول اوتھوں کے پنڈ گئے تے حجامت کرن دا سامان لے آئے تے درِ دولت تے دھرنا مار کے بہہ گئے ۔ اوس ویلے اوہ بزرگ جمالی حالت وچ سن ۔ جدوں اوہناں دی نظر مبارک شیخ بہلول اُتے پئی تے آپ قطب زمانہ ہو گئے تے ساریاں گنڈھیاں حل ہو گئیاں ۔ اوس شیخ مجذوب دا ناں کسے نوں وی معلوم نہیں کیوں جے شیخ بہلول ہوراں نے اوہناں دا ناں ظاہر ای نہیں کیتا ۔ کجھ چر مگروں شیخ بہلول ہوراں عرض کیتی پئی جے اجازت ہووے تاں میں (شیخ بہلول) تہاڈے وال کٹ دیاں تے ناخن وی بنا دیاں ۔ آپ نے اشارتاً فرمایا کہ جو تیری مرضی اے کر ۔ چنانچہ اوہناں دی اجازت نال شیخ بہلول ہوراں اوہناں دے وال بنائے تے اوہناں کولوں رخصت منگی ۔ اوس ویلے اوس مردِ حق نے حضرت بہلول نوں فرمایا کہ لاہور جا تے شیخ حسین لاہوری نوں راہ ہدایت وکھا ۔ انج آپ اوتھوں لاہور اپڑے ۔ ایتھے آ کے شاہ حسینؒ دی تلاش شروع کر دتی ۔ تے قدرتِ الٰہی نال شیخ حسینؒ دے کوچے وچ آ گئے ۔ سبحان اللہ کیسے نصیب نیں اوس مرید دے جیہدا پیر آپ لم لمے سفر توں چل کے آوے تے مرید لبھدا پھرے تے گھر بیٹھے بٹھائے ولایت بخش دیوے ۔ تے جیہڑا مرید انج ایڈی وڈی نعمت حاصل کر لوے اوہ کیوں نہ اپنے آپ نوں لال حسینؒ اکھوائے تے پیر دی کیوں نہ مُرید نوں ہتھو ہتھی خدا تائیں اپڑاوے ۔ دسن والا دسدا اے پئی اوس ویلے حضرت لال حسین دساں سالاں دے سن تے مولوی ابوبکر سکنہ بگہ ہوراں کولوں قرآن مجید دا ستواں سیپارہ حفظ کر رہے سن ۔ حضرت بہلول اوہناں دے مکتب وچ تشریف لیائے تے حضرت حسینؒ اُتے

نظر نوازش پائی تے حافظ ابوبکر ہوراں کولوں پچھیا پئی ایس بچے دا کیہ ناں اے ۔ تے ایہہ کیہ پڑھدا اے ۔ اوہناں دسیا یا مولی ایہدا ناں حسین اے ۔ تے ستواں سیپارہ حفظ کر چکا اے تے اٹھواں شروع کیتا اے ۔ ایہدے مگروں حضرت بہلول ہوراں فرمایا کہ ایس بچے نوں کہو پئی ساڈے وضو لئی دریا توں پانی لیاوے ۔ کیہا جاندا اے پئی اوہ محلہ ٹکسالی دروازیوں (لاہور) باہر دریائے راوی دے کنارے اُتے سی ۔ دسیا جاندا اے پئی حافظ ابوبکر ہوراں شیخ حسین نوں کیہا کہ جاؤ تے ایہناں بزرگاں لئی دریا توں پانی لیاؤ ۔ جدوں پانی لیاندا گیا تاں حضرت بہلول نے وضو کر کے شاہ حسین لئی دعا منگی یا اللہ ایہنوں فقیر عارف باللہ کر ۔ مگر حضرت بہلول نے اوس اللہ دے بندے دے حکم نال کجھ چر لاہور حضرت حسینؒ اُتے مہر دی نظر کیتی تے حضرت بہلول نوں عشق جیہا ہو گیا ۔ پھیر کیہ ہویا حضرت بہلول دی مہربانی دے سر صدقے حضرت حسین دی طبیعت ربی عشق سہارن جوگی ہو گئی ۔ اودے کے رمضان مبارک وی نیڑے آ ڈھکا تے حضرت بہلول نے حافظ ابوبکر نوں کیہا : تراویحاں وچ حسین قرآن شریف پھیر کیہ ۔ اک توں چھ تاریخ تائیں چھ سیپارے سنائے ۔ تے ستویں دن حضرت حسینؒ نے مرشد اگے ہتھ بنھ کے عرض کیتی : یا حضرت جنا قرآن مینوں حفظ سی اوہ میں سُنا دتا اے ۔ ہُن اگے لئی کیہ حکم اے ؟ اوہناں فرمایا : توں ہُن تائیں جو پڑھ سنایا اے اوہ کوئی انوکھی گل نہیں کیتی ۔ ہُن تینوں چاہیدا اے پئی وضو کر کے قرآن پڑھدا ہویا دریا اُتے جاویں تے میرے لئی پانی لیاویں پر جد توں لوٹا بھر لویں گا تاں اوتھے تینوں اک سبز پوش بزرگ ملے گا ۔ توں اوہدا کیہا نہ موڑیں ! جد حضرت حسینؒ پانی بھر کے پرتے تاں اک نورانی شکل والے سبز پوش بزرگ دے اوہناں حضرت حسینؒ نوں کیہا : ایس لوٹے وچوں میرے ٹُبک اُتے پانی پا ۔ حضرت حسینؒ نے اوویں کیتا تے اوہناں کجھ پانی حضرت حسینؒ دے مونہہ وچ پا دتا ۔ تے کیہا اپنے مرشد نوں میرا سلام آکھیں ۔ پھیر حضرت حسین نوں اللہ دے حوالے کہہ کے اکھوں اوہلے ہو گئے ۔

جد حضرت حسینؒ اپنے مرشد کول آئے تاں مرشد جی نے فرمایا : بیعت کرا لئیں ! پھیر کیہا : اج رات امامت کریں تے پوریاں تراویحاں قرآن شریف پڑھیں ۔ ایہہ ستائیویں روزے تائیں پکا پانی پورا قرآن سُنا گئے ــــــ اوویں حضرت حسینؒ خدا دے وڈیرے کول ہون لگے ۔ جد حضرت بہلول نے حضرت حسین نوں پکی پوری باطنی تربیت دے دتی تاں حضرت حسین کولوں وداع ہون لگے فرمان لگے ۔ حسین ! لاہور وچ پیر مخدوم علی گنج بخش ہجویریؒ دا نوراں بھریا مزار موجود اے ۔ جد میں ٹُر جاواں تاں میرے وچھوڑے توں غم جھورے نہ کھائیں ۔ تینوں گنج بخش علی ہجویریؒ جی دی خدمت وچ سپرد کر دتا اے ۔

ایہناں دی درگاہوں سبھ کے نوں ربی راہ دس سکدی اے ۔ ایتھے ہر نامراد مراد پاندا اے تُوں وی ایتھے حاضری دے دے کے فیض پاندا رہویں —— ایہہ نصیحت دے کے اپنے گراں (چنیوٹ ول) پرت گئے ۔۔ تے حضرت حسین پورے اُدم نال حق دی ڈھونڈ بھال کرن ڈیہہ پئے ۔ پئی سدا عبادت نت دا روزہ تے ساری ساری رات نماز وچ رُجھے رہندے ۔ ایہہ کجھ کردیاں کردیاں نے چھبی ورھے لنگھ دتے ۔ بہت کر کے ریت بریتے وچ ای رہیا کردے سن ۔ کئی وار ساری رات وہندے راوی دریا وچ کھلو قرآن شریف پڑھ مکاندے سن ۔ مگر باہر آ کے اشراق دی نماز پڑھ کے علی ہجویری گنج بخشؒ ہوراں دے مزار نوں ٹُر پیندے ۔ تے ایس سمے حضرت حسینؒ نے فجر دی نماز ہمیش جماعت دے نال ای پڑھی ۔ ایہہ اوہناں دا نت دا ورتارا بن گیا سی ۔

کئی وار گنج بخشؒ جی دا دیدار نصیب ہویا ۔ رات دنے محنت ریاضت کردے ہوئے عشق دے کئی پڑا لنگھ گئے ۔ کدی اوہناں دی طبیعت ول نہیں سی ہوندی ۔ پر آپ جی کدی وی عبادت وچ گھول نہ کردے ۔ ایویں ای اوہناں نوں عبودیت توں ربوبیت دے درجے وچ تھاں مل گیا ۔ آپ جی شیخ سعد اللہ ناں دے اک چنگے بزرگ کولوں تفسیر دا علم پڑھدے ہوندے سن ۔ اک دن سبق وچ توحید دا ایہہ لفظ آیا : ایس بند دا کیہ بھروا سا ؟ ایہہ تاں کھیڈ ای کھیڈ اے ۔ ایہدی تفسیر اُستاد نے دل نوں ٹُمب والی نہ کیتی تے حسین بچین ٹپین لگ پئے —— اُستاد نے کیہا ایہدا مطلب سمرت سمجھ والا ای جان سکدا اے ۔ کلے ریلے کیہ جانن ؟ آپ جی بولے ۔ ہُشیار سیانا اوہ اے جیہڑا دوناں جہاناں وچ جتے رتے ۔ جیتھے رب نے دنیا نوں کھیڈ کھڈونا دسیا اے اوہ جھوٹھ نہیں ہو سکدا ۔ پھیر میں کیویں نہ نچاں کھیڈاں ۔ تے دنیا دا گھوڑ بیج نہ سیاناں پھیر اوہناں فرمایا رب دی ذات اک گُجھا خزانہ سی ۔ جد اوہدے دل نوں اُگھڑن دا چا چڑھیا "تاں اوہنے دنیا بنائی" تاں جے لوک اللہ دی ہستی سیان پچھان ۔ پھیر ایس دنیا نوں کھیڈ دسیا اے ۔ ایس لگے ایس کھیڈ وچ رُجھے رہنا چاہیدا اے ۔ اوس وچ ایس توحید تے عشق دا راز وی سی جیہنوں لکاون لئی حضرت حسین ظاہری علم پڑھدے رہے ——————

حضرت سعد اللہ اوہناں دیاں گلاں سُن سُن کے حیران ہوندے رہے —— تد اوہناں جان لیا پئی ایہہ اللہ دا مرد حقیقت پچھان گیا اے —— آپ جی نچدے ٹپدے مسیتوں باہر آ گئے —— "بہاریہ" وچ لکھیا ہویا اے پئی اوس مسیت دے باہر اک کھوہ سی آپ جی نے اوسے وچ تفسیر چا سٹی —— ایس توں ساتھی ڈاڈھے غصے ہوئے تے آپ جی نوں پھٹک لعنت وی کیتی گئی آپ جی نے کیہا : میں تاں ایہی تفسیر پڑھنوں باز آیا ۔ جے تہانوں چاہیدی اے تاں ایہہ لوو ! ایہہ کہہ کے جھٹ کھوہ وچ

ہتھ دیا تے سُکی کتاب کڈھ وکھائی ۔ ساتھی طالب علم آپ جی دی ایہہ کرنی ویکھ کے ڈاڈھے ہکے بکے رہ گئے ۔۔ تے سارے شہر وچ ایس کرامت دی دُھم تے چرچا کھلو پھر گئی —— تے اوہناں دے در اُتے لوکاں دیاں بھیڑاں لگن ڈیہہ پئیاں ۔ پر آپ جی نوں ایہہ کوڑی عزت بھلی نہ جاپی تے ملامتی ٹولے والیاں رسماں نشہ پانی کر کے نچن ٹپن داڑھی مُچھ منانی اپنا لئیاں —— تاں جے دنیا "کوڑی بازی" اوہناں توں کریج کرے تے آپ جی حق دے وڈھیرے نیڑے آوندے جان ——

ایہا ملامتی ورتارا پھڑیا ایس ویلے آپ جی دی عمر ۳۶ ورھے سی ۔ دنے تے شراباں اُڈدیاں بھنگاں گھوٹیندیاں ، دھمال پیندے تے ہاسے ٹھٹھے ہوندے ۔ پر راتی آپ جی کوڑی دنیا دے بیج بچ جان کر کے گل تائیں نہیں کردے ہوندے سن ۔ پئی ایہناں نوں دنیا نال اکا مُکا ای واہ نہیں ۔ تیجی گل ایہہ دکھین وچ آیا کردی سی پئی آپ رب دی یاد وچ روندے کُرلاندے ہوئے حالوں بے حال ہو جاندے ہوندے سن ۔ دن چڑھے مگر اوہو مست قلندر بن کے گلیاں گھتدے پھردے نکو یہہ پیندے سن —— حضرت حسینؒ دے ایسے اُتے حال دی پھنک حضرت بہلولؒ دے کنیں پئی تے اوہ جھٹ لاہور آ پہنچے ۔ پر جد اندر دے گوہ نال حضرت حسینؒ اُتے خاص ربی نور وسدا ڈٹھا تے اوہنیں پیریں خوش پرت گئے ۔ دو ورھیاں پچھوں حضرت بہلول جی اللہ دے گھلے دربار جا پہنچے ۔ "بہاریہ" نے وفات دی تاریخ موجب چشتی جی نے ایہہ تاریخ لکھی اے ۔

قطعہ

چشتی تاریخ اُنکی رحلت کی
جلد لکھ کیسی تجھ کو غفلت ہے
بو کہ شیخ زماں تھے وہ حضرت
شیخ بہلول سالِ رحلت ہے

تے شیخ پیر محمد "حقیقت الفقرا" لکھن والے ایہہ لکھدے نیں (فارسی)

شو کہ ز سال وصال اوست عیاں
ایں دو تاریخ از دو مصرع عیاں
شد بحق واصل از قبول رسول
یافت قرب ابد بحق بہلول

حقیت الفقرا دا لکھاری لکھدا اے :

شاہ حسینؒ نوں مست الست ہسدیاں وسدیاں ویکھ لوک اوہناں دا بج چالا رندے ہوندے

لوک کہندے ہوندے سن پئی ایہناں دا حسب نسب گھد بے دین تے نسب گھلاہا اے ۔ پر اوہناں

انھیاں نوں کیہ سار سی پئی ایہہ تاں جوئے الہ (اللہ دی نہر) اے ۔

مادھو دا حال: ۔ مادھو اک رج کے سوہنا باہمن منڈا سی جیہنوں ویکھ کے

حضرت حسینؒ جی دل دے بیٹھے ۔ تے اوہدے گھر شاہدرے آون جاون لگے ۔ مُڑ گل ایتھوں تیک

پئی حضرت حسینؒ جی مادھو نوں ملن باجھ رہ ای نہیں سن سکدے ۔ حضرت حسین اوہدے گھر والیاں

گلاں عام دس دینے ہوندے سن ۔ ایوں ای سولاں ورھے بیت گئے تے حضرت حسین جی اوہدے

دی بدنامی بے کے مشک وانگ ہر پاسے بھنڈ دھم گئے ۔ تے آپ جی رت اوہدے خیال وچ

سن نہ کھاندے سن ۔ اوڑک سولاں ورھیاں مگروں مادھو دے دل وچ وی آپ جی دا پیار گھر

تے اوہ وی آپ جی ڈٹھیاں باجھ سکھ نال نہیں سوں سکدا سی ۔ مادھو دی اوہناں نال بھل

پین لگ پیا ۔ جد مادھو دیاں سکیاں سودھریاں نوں ایہہ خبر ہوئی پئی اک مسلمان نال ہر ویلے اٹھ

کرکے مادھو حسین دا محبوب ہو گیا اے ۔ اوہناں نوں ایہہ ڈر پیدا ہو گیا کہ کتے ایہہ وی مسلمان

ہو جاوے ۔ ایہہ سوچ کے ایہہ گل مِتھی پئی ایہناں دوہاں ساڈی پت رولی اے تے کل نوں

اے ایس گلے جد ایہہ اکٹھے سُتے پئے دستن دوہاں نوں مار مکا دیو ——— حضرت لال حسین

مادھو روز راتی اکٹھے سوندے پر جد مادھو دے رشتے دار اوہناں نوں بھن لگدے تاں مکان

نہ دِسدا ۔ ایہہ مارن وڈھن نوں آون والے بھیڑے پے کے پرت جاندے ۔ اوڑک مادھو

مسلمان ہو گیا تے ہندو مذہب نوں چھڈ گیا ۔ پر رتوں اونہیں دِہیں بسنت دا تیوہار دی آمد

لوک اپنے وِدتارے موجب ہولی دیاں موجاں مانن تے عیشاں کرن ڈیہہ پے جیہنوں ویکھ کے

نوں وی ایہہ تیوہار مناون دا چا چڑھ گیا ۔ اوہنے ہُچھل کر دیاں ہوئیاں حضرت حسین اُتے رنگ

بھروں پچکاری ماری ۔ تے حضرت حسین محبوب دی ایس ادا اُتے مست ہو گئے تے بیلیاں

گاون ڈیہہ پئے ——— پھیر ہر ورھے حضرت حسین ایہہ تیوہار دھم دھما مناون لگ پئے ۔ اوہناں دے

اُتے بسنت دے دناں وچ ساز آواز دی تقریب اوس رسم نوں یاد کراوندی اے ———

وار حضرت حسینؒ نے مادھو نوں آکھیا؟ اے مادھو! تیری ساڈی بسنت قیامت توڑی جیوندی

رہوے گی ———

ہُن اوہناں لوکاں دا ذکر کردے آں جیہڑے جیہڑے سدا حضرت حسین دی سچی پریاں

ہوندے سن تے ایس توں وکھ میاں شعبان، ابراہیم، ملا محمود، شیخ یعقوب، بہادر خاں، قاضی شاہ، بابو وِٹھی

بابا جی، عبدالسلام، شہاب الدین کالو تے یاسین تے صالح ایہہ سارے لوک حضرت حسین دے سبھن

پیارے سن ۔

حضرت حسین دیاں کرامتاں: ۔ نورالدین جہانگیر آپ جی اُتے بڑا مان کردا ہوندا سی ۔

تے اوہنے اک بھلے مانس منشی بہار خاں نوں ایسے کم وچ لایا ہویا سی پئی اوہ ایہناں دے کاروتارے

لکھدا رہیا کرے ۔ پھیر ایہہ لکھے کھاتے حال جہانگیر جی دی خدمت وچ پیش کیتے جاندے ۔ بعد وچ ایہہ سبھ

"بہاریہ" ناں دی کتاب دی شکل وچ محفوظ ہو گیا ——— "حقیقت الفقرا" والا لکھدا اے پئی اک وار

پِتر دے مہینے مادھو دے سکے سودھرے گنگا نھاون گئے ۔ مادھو نے آپ جی نوں کہیا میرے گھر دے

لوک تاں گنگا نوں ٹُر چلے نیں ۔ جے آکھو تاں میں وی اوہناں دے نال جا کے ایہہ ثواب کھٹ لواں ۔

حضرت حسین اک پل دا وچھوڑا وی جھلن لئی تیار نہیں سن ——— اوہناں کہیا اچھا! چلو وساکھ نوں گنگا

اشنان کرا لیاواں گے ۔ جد دن آیا تاں مادھو نے آپ جی نوں چیتا کرایا ——— آپ جی نے کہیا؛

اچھا میرے قدماں اُتے قدم رکھ کے اکھاں میٹ جد اوہنے کیہا کیتا تاں آپ جی نے اکھاں کھولن لئی

کہیا ۔ جد اوہنے اکھاں کھولیاں تاں کیہ ویکھدا اے پئی اوہ اپنے ماپیاں بھراواں دے نال دریا کنڈھے

کھلوتا ہویا اے ———

مادھو ایہہ کرامت ویکھ کے ڈاڈھا ای ہکا بکا ہویا ۔ پر آپ جی نے اوہنوں چُپ رہن دا حکم

دِتا ۔ پھیر کیہ حسین ماں پیو تے بھین نوں ملیا تے نالے غسل کیتا ۔ تے مُڑ حضرت حسین کول آ گیا تے پہلے

وانگ مُڑ لاہور آ گئے ——— اوسے دن مادھو دِلوں وجہوں مسلمان بن گیا ۔ اوس ویلے اوس دی عمر

اٹھاراں ورھیاں دی سی ۔ تد آپ جی نے اوہنوں اپنے ہتھ نال شراب پیائی ۔ جس نال مادھو دے

دل دی ساری میل دھوتی گئی ——— پھیر تویں رہریوں رب دا قرب مل گیا ۔

اک دن حضرت حسینؒ نے مادھو نوں کہیا کہ اسی بابو پورہ وچ وکھرے بہہ کے شراب پیویے ۔

مادھو نے نہ کر دِتی ۔ پئی یا حضرت تسی شراب پی کے مینوں خلوت وچ سدو گے جیہدے نال میں

لوکاں وچ بھنڈیا جاواں گا ——— ہائے ہائے! وچارے مادھو نوں کیہ خبر سی پئی ایہہ خلوت وچ جلوت

دا کیہا رس ملنا سی ——— پھیر آپ جی اوہنوں بابو پورے دے اک مکان وچ لے گئے تے شراب

پی پیا کے مادھو نوں اپنے نال بٹھا لیا تے چھیتی پا کے رب نال میل دِتا ——— تے پناں کھیچل کھل کرن

والیاں نوں پورا ولی بنا دِتا ——— پھیر حضرت حسین دے حکم موجب مادھو جی راجہ مان سنگھ دے ملازم ہو گئے

دکن دی مہم اُتے ٹُر گئے —

راجہ مان سنگھ درویشاں دے اُچے حالوں بے خبر سی۔ ایس لگے مادھو دا قدر نہیں پچھان سکیا سی پر جد اوتھے لڑائی ہوئی تاں راجہ دی فوج وچ بھاجڑاں پین لگیاں تے جھتیاں پے کے راجے نے اوہ دی منت کیتی جے فقیر ایں تاں ہُن مدد کر! مادھو نے اندر دے چانن پا کے حضرت حسین جی کولوں مدد منگی۔ حضرت حسین اوس ویلے لاہور وچ نشہ پانی کرن تے دھمالاں پان وچ رُجھے ہوئے سن تے اچن چیت اُٹھ کھلوتے لوکاں نوں آکھیا: تسی ایتھے بیٹھو میں مُڑ کے آوندا آں۔ ایہہ کہہ کے کرائی دے تراں آپ جی دکھن جا اپڑے تے کیہا: او پیاریا! کاہدے لئی ساڈوں سدیا اے۔ مادھو نے اصل حقیقت جا سُنائی۔ تد حضرت حسین جی نے کیہا: اچھا جاؤ راجے نوں کہو لڑائی شروع کر دے تے نظر اسمان ول گڈی رکھے۔ جد لڑائی مچی تاں راجہ مان سنگھ نے اسمان ول جھاتی پائی تاں کی تکدا اے پئی قلندراں دی بھاری فوج جی کھلوتی ویری مارمکان وچ رُجھی ہوئی اے۔ اوسے ویلے ویری نوں ڈاڈھی بھاجڑ پئی تے اوہنے ہار من لئی — آپ جی پھیر جھٹ لاہور جا پُجے — تے بیلی لوکاں نوں سارا حال دس دتا۔ جنگ جتن مگروں راجہ جی نے مادھو اگے عرض کیتی مینوں وی مرید کر لوو — پر مادھو جی نے کیہا: جے تُوں ساڈے حال دی سار نہیں رکھدا سی اوہ ساڈا پچھدا سی ہُن کُھلے جا بخش تاں جے اسی ٹکانے جائیے۔ راجے توں رخصت ہو کے مادھو اپنے پنڈ بابو پورہ، جیہڑا ہُن باغبانپورہ مشہور اے، آ پُجے —

اک دن شاہ حسین نے شاہدرے اک تھاں آ کے کیہا: اک کھوہ کھٹو۔ گھاہ کوٹ لاؤ۔ ایتھے ساڈی قبر ہووے گی — تے جد اسی ایتھے دفنائے جاواں گے۔ تاں مُڑ تیراں ورھیاں مگروں ہڑھ آوے گا۔ تد ساڈا دوست لاش قبروں پُٹے گا تے بابو پورے جا دفناوے گا۔ تے ساڈے مرن دے اک سال بعد مادھو اک ہاراں ورھیاں دا لال پندھ کرے گا — جد پرتے گا تاں ساڈے طریقے اُتے چل کے میرا سجادہ نشین بن جاوے گا۔ پھیر گھٹ ودھ پینتی (۳۵) ورھے سجادہ نشینی کر کے تد جا کے اپنے رب نوں جا ملے گا — اوہدی قبر میری قبر دے نال ہووے گی۔ آپ جی نے جو کجھ فرمایا سی وفات دے بعد اوہو کجھ ہویا۔ اک دن دی گل اے حضرت حسین نے فرمایا:

آپ جی سیل سپاٹا کردے ہوئے بھنڈیاں والے پنڈ جا اپڑے تے بیلیاں نے کیہا: یا حضرت! جے ساڈوں تسی پرونٹھے کھواؤ تے اسی اگے پھیر ٹُھاں گے۔ آپ جی نے کیہا: چنگا اوس پنڈ اوڑ لگی ہوئی سی۔ لوکاں نوں پتہ لگا پئی ساڈے پنڈ فراں کیہ بابی فقیر حسین آیا ہویا اے۔ چلو اوہدا

امتحان ای لئیے۔ جے اوہ کچا فقیر نکلیا تاں اوہدا مونہہ کالا کر کے خوار کراں گے — ایس خیالے اوہناں حضرت حسین دے سارے بیلی گرفتار کر لئے — تے اوہناں عرض کیتی: یا حضرت تساں تاں ساڈوں پھڑوا دتا اے۔ کتھے ساڈوں چوندے چوندے پرونٹھے کھوانے سن۔ آپ جی نے کیہا: صبر کرو کوئی فکر والی گل نہیں، اللہ تعالیٰ مینہہ پاوے گا تے تد بہار خاں دی تساں وانگ ساڈا خادم مرید بن کے داڑھی مچھ منوان نوں سلاہندا پھرے گا —

پھیر اوس پنڈ والیاں نوں کیہا: ایہہ مخول اللہ لوکاں نال نہیں سوہندا اِسگوں تہانوں چاہیدا اے پئی فقیراں اُتے اعتقاد رکھو جے تساں میریاں بیلیاں نوں نہ چھڈیا تد تہاڈے پنڈ مینہہ دی تھاں اگ ورھے گی۔ پھیر کتے ایہہ نہ ہووے تہاڈی جُھگی ہتھوں جگ وی سڑ جاوے۔ جے بھلا لوڑی دا اے تاں میرا کیہا کرو: ایہناں فقیراں لئی پرونٹھے تے شراب لیا دو، تاں جے ایہہ کھا پی کے تہاڈے بھلے لئی دعائیں منگن۔ تد اللہ میاں مینہہ ورھاوے گا۔ ایہہ سُن کے اوتھوں دے زمیندار اپنی گاؤں نوں پرونٹھے تے شراب وغیرہ لیائے — شاہ حسین دے بیلی سبھ کجھ کھا چٹ دھمال پان ڈیہہ پئے — پھیر آپ جی نے اسمان ول بھرویں نظر نال تکیا تے کیہا: بس گل دی دیر اے۔ حسین اپنے یاراں نئے دب کے رجیا ہویا اے ہُن کسے نوں نہ ترسا — پھیر کیہ سی اوسے ویلے جھڑ ہویا تے پڑا پڑ اوہ مینہہ ورھیا پئی زمین پانیوں پانی ہو گئی — جد پانی حدوں ودھ ہو گیا تاں لوک نتے نتے ایہناں کول آ کے عرض کرن لگے: ہُن ہور مینہہ نہیں لوڑیدا، نہیں تاں ساڈی کھیتی پتی رُڑھ جاوے گی۔ حضرت حسین دی دعا نال مینہہ رُک گیا۔ تے اوتھوں دا نمبردار بہار خاں سبھ توں پہلے آ کے مرید بنیا نالے نمبرداری پُتر نوں دتی تے داڑھی مچھ منا کے فقیر بن گیا۔ مرن ویلے تائیں آپ جی دا تابعدار مرید رہیا — نالے ایہہ وی لکھیا ہویا اے کہ اک بندہ حاجی یعقوب علی مدنی جو نت حضرت حسین نوں مدینے شریف حضرت رسول محمدؐ دے روضے مبارک اُتے اعتقاف دی حالت وچ ویکھدا ہوندا سی۔ تے بہت حجاں وچ دوویں رل مل کے مکے شریف اللہ دے گھر ول جاندے ہوندے سن۔ ایس لگوں اوہ آپ جی دا سُچا جانوں سی۔ اک دہاڑے اوہنے حضرت حسین نوں لاہور وچ مست الست ویکھیا تے آکھن لگا: ایہہ شخص تاں مدینے شریف بڑا نیک پاک نمازی ہوندا اے۔ ایتھے آ کے ایہنوں کیہ ہویا؟ — لوکاں کیہا: چپ کر! ایہہ حضرت شاہ حسین رسول کریمؐ دے پیارے مسلمان نیں تے ایہناں نوں نندن والی اگی گل نہ کریں۔ ایہہ حاجی چپ نہ رہ سکے تے حضرت حسین کول جا کے آکھن لگے: اوہ رب دیا بندیا توں لاہور کد توں آیا

ہویا ایں میں تاں تینوں مدینے شریف بیٹھا ویکھ کے آیا ساں ـــــ تے اوتھے تہاڈا ناں وی بہت
پیا ہویا سی۔ پچھو بچ دسو ایہہ کیہہ گنجھل اے ؟ آپ جی نے کہیا اکھاں میٹ تے ویکھ ایہہ گنجھل کیویں کھلدی
اے ۔ جد اوہنے آپ جی دا کہیا کیتا تاں کیہہ ویکھدا اے پئی آپ جی اوویں اعتکاف وچ بیٹھے نوافل پڑھ
رہے نیں۔ جد اوہنے آپ جی دی ایہہ کرنی ڈٹھی تاں ڈاڈھا حیران ہویا پر آپ جی نے کہیا ویکھ
ہُن ایہناں پیریں ٹُر جا تے ساڈا بھیت کسے اگے کھولن دی جاہ پوے ! پر ایہہ حاجی نہ رہ سکیا
کُوکے واج نال کہن لگا، لوکو ! ایہہ بندہ پورا پکا ولی اللہ اے ۔ مدینے میرا ایہدا دا یارا اے ایتھے لاہور
وچ ہور بھیس وٹا کے رہندا اے ۔ جد آپ جی نے اوہنوں اپنے بھیت لئی آکھے گلیاں نہ لُکاندا
اجیہی توجہ سُٹی پئی رنت لئی اوہدیاں اکھیاں توں اوہلے ہو گئے ـــــ ایہہ کجھ ویکھ کے ایہہ بندہ
وددھیرے آپ جی دا چاہوان ہو گیا۔ تے آپ جی نوں بہتیرا بھالیا پر آپ جی نے نہ ملنا سی نہ ملے۔
پھیر ملن دی خاطر مکے شریف گیا۔ اوتھے حضرت حسین نوں کعبے دے وچ سجدے وچ سرمستی ویکھیا
اوتھے ایہہ آپ جی دے پیریں پے گیا تے ہزار معافیاں منگیاں تے آپ جی دا خادم مرید ہو کے رہ
لئی سکتے ٹُر گیا ـــــ حقیقت الفقرا والا لکھدا اے : اک وار اکبر بادشاہ دے درباریاں نے آپ جی
دے بارے اکبر نوں دسیا پئی لاہور وچ اک بڑی کرنی والا فقیر اللہ رہندا اے ۔ پر ہر ویلے شراب
پی کے نچدا گاوندا تے سُتے پئے پیرے پائی نکھدا اے۔ اکبر نے سُندیاں سار ای لاہور دے کوتوال نوں
حکم گھلیا پئی حسین ناں دے شرابی کبابی فقیر نوں بیڑیاں پا کے ساڈے دربار لیاندا جاوے ۔ اوہ کجھ چراں تک
دی ڈاڈھی بھال کردا رہیا پر آپ جی نے نہ ملنا سی نہ ملے ۔ اک دن دی گل اے پئی بادشاہ دے حکم
نال مٹے پر مٹے لوٹو دھاڑدی تے مان متے ہاتھی گُلا بھتی نوں نخاس تھاں اُتے سُولی ٹنگن دا پہلا
کیتا گیا ۔ ملک علی کوتوال ایہہ کم کرن لئی گیا ہویا سی تے اوہدے کول ای اوہدا سوہنا سُندر پُتر بیٹھا ہویا
سی ۔ آپ جی اوہدے کول جا بیٹھے تے منڈے نوں وگیں ڈیہہ پئے ـــــ لوکاں ویکھ کوتوال نوں دسیا
پئی حسین جی اج بالکل تہاڈے کول آئے ہوئے نیں پھڑنا جے تے پھڑ لوو ، اُڈ دار نہیں جے گا۔
ایہہ سُندیاں ای آپ جی نوں پھڑ لیا ۔ آپ جی نے کہیا مینوں کیوں گرفتار کردے او ؟ ـــــ ملک علی نے
کہیا شراب پین دے جرم وچ ۔ تے پھیر آپ جی دے پیریں بیڑیاں پائیاں گئیاں جیہڑیاں رتوں اک
ٹُٹ جاندیاں رہیاں ۔ ایہہ ویکھ کے ملک علی تتا تتا ہو گیا تے بولیا : توں جادوگر ایں میں تیرے ایجہے
ٹھوکاں کا پئی جند نکل جاوے گی ۔ اینے چر نوں اکبر دا حکم آ پُجا پئی دُتے بھتی نوں جھبدے پھاہی دے
مارو ـــــ تے مرزا ویہے جو کجھ آکھے میرے تیک اپڑا ـــــ دُتے نوں جھٹ پٹ پھانسی دے دتی

۱؎ مادھے اج کو اسعد شہید گنج اے

اوہنے اکبر نوں من مِنی چکے دیاں گلاں کڈھیاں تے چغلاں تورے ـــــ پر ملک علی کوتوال نوں عقل نہ آئی اوہنے
دوبیں لڑی وار گالاں لکھ کے اکبر نوں چاگھلیاں پئی دُتے بھتی نے ایہہ کجھ گندی زبان چلائی سی ـــــ
اجیہے خط نوں اکبر نے اپنی ڈاڈھی بے عزتی خیال کیتا تے کہیا : بے ادب گستاخ ملک علی نوں ایہہ پتہ
نہیں پئی اوہ کس نال گل کر رہیا اے ؟ ـــــ ہیں اوہدی ایہی جرأت ـــــ اوسے ویلے اوہدے چمڑاں
وچ کُل ٹھوک کے مار مُکان دا حکم گھل دتا ۔ تے ایہہ وچارا ایویں حرام دی موت ماریا گیا ـــــ پھیر کیہہ
پورے شہر وچ آپ جی دی ایہہ کرامت دُھم گئی ۔ ہوندی ہواندی ایہہ خبر اکبر دے کنّیں وی جا پئی تے ایہہ
وی ایس توں حیران ہویا ـــــ اوس ملک علی دی قبر حُجرے نئے میانی صاحب وچ موجود اے تے اجے وی
لوکاں وچ اوہدی موت دا سبب دُتے بھتی دی موت ای مشہور اے ۔ پر ایہہ کجھ ہور ڈھنگ نال دسدے
نیں ـــــ اوہدی قبر اوہدے پُتر نے بنوائی سی ۔ کجھ دن پا کے اکبر بادشاہ نے آپ جی نوں اپنے دربار سدیا
جد آپ جی گئے تے ہتھ وچ شراب دی بوتل سی ۔ ایہہ ویکھ کے اکبر بادشاہ نے پُچھیا : او فقیرا ! ایہہ کیہہ
معاملہ اے ؟ شرع توڑنی راہ چنگا کم نہیں ۔ ایہہ گل سُنی تاں حضرت حسین نے اکبر نوں اک پیالہ بھر پھڑایا تے
فرمایا : ویکھ ایہہ کیہہ شے اے جد اکبر نے ویکھیا تاں اوہ ٹھنڈا پانی سی ـــــ پھیر دوجا پیالہ بھر پھڑایا تاں اوہ دُدھ
سی ۔ ایس توں بعد اکبر نے اک ہور بوتل منگوائی ۔ تے اوہناں نوں دے کے کہن لگے اچھا ہُن تیرا امتحان
لیندے آں ۔ تد دی آپ جی نے پیالے بھر بھر کے دینے شروع کیتے تے کسے وچ شربت، کسے وچ دُدھ
تے کسے پانی آیا ۔ ایویں اٹھاں دے اٹھ پیالے اکو بوتل وچوں بھر وکھائے ـــــ ایہہ سبھ کجھ ویکھ
کے وی اکبر نے بڑا بھیڑا مونہہ بنا کے کہیا : اسی تیرہاں اجیہیاں کرنیاں کرامتاں نوں نہیں مندے ـــــ
کوئی ہور کرامت ہے ای تاں وکھا ـــــ آپ جی چُپ وٹ کھلے رہے ـــــ جیس توں اکبر نے اوہناں نوں
پکڑ وچ پاون لئی محل دے اک کمرے وچ جا ڈکیا ـــــ پھیر راتی جد اکبر اپنے زنانخانے وڑیا تاں کیہہ
ویکھدا اے پئی حضرت جی اوہدی ووہٹی نوں اچی پائی لے پئے ہوئے نیں ۔ ایہہ ویکھ کے اکبر ڈاڈھا گھبریا
تے نتا نتا اوس کمرے ول گیا جتھے آپ جی نوں ڈکیا سی ـــــ کیہہ ویکھدا اے اوتھے حسین جی مراقبے
وچ سرمستی پئے ہوئے نیں ـــــ تد اوہ پھیر اپنی ووہٹی ول بھجیا پر اوتھے حسین جی اوہدے محل دے حرم
ول گنڈ کیتی کھلے سن ۔ ایہہ بھجائی ویکھ کے اکبر رہ نہ سکیا تے جھٹ بھیڑا پے کے آپ جی دے پیریں
پے گیا ـــــ آپ جی نے کہیا : ساڈوں جان دے ۔ نہیں تاں اک پل وچ تیرا راج دربار سبھ کجھ اُجاڑ چھاڈ
دیاں گے ۔ ناں بادشاہاں نوں رکھانا فقیراں نوں بھلا نہیں بھاندا ۔ اکبر آپ دلوں وی جیہوں آپ جی دا خادم
بنیا ـــــ تے اپنے سیانے وزیر ابوالفضل نوں سارا ورتارا جا سُنایا اوہنے سُن کے کہیا : مونجیاں والا ایہہ فقیر

لئی ایہہ کوئی اچرج یا اوپری گل نہیں — اکبر نے بڑے مان نال آپ جی نوں مُڑ لاہور ول ٹوریا تے جہو
نے آپ جی دی کرنی منّدا رہیا — پھیر شہزادہ سلیم (جہانگیر) تے بیگماں وی عقیدت رکھدیاں سن
شاہ دانیال تے شاہ مراد آپ جی دے دھنوں منوں خادم مرید سن ۔ ایس توں وکھ خواجہ دولت
خانخاناں جیہے امیر، میر عدل جیہے مفتی تے شیخ ابوالفضل جیہے عالم فاضل وی آپ جی دی کرنی نوں منّدے سن
پھیر شیخ عبدالرحمٰن دے بیٹے نے افضل خاں دا خطاب آپ جی دی مہر دے صدقے کھٹیا سی ۔ تاے جو
بہار خاں، صادق خاں، شہباز خاں ورگے امیر تے راجے وی ایہناں دے حکم دے غلام سن ۔ ایہنا
نیں اک سچے پچے امیر گجر خاں دے گھر اولاد نہیں ہوندی سی ۔ اک دن اوہدی ووہٹی حضرت حسین دی
خدمت وچ آ کے بہت روئی تے پُتر دی منگ کیتی ۔ حضرت حسین نے کہیا: اچھا اج راتی توں ہا
کے سنگار کریں اسی راتیں تیرے نال سوواں گے ۔ پھیر ساڈی دعا نال رب تینوں سوہنا جیہا پُتر بخشے گا۔
ایہہ عورت آپ جی دا ایہہ ارشاد دلوں وجہوں قبول گئی ۔ قول قرار دے موجب آپ جی اوہدے گھر گئے
تے اک وکھرے کمرے وچ اوہنوں نال لے کے لیٹ گئے ۔ ۔ اوس عورت نوں ہور تے ایہ
ولوں کوئی ڈر نہیں سی بس ایہہ اپنے خاوند دے شکی ہون توں ڈاڈھی پریشان سی ۔ ایہدے لئی ا
اپنی اک نوکرانی نوں اوس گجھے کمرے دے ول کے نوں آن توں روکی ٹھاکی رکھن لئی مقرر کیتا ہویا سی ۔
پر نوکرانی دے حجق دا چین جاگنوں نہ رہیا تے اوہ جھیتاں وچوں تک تک جھاتیاں ماردی رہی
بھلا ایہہ دسّن دا وڈا ولی اللہ میری مالکن نال کیہ کھیڈاں کھیڈ دا پیا اے — پر اوہنے ہر ویلے
نوں اوہدی ننانی دا کچے بال وانگ گُودھ چنگھدیاں ای ویکھیا — تد اوہدی پوری پکی تسلی ہوگئی۔
جد وڈی سویل ہوئی تاں آپ جی نے نہا دھو کے اوہدے لئی رب دی درگاہ وچ دعا کیتی ۔ تے
اوتھوں پرت آئے — رب دی کرنی اگلی وار میل کرن نال ووہٹی امید نال ہوگئی تے پچھوں جا کے
اک رج کے سوہنا پُتر جمیا ۔ پر جد شکّے دے پیو نوں ایہہ دس پئی ایہہ تاں حضرت شاہ حسین دی کوک
برکت دا پھل اے تاں اوہ ڈاڈھا لوہا لاکھا ہو کے آپ جی نوں مار مکان دی نیت کر بیٹھا — پر
ہے سی بندہ سیانا اوہنے سوچیا کیوں نہ میں پہلے آپ جی دا امتحان لے کے اپنا جی ٹھنڈا کر لواں
جے اوہناں نوں حق دی مار مارن جوگا ہو جاواں — ایس خیال نال اوہنے اک دن آپ جی دی دعوت
ضیافت کیتی ۔ جد آپ جی آئے تاں آوندیاں ای کہیا: شراب لیاؤ ۔ اوہنے اک مارو زہر والے پانی دا پیالہ
بھر کے دتا — آپ جی ڈیک لا کے پی گئے ۔ تے کہیا گجر خاں پانی پلایا ای نہ! اساں تے شراب منگی
سی ۔ ایہہ حیران ہویا تے آپ جی جھٹا پٹ دوجا پیالہ پی گئے پر اثر رتی جِنّا وی نہ ہویا ۔ ایہہ ویکھ کے

گجر خاں دلوں مرید بن گیا — تے مُڑ آپ جی اُتے اُکا شک نہ کیتا ۔ تے ہور اک رات دی گل
اے ۔ آپ جی ادھی راتی اک مرید دے گھر مادھو دے نال شراب پی رہے سن ۔ پھیر اک دم اوس گھر
والے نوں کہن لگے ۔ اج مادھو دے کپڑے بہت میلے نیں جا ہُنے جا کے راوی دریا توں دھوبی کولوں
دھوا لیا — اوہ "ادھی رات تے کوٹھے سوٹے" والی گل ویکھ کے بولیا: یا حضرت ایس ویلے کیہڑا دھوبی
لبھے گا؟ آپ جی نے زور نال کہیا: اگوں نہ ٹکر نہ کر سدھا ہو کے جا تے ایہہ کم کر آ — جد ایہہ ڈردا
ڈردا باہر نکلیا تاں کیہ ویکھدا اے گھروں باہر تاں دن چڑھیا ہویا اے — ایہہ جھٹ دریا اُتے
گیا تے اوتھے اگے ای اک دھوبی اُڈیک کر رہیا سی ۔ اوہنے اگے ہو کے کپڑے پھڑ لئے تے دھون
لگ پیا ۔ نالے دھو کے مزدوری دے پیسے وی نہ لئے ۔ بس ایہو کہیا: ساڈا شاہ حسینؒ نوں سلام آکھیں
جد ایہہ گھر والا (آپ جی دا مرید) کپڑے لے کے پرتیا کیہ ویکھدا اے گھر وچ آ کے اوہو ادھی رات
دا سماں اے! ایہہ ڈاڈھا حیران ہویا ۔ آپ جی نے کہیا: حیران نہ ہو ۔ تینوں پتہ اے ایہہ کپڑے دھون والا
کون سی؟ ایہہ اک فرشتہ سی — ایہہ گل ویکھ سن کے اوس مرید دا اعتقاد ہور وی پکا ہو گیا — تے
ہور لکھدے نیں: جد اکبر بادشاہ نے ٹھٹھہ فتح کرن دا ارادہ کیتا تاں اوس ویلے عبدالرحیم خانخاناں نوں مہم دی
فوج دا سالار بنا کے گھلیا — جد عبدالرحیم خان خاناں لاہور پُجا تاں رتوں سبھتوں اوس دن ابوالفضل وی اوتھے
ای سی ۔ خانخاناں نوں ابوالفضل دے شاگرد ہون دا دعویٰ وی سی ۔ اوہنے ابوالفضل نوں پچھیا پئی لاہور وچ
کوئی اجیہا کامل فقیر ہووے تاں مینوں اطلاع دیو تاں جے میں اوہناں کولوں کجھ مدد منگ سکاں ۔
شیخ ابوالفضل نے حضرت حسین دا ناں بڑے ادب نال پیش کر دتا — تے کہیا جے اوہ ولی جی تینوں
گالاں وی کڈھن تاں چت اُتے نہ لیائیں ۔ اوہدیاں گالاں وی رحمت دیاں نالاں نیں ۔ خانخاناں نے
کہیا: تسیں مینوں نال لے چلو ۔ شیخ ابوالفضل نے کہیا: اوہناں نوں ملن دا ویلا ادھی رات دا اے ۔ تینوں
چاہیدا اے توں نیواں ہو کے اوہناں دی خدمت وچ رلا جا — رتوں سبھتوں حضرت حسین اوسے
رات نوں اک مرید کول پروہنے بن کے گئے ہوئے سن ۔ جد گھر والے کول اپڑے تے کہن لگے اج
ساڈے کول اک ہور پروہنا وی آوے گا ۔ ایس کر کے دو پرونٹھے ودھ پکا چھڈیں — اوہنے کہیا
کیتا ۔ جد آپ جی شراب پین وچ جُٹ گئے تاں ویہلے ہو کے روٹی کھان ویلے کہن لگے: میں جیہڑے
دو پرونٹھے کہہ کے ودھ پکوائے سن اوہ وکھرے رکھو ۔ جد ادھی رات ہوئی تاں خانخاناں آگیا —
اوہ راہ وچ ای سوچ رہیا سی پئی جے حضرت حسین کامل ولی ہوئے تاں مینوں پرونٹھے کھوان گے —
جد اوہدے اگے پرونٹھے آئے تاں اوہ بہت خوش ہویا ۔ کھا پی کے اوہنے حضرت حسینؒ نوں اپنے سودے

دینا چاہیا ـــ آپ جی نے اوہنوں رج کے گلاں کڈھیاں پھیر روپیہ پھڑ کے بولے: ایہنے
ٹھٹھہ خرید لیا اے ۔ نے پھیر کیہا جا چلا جا تے ہُن کسے ہور فقیر کولوں ٹھٹھہ لئی دعا نہ کرائیں کیوں
اساں تینوں ایہہ ملک بخش دِتا اے ۔ جد خانخاناں ملتان پُجیا تاں حضرت خواجہ بہاؤالدین زکریا
دی خانقاہ تے حاضر ہویا ۔ اوس ویلے اوتھے شیخ کبیر بالا پیر مخدوم دے سجادہ نشین سن ـــ ان
نے اوہناں نوں دو سو روپیہ دِتا جیہڑا سویلے ای واپس کر دِتا گیا ـــ خانخاناں نے اوہدی وجہ
تاں اوہناں کہیا: راتی وڈے حضرت نے مینوں سُفنے وچ کہیا اے: ایہہ روپیہ پرتا دے کیوں
خانخاناں نے ٹھٹھے دی فتح دی مراد پان لئی ایہہ روپیہ دِتا اے پر اوہ تاں حضرت حسینؒ لاہوری دے
نال خانخاناں نوں مل چکیا اے ـــ اسی ایہہ بھار کاہنوں چکیے ؟ ـــ اوڑک خانخاناں نے
لیا ـــ اک وار سعید خاں دے اک بندے دی کن پیڑ نہیں سی جاندی ۔ پر آپ جی دے لیون
کاغذ کن وچ پایاں درد اُڈ گئی ۔ اک جنا کہیا اگر آپ جی کول بڑے مان نال سونا بنا کے لیایا
ہیٹھے تے کہیا: ایوں اپنی محنت کمائی اُو ـــ پھیر ٹھکرے لے جا کے اوہدے سامنے گوتریا تے
پچھے موتر ڈگا اوہ تھاں سونا بن گئی ایہہ ویکھ کے اوہ جنا ڈاڈھا بھیڑا پیا۔

حضرت حسینؒ دی وفات: ـــ حضرت حسین ۶۳ ورھیاں دے ہو کے رب نوں
ملے ۔ دس ورھیاں دے سن جد کامل پیر ملیا ۔ پھیر چھی سال دی عمر تائیں رج کے عبادت کیتی
ستائی ورے راگ شراب وچ گزارے ۔ اک دن ہفتے والے دن راوی وچ بیٹا نظر آیا
نوں پچھن لگے جے کوئی اُچا سچا تے مٹھا پیارا تہانوں آپ بلائے تاں کیہ کرنا چاہیدا اے
ٹُر کے جانا چاہیدا اے ۔ تد اوہناں کہیا: پھیر رب سانوں یاد کر دا اے ۔ وفات دا دن "بہارو
لکھن موجب: جمعہ ماہ جمادی الثانی تے سن ۱۰۰۸ھ سی ۔ پنجاب وچ اوہ کیہڑا شخص ہووے گا جیہنوں آپ
دے نت دے وچھوڑے دا غم نہ ہووے گا ـــ جد اوہناں نوں دفن ہویاں باراں ورھے
ہو گئے تاں حضرت مادھو نے بڑھ دے آکھن کر کے اوہناں دی لاش پٹ کے بابو پورے
چاہی پر جد قبر کھولی تاں اوہ اندروں ویہلی دی ویہلی لگی ۔ مرید بہت پریشان ہوئے جد پرتے قبر
زمینوں اسمان تائیں نور ورھدا دِسیا ۔ پھیر سبھ جنے پرت کے اوتھے آ گئے ـــ محمد صالح ناں
مرید دے دل وچ ربوں الہام ہویا: قبر وچ جا کے ویکھو نیاز بو دے پھُلاں دا اک گٹھا اے
واج حضرت حسین دی سی ۔ اوہناں کہیا میریاں ہڈیاں دا اللہ نے گلدستہ بنا کے رکھ دِتا سی ـــ ایہہ
لاش اے ایہنوں سُنگھے کوئی نہ ـــ نالے ایہہ بھیت گُپا رہنا چاہیدا اے ـــ جیہڑا ایہنوں

لئی جی کردا اے اوہ مادھو نوں ویکھے اوس تے میرے وچ رتی رمال جنا دی فرق نہیں ۔ ایہہ راز ایس
گلدستے نوں مُڑ کے دبیا تے جنازہ پڑھیا ـــ مڑ کے دبن ویلے ۱۰۲۱ھ سن سی ۔ تے اوتھے حضرت مادھو
سجادہ نشین بنے رہے ۔ ایویں ایہہ حسین ورگی شکل دھار بیٹھے ۔ حضرت مادھو دے فوت ہون ویلے
عمر حقیقت الفقرا نے ۷۳ ورے لکھی اے تے سن ۱۰۵۶ھ مہینہ ذی الحج دا سی ـــ ایہہ شاہ حسینؒ دے
نال ای دفنا دِتے گئے ـــ

اک وار حضرت حسین دا اپنے پیر بھائی ارزانی نال مقابلہ ہو گیا پر آپ جی نوں حضرت بہلول دا
لحاظ مار گیا نہیں تاں اوہدا کچومر کڈھ دین لگے ۔ تے شیخ ارزانی نوں اپنے باطنی پیر دا حکم سنایا پئی ایہہ
پٹنہ چلا جاوے تے پیری مریدی کرے ۔ ارزانی جی حضرت حسین دے پیریں پے گئے تے اوہ آپ جی دے
کول ای حاضر رہن نوں پسند کردے ۔ اوہناں دے چلے دا مکان اک کھونجے موجود اے ـــ ایہہ
آپ جی دے مزار اُتے رہندے سن ـــ جد ارزانی جی پٹنہ جان والے نہ بنے تاں آپ جی نے
اکبر بادشاہ نوں سُفنے راہیں اوہناں دے پٹنہ گھلا دین دا اشارہ کیتا ۔ اکبر نے سویلے اُٹھدیاں ای حکم دِتا
پئی لاہور وچ ارزانی ناں دے ولی اللہ نوں سپاہیاں دی حفاظت وچ پٹنہ شہر اپڑا دِتا جاوے ۔
پھیر کیہ ایوں ارزانی جی نوں پٹنہ جانا پیا ـــ پر ایہہ جاندے ہوئے حضرت حسین دی قبر نال چمبڑ یا
کے بہت روئے ـــ تے وچھوڑے نوں کسے طرح وی نہیں پسند کردے سن ۔ جد ایہہ پٹنے اپڑے
تاں اوتھے اوہناں دا بڑا استقبال ہویا ـــ مان ودھایا گیا ـــ ہُن تائیں اوتھے دا ایہہ حال
اے پئی پنجاہ سٹھ ہزار روپیہ سال دا خادماں مجاوراں نوں بھدا اے تے خانقاہ اُتے دو تن ہزار
فقیر رہندے سن ۔

آپ جی اپنے وقت دے اینے ہرمن پیارے انسان سن پئی ہُن تائیں ہندو مسلمان اوتھے
سانجھے میلے کردے نیں ـــ ورھے وچ دو میلے لگدے نیں ۔ اک چراغاں دا تے دوجا بسنت دا۔
چراغاں دے میلے دا تاں ایہہ حال ہوندا اے پئی کئیاں میلاں وچ انھی دہائی دی خلقت وسدی
اے ۔ تے کتے پیر رکھن نوں تھاں نہیں لبھدا ۔ باغ وچ بوٹے بوٹے اُتے کمیڈ تماشے ہوندے نیں ۔
اندروں سٹھ ستر ہزار لوک میلے وچ گڈی راہیں آؤندے نیں ۔ ونّ سونیاں ہٹیاں اُتے دب ویچاونی
ہوندی اے ۔ پولیس سارے انتظام سنبھالدی اے ۔ چیتا رہے جے مانس میلے وچ پیر دھر کے
پھٹ لعنت سہار دے نیں ۔ مارے غریب وی چنگے سوہنے کپڑے پاؤندے نیں ۔ لوک ہزاراں روپیاں
دی شراب پیندے نیں ۔ میلے دا پورا حال لکھن نہیں ہوندا ۔ اج پہلی جنوری منگوار نوں بسنت دا میلہ

لگن تے میں نمانا وی اوتھے حاضری لئی گیا ساں پر کیہ دساں اوتھے کیہی بھیڑ سی ووچے بگھیاں ہاتھی [cut]
گھوڑے ٹُرے پھردے سن ۔ دلی دروازیوں شالامار باغ تائیں بھیڑ ای بھیڑ سی پئی تل سٹن نوں تھاں [cut]
سی لبھدا ۔ اج مینوں اک عزت ملی اے اوہ ایہہ پئی اگے تاں کجھ وریھیاں توں مینوں وڈا [cut]
(پیر علی گنج بخشؒ دی جناںوں) پگ جیہنوں سروپا کہندے نیں ملدی سی پر ہُن جناب حسن علیشاہ [cut]
راہیں سجادہ نشین ہتھوں اک پگ ملی اے ۔ پھیر اوہناں حضرت دے خزانے وچوں مینوں [cut]
وی عطا کیتا ۔ سبحان اللہ پئی مینوں ایہہ عزت بخشی گئی ۔ رب چاہیا تاں میرے گھر اک پُتر [cut]
گا کیوں جے سجادہ نشین ہوراں میرے لئی اُچیچا دُعا منگی اے ۔ جد میں تبرک نوں گھر آکے [cut]
تاں پلے وچوں پُھل ریوڑیاں توں وکھ تے تن آنیاں دیاں کوڈیاں (جو اوس ویلے روپے [cut]
تھاں ورتیاں جاندیاں سن (مترجم) تے پونے آنے دے ڈبل پیسے نکلے ۔ خیال آیا اے ایہناں [cut]
وغیرہ دی اک بچوانی خریداں تے جد میرے گھر پُتر جمے تبرک کرکے اوہدے گل دا تعویذ بنا [cut]
دیاں ۔ بسنت دے دہار نوں صاحب بہادر مہاراجہ جی دا ایہہ ورتارا ہوندا سی پئی اوہ [cut]
رئیس تے فوجی سردار نوں وی ایہہ حکم دے چھڈدے سن پئی بسنتی وردی پہراوے پہنے جاو [cut]
تے کاٹھی زین ہووے تے تنگاں سبھ کجھ بسنتی ہووے ۔ ایوں ایہہ اوس رنگوں سواد ماندے [cut]
سن ۔ تے قلعے توں لے کے مزار تک بسنتی بسنتی رنگ اُڈدا پھردا دسدا ہوندا سی ۔ [cut]
وچوں کوئی کمبخت ہووے گا جیہڑا بسنتی پہراوا نہ پہندا ہووے ۔ مینوں پورا چیتا اے پئی اک [cut]
مہاراجہ شیر سنگھ دے ویلے بسنت والے دن میں راجہ دینا ناتھ نوں مِلن گیا ہویا ساں ۔ اوتھے [cut]
للاری اوہناں دی پگ رنگ لیایا تے اوہناں اوہنوں پنج روپیے وتے پر خوش نہ ہویا [cut]
آکھن لگا: راجہ جی نانک شاہی پنج روپیے تاں ساڈوں فوج دے جمعدار صوبیدار وی دے چھڈ [cut]
نیں ۔ ایہہ سُن کے راجہ جی ہسے تے اک وڈمُلا چوغا (پنجاہاں روپیاں دا) عطا کر دتا ——
جد بسنتی وردیاں پا کے فوج جم کھلوندی تاں راجہ دوپہراں ویلے قلعہ توں نکلدا ہوندا [cut]
لوک اوہناں دی اُڈیک وچ کھلے رہندے سن تے جد توپاں دی سلامی دی واج سُن [cut]
تے بہت خوش ہوندے ۔ اوہناں دے میلے آون نال گھٹو گھٹ سٹھ ستر ہاتھی تے چار [cut]
گھوڑے سجے سجائے دو رجمنٹ سنے پیدل اردل جمع ہوندے سن ۔ مہاراج وقوں مزار [cut]
جاندیاں ہویاں مُٹھاں بھر بھر روپیے لٹائے جاندے تے دُھر درگاہ اپڑ کے یاراں سو روپیہ [cut]
تے اک دوشالا خانقاہ دی نذر کیتا جاندا سی ۔ پھیر اپنے تمبے وچ آکے ورتارے موجب [cut]

وڈے توں نذر نیاز لے کے اوہناں دی جا موجب خلعت دیندے سن ۔ پھیر حکم دے مطابق لاہور
امرتسر دیاں اُچیاں گنجیاں حاضر ہو کے مجرے کرن تے نچن گاون دی رسم وکھاندیاں سن ۔ اوس دہاڑتے
نذر نیاز دا سارا روپیہ ونڈ دین توں وکھ فوج نوں اک اک مہینے دی تنخواہ انعام کرکے دتی جاندی
سی ۔ جد سورج ڈُبن دا ویلا ہو جاندا تاں مہاراجہ جی ایوں روپیے لٹاوندے ہوئے قلعے ول پرت
جاندے ۔ ہُن انگریز بہادر دے حکم مُوجب میلے اُتے چنگی نسل دے گھوڑے دُور دراڈیوں وی
لیاندے جاندے نیں ۔ تے چنگے چونویں گھوڑے والے ہر مالک نوں انعام وی دتا جاندا اے جیہڑے
گھوڑے بچ رہندے نیں اوہ وی چنگے چوکھے مُل اُتے وِک جاندے نیں ۔ ایس گلوں گھوڑ وپاریاں
دا دل ودھیا اے ۔ گل ایہہ پئی اج اک سادے عربی گھوڑے نوں پنجاہ روپیے انعام ملیا اے ۔
تے اوسے ویلے اک صاحب نے ایہہ گھوڑا تیراں سو روپیے دا خرید لیا اے —— بازار وچ
کوئی اوہدا پنج سو روپیہ ای دیندا —— ہُن پنجاب وچ چنگی نسل دے گھوڑے جاچن پرکھن لئی گھوڑا
کمیٹی بنی ہوئی اے —— سچ پچھو تاں ایس کمیٹی دے صدقے میلے دی رونق دُون سوائی ہو جاندی
اے —— تے لوک کمخواب زردوزی اطلس تے پشمینے دے اُچھاڑ چڑھاندے نیں ۔ تے لوک
حضرت شیخ مادھو تے لال حسین دے مزار توں فیض کھٹدے نیں ۔ ہُن میں اوہناں دے خلیفیاں تے
سجادہ نشیناں دا حال ایس کتاب (تحقیقاتِ چشتی) دا سنگار بنا کے لکھدا آں ۔

حضرت داراشکوہ اپنی کتاب شطحیات وچ لکھدے نیں: لوکاں حضرت حسین نوں پچھیا، تُسی کون او؟
اوہناں جواب دتا: میں نہ قیم آں نہ پاندھی ۔ سدا سازندیاں قوالاں نال پھردے ہوندے سن ۔ کہندے
نیں اوہناں دے سمیں لاہور دا وڈا قاضی مخدوم الملک سی اوہنوں رب جانیں کیہ سُجھی اوہنے آپ جی
نوں پھڑن دا ارادہ کیتا تے اوہناں اوس قاضی دا گھوڑا پھڑ کے کہیا: قاضی جی! اسلام دے رُکن کنے
نیں؟ اوہنے کہیا: پنج ۔ توحید، حج، زکوٰۃ، نماز تے روزہ —— آپ جی بولے، توحید تے رب دا ناں لے
جس دے جتّے وچ ای تُسی سبھ سانجھے آں سگوں خدا دی توحید اُتے تاں ساری دنیا ایمان رکھدی
اے ۔ سوچ تے زکوٰۃ تُساں دوئے رکن تیاگ چھڈے تے اوویں ای دو رُکن روزہ نماز سن اوہناں
نُوں میں چھڈیا اے ۔ پھیر کیہ سبب اے دو رکن چھڈن وچ حسین نوں سزا دی مار ماری سوچ
رہے سو؟ اوہ چُپ رہیا تے دل اُتے اَوکھا جیہا اثر چھایا رہیا ——
اک وار اکبر دے حکم نال اک وزیر حسین جی نوں شراب پین تے داڑھی مُچھ مُناون اُتے سزا دین
گیا ۔ پر اوہدے آوندیاں ای حضرت حسین نے اپنی داڑھی ہتھ نال کھچ کے لی کر وکھائی نالے جو جو اوتھے

نتّے پانی دی چیز سی دُدھ بن گئی ایہہ اِچی کرنی ویکھ کے ایہہ وزیر آپ جی دا دلوں مرید ہو گیا
شطیات والا لکھدا اے۔ اک وار اک مُلّاں نے سوٹا اُگر کے آپ جی نوں غیر شرعی کم کرن
اُتے سزا دینی چاہی۔ آپ جی نے اوہنوں اجیہا جھڑٹ ماریا پئی اوہ چھین جا پُگا جد کجھ چر لنگھ گیا
لگ پیا تے لوکاں نوں پچھن لگا ایہہ کیہڑا دیس اے۔ اوہناں دسیا چھین۔ تد اوہ ڈاڈھا حیران ہویا
تے پچھیا کوئی لاہور توں ایتھے نہیں آوندا۔ اوہناں کہیا: پتہ نہیں، ہاں اک انداڑیا فقیر جیہا آدمی
دی شکل والا ایتھے کدی کدی بازاراں وچ نچدا پھردا ہوندا اے۔ اوہنے ترلے نال کہیا: چنگا جے
ہُن کدی آوے تاں مینوں دس پانا۔ اک دن جد آپ جی دے آون دی دس پائی تاں اوہ مُلّاں
نسّا نسّا جا کے پیریں جا پیا۔ آپ جی نے رحم کھا کے اوہنوں مُڑ کے اوہدی میت دے بُوہے پُچا دتا
پھیر تاں اوہ سدا لئی غلام بن گیا۔ ایہہ ساریاں گلاں ہیں حقیقت الفقراء فارسی نظم دی کتاب وچوں لئیاں گئیاں
ایہہ کتاب سید پیر محمد نے ۱۰۷۳ھ وچ لکھی سی۔ تے اوہدی چھپن دی تاریخ ایس شعر وچ اے۔

سالِ تاریخ اوست ازدہ زین
حالِ آیاتِ کاملاتِ حسین

تے ایہہ اوہناں "بہاریہ" توں لئی اے۔ اللہ دی شان پیر محمد جی تے بہار خاں دے کلام وچ
رب کے سوہجی تاثیر اے۔ کئی وار پڑھدیاں پڑھدیاں ایہناں کتاباں توں مینوں بہت سواد
ملدا اے۔ اللہ دا شکر اے بڑی کوشش تے ڈھونڈ بھال مگروں حضرت حسینؒ دیاں گلاں لبھیاں نیں
"بہاریہ" تاں اگے ای نہیں مل رہی۔ کئی ورھیاں توں میں اوہدی ٹوہ تے چا وچ پھردا رہیا پر مینوں
مینوں اوہدے پڑھن دی ڈاڈھی تانگھ سی۔ پر اوہدا ملنا اوکھا سی۔ ہُن تحقیقات چشتیہ لکھن والیاں
دی مہربانی نال گھر بیٹھے ای مینوں مل گئی اے تے میں من بھر کے مطالعہ کیتا اے تاں کے تُرت اوہدا
خلاصہ وی لکھ دِتا اے۔۔

شعر: ہر آں چیز کہ خاطر میخواست، آخر آمد زپسِ پردہ تقدیر بروں
(جس دل نوں چیز لوں ای لبھ پیندی اے)

حضرت مادھوؒ: حضرت حسینؒ دے ہزاراں خادم ہوئے نیں، سوا لکھ جگے فقیر۔ اوہناں وچوں
حضرت شاہ غریب جیہناں دا مزار وزیر آباد دے اک پنڈ رتی ٹبّا دے تِن کوہ لہندے ول اے۔
دوجے شاہ غریب جی دا مزار وزیر آباد کھیوے والے پنڈ اے۔ تیجے شاہ غریب دا مزار اچا پور
تہرالے (جنوب) ول اے چوتھے شاہ غریب عاشق حسین دا مزار لاہور وچ حضرت حسین دی دوال

اے۔ چاراں دیواناں وچوں پہلے حضرت مادھو جیہڑے آپ جی دے نال ای دفنائے ہوئے نیں۔ دوجے
گورکھو دیوان وی ایتھے ای دبے نیں۔ تیجے حضرت دیوان بخش جیہناں دا مزار بیجاپور دکن وچ اے۔ چوتھے
حضرت اللہ اوہناں دا مزار وی دوال وچ اے۔

ہور چار خاکی شاہ وی نیں۔ ۱۔ مولا بخش لاہور وچ ۲۔ لاہور وچ ۳۔ وزیر آباد وچ ۴۔ خاکی شاہ حیدر بخش
اجنالے تھاں دفن نیں۔

چار بلاول وی سن۔ ۱۔ رنگ بلاول لاہور وچ ۲۔ مادھو بلاول لاہور وچ ۳۔ شاہ بلاول دکن وچ
۴۔ شاہ بلاول لاہور وچ ای نیں۔

سجادہ نشین: وفات ویلے مادھو دی عمر ۶۳ ورہے سی۔ ۱۔ رنگ بلاول جی ۳۵ ورھے گدی اُتے
بیٹھے۔ دوڑی شاہ تے حاجی جمعیت جی ایہناں دے دو مشہور خادم سن۔ ۳۔ ولایت شاہ جی ۲۴ ورھے سجادہ نشین
کردے رہے۔ ۴۔ طالب شاہ جی ۲۶ ورھے رہے۔ ۵۔ عابد شاہ ۲۲ ورھے گدی اُتے بیٹھے تے ہُن وی سجادہ نشین
اوہناں دے گھراں موجود اے۔ ایہہ راجپوت سن تے گراں رسول پور شاہدرے دے پڑھدے بنے پنڈ اے۔
علف شاہ چھیبا (درزی) ہیلو وال ضلع امرتسر تحصیل اجنالے دے سن تے عابد شاہ جی دے کہن اُتے صوبا جیہڑا بھانجا
سی دی تربیت کرن دا حکم کر گئے سن۔

صوبا جی پنجاب دے بہت وڈے صوفی ہوئے نیں۔ ظاہری بادشاہ مہاراجہ رنجیت سنگھ اے تے
باطنی بادشاہ صوبا شاہ اے۔ جد مہاراجہ رنجیت سنگھ کسے مہم اُتے جان لگدے نیں تاں اوہ صوبا جی کولوں اجازت
منگدے سن۔ سبھ امیر کبیر اوہناں دا ادب کردے سن۔ صوبا جی وی مہاراجہ لئی بڑی دعا منگدے سی۔ ایہہ
حضرت شراب پیندے سن۔ قرآن کریم پڑھدے سن تے قوالیاں وی سُندے سن۔۔۔

صوبا جی دے مرن پچھوں اوہناں دا پُتر کرم حسین ۲۰ ورھیاں لئی سجادہ نشین بنیا۔ پھیر حسن علی شاہ کرم حسین جی
دا پُتر سجادہ نشین بنیا۔ ہُن بارھواں ورھا اے ایہو سجادہ نشین ٹُرے آ رہے نیں۔ جیہڑا ایس کتاب دے لکھن ویلے
۶ رمضان ۱۳۱۸ھ نوں پیرے محمد محلہ چابک سواراں وچ حاضر حسین، گلاب امیر شاہ، چراغ شاہ تے پیر شاہ خدام سنے
آپ ایہہ حال لکھاں آیا ہویا اے۔

مزار دی جاگیر: حضرت حسین اپنے وقت اچیرے فقیر درویش سن اوہناں دے مزار دے
ناؤں چوکھیاں زمیناں لگیاں ہوئیاں نیں پر پھیرے بھاگ احمد شاہ ابدالی دے حملے پاروں ایہہ شاہی فرمان
دی کھنڈ پھٹ برباد ہو گئے۔ احمد شاہ ابدالی دے حملے ویلے وچ بہت سارے شہری قتل ہوئے اوہناں
مکاناں دے مکان ساڑ دتے۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے باراں سو روپئے توں وکھ مغل بادشاہ وی بہت

کجھ دیندے ہوندے سی ۔ ہور راجیاں توں وکھ مہاراجہ دلیپ سنگھ نذر نیاز توں وکھ بسنت والے وار نال ۔۔ دو دوشالے (اک مادھو جی دے مزار تے دوجا شاہ جی دے لئی) دیندے ہوندے سن ۔ مادھو جی نئی اک گھوڑا چاندی دے سازنے وی دتا جاندا سی ۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ جی نے منتاں توں فرق نہیں کیتا : اوہناں :

اک کھوہ موراں والا ضلع لاہور وچ ، لاہور دے چڑھدے پنے دو میلاں اُتے ـــ ۲۲ وگھے زمین دتی ۔ اک کھوہ مان والا باغبانپورے ۔ زمین ۲۰ وگھے ۔ اک پیر والا کھوہ ۴۴ وگھے زمین نے ۔

۴ کھوہ ضلع امرتسر تحصیل رعیہ دے پنڈ جنڈیالے جس وچ اک کھوہ دی زمین پنجاہ وگھے تے دوجے اوسے دی ۱۶ وگھے ۔

اک کھوہ پنڈ مودیاں ضلع امرتسر وچ جیہدی زمین ۱۰ وگھے زرعی سی ۔

فتح گڈھ لاہور وچ اک زمین تے اناری ضلع امرتسر وچ ست وگھے ۔

پنڈ بیگم کوٹ وچ تِن وگھا زمین ایہدی آمدنی ۱۷۵ روپے کجھ آنے بندی اے ـــ

میلہ چراغاں شاہ حسینؒ جی دا چین دے مہینے کرکے بدل بدل کے آوندا سی ۔ ہُن ۳ یا ۴ ورھیاں توں ایہدی پکی پیڈھی تاریخ ۱۴ وساکھ منظ دتی گئی اے ۔ کیوں جو ایس مے پُنگارے دی رُت بہار دی موسم ہوندی اے ۔ تے عقیدت والیاں نوں ٹھنڈ دا دُکھ نہیں جھلنا پیندا ـــ ہُن تِن بھنڈارے لگدے نیں ۔

ایہناں تِناں جنڈاریاں اُتے ۱۱ سو روپیہ خرچیا جاندا اے ایس گھوں سجادہ نشین جی نے لاہور وچ کئی مکان ویچ وٹ لئے نیں ۔ اجے وی ایہ اک ہزار ۴۰۰ روپے دے قرضی نیں ۔ جد سرکار اگے فریاد ہوئی تاں اوہناں نوں ۵۰ روپیہ مہینے دے دینے آئے ـــ تے ۴ سو روپئے دے بدلے حسن علی شاہ نے گرو رکھے نیں ۔ ایہناں جیلیاں اُتے ۱۷۰۰/۵ روپئے آمدنی دے ہوندے نیں ۔

مزار دی اُساری :- پہلے وفات ویلے اک ہزار اٹھ (۱۰۰۸ھ) وچ حضرت حسینؒ دریا دے چڑھدے پاسے شاہدرے دفنائے گئے ۔ تے آپ جی نے اگیتری دس پا کے سمجھایا سی پئی راوی دریا ساڈا قبراں دے بعد ڈھائے گا ۔ ایس خیالوں گھے پکی قبر ہناں دا آہر ای نہ کیتا ۔ جد وصیت موجب جنازہ باغبانپورے لے کے آئے تد ایہہ علاقہ ورتیا پئی اوس ویلے ایتھے گورکھ ناتھ جوگیاں دا گورستان سی تے اک جوگی پیر گورکھ ناتھ اپنے چیلے نے رہندا ہوندا سی پر اوتھے کوئی مکان نہیں سی ۔ جد جنازہ آیا تاں اوہ جوگی دِین نوں بُرا مناں لگا تے بولیا ایہہ تھاں ہندواں دا اے ایتھے گے دفنان ٹھیک نہیں ۔ اوسے ویلے لاشوں واج آئی ۔ جوگیا فلانا تھاں کھودیاں جے تسبیح مصلا تے قرآن شریف نال سرکی پگڑی لبھے تاں ایہہ تھاں ساڈا نہیں تاں تیرا ۔ پھیر کیہ تھاں کھودیاں ایہو چیزاں نکلیاں ۔ تد اوہ شرمندہ ہویا تے سوچیں پیا ہیں کتھے جاواں تے واج

آئی گورکھ دے ٹلے جاؤ ـــ اوہ اودھر ٹر گیا ۔ ایس کرامت دے ویکھن نال اک چیلا مسلمان ہوگیا ۔ جیہدا ناں نال دیوان رکھیا گیا ۔ اوس خاکی دیوان نوں حکم ہویا پئی ایہہ ستی (لال) پگڑی ساڈے محبوب مادھو دی امانت اے جدوں آوے اوہنوں دے دتی جاوے ـــ مادھو جی آئے تاں ایہہ امانت اوہناں نوں سپردی گئی ـــ مادھو جی جیوندے ای زمین وچ سما گئے ۔ پھیر کیہ اجے وی الحان پایا جاندا اے ۔

مادھو آیا تے خاکی سمایا

اوروں حضرت جی دی قبر کچی سی ۔ کجھ چر مگروں معزالدین بن جہاندار شاہ نے جد ہندوستان دا تخت سنبھالیا تے بھائیاں دے جھیڑے جھانجیوں ویہلا ہون تے پچھا چھڈاں لئی تخت چھڈ کے لاہور ول آیا ۔ ماے حضرت جی دے مزار اُتے دل دی سچیائی نال حاضر ہویا تے ایہہ سکھ سُکھی : جے رب مینوں پھیر تاج تخت بخشے تاں میں حضرت جی دے مزار اُتے سنہری گنبد دی چھتری لاواں ۔ تے اشرفیاں دیاں دو دیگاں بھر کے نذر نیاز چڑھاواں ۔ جد حضرت جی دی مدد نال دوجی وار راج تخت لین جوگا ہویا تاں اوہنے بھرے سُکھے سکھ پوری کیتی ۔ تد حضرت بلاول جی نے عمارت بنوائی ـــ ایس مزار دیاں مجاوراں دا ایہہ ورتارا اے پئی شراب پیندے نیں تے رتی پگڑی بنھدے نیں سگوں میلے دے دِنیں شراب ونڈی جاندی اے ۔

عمارت دا حال :- دربار دی ڈیوڑھی دے لہندے پاسے مکان اے تے اُتے (شمال) دل نواب ذکریا خاں دی مسیت دے اک مکان "ثبوت شاہ دا مکان" مشہور اے ۔

ایہہ ثبوت شاہ فقیر مجذوب خادم ایس جناب دے سن ۔ تے بزرگاں کراماتاں والے سن ۔ اوہناں دی وفات ۱۲۲۳ھ وچ ہوئی اے ۔ آکھدے نیں لاہور اوہناں دی مہربانی دی طفیل احمد شاہ ابدالی دے ہتھوں بچونوں بچیا رہیا ۔ ثبوت شاہ دا مکان ڈھین والا ہوگیا اے پر اک مرید تبرک حسین ال ججگی شاہ نے مرمت کرائی ۔ ہُن حضرت دے مزار دا دوال لکھدا آں : ایہدے آلے دوالے پکیاں کندھاں نیں ۔ لطف دی گل ایہہ اے پئی لہندے تے لے پاسیوں دربار لاگی زمین باہرلی اے تے چڑھدے اُتّے پاسیوں زمین بڑی نچّی اے ۔ دربار دے چار بُوہے نیں ۔ اک وڈی ڈیوڑھی دل جیڑا لہندے پاسے اے ۔ دوجا بُوہا لے دا ک چڑھدے پنے ایہہ بہشتی بُوہا سداوندا اے ۔ چوتھا اُتّے پاسے وڈا اے ـــ اہندی کندھ پنجاہ گز لانے اُچیائی ساڈھے تِن گز اے ۔ باہر ول دو بُرج نیں ۔ ایس کندھ دی اُتّے والی کندھ دی عدد وچ وڈی ڈیوڑھی ۔ ایہہ رنگ بلاول دے ویلے بنی سی ۔ ہُن کھلی پسروں کرکے بنائی گئی اے ۔

حال بہشتی بُوہا :- جد حضرت مادھو جی دکھنوں آگئے تاں سُنیا حضرت جی دی خانقاہ باغبانپورے دے نے ایہہ شالا مار باغوں سدھے ای ایدھر آگئے ۔ پر خانقاہ دی راہ لے (جنوب) دلوں سی اوہ دیدارے

چا فوق جُھل کے چڑھدے بُوہے نوں پار کے اندر تشریف لے آئے تے آ کے زیارت کیتی ۔ اوس
ویلے حضرت حسینؒ دی قبروں واج آئی جیہڑی راہوں میرا مادھو آیا اے اوہ بہشتی بُوہا اے ۔ ایہدے
نیں عابد شاہ دی سجادہ نشینی دے سمے ایس بُوہے وچوں اک فقیرنی گلزار شاہ حسین شاہی لنگھ رہی سی ۔
اک دہاڑے پنڈ گئی تاں لوکاں بولی ماری پھٹے مُونہہ اتوں ایس درگاہ تے آ کے (بہشتی بوہیوں لنگھ
کے) وی زنانی دی زنانی ای رہی ——— ایہہ بولی اوہدے کلیجے وچ تیر وانگ کے وجی تے اوہنے حضرت عابد شاہ
اگے ایس گل دا گلہ کیتا ——— اوہ پھیر اوس بُوہے وچوں لنگھی تے مادھو دے ناں دے صدقے مدد
منگی ۔ پھیر کیہ کرنی رب دی ایہہ ہوئی پئی اوہ زنانیوں مرد بن گئی ۔ سچی گل رب جاندا اے ؟

اوہدی قبر لبھے وی اوتھے موجود اے ۔ تے سارے باغبانپورے مشہور اے ——— پئی
سائیں عابد شاہ دی سجادہ نشینی دے سمے دو بندے : عبداللہ شاہ تے حیدر شاہ اوہناں دے نوکر چاکر سن ۔
اوہناں اک دن کندھ دے باہر ہو کے دعا منگی : یا اللہ اجے حسین تیرا اُچیچا پیارا اے تاں ایس
ویلے روپیاں دا مینہہ ورھا ! اکھدے نیں اوہناں دے دعا منگن دی دیر سی پئی چھنا چھن مینہہ
ورھنا شروع ہو گیا تے دس ہزار روپیہ ورھیا ۔ اوہ سارا روپیہ چُک کے حضرت عابد شاہ جی دے
کول لے گئے تے جیہناں لوکاں ایہہ روپئے ویکھے سن اوہناں وچوں اجے وی کئی لوک جیوندے جاگدے
پھردے نیں ——— گل کیہ اک جنا شیخ بدرالدین جیہڑا کجھ دناں توں میرے کول آوندا اے تے بڑا سچا سُچا آدمی
جاپدا اے ، اکھدا سی پئی اوہ روپئے میں وی ویکھیا اے ۔

ٹکسالی دے باہر جتھے ہُن شیر علی شاہ دا تکیہ اے تے اوہدا حال ایس کتاب وچ وکھرا درج ہووے گا ،
جتھے حکیم ولی شاہ صاحب دے لواحقاں دیاں قبراں نیں اوتھے بابر بادشاہ دے سمے اکبر بادشاہ اک محلہ تگّہ
مشہور سی تے اوتھے حضرت حسین جی دے پیو دا گھر سی تے اوسے محلے دی اک مسیتے حضرت حسین جی
مولوی حافظ علی ابوبکر کول قرآن شریف پڑھدے ہوندے سن تے اوتھے ای حضرت بہلول جی تشریف لیائے
سن ۔ ایہہ ذکر کھول کے لکھ دتا گیا اے ۔ ہُن ایہدے لکھن دی کوئی لوڑ نہیں ——— تے جیہناں دناں
وچ اوتھے میاں سائیں صوبے شاہ جی سجادہ نشین سن ۔ اوہناں دناں وچ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے ویلے
دارے ٹکسالی توں باہر شیر علی شاہ جی اک ننگے فقیر رہندے سن ۔ اجے وی اوہناں دے ناں اُتے ایہہ
تکیہ مشہور اے ۔ اکھدے نیں پئی ایہہ فقیر جی ڈاڈھے ایہہ مونہہ پھٹ سن ۔ اوہناں دے اک مرید نے
اک دہاڑے ننگا جیہا سُور ونتورا کولوں لیا دتا ۔ ایہہ اوہناں دی خدمت وچ بیٹھا رہندا ہوندا
بنت ہاڑے شراب پیندے ہوندے سن ۔ جد لوکاں شیر شاہ جی نوں پچھیا : ایہہ سُور بیڑا کاہنوں بنی بیٹھے

۱؎ ونتورا ۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دا ولیتی جرنیل سی

باقی صفحہ

سعوداللہ خان

شاہ حسینؒ تے اوہدا سائیں

شاہ حسینؒ دی شاعری نوں سمجھن لئی اوہدے سائیں نوں سمجھنا بہت ضروری اے کیوں جو ہر گل دا
تعلق کسے نہ کسے طرح اوہدے سائیں نال جا رلدا اے ۔ ایہہ گل ہسن کھیڈن دی ہووے یا دکھ درد
دی اوہ سائیں دے ناں بغیر نہیں کر سکدا ۔ اوہدے لئی سائیں دی طلب زندگی اے تے سائیں
نوں بُھل جانا موت اے ۔ ایہہ اجیہی موت نہیں جیہدے وچ ہڈیاں ماس نالوں وکھ ہو کے مٹی دا حصہ
بن جاندیاں نیں تے سارے احساس دے دروازے بند ہو جاندے نیں سگوں ایہہ اجیہی موت اے
جیہدے وچ اک اذیت ناک زندگی جاری رہندی اے یا پھیر ایہہ اک مسلسل گھاٹے تے پچھتاوے
دا احساس اے جیہدے توں دنیا چھڈ کے وی پچھا نہیں چھڈایا جا سکدا ۔ کامیاب زندگی تاں صرف
سائیں دی آزمائش تے پورا اترن دا ناں اے ۔ سائیں دی آزمائش زندگی دی آزمائش اے جیہدے
لئی ہر وقت مرن لئی تیار رہنا پیندا اے ۔

ملیا یار ہوئی رشنائی دم شکرانے دا بھریئے!
کہے حسین حیاتی لوڑیں تاں جیوندیاں ای مر رہیئے!

مرن دا اک طریقہ ہور وی اے جیہدے وچ ساہنوں کسے سخت آزمائش توں نہیں گزرنا پیندا ۔
سارے جانوراں تے بندیاں دی آبادی دا زیادہ حصہ ایسے ای موتے مردا اے ۔ دوناں قسماں دی
موت دو قسم دی زندگی منگدی اے ۔ اک راہیں موت نوں یاد رکھ کے زندگی کرنی پیندی اے دوجے
راہیں موت نوں بُھل کے زندگی دی خواہش کرنی پیندی اے ۔ سائیں دے نال دی زندگی موت
نے وچوں زندگی دا مقصد تے مطلب لبھن دی خواہش اے ۔ ایس لئی ایہدے وچ کامیابی
آسان نہیں ۔

شاہ حسین زندگی نوں اک مونہہ زور طاقت سمجھدا اے جیہنوں جے وس وچ نہ کیتا جاوے تاں
انج تباہی دا سامان ہو سکدی اے ۔ بے مقصد تے مونہہ زور زندگی پچھتاوے تے شک دی زندگی
اے جیہڑی سائیں دے ناں نوں نہ من کے وی تھاں تھاں مات کھاندی اے ۔ ہر رات کھاں نے

بعد اوہنوں اپنے کمزور تے فنا ہو جان والے وجود دا احساس ہوندا اے یا اپنے کولوں کسے وڈی طاقت منّن دی لوڑ پیش آوندی اے ۔ پر اجیہا بندہ جیہڑا اک واری سائیں دی ہستی توں منکر ہو چکیا ہووے اوہ کسے وی طاقت نوں اپنے توں وڈا نہیں منّنا چاہوندا کیوں جو ایہدے وچ اوہدی انا نوں شکست ہوندی اے ۔

جے مجبور ہو کے اوہ کسے ہستی نوں اپنے توں وڈا من وی لوے تاں اوہدے بارے اوہدا خیال کوئی اچھا نہیں ہوندا ۔ ایہہ اجیہی صورت اے جیہدے وچ آدمی اپنی شکست تے دکھ دا ذمہ وار اک ایہی ہستی نوں بناوندا اے جیہڑی جابر تے کینہ پرور یا بے پرواہ اے تے بندے دے بے قصور ہون دے باوجود اوہنوں سزا دیندی اے ۔ جے بندہ اوس جابر ہستی دا قائل ہو جاوے تاں اوہدی ساری عمر ایس ہستی دے خلاف احتجاج کردیاں لنگھدی اے ۔ ایہی حالت وچ جیہڑی شاعری پیدا ہوندی اے اوہدی ودھیا ونگی سانوں عمر خیام دی شاعری وچ لبھدی اے ۔

مالعبتکانیم و فلک لعبت باز   زین پیش نشاں بود نہ یا بودست
از روی حقیقت و نہ از روی مجاز   پیوستہ قلم زنیک و بد ا سودست
بازیچہ ہمی کنیم بر نطع وجود   تقدیر ترا ہر آنچہ بایست بداد
رفتیم بصندوق عدم یک یک باز   غم خوردن و کوشیدن ما بیہودست

ایس حالت وچ بندے لئی زندگی بے مقصد بیہودہ اے ۔ جیہدی راکھی کرنی فضول اے ۔

شاہ حسین دی زندگی دی ایس بے مقصدی تے جرأت توں جانوں اے ۔ پر اوہ زندگی دے علاوہ کسے وڈی طاقت دے خلاف ایس گل لئی کوئی احتجاج یا گلہ نہیں کردا کیوں جو اوہ سائیں دے منّن والیاں وچوں اے اوہدے لئی تاں بے جار زندگی تے کاٹھی پانا ای سبھ توں وڈی کامیابی اے ۔ ایہدے لئی اوہ کسے ہور طاقت نوں کجھ آکھن دی تھاں اپنی جندڑی دی ای منت کردا اے ۔

سُرت دا تانا نرت دا بانا ہر ہر پٹیا بُن جندڑیے
اک عرض نمانیاں دی سُن جندڑیے
کاہے مجبوریں تے جھک ماریں رام بھجن بن بازی ہاریں
بیجیا ای سو لُن جندڑیے

خیام تے شاہ حسین دوہاں دی شاعری وچ فنا دا شدید احساس پایا جاندا اے ۔ پر دوہاں شاعراں دا ول ردّ عمل وکھو وکھرا اے ۔

خیام پتلیاں دے تماشے دے انجام وچ ودھ دلچسپی رکھدا اے تے اوہناں نوں اوڑک عدم دے صندوق وچ پیندیاں ویکھ کے مایوس ہو جاندا اے ۔ ایس قسم دی تصویر شاہ حسین وی کھچدا اے پر ایہدے ول اوہ اک مثبت سٹا کڈھدا اے ۔

چوپٹ دے خانے چوراسی جو پکے سو چوٹ نہ کھاسی
کیا کیا جاناں کیہا پوسی داؤ ؟

اوہنوں اک انجانیں داؤ دا احساس ضرور اے پر پل جان دی اُمید زندگی دا سبھ توں دلچسپ پہلو اے ۔ پل جانا دراصل زندگی دے مقصد دا پا لینا اے جیہدے مگروں فنا دا خوف بے معنی ہو جاندا اے ۔ زندگی دی کھیڈ وچوں پج کے نکل جانا دراصل فنا دے وار توں بچ جان دا ناں اے ۔ سائیں دے نال تے زندگی دے ہیر پھیر توں بچ جان والا فنا توں محفوظ اے ۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہدا وجود پورا پورا ہو جاندا اے ۔

ایہناں معنیاں وچ شاہ حسین زندگی دے بارے (EXISTENTIALIST) نظریہ دا قائل لگدا اے ۔ ناں اوہنوں لئی دنیائے آخرت تے دوزخ بہشت دے اعتقاد ضروری نہیں سگوں اپنی زندگی دے عمل مقصد تے اعتماد دی لوڑ اے ۔ شاہ حسین دی ساری شاعری وچ اک شدید قسم دی تیاری دا احساس پایا جاندا اے جیہڑا پنجاب دی سرزمین دے وچ رہن والیاں دے رسماں رواجاں نال تعلق جوڑدا اے ۔

تیاری دا ایہہ احساس جتھے اک کنواری کڑی دی اپنے شوہ نوں رلن دی کوشش اے اوتھے ایہہ اک شاعر دے فن دی کہانی وی اے جیہدے وچ اوہ نت نویں ذہنی تے جذباتی کشمکش توں گذردا نظر آوندا اے ۔ اک شاعر لئی اپنے تجربے نوں لفظاں دا کامیاب روپ دینا سبھ توں وڈی کامیابی اے جیہدے لئی اوہ ساری عمر کوشش کردا رہندا اے ۔ ایس کم وچ لذت وی اے تے دکھ وی ۔ شاہ حسین نوں تھاں اپنے کم دے نال بے اطمینانی دا اظہار کردا اے خارجی پابندیاں دے باوجود اوہ ودھ قصور وار اپنے آپ نوں سمجھدا اے ۔

اپنا سوت تیں آپ ونجایا دوش جلاہے نوں لائیو کیوں ؟
راہاں دے وچ ادھی ہو سیں اتنا بھار اٹھائیو کیوں ؟
ٹوپی میلی پانی تھوڑا بیٹھ کنارے دھوسئے !
اُچھل ندیاں تارو ہوئیاں میں کنڈھے رہی کھلوتے !

پنجاں ندیاں دے مُونہہ آیوں کیہا دوش مہانے نوں!
مَتّاں دینی آں بال ایانے نوں!
مارو لیاں گُدا ناہیں پُچھدی آں وید سیانے نوں!
سائیں کتیں دے نے اَڑیے گوشے لائیں تانا
کوئی پچھے جو تند اوّلی صاحب مول نہ بھانا
کتن کارن گوہڑے آندے گیا بلیدا کھائے
ہوراں کتیاں پنج ست پُونیاں کیہ آکھاں گی جائے
توں آہو کت وتی لی گڑیئے توں آہو کت وتی!
ساری عمر گوائی اے اینویں پچھی نہ کتی چھلّی!

سائیں دا مقابلہ کرن لئی کوئی کُڑی تیار نہیں ہو سکدی جد تائیں چرخے دے کسب
پوری نہ اُترے تخلیق دے وچ کامیاب نہ ہو سکنا سائیں دی توجہ توں محروم رہنا اے۔

شاہ حسین اک کواری کُڑی دے روپ وچ اپنے سائیں نوں ملن دے حیلے کردا اے
ہندی عشق دے ایس روایت دے پچھے جمالیاتی پہلوئیں اوتھے اوہدا وڈا فائدہ ایہہ وی اے کہ
نو ہون پاروں اک بندے کولوں وڈی طاقتاں دا نمائندہ بن کے سامنے آوندا اے جیہنے
شاعر اک کُڑی بن کے اپنی کمزوری تے لاچاری دا اظہار کردا اے۔ مرد بن کے اک عورت
سامنے ایہہ گل نہیں کیتی جا سکدی۔ شاعر دا عورت دا روپ دھارنا اوہدی شخصیت نوں جان
تھوڑا ذاتی تجربے توں دور کر دیندا اے جیہدے نال شاعری وچ اک ڈرامائی عنصر پیدا ہو
شاہ حسین دا سائیں اک جوان کُڑی دے مقابلے وچ کافی جامد تے لاپرواہ کردار
کردا اے۔

کُڑی دیاں لکھ کوششاں دے باوجود سائیں کدی وی اپنا آپ نہیں وکھاندا۔ کُڑی اک
بھلی پنجاب دی کُڑی بن کے اپنے انگاں ساکاں نال سامنے آوندی اے پر جس نویں کردار
اوہ ساکا چاری کرنا چاہوندی اے اوہ اوہنوں پورے طور تے اپنے درشن ای نہیں کراندا۔
دے نال کُڑی دی کتنے وی ملاقات نہیں ہوندی۔ کُڑی نوں ملاقات کرن لئی کوئی اک جگہ
نہیں آوندی پر ایہدے باوجود اوہنوں ایہہ پتہ ضرور اے کہ ملاقات کرن لئی اجیہے حالات
ضروری اے۔

رات ہنیری گلیں چکڑ ملیا یار سپاہی
کہے حسین فقیر نمانا ایہہ گل تجھ دی آہی
تیرے کارن پھراں آزادی جنگل ڈھونڈیا پیر پیادی
رو رو نین کرن فریادی کیہا دوش نمانی دا
دُکھاں سولاں سل کیتا ایکا نہ کوئی سوہرا نہ کوئی پیکا
آس رہی ہُن تیری ایکا پلّا پکڑ ایانی دا
میں بھی جانا جھوک رانجھن دی نال میرے کوئی چلّے
پیراں پوندی منتاں کردی جانا تاں پیا اکلّے
نیں وی ڈونگھی تُلّا پرانا شیہاں پتن مَلّے
جے کوئی مہراں دی خبر لیاوے ہتھ دے دینی آں چھلّے

جدوں باہر دی دنیا وچ رانجھن دے درشن نہیں ہوندے تاں شاہ حسینؒ اپنے آپ وچ رانجھن
لبھدا اے۔

رانجھن رانجھن میتوں سبھ آکھو ہیر نہ آکھو کوئی
ماہی ماہی کوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
توں ہی تانا توں ہی بانا سبھ کجھ میرا توں
کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں

"میں ناہیں سبھ توں" دا احساس خوشی تے غم دے دو وکھو وکھرے جذبیاں دا احساس
اے۔ جیہڑا تھوڑے جیہے لہجے یا   دی تبدیلی نال اک جذبے توں دوجے دل منتقل ہو جاندا
اے۔ کافی کہن تے گاون والے لہجے تے الفاظ دے مطلب دا تعلق اچھی طرح سمجھدے سن۔ ایسے
پاروں اوہناں دی شاعری تیکھے تے ڈونگھے معنیاں نال بھری ہوئی اے۔

میں ناں ای سبھ توں دا احساس اک بےبسی دی کیفیت اے جیہدے وچ آدمی کسے دے
خلاف احتجاج کرن جوگا وی نہیں رہندا۔ عمر خیام جدوں ایس قسم دی صورت توں آگاہ ہوندا اے
تاں اوہدا احساس عمر کو کوزہ گرہ کوزہ جزو کوزہ فروش؟ دی آواز بن جاندا اے۔

شاہ حسین تے اوہدے سائیں دا وچھوڑا تاں ای اے جیہڑا کدی وی مکن دا ناں نہیں لیندا۔
ایہہ وچھوڑا ضرور مُک جاندا جے کر سائیں کوئی وکھیا بھالیا بندہ ہوندا۔ ایس توں ایہہ نتیجہ وی نہیں نکلدا کہ

ساہئیں پنڈ دے مولوی دا خدا اے ۔ کیوں جو ایس صورت وچ اک بنیا بنایا تعلق قائم رہندا اے جیہدے وچ گلے شکوے تے آہ و زاری دی لوڑ نہیں ۔ شاہ حسین دی ساری تیاری اوکھے حالات دی آزمائش توں لنگھن دی تیاری اے جیہڑی ساری حیاتی جاری رہندی اے ۔ ہر اوکھی صورت حال وچوں ذمہ داراں وانگوں لنگھ جانا سائیں دی مرضی دے عین مطابق اے ۔ ہر صورت حال دا سچ سائیں دا دیدار اے ۔ ایہو ای گل اے کہ پورا سائیں کدی وی نہیں لبھدا ۔ اوہ لبھے وی کیویں جد زندگی دی ساری حقیقت اک موقعے تے ظاہر نہیں ہوندی ۔

'میں ناہیں سبھ توں' دکھ تے خوشی دے احساس دا اوہ مجموعہ اے جیہڑا لفظاں تے ذرا جیہے ٹھہر دا زور دین نال اپنا مفہوم بدل لیندا اے ۔ جیہڑے شاعراں کافی دی صنف نوں اپنے اظہار لئی ورتیا (شاہ حسین دا ناں ایس سلسلے وچ سبھ توں پہلاں آوندا اے) اوہ ایس چیز توں چنگی طرح جانو سن کہ ایس دا تعلق راگ نال اے ۔ اوہناں نوں شعر وچ ٹھہر تے لفظاں دے معنوی تعلق دا پورا پورا احساس سی ۔ ایسے ای پاروں اوہناں دی شاعری ڈونگیاں معنیاں نال بھری پئی اے ۔ 'میں ناہیں سبھ توں' تقدیر دی برتری تے بیچارگی دا بڑا ڈونگھا احساس اے جیہدے پچھے کے احتجاج دی گنجائش نہیں رہندی ۔

جد عمر خیام ایس قسم دی حالت نوں محسوس کردا اے اوہدا احتجاج ایس سوال دی صورت وچ ظاہر ہوندا اے :-

کو کوزہ گرو کوزہ خرو کوزہ فروش

شاہ حسین تے اوہدے سائیں دا وچھوڑا تاں ای لے جیہڑا کدی مکن دے وچ نہیں آوندا ۔ ایہہ وچھوڑا شاید مک جاندا اگر اوہدا سائیں کوئی اوہدا جانیا پچھانیا کردار ہوندا ۔ ایہہ کہن نال ایہہ وی ثابت نہیں ہوندا کہ اوہ سائیں پنڈ دے مولوی دا خدا لے ۔ اگر ایہہ گل ٹھیک ای ہوندی تے پھیر ایہناں دوہاں دے درمیان اک بنیا بنایا رشتہ قائم رہندا جیہدے وچ جدائی دے دکھ دے خلاف کوئی احتجاج ممکن نہیں ۔

شاہ حسین دی ساری شاعری دے وچ اک اوکھے ویلے لئی تیاری دا احساس اے جیہڑا ساری حیاتی قائم رہندا اے ۔ اک ذمے واری دے احساس نال کسے وی اوکھی صورت وچوں لنگھ جانا ای سائیں دی مرضی دے مطابق زندہ رہنا اے ۔ ایس صورت دے تجربے دا سچ سمجھنا ای دراصل سائیں دا دیدار اے ۔ ایہو ای وجہ اے کہ سائیں دا پورا وجود ساڈے سامنے نہیں آوندا ۔ سائیں نوں بھلا کوئی پوری طرح ویکھے وی کیوں جد پوری حقیقت دے پردے کسے خاص اک ویلے نہیں اٹھ سکدے ۔

افضل پرویز

شاہ حسین تے سنگیت

سنگیت نوں صوفیاں نے اپنی ریاضت تے تزکیہ نفس دی اک خاص پوڑی منی اے ۔ مذہب وچ کجھ غلط اصول فرقہ وارانہ گھٹن تے دوجیاں مذہباں توں نفرت وغیرہ شامل ہو گئے سن تے کئی زمانے وچ سنگھ تے راج سنگھاسن ، کلیسا تے کراؤن یا مذہب تے حکومت مل جل کے لوکائی دا جیہڑا ناس مارنا شروع کردتا سی اوس دا ردعمل صوفی ازم تے طریقت دی صورت وچ وی ظاہر ہویا جتھے زمانے توں ہار کے تے مایوس ہو کے ترک دنیا ، دنیا دی ناپائیداری تے اوہدے توں نفرت دا خیال پیدا ہویا اے ۔ اوتھے تنگ دلی ، تنگ نظری ، تعصب تے گھٹن دے مقابلے وچ کھلی دلی ، وسیع النظری ، انسان دوستی ، پیار تے خلوص دی کھلی ڈلھی تے صاف ستھری فضا وچ ساہ لین دی تانگھ وی پنگر کے ابھردی اے ۔

صوفی شاعراں تے طریقت دیاں آگوآں دی تعلیم تے پیغام وچ انسان دوستی ، پیار ، خلوص تے کھلی دلی دا سبق ودھیرے نمایاں اے ۔ صوفیاں دے کلام تے عمل توں وی ایہناں اصولاں دی ای تصدیق ہوندی اے ۔ اوہناں نے مذہب وچوں تعصب ، تنگ دلی تے نفرت دے غلط اصولاں نوں باہر کڈھن لئی خاموش پر بڑی تاثیر والا جہاد کیتا اے بلکہ مذہب توں باہر ہو کے وڈی انسانی برادری تک دی تلقین کیتی اے ۔ اتے مذہب تے شریعت دے ستھرے اصولاں نوں پوری انسانیت لئی عام کر کے اوہناں توں مذہب دی چنگیائی تے وڈیائی منوائی اتے ہندو مسلمان تے کافر تے مومن دا کوئی نکھیڑا نہیں کیتا سگوں ساریاں موتیاں نوں اکو بھائی چارے دی لڑی وچ پرون دی کامیاب کوشش کیتی اے ۔ تے ایہہ کوشش کرن والیاں وچ مسلمان صوفیاں توں لکھ برصغیر دے غیر مسلم سنتاں ، سادھوآں جیویں بھگت کبیر تے بابا گورو نانک نے وی انسانی بھائی چارے ، پیار تے کھلی دلی دا پرچار کیتا اے ۔

اپنے طور تے اوہناں نے دل تے روح دی صفائی لئی شریعت تے مذہب دی پابندی ، مرشد دی بھال ، تپ یعنی زہد و ریاضت ، جپ یعنی ذکر جلی و خفی ، پھیر دھیان یعنی توجہ ، پھیر پران جگم ، حبس دم ، پھیر لیلا ، پھیر راگ رنگ تے اوڑک مستی تے حال و قال دے پینڈے مارے ۔ ذاتی تزکیہ نفس دے نال نال اوہناں نے عوام دے دلاں دی صفائی لئی شعر تے موسیقی نوں بہترین ذریعہ سمجھیا تے اوہنوں ورتیا ۔ اوہناں نے جتھے اپنے عمل نوں مناون لئی

گل کتھی ہالی تے پیریں گھنگھرو بنھ کے کنجری دا ڈوپ وی دھارنوں نہ رُکے اوہ ہتھے عام لوکائی نوں رجھاون لئی شعر تے موسیقی دا چوکھا دی پایا تے مذہب دے آفاقی اصولاں نوں عام کیتا۔

شاہ حسین ہوراں "ان اکرمکم عنداللہ اتقٰکم" دی تفسیر اپنے شعراں وچ رچا کے اک نویں دی صورت وچ انج پیش کیتی ——

علاں اُپر ہوگ نبیڑا، کیا موتی کیا جنگی
جو رب بھاوے سوائی قیمتی سوائی بات ہے چنگی
آپے ایک کہاوے صاحب ہے ہو رنگی
کہے حسین سہاگن سوائی جو شوہ کے رنگ رنگی

طریقت والیاں نے شریعت والیاں توں اکٹ موسیقی، سماع تے حال وقال تے شعراں نوں پرچار تے تزکیۂ نفس دا بہت وڈا وسیلہ جانیا اے۔ اوہناں نے "ورتل القرآن ترتیلا" تے "قولوللناس حسنا" توں شریعت والیاں توں وکھرا شرلیا تے شعروموسیقی نوں خاص کر کے اپنایا۔

شعراں نوں اپنے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تے گجھے جذبیاں دی تاثیر دتی تے موسیقی نوں ایسے مٹھے بول دتے جیہڑے خاص خاص راگ راگنیاں دیاں سُہاگ لُوئیاں بن گئے۔

حضرت نظام الدین اولیاءؒ دی ایہہ تانگھ کہ حشر دیہاڑے جدوں مینوں واج پوے تاں اوہ پوری راگ دی دُھن وچ ہووے، اوس ڈونگھے پیار دا اظہار اے جیہڑا صوفی بزرگاں تے ولیاں نوں سنگیت نال رہیا اے۔

حضرت امیر خسرو نوں نہ صرف سنگیت نال پیار ای سی سگوں اوہ اپنے وقت دے سنگیت نائک وی سن۔ اوہناں سنگیت وچ بڑے وادھے کر کے بہت وڈے احسان کیتے نیں اوہناں توں پہلاں تے اوہناں دے مگروں صوفی شاعراں تے بزرگاں وچ موسیقی دا ایڈا وڈا ماہر کوئی نہیں ہویا۔ پر سنگیت نال پیار ہر صوفی شاعر دا ایمان رہیا اے۔ تے سنگیت دی فنی واقفی کسے نہ کسے حد توڑی ساریاں نوں ای رہی اے۔ اوہناں وچ کبیر، بابا گورو نانک، سچل سرمست، شاہ عبداللطیف بھٹائی، وارث شاہ، بلھے شاہ، میاں محمد، شاہ حسین تے ہور کئی بزرگ شامل نیں۔

بابا گورو نانک ہوراں بہت سارے راگاں نوں اپنے شبداں تے شلوکاں دا سرناواں بنایا اے۔ انج ای بھٹ تے شاہ عبداللطیف بھٹائی نے ایہناں کافیاں دیاں "سُراں" مقرر کیتیاں۔ بلھے شاہ نے اپنیاں کافیاں نوں آپے گایا۔ وارث شاہ نے پنجوں پیراں نوں خوش کرن لئی رانجھے کولوں کئی راگ گوائے۔ میاں محمد ہوراں سیف الملوک دے مونہوں سنگیت دے پھُل کیرلئے۔ ایویں ای شاہ حسین ہوراں خاص خاص راگ راگنیاں دے بول تیار کیتے تے اوہناں وچ اپنے خیال رچائے۔ وارث شاہ ہوری کہندے نیں ——

سارنگ نال تلنگ شہانیاں دے راگ سوہنی دا جھوک الاوندا اے
سورٹھ گُجریاں، پوربی، للت، بھیروں دیپک راگ دی زیر بتاوندا اے
ٹوڈی، میگھ ملہار تے گونڈ سری تے دھناسری نال رلاوندا اے
مالسری تے پرج دا راگ بولے، نالے مالوہ وچ جھناوندا اے
سنیں ٹھمری لا کے ونجلی نوں، انگلی پور گرام تے لاوندا اے
کھرج، رکھب، اگندھار تے مدھم، پنچم، دھیوت تے نکھاد ملاوندا اے

انج ای میاں محمد ہوراں سیف الملوک کولوں کئی راگ گنوائے نیں۔ شاہ حسین ہوراں وی اپنے کئی شبداں دے سرناویں راگ راگنیاں دے ناواں اُتے رکھے نیں۔ اوہناں وچ بہری راگ، اگوری، کافی، آسا، آساوری، جھنجھوٹی، گجری، دیوگندھار، ایڈہنس، سورٹھ، دھناسری، بجے جے ونتی، آمنگ، سندھڑا، سوہی بلاول، گونڈ بلاول، رام کلی، پرج، پرج جوگ، بھیروں، بھیرویں، بسنت، ہنڈول، سارنگ، کانہڑا، تلنگ کانہڑا، مارو کانہڑا، کلیان، للت تے دھناسری شامل نیں۔ اوہناں نے جیہڑے راگ ورتے نیں اوہناں وچ زیادہ تر سرگھی تے فجر ویلے دے راگ نیں۔ تے دوجے نمبر تے رات دے راگ۔ ایہہ صبح تے رات دے راگ شاہ حسین ہوراں دی "آہ سحرگاہی" تے "نالہ ہائے نیم شبی" بن کے رہ گئے نیں۔

دھمی پھٹن ویلے دا راگ آسا اوہناں انج پیش کیتا اے۔

راگ آسا:۔ جاگ نہ لدھی آ اُٹھن چندے اسجو وہانی رات
اس دم دا وو کیہ بھروسا رہن مرائیں رات
وچھڑے تن من، بوہڑ نہ میلہ جیویں ترور ترُٹّے پات
کہے حسین فقیر سائیں دا، ہووے کی پربھات

سویر دی لوکھلن توں پچھے آساوری دیاں کرناں انج کھیردے نیں ——

آساوری:۔ اک دن تینوں سُپنا تھیسن، گلیاں بابل والیاں وو
اُڈ گئے بھور پُھلاں دے کولوں، سن پتراں سن ڈالیاں وو
چت توں لگے اسوای تن جانیں، ہور گلاں کرن سُکھالیاں وو
رہ وے قاضی، دل نہیوں راضی، گلاں ہوون تاں ہوون والیاں وو
سیئی راتیں لیکھے پوسن، جو نال صاحب دے جالیاں وو

آساوری دے نال ای بھیروں راگ دا دیہوں چڑھدا اے۔ شاہ حسین نے ایس راگ دے بولاں وچ فجر ویلے

دیاں بانگاں دا بلاوا بندگی تے نیکی لئی ستیاں نے نیندر دی مستی وچوں ہوش وچ لیاون دی ہدایت اے۔

بھیروں:- جس نگری ٹھاکر ناہیں، سو کاٹر کو کر بستی ہے
اگر چندن کی سار نہ جانیں، پاتھر سیتی گھستی ہے
چھیاں سیتی گنگھٹ کاڈھے، ایلا سیتی ہستی ہے
کہے حسین فقیر سائیں دا، سوا سیر کی مستی ہے

شاہ حسین ہوراں دے شبداں نوں کافیاں آکھیا جاندا اے۔ ایہناں نوں کافیاں آکھنا ایس پاروں ٹھیک اے کہ ایہہ صوفی بزرگ دا کلام اے۔ پر فنی تے تکنیکی لحاظ نال ایہہ کافیاں دوجے صوفی بزرگاں دیاں کافیاں نالوں کجھ وکھریاں نیں۔ ایہناں دے بول تے راگاں دے خیالاں ورگے مختصر نیں پر معنیاں نال بھرے ہوئے نیں۔ ایہنے استھائی، سنچائی تے ابھوگ وانگوں زیادہ تر کافیاں پنج چھ مصرعیاں دیاں نیں۔ راہ جاپدا اے کہ اوہناں نے دراصل خاص خاص راگاں دے بول ای بدھے نیں تے اوہناں وچ اپنے جذبے پیش کرن ویلے راگ دی تاثیر تے لَے دا لحاظ وی رکھیا اے۔

رات دے راگ سری راگ نوں صرف چوآں بولاں وچ اوہناں پورا کر دتا اے۔ گویا استھائی تے انترا پیش کیتا اے۔ تے ایہناں وچ وی ٹیپ دا مصرع باقی تناں مصرعیاں نالوں وکھرے وزن دا اے جیویں راگاں دی استھائی ہوندی اے۔ سری راگ اوہناں پیش کیتا اے۔

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں ہیں، باہر توں ہیں، روم روم وچ توں
توں ہیں تانا، توں ہیں بانا، سب کچھ میرا توں
کہے حسین فقیر نمانا، میں ناہیں سب توں

ایہناں بولاں وچ راگاں دے خیالاں وانگوں قافیے دی وی خاص پابندی نہیں کیتی گئی۔ ایہدے مقابلے وچ گوری راگنی زیادہ مصرعیاں دی تے بڑے ٹھکویں قافیاں دی نِگی جہی نظم اے پر اوتھے وی ٹیپ دا مصرع یعنی استھائی وکھری موجود اے۔ پھیر ایس راگنی دے بول، اوہدے ناں تے تاثیر دے مطابق بجھے گئے نیں۔

گوری:- میرے صاحبا میں تیری ہو گئی آں
منوں نہ وساریں توں میں نوں میرے صاحبا ہر گلوں میں چنگی آں
اوگنہاری نوں کوئی گن ناہیں بخشش کریں تاں میں چھٹی آں
جیویں بھاوے تیوں راکھ پیاریا دامن تیرے میں لگی آں

جے توں مہر نظر دی بھالیں چڑھ چوبارے میں تکنی آں
کہے حسین فقیر سائیں دا در تیرے دی میں کتی آں

شاہ حسین ہوراں چہار راگاں شری، بھیروں تے ہنڈول نال دوجے مارگ راگاں بلاول، ہنس، للت، رام کلی، جے جے ونتی توں وکھ دیسی تے وڈتاوے دیاں راگنیاں جیویں سندھڑا، کافی، ہنگ تے بھیرویں وغیرہ دے بول وی بدھے نیں۔ تے کجھ ایہجے راگاں نوں وی سرناواں بنایا اے جیہڑے اج دے زمانے وچ وی جدوں گراموفون، ریڈیو تے فلم راہیں راگاں راگنیاں نال عام لوکاں نوں وی کجھ نہ کجھ واقفی ہو گئی اے تے سنگیت وی اپنا "سینہ بسینہ علم" نہیں رہیا، انجوب راگ کہے جا سکدے نیں تے چنگے وڈے گویئے ای اوہناں دے ہو سکدے نیں۔ ایہناں راگاں وچ پنج گونڈ بلاول، ہنگ کانہڑا، مارو کانہڑا، دیو ساکھ، کھماری تے ماجھ شامل نیں۔

ایس گل توں اندازہ ہوندا اے پئی شاہ حسین ہوری سنگیت دیاں بھیتاں تے باریکیاں توں اوس ویلے وی چنگی طرح جانو سن جدوں جدوں سنگیت دا علم "سینہ بسینہ" تے ایس پیشے نوں اپناون والے وڈے وڈے استاداں توں اڈ ہور کوئی نہیں سی جاندا۔ اوس ویلے پچھے ہوئے تے "سینہ بسینہ" راگاں دی واقفی ظاہر کردی اے پئی شاہ حسین ہوراں ایس علم نوں بڑے گوہ، محبت تے چا نال حاصل کیتا۔

سویر دا راگ دیو گندھار اوہناں انج پیش کیتا اے ——

دیو گندھار:- سجناں اسی موریوں نکھے پیاسے
بھلا ہویا گڑ مکھیاں کھادا، اسیں جھن جھاتوں چھٹیا سے
ڈھنڈ پرائی کتیاں کی، اسیں سرور ماہیں دھونیا سے
کہے حسین فقیر سائیں دا، اسیں ٹپن ٹپ نکلیا سے

شاماں ویلے دے راگ تنگ کانہڑا دے بولاں وچ وقت تے راگ دی تاثیر بھر کے حیاتی دے پاندھی نوں ایداں نصیحت کر دے نیں ——

تنگ کانہڑا:- پاندھیا وو گنڈھ کھجڑی چھڈ کے نہ سوں
پنڈ سبھو ای چوری بھریا، چھٹے پھیر نہ چھڑی
دھر جھگڑیندیاں لازم تھیسیں پھر کر سمجھ اتھڑی
بھنیں پھیرے پانی وہندا، اجل بجے تیری گھڑی
کہے حسین فقیر سائیں دا تیری وہندی عمر وگوڑی

جیلانی کامران

شاہ حسینؒ

تحقیقات چشتی وچ شاہ حسینؒ دی حیاتی تے کراماتاں دی سانجھ توں جس حقیقت ول اشارہ کیتا گیا اے۔
اوہ ایہہ اے پئی سولہویں صدی دے شہر لاہور وچ ایہو جیہے لوکاں دا گھاٹا نہیں سی جیہڑے شاہ حسین دے
ظاہر نوں کے مقدس باطن دی علامت سمجھن توں قاصر سن۔ اوہناں دی نگاہ وچ شاہ حسین دی حیثیت اک
غیر ذمہ دار قلندر دی سی جیہڑا ہر اوہ کم جائز سمجھدا سی جیہنوں اوس زمانے دے عزت دار لوک ناجائز، مکروہ
تے قابل نفرت سمجھدے سن۔ اوہ زمانہ جا چکیا اے۔ اوہ لوک وی رخصت ہو چکے نیں تے اوہ پرانا لاہور
وی بدل گیا اے پر اوہ گلاں اجے وی اوسے طرح ناجائز، مکروہ تے قابل نفرت نیں جیہناں دی شاہ حسین
دی زندگی نال ڈونگھی سانجھ اے۔ ظاہر تے باطن دی وچکارلی خلیج اجے تائیں باقی اے پر لاہور دی تاریخ
وچ شاہ حسین دا ناں برابر قائم اے جے شاہ حسین دا ظاہر واقعی قابل نفرت تے اوہناں دی وچلی حیاتی
بارے خبراں واقعی شک بھریاں تے اخلاقی لحاظ نال قابل ملامت سن تاں سوال پیدا ہوندا اے پئی شاہ حسین دی
تریخ دیہاں دی حیاتی پونے چار سو ورھیاں دی لمبی عمر وچ کیویں ظاہر ہوئی اے؟ برائی تاں موت دے بعد
مٹی وچ مٹی بن جاندی اے تے آون جاون والے زمانے اوہدا نام نشان مٹا دیندے نیں پر موت دے بعد
زندہ رہن دی عظمت ایہناں خوبیاں نال تعلق رکھدی اے کیہ اوہناں خوبیاں دا ظاہر نال کوئی رشتہ نہیں
ہوندا؟ کیہ ظاہر دھوکھا اے؟ کیہ اصل شے باطن اے؟ تے کیہ ظاہر دی نفی باطن دے ظہور لئی لازمی اے؟
ایہہ سوال سولہویں صدی دے شہر لاہور دے سوال نہیں سن۔ ایہہ سوال صرف شاہ حسین دے سوال سن تے
کجھ ایسے طرح دے سوال ساڈے تے ساڈے زمانے دے سوال نیں۔

ظاہر نوں باطن دی مدد نال سمجھن لئی تے ظاہر دی گنجھلاں والی شکل صورت نوں صحیح صحیح مفہوم تے معنیاں
نال پہچانن لئی، تحقیقاتِ چشتی وچ کرامات نوں گواہی تے شہادت دے طور تے پیش کیتا گیا اے۔ حقیقت الفقراء
تے دارا شکوہ دے بیاناں توں اک گل ثابت ہوندی اے پئی شاہ حسین دا باطن لاہور تے حجاز دے
وچکار اک ڈونگھے تجربے دی شکل وچ پھیلدا، ظاہر ہوندا تے معدوم ہوندا نظر آوندا اے۔ لاہور شاہ حسین
دا ظاہری مسکن سی تے حجاز اوہناں دی باطنی دنیا دی مستقل آرام گاہ سی، جتھے شاہ حسین اوہناں بھیداں دی

تکمیل لئی سلوک دے راہ پیندے سن، جیہناں دی تلاش لاہور دے ظاہری مسکن وچ اوہناں دا جسم کر دا سی۔ کجھ اِنج جاپدا اے جیویں شاہ حسین دے فکری نظام وچ جسم دی حیثیت مرکزی اے۔ ایہہ نظام قائم رکھن لئی نہیں کردا جسم دیاں خواہشاں نوں اک مقدس فرض وانگ قبولدا اے تے پھیر جسم دے ردِعمل تے ابھرن دے مرتے کے اجیہی دنیا نوں لبھدا اے، جیہڑی باطن نال تعلق رکھدی اے۔ سولھویں صدی دے ادب وچ باطن توں مراد اک ڈاڈھی بھیداں بھری دنیا سی جیہدا جغرافیہ صرف اوہناں لوکاں دے علم وچ آ سکدا جیہڑے اوس دنیا وچ آ سکدے سن۔ عام بندہ ایس دنیا دی سیاحت توں محروم ای رہندا سی۔ کجھ ایہو کیفیت اج اے۔ لفظ باطن دے استعمال نال کجھ وی واضح نہیں ہوندا تے نہ ای اوہ ساریاں کرامتاں ثابت ہوندیاں نیں جیہناں اُتے شاہ حسین دے صوفیانہ مرتبے دی عمارت کھلوتی اے۔ ایتھے اک ہور سوال پیدا ہوندا اے پئی شاہ حسین دی ساری تلاش دا مقصد کیہ سی؟ ظاہر دے حوالے نال اوہ جیہڑے باطن نوں پچھاندے نیں، اوہ باطن کیہ اے۔ اتے کیہ باطن تائیں اپڑن لئی اوہو رسم سلوک قابلِ اعتماد اے جیہنوں شاہ حسین نے ورتیا سی؟

شاہ حسین دے رسم وسلوک وچ ظاہری علم دے چھتی[۲۶] ورھے، تے ظاہری ولادت دے ستائی ورھے شامل نیں۔ پہلے دور وچ علی ہجویریؒ ہوراں نوں حالتِ کشف وچ ویکھن دا مقام غورطلب اے۔ تے دوجے وچ جنسی اخلاقیات دی نفی قابلِ غور اے۔ تذکرہ نگاراں نے مُر مُر جنسی اختلاط ول اشارہ کیتا اے۔ مادھو تے حسین دے جنسی تعلق نوں بناں جھجک توں بیان کیتا اے تے پھیر گوجر خاں دی وہٹی نال ہم بستری دا واقعہ اجیہا اے جیہنوں جنسی اخلاقیات اکھوں اوہلے نہیں کرسکدی۔ شراب تے رقص وسماع نوں زمانے نے قبول کر لیا اے پر ایس طرح دے جنسی عمل نوں قبول کرن وچ بڑیاں مشکلاں سامنے آندیاں نیں۔ حقیقت ایہہ اے پئی جنسی عمل، عشق تے محبت دی عدم موجودگی وچ محض اک حیوانی عمل اے تے جتھوں تائیں شاہ حسین دی شخصیت دا تعلق اے۔ اوہنوں حیوانی عمل نہیں کہیا جاسکدا۔ تے جے عشق دی صداقت نوں من لیا جاوے تے نہ صرف اوہدا اظہار مادھو دی شکل وچ جائز لگدا اے سگوں گوجر خاں دی وہٹی نال ہم بستری دا قصہ عشق بیٹھا ای آوندا اے۔ جنسی فعل بارے ساری ملامت لفظی ملامت اے کیوں جے انسان آخر انسان اے تے عشق دا اظہار ہمیشاں نویاں نویاں روپاں وچ ہوندا اے۔

میں جنسی تعلق دا ذکر ایس واسطے کیتا اے پئی شاہ حسینؒ نوں سمجھن دی راہ وچ ایہو سانجھ بہت لئی سبھ توں وڈی رکاوٹ سی تے ایس تعلق دی موجودگی شاہ حسینؒ دی وڈیائی نوں ڈاڈھا ہوروں ہورا کردی سی۔ کیہ اک بندہ، جیہڑا اپنی عمر دے اک دور وچ علی ہجویریؒ نوں کشف وچ ویکھدا اے۔ اوس دور

دے فوراً بعد اوس حالت وچ ظاہر ہوسکدا اے، جیہنوں میں جنسی اخلاقیات دی نفی آکھدا آں۔ ایہناں دوہاں خاناں وچکار کوئی وچلی سانجھ ہونی ضروری اے۔ تذکرہ لکھن والیاں نے ایس ارتقا نوں شریعت توں ملامت تائیں اپڑن دی کتھا آکھیا اے۔

۲

سولھویں صدی دنیا دے فکری ارتقا وچ اک بڑا اہم زمانہ اے۔ ایس زمانے نے مارٹن لوتھر، جان فاکس، بیکن، ابوالفضل تے فیضی، نظم نگار سپنسر تے سانیٹ نگار شیکسپیئر تے اطالوی نشاۃ ثانیہ دے وڈے وڈے فنکاراں نوں پیش کیتا اے۔ ایہناں وچوں ہر اک دی وڈیائی برحق اے پر جس طرح دی عظمت شاہ حسین دے حصے آئی اے، اوہدی حیثیت نویکلی اے۔ ۱۵۷۰ء دے آل دوالے دنیا تے علمی تے تہذیبی نقشے اُتے کوئی ایہو جیہا بندہ نظر نہیں آوندا جیہڑا اوس واردات وچوں لنگھیا ہووے جیہدے وچوں شاہ حسین لنگھے نیں۔ ایس واردات نوں پچھانن لئی اوس ڈاڈھی گنجل بھری کتھا نوں دوہران دی ای لوڑ نہیں۔ جیہنوں اک وکھرے محاورے تے زبان وچ تذکرہ نگار حیاتِ شاہ حسین دے سلسلے وچ دوہراندے رہے نیں۔

تذکرہ نگاراں نے سورۃ العنکبوت دیاں آیتاں نوں شاہ حسین دی حیاتی دے دوسرے دور دا معنوی پس منظر دس کے جس عظیم چونن نوں ظاہر کیتا اے، اوہدا بہت گھٹ ذکر کیتا گیا اے۔ سورۃ العنکبوت مومناں تے منکراں وچکار ہدایت تے عذاب الٰہی دی تفصیل اے، جیہدے وچ مومناں دا مقام، منکراں دے اعتراض سامنے رکھ کے دسیا گیا اے۔ منکراں تے مومناں وچکار وڈی حد ایمان دی سچائی اے۔ پر ایمان صرف لفظی اقرار نہیں کیوں جے ایمان والیاں دے نال ایمان دا امتحان وی شامل ہوندا اے۔ ایمان آزمائش تے جانچ نال پکا ہوندا اے۔ پر اک ایہو جیہے دور اے تے جتھے مومناں دا عزم پکا نہ ہووے منکراں دے اعتراض ایمان اُتے اثر پا سکدے نیں۔ منکر مومناں لئی شک پیدا کردے نیں تے اوہناں نوں منکراں پچھے ٹرن لئی کہندے نیں۔ تے جدوں کجھ نہیں بندا تاں رولا پاوندے نیں پئی جے اسیں گمراہ آں تاں ساڈے اُتے اللہ عذاب اتارے۔ ایہہ لوک عذاب دا بڑی گرمجوشی تے بے صبری نال انتظار کردے نیں۔ تے گھڑی گھڑی عذاب لئی آکھدے نیں پر عذاب لئی اک خاص ویلا ہوندا اے ایس پاروں عذاب نازل نہیں ہوندا تے اوہ عذاب دے نازل نہ ہون نوں اپنیاں گمراہیاں لئی بطور ثبوت پیش کردے نیں، حالانکہ ہر گناہ دی سزا عذاب اے تے ایہو جیہے لوکاں لئی یقینی طور تے دوزخ دی اگ اے۔ سورۃ العنکبوت وچ منکراں دے خیالاں نوں مکڑی دے جالے نال تشبیہ دتی گئی اے جیہڑا ہر شے

توں کچا اے تے جیہدے اُتے اعتبار نہیں کیتا جا سکدا پر ایہناں سبھ صداقتاں دے باوجود ملکو لوک عذاب دا ای رولا پاوندے نیں تصورات تے ایمان دی ایہو جیہی تفصیل جتھے انسانیت دیاں ایہناں دو ونڈاں دے فکری خاکے نوں پیش کردیاں نیں، اوتھے ایس فکری خاکے وچوں اک وڈا سوال وی پیدا ہوندا اے پئی حیاتی کیہ شے اے ؟

سورۃ العنکبوت وچ حیاتی کیہ اے دے سوال نوں منگاں تے موماں وچکار اک فیصلہ کن حیثیت حاصل اے ۔ حیاتی اک پاسے انکار تے عذاب ول اشارہ کردی اے تے دوجے پاسے ایمان تے آخرت وچ بزرگی دیاں سچائیاں نوں ظاہر کردی اے ۔ منکر حیاتی دا اکو مونہہ ویکھدے نیں اجیہدے وچ دنیا دی حیاتی دیاں ظاہری شکلاں مرکز ہوئیاں نیں تے آکھدے نیں پئی حیاتی کھیڈ باجھ کوئی شے نہیں ۔ اوہناں بھانے دنیا دا جیون بس دل بہلاوا تے کھیڈ اے ۔ لہو و لعب ای اک مقصد اے تے حیاتی دا ول ایسے مقصد توں واضح ہوندا اے ۔ حالانکہ آخرت دا جیون ای اصل جیون اے تے اوہ ایہدا نہیں سمجھ سکدے ۔ ایسے سورۃ وچ ایہجے لوکاں ول وی اشارہ اے جیہڑے اُتوں ایمان لے آئے پر وچوں ایہہ لہو و لعب والا عقیدہ قبول کرے اوس بامقصد طریق زیست توں محروم ہوگئے اجیہڑا آخرت دے حوالے نال مرتب ہوندا اے ۔

سورۃ العنکبوت وچ اوہناں وڈیاں حقیقتاں دا تفصیلی ذکر اے ، جیہناں توں انسانی صورت حال برابر پریشان اے ۔ ایس صورت حال وچ جتھے حیات اُخروی تے بزرگی دے وعدے شامل نیں اوتھے منکر، ظاہر تے باطن وچکار نکھیڑا کرن والے تے عذاب چاہن والے لوک وی شامل نیں ۔ ایہہ صورت حال عنکبوت دے کھلردے ہوئے جالے نال ڈاڈھی سانجھ رکھدی اے ۔ تے جے ایہہ جالا جزوی ہووے تے انسانی صورتِ حال دی بقا متاثر نہیں ہوندی پر جے ساری انسانی صورتِ حال ایس کچے جالے نال اپنا مقدر بنھ لوے تے انسانیت دے مستقبل بارے مایوسی لازمی شے اے ۔ راج لگدا اے جیویں سولہویں صدی دے شہر لاہور وچ عنکبوت دے جالے دا پھیلاؤ بے حد سی ۔ تے انسانی قدراں اپنی منفی صورت وچ ظاہر ہو رہیاں سن ۔ شاہ حسین دی فکری تے قلبی سوانح عمری واسطے ایس صورتِ حال دا جائزہ بہت اہم اے ۔

تذکرہ نگار شاہ حسینؒ دی حیاتی وچ لہو و لعب بارے قرآنی آیت دا ذکر کردیاں ہویاں اوہناں حالات دا ذکر نہیں کردے جیہڑیاں شاہ حسین اُتوں لنگھ چکیاں سن ۔ چار سو ورھے بعد میں ایہہ دعویٰ نہیں کر سکدا پئی جو کجھ شاہ حسین اُتے بیتی سی ، اوہنوں اسیں اج دے شہر لاہور وچ بیٹھے ای محسوس کر سکیے

آں ۔ پر اک ایسے نظام تعلیم دی موجودگی وچ جیہنے ساڈی تاریخی شخصیت وچ ونڈ پا دتی اے ۔ ایہہ جاننا مقابلتہً آسان ہو گیا اے پئی سولہویں صدی وچ قرآن دا متن سنجیدہ پڑھائی تے سنجیدہ غور و فکر لئی بنیادی شے سی ۔ لہٰذا عذاب چار اکھراں دی مرکب صورت نہیں سی سگوں ایہدے نال ہلاکت دیاں اوہ ساریاں سانجھاں ظاہر ہوندیاں نیں جیہناں نوں صرف اک حساس دل ای محسوس کر سکدا اے ۔ تے شاہ حسین ایس برعظیم وچ پہلے بزرگ سن ، جیہناں نے قدراں دے بگڑدے ہوئے نظام نوں اپنیاں اکھاں سامنے ویکھیا اے تے ایس بگڑدے ہوئے انسانی نقشے دے پچھوکڑ وچ اوس عذاب نوں محسوس کیتا اے جیہڑے قدراں دے بگڑے ہوئے نظام نال نازل ہوندا اے تے انسانی صورتِ حال دا خاتمہ کر دیندا اے ۔ قدراں دے بگڑدے ہوئے نظام نے علم نوں عمل توں وکھ کرکے عقائد دی منطقی تائید نوں پیدا کیتا تے قدراں دا کھوکھلا ڈھانچہ دے کے انسان نوں اک بے مقصد حیاتی وچ گھیر چھڈیا اے ۔ ایس بے مقصد حیاتی نے جیہناں عالماں نوں پیدا کیتا اے اوہ عالم نہیں سن بلکہ گمراہ سن ۔ تے ایس طرح اوہناں دا ایہہ اقرار پئی اوہ ایمان لے آئے ، دراصل ایمان توں انکار سی ۔ کیوں جے اوہ اپنی بے مقصد حیاتی دے سرتے ایس اقرار نامے دی تصدیق دنیا آخرت بن گئی سی تے اک پل نے ابد دی تھاں مل لئی سی ۔

قدراں دا ایہو جیہا بگڑدا ہویا نقشہ تے انسانی صورتِ حال دی ایہو جیہی پریشان کن تصویر ایہو جیہے نیں نقش نیں جیہڑے کسے وی وڈے بزرگ دے مشن دا پس منظر بن سکدے نیں ۔ تے ایہہ سولہویں صدی دے عالمی تہذیبی نقشے وچ مارٹن لوتھر، جان فاکس تے کیلون دا ذکر وی کیتا اے ۔ شاہ حسین تے مغربی احیائے دین دے ایہہ بزرگ ایس لحاظ نال اک سانجھے پس منظر نال تعلق رکھدے نیں ۔ پر ایہہ تنوں بزرگ اصل وچ اللہ ولوں انسانی صورت حال دی بہتری دا ذمہ لیندے نیں ۔ شاہ حسین سولہویں صدی والی زمین اُتے پہلے بزرگ بندے نیں جیہناں نے کسے اُچے تھاں توں انسان نوں نہیں بلایا ۔ اوہناں اپنے آپ نوں انسان توں بہتر نہیں سمجھیا ۔ اوہناں عذاب دی کھلردی ہوئی ہلاکت نوں محسوس کر کے اپنے آپ نوں ڈگے ہوئے بندیاں وچ شامل کر لیا تے اوس لہو و لعب نوں چن لیا جس دی سزا عذاب تے دوزخ دی اگ اے ۔

ایس چون وچ شاہ حسینؒ دی وڈیائی اے تے انسان دے ڈگے ڈھٹھے ضمیر نوں چن کے انسان نوں راہ وکھان دا کم اجیہا اے جیہنوں سولہویں صدی دے کسے بزرگ نے پورا نہیں کیتا ۔

۳

ایس چون دا گل وکھن لئی ایہہ اقتباس غور دے قابل اے۔ شاہ حسین نے آکھیا——

"جدوں علم دے نال عمل نہ ہووے، اوددوں علم نالوں نچنا کودنا بہتر اے . . . . ایس لئی دنیا دا کم ہوا
اے۔ تے ساڈوں ایس بازی نال کیہ سازی اے —— میرے لئی لازم اے پئی کھیڈاں کراں تاں جے اللہ د
مخلوق بے کار نہ دسے —— جے اسیں ایس کھیڈ توں پچھانہہ ہٹیے تاں اللہ توں پچھے ہٹدے آں تے ج
اللہ دے کم نوں مردود سمجھیا اوہ آپے وڈا مردود اے۔"

شاہ حسین نے دنیا تے ایس دی کھیڈ نوں اک ایہو جہی حقیقت سمجھ کے قبول کیتا جہنوں گناہ کہہ کے
نیکاں تے بداں دی ونڈ وچ پے جاندا اے۔ شاہ حسین نے لہو و لعب دے ایس منظر نوں گناہ دے
نظریہ توں وکھ کر کے اک خاص انسانی صورت دے طور تے قبول کیتا تے ایہہ کرن دے
اوہناں ایسے صورتِ حال نوں لبھنے لئی چُن لیا تاں جے انسان بے سہارا نہ رہوے تے اوہدی قدر
مل جاوے۔ انسان دی نیک بد دی ونڈ مگروں اُچے نیویں دی تفریق پیدا ہوندی اے۔ شاہ حسین ن
انسان نوں بچاون لئی گناہ نوں قبولیا تے ہمیشگی حاصل کرن لئی لہو و لعب دے منظر نامے وچ نال
پسند کیتا تاں جے دوزخ دا بالن بنن والے لوک اوہ آسرا لبھ سکن جیہدے بناں اوہناں دی تقدیر دا
بس عذاب تے ہلاکت اے۔ ایسے چون وچ انسان نال جس ڈونگھے پیار دا پتہ لگدا اے تے
نوں عذابوں بچاون بارے جس ڈونگھے دکھڑے نال واہ پیندا اے، اوہدی مثال سولھویں صدی
تہذیبی تاریخ وچ کدھرے کدھرے ای لبھدی اے۔

انسان نوں بچاون لئی گناہ قبون تے نیک بد دی تفریق نوں اپنی ذاتی شہادت لئی نویں
قوہ مرتب کرنا اک وڈا کم اے جس توں نہ صرف چون دی وڈیائی ظاہر ہوندی اے سگوں اوس
تہذیب دی وڈیائی وی ساہمنے آوندی اے جیہنے اوہنوں تلاش ذات دے مقدس فرض اُتے مامور
شاہ حسین ساڈی تہذیب دے وڈے ہون دی اک بہت وڈی نشانی ہیں۔

شاہ حسین نے گنہگار نال پریت کیتی تے ایس پریت بارے گناہ دے معنے بدل دتے۔ ایس
اوہ ظاہر وچ گنہگار لگدے نیں پر باطن وچ اوہناں دا دل لشکدا ہویا شیشہ اے۔ تے کجھ ایہ
اوہ لوک جیہناں دا ظاہر لشکدا سی، اُنھے تے مکروہ لگدے نیں تے جیہناں دے باطن وچ دنیا دا
ٹکوپ چھپیا ہویا سی، پچھے نہ رہے۔ شاہ حسین نے قدراں دی بگڑی ہوئی تصویر نوں اپنے اُتے
تے ایس طرح اوہناں نے اوس عذاب نوں اپنے آپ قبول کر لیا، جیہڑا پتھر مارن والے لوکاں

کردے نیں۔ ایہی وڈی قربانی ادب تے فکر دی تاریخ وچ بے مثال اے۔

۴

شاہ حسین دے شعوری تجربے وچ ایہڑا اوس وڈی چون تے واردات دا نتیجہ اے جس دا پچھے جہے
ذکر کیتا گیا اے۔ دنیا دے دکھ بھرے انجیر دا ڈونگھا شعور اے۔ ڈُبدی دنیا تے نامراد انسانیت اک بے مقصد
ختم ہوندی ہوئی عمر تے جوانی اتے شبنم دے موتی وانگ زمین لگے انسانی کائنات، ایہناں اشاریاں وچوں اک
ایہو جیہا منظر لبھدا اے جیتھے کہ وڈے عذاب دے پرچھاویں نازل ہون توں پہلاں ای سمٹ رہے نیں
ایس منظر دے چارے پاسے پھلدے تے مرجھاوندے ہوئے درخت نظر آوندے نیں اجیہاں دے نال
موسم خزاں وی بدلدا جاندا اے۔ ایسے وڈے عدوو ویہے اُتے موت دا ہتھ انسانی زندگی نوں ڈھاہن
لئی سازش وچ رُجھیا نظر آوندا اے۔ ایہو جہی دنیا وچ اک لمی راہ ظاہر ہوندا اے۔ جیہدے اُتے صرف مسافر
آوندا اے جیہڑا کدے تھاں نہیں کھلوندا۔ ایس لحاظ نال اوہ مہان وی اے تے مسافر وی۔ پینڈا مکن دی
تھاں کول اوہنوں نیں تے نیں دے پتن اُتے شنیہہ نظر آوندے نیں تے جیہڑی تھاں وچ مسافر نے پار جانا
اے۔ اوہ ٹٹیا بھجیا تے پرانا اے۔ آبادیاں وچ گلیاں ہنیریاں نیں تے زہریلے سپ تے نیں
جیتھے ظلم دی ہوا سان سان کر دی اے۔

ایس راہ دے لمے سفر وچ باغ نظر آوندے نیں، جیتھے اُچے پپلاں اُتے پینگھاں پئیاں ہوئیاں
نیں تے مٹیاراں جھوٹے رہیاں نیں تے جدوں جھوٹے توں ہٹدیاں نیں تاں ناچ وچ شامل ہو جاندیاں نیں۔
تے جدوں ناچ توں تھکدیاں نیں تاں اپنے روپ تے جوانی دی لوہ لاوندیاں نیں تے مگر ایہناں دے
بچن اُتے کھیڈ وچ رُجھ جاندیاں نیں۔ تے پھیر بابلیاں دے گھر وِدیا ہون دا ویلا آ جاندا اے۔ تے
تونی کھیڑے ایہناں مٹیاراں نوں کھیڈ، ناچ تے پریت دی دنیا کولوں کھوہ کے نامرادی دیاں غاراں وچ
سٹ دیندے نیں۔ ایتھے چرخے دی آواز سنائی دیندی اے۔ اک کدے نہ ختم ہون والے چکر اُتے مسلسل
گھمدا ہویا تار تے نہ رکن والا سلسلہ وِدیا ہون تے وِچھوڑے تے ان گنت مڑھیاں دا بے رحم
ہتھ تے پھیر سونے دے محل تے محراباں نظر آوندیاں نیں جیہناں دی چھانویں قبریاں دیاں بستیاں
نیں تے ہنیری کوٹھڑی جیہدے وچ دیوے دی لو کدے نہیں وڈدی، ظاہر ہوندی اے تے سارے منظر
تے پس منظر اُتے چھا جاندی اے۔

ایتھوں تائیں ہیں جس شعری منظر نامے دا ذکر کیتا اے، اوہنوں شاہ حسین دیاں بیشتر کافیاں پیدا کر دیاں
نیں جے ایس منظر نامے نوں نیڑے توں ویکھیا جاوے تاں ہر منظر اپنی جگہ ساکت تے بے حرکت جاپدا

اے تے ہر شے اپنی تھاں حیران تے محو نظر آوندی اے ۔ سولھویں صدی دا شہرہ ہور ستا ہویا اپنی
تے اپنیاں سدھراں وچ گم ، جیہڑے دی علامت وچ بدل کے تے تقدیر دے شکنجے وچ
انسانی روپ نظر آوندا اے ۔ جیہنوں اپنے تے اپنی کھیڈ دے سوا کجھ نظر نہیں آوندا ۔ اوہناں
کھوکھلے تے اوہناں دا ناچ بے روح تے بے جان اے ۔ وِدیا ہون ویلے کڑیاں دا رون
اے تے ظلم دا ہتھ صرف ظلم دا ہتھ اے جیہدے توں لہو نہیں وگدا ۔ ہر شے کھلوتی ہوئی اے
تے ندیاں دا پانی وگ رہیا اے پر اوہدے وچ روانی نہیں ۔ مسافر دے قدم چاپ تے آواز
بغیر نیں ۔ تے ندی کنارے شیہنہ اپنی خونخواری تے ہیبت نوں اپنی علامت وچ جذب کر
ہوئے نیں ۔ صرف اِکو آواز کنّیں پیندی اے ، چرخے دی آواز ۔

کیہ ایہہ لوک گنہگار نیں ؟ کیہ ایہہ دنیا لہو ولعب دی دنیا اے ؟ کیہ ایس منظر دے مرد
دی اگ دا بالن نیں ؟ نہیں ۔ ایہہ لوک صرف لوک نیں جیہڑے نہیں سُندے ، نہیں سمجھدے ۔ ایہناں
اُتے بے حسی طاری اے ۔ اوہناں دا ایہو گناہ اے تے ایسے گناہ دی پاداش وچ ایہہ
دی آواز وچ قید نیں ۔ شاہ حسین ایہناں لوکاں دے گواچے ہوئے ضمیر دا ناں اے ، جیہدا کم ایہناں
انساناں دی بے حسی دا کفارہ دینا اے ۔

کافیاں وچ ایہناں لوکاں نوں گنہگار نہیں آکھیا گیا تے ایہدی وجہ پہلے دسی جا چکی اے ۔
خدا دی مخلوق نوں بے آسرا نہیں چھڈنا چاہوندے ۔ ایس لئی اوہ سارا گناہ اپنی ذات وچ
لیندے نیں تے ایس پھیلے ہوئے انسانی منظرنامے دا دکھ اپنی معرفت قبول کردے نیں ۔ ایہہ
بے حس نیں مگر گنہگار نیں آں ۔ شاہ حسین گنہگار اے کیوں جے ایہہ سبھ لوک سمجھ تے بینائی توں
نیں ۔ سارا جہان کرب تے دکھ دی لپیٹ وچ اے مگر فرض شاہ حسین دا اے پئی اوہ ایہدا علاج
ہائے ہائے جہان پکارتا ہے ۔ سبھو کھیل ہاذی شاہ حسین پیارے !

شاہ حسین ایس لٹے چوڑے گلشن دی ماتمی بلبل اے ۔ اوہدا دکھ اپنا نہیں سگوں سارے
دکھ اے جیہدے اُتے نامہربان موسم چھا چکے نیں ۔ ایہو جیہی حالت جذب قابل توجہ اے ۔

۵

شاہ حسین دیاں گیتاں وچ مرکزی مقام اوہناں کافیاں دا اے ، جیہدے وچ شاہ حسین
گنہگار ہون دا اقرار کردے نیں ۔ ایس احساس گناہ نوں مونث دی ضمیر راہیں پیش کیتا گیا اے
اجتماعی اے ۔ ایس لئی ایہہ کہنا غلط نہیں ہووے گا پئی ایس ضمیر تانیث دی مدد نال شاہ حسین نے

زمانے دی انسانی صورت حال دی نمائندگی کیتی اے تے ایس طرح اپنے آپ نوں بے شمار بے حس
مرداں عورتاں توں وکھ کر کے ، اوہناں ولوں اوس احساس گناہ دی صورت کشی کیتی اے جیہنوں اوہ لوک
دنیاوی حیاتی دے بے اصل لہو ولعب وچ بھلا چکے نیں ۔ ایتھوں تائیں شاہ حسین دے شعری مقام دی وضاحت
اک وڈے تے بزرگ شاعر دے مقام دے مطابق اے ۔ پر ایہناں کافیاں دے مطالعے توں اک دوجے
پر ڈونگھے تجربے دا پتہ وی لگدا اے ۔ ایہہ تجربہ شاہ حسین دی داخلی واردات نال متعلق اے ۔ ایہہ اک
عجیب واردات تے عجیب ترین تجربہ اے ۔ جیہدیاں مثالاں ساڈی شاعری وچ بہت گھٹ ملدیاں نیں
سولھویں صدی دے شعری ادب وچ ایہو جیہے تجربے دی دریافت حیران کن اے ۔ ایہہ تجربہ سنجیدہ تے
عظیم ذہن دے داریاں دے پریشان کر دین والے احساس توں پیدا ہوندا اے ۔ شاعر نوں اپنا راہ ہنیرا
تے بے سراغ لگدا اے جیہنوں اوہ کالی رات دے استعارے دی زبان توں ادا کردا اے ۔ ایس
کالی رات وچ آون والے طوفاناں دے خطرے وی شامل نیں ۔ ایس ماحول وچ شاعر اپنے آپ توں
سوال کردا اے پئی اوہنے ایہو جیہا سفر کیوں پسند کیتا ؟ کیہ اوہ ایس راہ دیاں خطریاں دا جانوں نہیں
سی ؟ ایہہ راہ آسان نہیں ؟ کیہ توں اپنی پہچان نہیں سی کیتی تے ایس راہوں گزرن والیاں دی پیروی
دے شوق وچ اپنے آپ نوں بھلا دتا سی ؟ ایہہ دریا مصیبتاں دا دریا اے تے ایتھے پہنچن والے
لوکی منصور وانگ سُولی قبولدے نیں ۔ اوڑک شاعر جواب دیندا اے پئی راہ دی چون کر کے راہ وچ
مٹ جانا میرا مقدر اے ۔ ایہہ کافی چودھری محمد افضل خاں والے مجموعے دے صفحہ ۲۹ اُتے دتی گئی اے ۔
ایس کافی نوں عموماً روایتی عشق دے حوالے نال پڑھیا جاندا اے تے ایس طرح اوہ وڈی چون صاف نہیں ہوندی
جیہدے ول ایں اشارہ کیتا اے ۔ ایہہ چون بے حس مخلوق دے گناہ دا کفارہ ادا کرن دی چون اے تے
ایس کافی وچ ایسے بھار ول اشارہ اے ۔ ایہہ داخلی واردات اک دوجی کافی وچ اک وکھری شکل وچ آوندی
اے ۔ ایتھے شاعر اپنے مقصد تے دنیاوی آرام دے وچکار گھول دا ڈاڈھا جانوں ہو چکیا اے ۔ دل محبوب
دا خواہشمند اے تے جسم سکھ چین دا طلبگار اے ۔ ایہناں دو حریف طاقتاں دے وچکار میرا کیہ حشر ہووے گا ؟
ایہہ سوال پھیر ظاہر ہوندا اے تے شاہ حسین نوں اپنے توں پہلیاں وچ عالماں دے اجڑ نظر آوندے نیں ۔
تے ایس اجڑ وچ اوہناں دا اپنا آپ اک ناتجربہ کار کڑی دی شکل وچ ظاہر ہوندا اے ۔ اک ایہو جیہی
ناتجربہ کار کڑی جیہنوں کوئی پچھاندا نہیں تے جیہنوں سبھ ایس اجڑ دے ناقابل تے نااہل سمجھدے نیں ۔
ایس کڑی دا ماضی عالماں دا ماضی نہیں ۔ ایہہ کڑی اک عام کڑی اے ، معمولی تے بے قیمت پر اوہنے
مصیبتاں جھلیاں سہہ ویکھیاں نیں تے اُچی گھاٹی چڑھدیاں ہویاں اوہدے پیریں کنڈے پُڑ گئے نیں ۔

سوال پچھن والا ایس کڑی نوں مخاطب کر کے ایس گل اُتے حیران ہوندا اے پئی اوہنے ایس پورے راہ
وچ ایس دا کوئی بندہ نہیں ویکھیا۔ ایس ناتجربہ کار کڑی وانگ جیہڑی ایس اوکھی گھاٹی اُتے ہر دکھ تے ہر تکلیف
توں بے پرواہ اگے ودھ رہی اے۔ ایہو جیہے تجربے توں بغیر انسان اُڈدے ہوئے گھماں وانگ اے۔
ایہہ راہ پیغمبراں، پیراں تے ولیاں دی راہ اے۔ ایہہ راہ ایس ناتجربہ کار کڑی دی راہ ہرگز نہیں۔ ایہدے
باوجود ایہہ کڑی ناتواں تے ناتجربہ کار ایسے رستے دی خواہشمند اے۔ ایتھے سوال پیدا ہوندا اے کہ
ایہہ کڑی ایس اکٹھ وچ شرکت دی اہل اے، جیہدے وچ عالم، پیغمبر تے ولی شامل نیں؟ ایہہ قافلہ پانی
دی تلاش والا قافلہ اے تے ایہہ کڑی وی ایسے تلاش وچ اے۔ ایس تھاں کڑی دی ضمیر تانیث
شاہ حسین دے ناں وچ شامل ہو کے جس سچ نوں بیان کردی اے۔ ایہہ پئی ضمیر تانیث تے شاہ حسین
اصل وچ اکو ہین تے جو کجھ ایس ناتجربہ کار کڑی اُتے بیتی اے، اوہو ای شاہ حسین تے بیتی اے۔ ایس
کڑی دی چوں تے شاہ حسین دی چوں —— دوویں اکو ہین تے ایس طرح جیہڑے تجربے تے واردات
نوں کڑی ظاہر کردی اے، اوہ شاہ حسین دے داخلی منظر نامے دا ای شنکارا اے۔

ایہہ تجربہ جیہدے ول ہیں اشارہ کیتا اے، اک ایجیہے شاعر دا تجربہ اے جیہنے مروجہ مسلک نوں چھڈ
کے اپنے لئی اک ان ویکھیا راہ بھالیا اے۔ ایس راہ دی ذمہ داری ایس شاعر نوں قدم قدم تے آزماؤندی
اے تے اوہ اوہناں وڈے تے کامیاب ہون والے پہلے بزرگاں نوں سامنے ویکھ کے اپنے بارے
شک تے شبہ دا شکار ہو جاندا اے۔ ایہہ اندرونی اضطراب اک نواں تے نویکلا تجربہ اے جیہڑا سولہویں
صدی دے عالمی ادب وچ نظر نہیں آوندا۔ شک تے اضطراب اوہدے ایمان نوں آزماؤندے ہیں تے
ہر آزمائش توں بعد اوہدا پیر ان ڈِٹھے رستے اُتے پیندا اے۔ اپنی پہچان دا ایہہ عمل شاعری تے شعری علم
وچ سبھ توں پہلاں شاہ حسین وچ نظر آوندا اے۔

دن چار چوگاں ہیں کھیل کھڑی — ویکھاں کون جتے بازی کون ہارے
گھوڑا کون کا چاک چالاک چالے — ویکھاں ہاتھ ہمت کر کون ڈارے
اس جیو پر بازیاں آن پڑیں — ویکھاں گو کے میدان میں کون ہارے
اُٹھے ہائے جہان پکارتا ہے — کچھ کھیل بازی شاہ حسین ہارے

جیہناں ذمے داریاں نوں عاماں نے قبول نہیں کیتا۔ اوہو ذمے داریاں شاہ حسین دی حیاتی نے
چُن لئیاں ایہدے توں وڈا ذمے داری دا احساس ادب تے شاعری وچ گھٹ ای نظر آوندا اے۔

۶

سولہویں صدی دا اسلامی ہندوستان سیاسی طور تے اک بڑا مضبوط ملک سی۔ ایس بر اعظم دی
[illegible] تے علمی قیادت مسلماناں دے ہتھ وچ سی۔ تے ایس زمانے دا مزاج مسلماناں دی اجتماعی برتری توں
بندا اے۔ ایسے زمانے وچ شاہ حسین دے پیغام دا ظاہر ہونا اک غیر معمولی حکمت نظر آوندا اے۔ میں
سورۃ العنکبوت دا ذکر کر دیاں ہویاں آکھیا سی پئی ایس صورت وچ عذاب ول کھلے اشارے ہین تے
ایہہ عذاب منکراں لئی مقدر اے۔ شاہ حسینؒ ساڈی ملی تاریخ وچ پہلے بزرگ شاعر ہین جیہناں نے عذاب
نوں مستقبل دے آسمان اُتے ظاہر ہوندیاں ویکھیا سی تے محسوس کیتا سی پئی ایہدیاں "نشانواں لہو ولعب
دیاں تہواں وچ لکیاں پئیاں نیں۔ انسانی صورت حال نیک بد دے زائچے وچ "قید اے تے
ایس طرح نیک اپنی نیکی وچ تے بدکار اپنی بدکاری وچ گھرے پئے نیں۔ زمین اُتے انسان دی اپنے
آپ پچھان دی صلاحیت مُک چکی اے تے ایس طرح ہر انسان اپنے پرچھاویں وچ اپنی ای شکل ویکھدا
اے تے بے خبری دے عالم وچ عمروں بے کار گنوائی جا رہیا اے۔ انسان اپنا پرچھانواں نہیں سکوں
لے دی سچائی دا شنکارا اے۔ شاہ حسین دے شعری فلسفے وچ ایہہ شنکارا ذہن تے مؤنث دی ضمیر
دا سانجھ نوں پیدا ہوندا اے۔ شاہ حسین دے کہن مطابق جدوں تائیں ایہہ رشتہ قائم اے
ظاہر تے باطن دی سانجھ قائم اے۔ پر جدوں ایہہ رشتہ ٹُٹ جاندا اے، اوس ویلے عمل تے علم دے
وچکار فاصلے آ جاوندے نیں۔ شاہ حسین علم تے عمل دے ٹٹے ہوئے رشتے دی خبر دیندے نیں۔
ایس ٹٹے ہوئے رشتے دی سیاسی شکل دا عذاب ساڈی تاریخ دا بڑا صبر آزما حصہ اے۔ شاہ حسین
ایس اعتبار نال سولہویں صدی دے ہندی مسلماناں دے روحانی دکھ دی علامت نیں۔ اک ایجیہے دکھ
دا جنہے سبھ توں پہلاں سیاسی زوال ویکھیا۔ پھیر ہندی مسلماناں اُتے عذاب دے لگاتار تے ویکھے تے
اوس کھلرے ہوئے بے مقصد زمانے نوں ویکھیا جیہدے وچوں اسیں اج لنگھ رہے آں۔ شاہ حسین دی
آواز ساڈے لئی بیگانی نہیں کیوں جے جیہناں سوالاں توں اوہناں دی واردات پیدا ہوندی اے، اوہو
سوال ساڈے زمانے دے سوال نیں۔ پر شاہ حسین نے اپنے زمانے نوں صحیح راہے لاون لئی اپنے آپ
نوں پیش کیتا تے اوہدے گناہاں لئی آپنے آپ نوں قصوروار سمجھیا۔ اوہناں دی التجا اوس زمانے
دی التجا اے پر اوہناں دی دعا ساڈے دور دی دعا اے "اے خدا! میرے گناہاں دا خیال نہ کریں
تے میرے حال دا محرم ایں۔ میں تے اپنا آپ تیرے سپرد کر دتا اے تے ہُن میں تیرے عدل دا
طلبگار آں۔ اے میرے رب! مینوں ایس آزمائش وچ اکلا نہ چھڈیں، میں گنہگار آں پر میری جوانی تے

میری عمر تیرے توں واری لے -

۷

شاہ حسین بارے ملامت تے بزرگی دا تذکرہ بے موقع اے کیوں جے جس ملامت نے شاہ حسین نوں مخلوق توں رلا ہے پاون لئی پسند کیتا اوس ملامت دی کوئی قیمت نہیں دتی جا سکدی - نویں لکھن والیاں نے شاہ حسین نوں قبول کر کے اپنے لئی ڈاڈھیاں ذمے واریاں قبولیاں نیں تے سبھ جاندے نیں پئی اوہ ڈاڈھے رستے خطرناک ہوندے نیں پر ہر سفر تے ہر کم دا اخیر اوہو ہوندا اے جیہڑا انسان نوں انسان دے گواچے ہوئے ملک واپس کردا اے - سولہویں صدی دا شہر لاہور ایسے تلاش وچ پریشان سی تے اج دی پانی دی تلاش وچ ای ایس شہر دے لکھن والے راہ لبھ رہے نیں تے اوس حرف دی تلاش کر دے نیں جیہتوں دل پچھاندا اے -

(بقیہ حضرت مادھو لال حسین)

اوہ تے اوہناں کیہا: صوبے شاہ سچ کہ شرابی آدمی اے تے خنزیر شراب شرع موجب اک برابر نیں - ایس کر کے تاں ایہنوں چاہیدا اے شراب دا جیہڑا چھڈے اتے شراب نال کباب کھان دی لت دی پائے اوہناں دے وار وار کہن نال ایہہ گل پچ کے دکھی تے پھر دی پھراوندی سرکارے دربارے وی جا پہنچی اوہ فقیراں دے چیلے مرید پوگھے ہون کر کے) سرکار نے چاہیا ایہناں دی کے ڈھنگے صلح ہو جاوے پر بول بچا اک اوہی بھی ہونی ورت گئی اوہ ایہہ پئی پہلاں شیر شاہی تے پھیر لوکے اٹھ دیا ڈے پچھوں صوبہ شاہ جی وی جگوں جہانوں ای ٹر گئے ___

ترجمہ:- (ارشاد پنجابی - راجہ رسالو)

اجو کی کہانی

پنجابی دی نکی کہانی دی چون

ترتیب دین والے

محمد آصف خاں شہباز ملک

خالد لاہوری

ڈاکٹر احمد سعید

مادھو لال حسینؒ دی شاعری

(نفسیات دی پکھوں)

مادھو لال حسین دی شاعری وچ ڈونگھی جھات پائیے تاں اوہناں دی تصویر کاری (IMAGERY) دے ہنر دا پتہ لگدا اے تے ایہہ وی پرتیت ہوندا اے کہ اوہناں انسانی روح دے گھپ ہنیریاں وچ ویکھن دا کمال حاصل سی - انسانی روح روحیاں لئی ان ہنیرے تے طوفانی جذبیاں دی لڑائی دا میدان ہووے گی مادھو لال حسین ایہدے وچ وی چانن لبھ لیندے سن، اوہناں نوں ایتھے وی ہر شے صاف صاف تے وکھو وکھ نظری پیندی سی -

اوہناں دی شاعری جنگلی جنور، انسانی وستیاں، اچرجے دی گھمکار دے گیان دھیان سبھوں گلاں نال بھری اے - اوہناں دی روح نے جیہڑا روپ دھار کے وی گل کیتی اے اوہ گل پوری بن گئی اے تے اوہناں دا خیالاں کدیاں اظہار کدھرے نوجہانا نہیں ہویا - اوہناں جیہڑی گل چھیڑی اے اوہدے وچ اک نمتی پیدا کیتی نیں اتے ایس ڈھنگ نال کہ پڑھن والا اوہناں دی خیالی تصویراں (IMAGERY) دی بہار اوہناں دی علامت کاری (SYMBOLISM) تے دوناں دے کٹھے ہوئے تصوف دا چانن وی ویکھیا اے - ایس دی مدد نال ای شاہ حسین ہوری اپنے جذبیاں دیاں گنجلاں تے اوکڑاں وچوں لنگھ جاندے نیں -

لال حسین دی علامت کاری کوئی اڈو اڈ شے نہیں - ایہدا ایسدی وسدی دنیا نال گہرا تعلق اے - ایہہ دنیا نال جانیاں پچھانیاں چیزاں دے وچوں وچ لنگھ کے اوہ اپنی روح تے دماغ دے کرشمے وسدے نیں - لال تے دماغ وکھو وکھرے ہون تاں پتے ہون - دوہاں وچ اُبال آوندے نیں - ایہہ اُبال لال حسینؒ دے لال تے دماغ وچ نظر آوندے نیں - پر نالو نال ایہہ وی محسوس ہوندا اے کہ لال حسینؒ لاہوری دنیا دے لنگھدے وچوں اپنی شاعری دی روشنی نال لنگھ رہے نیں - ایس روشنی دا چانن اوہناں دی شاعری پڑھن والے دے دل دماغ تے وی پیندا اے - ایس طرح اوہناں دا ذاتی تجربہ اک عالی تجربہ بن جاندا اے - شاعر ہو کے اوہ اپنے پڑھن والے نال سُنن والے نال اک سنجوگ کردے نیں -

لال گئی نیں پر ایہہ خوبی کہ پڑھن سُنن والا شاعر نال ملاپ محسوس کرے ہر شاعر نوں نصیب نہیں ہویا - لال حسینؒ دی شاعری "کافی" اکھواندی اے - اوہناں دی تخلیقی روح نے صرف شاعری دا رنگ ای اختیار

نہیں کیتا۔ ایہدے وچ راگ رنگ دا وی رس میل اے۔ راگ ودیا دا جانوں اوہناں دیاں کافیاں دھیان نال پڑھے تاں اوہنوں ایہناں وچ کئی راگ راگنیاں دا جلوہ نظر آوے گا۔ راگ ودیا تے شاعری دوویں اللا دکھاں نوں بیان کردے ہین۔ لال حسینؒ دیاں کافیاں پڑھیاں ہتے اوہناں دے بول سُنیاں پتہ لگدا اے کہ وچھوڑے دے ہاڑے کیہ ہوندے نیں، پریمی دی یاد وچ تڑپن والے کس طرح تڑپدے نیں۔ اتے پھیر ہاڑے مارے پریمی ہار تھک کے اپنے آپ نال گلاں کیویں کردے نیں ——— تے نالو نال ہنجوآں دے ہار پروندے نیں! لال حسینؒ نے ایہہ ساریاں کیفیتاں اپنی شاعری تے اکھراں دی کومل مُندر وچ جُن دتی اے۔ اوہناں اکھراں دیاں گھاسیاں وچ راگ راگنیاں دے جیہڑے بول بھرے نیں اوہ ایہناں کیفیتاں نوں ہور وی روشن کر دیندے نیں جیہناں نوں بیان کرنا شاعری تے راگ ودیا دا کم اے۔

لال حسینؒ دے ہاڑیاں دا اندازہ کجھ ایہناں کافیاں توں ہو جاوے گا۔

سیئو میرا ماہی تاں آن ملاوو!
کاہل ہوئیاں گھٹی

ماہی کولوں داج نہ منگدی بھاوُ نہ منگدی ماؤں
ماکو رانجھن پل پل منگدی چھُٹے ہیر جنجالوں
روندی پکڑ بٹھائی کھارے زوری دتی او لانواں
خونی کھیڑے دکھا گل بدھی روواں تے کُرلاواں
تارے گندی نوں رات وہاندی سُولاں دوس رہائے
کرنگ صبر رانجھن دی سیوا میرے چیتے مل مل آئے
راہیں بھی کالی نہیں بھی کالی چربا لوڑن بیلے
کہے حسین فقیر نمانا وچھڑیاں رب میلے

شاید مادھو لا حسینؒ پہلا شاعر سی جیہنے اپنے وچھوڑے دے سلسلہ وچ ہیر تے رانجھن دا ذکر کیا۔ جس زمانے وچ ہیر تے رانجھا ہوئے اوہ مادھو لال حسینؒ دے زمانے جیہا ای سی۔ اودوں پریتم دا ناں صاف تے کھلم کھلا لینا جائز نہیں سی۔ ایہدے توں ودھنا تے انسانی ملاپ دی آخری منزل تے اپڑنا یا اپڑن دی خواہش ظاہر کرنا تاں بہت وڈی گل سی۔ شاید ایہناں اوکڑاں نوں ای ویکھ کے لال حسینؒ نے اپنے آپ نوں رانجھے دی تھاں ہیر دے روپ وچ پیش کیتا اے۔ ہیر دا روپ اختیار کرن دے بعد وی لال حسینؒ اپنا دکھڑا اپنا سہیلی نوں سناندا اے، کسے ہور نوں نہیں۔ ہیر دے دل وچ رانجھے واسطے اینا پریم سی کہ

اوہ دا پریم توں ودھ گیا، اوہ ورہی دے چا نالوں ودھ گیا۔ لال حسینؒ نے ایہناں دوہاں گلاں نوں اینج نکھار کے بیان کیتا اے کہ ہیر دا جو تجربہ وارث شاہؒ نے بیان کیتا اے اوہدے نالوں لال حسینؒ دی ہیر دا تجربہ ودھ جاندا اے۔

لال حسینؒ نے ویاہ شادی دیاں رسماں نوں جیہڑیاں ساڈی دھرتی وچ پوری طرح رچ گئیاں نیں بار بار بیان کیتا اے۔ اتے ایہناں دے بیان راہیں اپنی روح تے جسم دی ترقی دیاں منزلاں بیان کیتیاں نیں۔ ایس دی ساری تہذیب دے اوس روز نوں جیہڑا لال حسین دے زمانے وچ پینڈو سی، انجیں لئی شادی ویاہ تے داج ورہی دیاں علامتاں بڑا کم دیندیاں نیں۔

اُتے دی کافی دے آخری توں پہلی تک وچ شاہ حسینؒ نے کالی رات تے چرخیاں ہجاں دا ذکر کرکے علامت کاری دا بڑا اعلیٰ نمونہ پیش کیتا اے۔ رات انسان دا دل اے اتے ہجاں اوہدے وچ زور پھڑوآں مار ہوندے شہوانی جذبے ہین۔

ائی سکھیو! ——— میں کتندی کتندی ہُٹی
اتن دے وچ گوہڑے رلدے ہتھ وچ رہ گئی جھٹی
سارے ورھے وچ چھلی اک کتی کاگ مریندا جھٹی
سیسے آواں کت نہ جاواں کالی وگ گئی قلم اُجھی

میری سہیلیو! میں چرخہ کت کے تھک گئی آں۔ میں دھاگے دیاں جنبیاں گُچھیاں کتیاں سن اوہ دیکھے وچ رلکے اڈچو اُڑ ہو گئے نیں۔ میرے ہتھ وچ صرف اک چھلی رہ گئی اے جیہڑی میں پورے اک ورھے وچ کتی سی، اوہ وی کاں میرے کولوں جھپٹا مار کے کھوہنی چاہوندا اے۔ میں اپنے سائیں دی سیجا تے جاندی آں تے اوہنوں پسند نہیں آوندی۔ میرے گیٹے کالے ہو گئے نیں!

لال حسینؒ کم کاج یا ذات پات دے لحاظ نال جُلاہیا سی۔ اوہنے اپنے پیشہ دیاں چیزاں نوں شاعری وچ علامتی زبان وچ ورتیا اے۔ اُتے دتی کافی وچ اوہنے جُلاہے دے کم آون والیاں چیزاں کئیاں علامتاں وچ ورتیاں نیں۔ بہر حال اوہنے جس صوفیانہ جذبے دے اُسل وٹ ماہیان کیتا اسے اوہ بڑا واضح تے صاف اے۔ جیہنوں لال حسینؒ گوہڑا کہندا اے اوہنوں اگر اوہناں دا مذہبی بیان سمجھیا جاوے تاں گل نظر آندی اے۔ اتے سمجھ آجاندی اے اوہ ایہہ کہنا چاہوندا اے کہ میں اپنے ورھے عبادت کیتی پر سبھ اڈوں گئی۔ ویہڑے نوں پڑھن والے نوں لال حسینؒ (یا انسان) دا دل سمجھنا چاہیدا اے جیہدے وچ ہرویلے اک خواہش دا تاند دوجی اگلی خواہش دے تار جا لبھدا اے اتے روح کدی پوتر نہیں ہوندا

نتیجہ ایہہ کہ لال حسین (اتے انسان) نوں بار بار محنت (ریاض) کرنی پیندی اے۔ کاں بھیڑیاں خواہشاں نیں جیہڑیاں بندے نوں ہر ویلے خراب کردیاں نیں۔ کنت توں ایتھے خدا مراد اے اتے سچ توں خدائی وصال۔ ایہہ وصال ہو جاوے پر شہوانی خواہشاں بندے نوں گمراہ کر دیندیاں نیں۔

پنجاں ندیاں دے گھونہہ آیوں، کیہا دوش مہانے نوں
متاں دیتی آں بال ایانے نوں
دارو لایاں لگدا ناہیں پچھی آں وید سیانے نوں
سیاہی گئی سفیدی آئی آ کیہ ہندا وقت وہانے نوں
کہے حسین فقیر سائیں دا کیہ جھگڑا رب دے بھانے نوں

کس دوش (گناہ) مارے توں پنجاں دریاواں دے گھمن گھیر وچ آ پھسیا ایں۔ میں ایانے نوں سمجھاؤندا آں میں سیانے حکیم توں پچھدی آں کہ دوا تے میں ڈھیر ساری لا بیٹھی آں پر اوہدا اثر نہیں ہوندا۔ جوانی ٹُر جاوے گی اتے بڑھیپا آ جاوے گا، وقت لنگھدیاں کوئی چر نہیں لگدا۔ حسین فقیر وانگ کیہ افسوس کرانے پچھتانا کہ رب دا پیار حاصل نہ ہویا۔

ایہناں بولاں وچ شاعر نے انسان دیاں پنج حساں (حواسِ خمسہ) دا ذکر کیتا اے جیہناں نوں شہوانی جذبات نال مڑ مڑ مقابلہ کرنا پیندا اے۔ شاہ حسین نے ایہناں پنج حساں نوں میہناں دے راہیں انسان ظاہر کردا اے اتے اوہدے دل وچ ایہناں دی کجھ پیدا ہوندی اے، ساریاں مصیبتاں دی جڑھ ظاہر کیتا اے۔ اوہ بتیا کیا اے کہ انسان دی ساری زندگی ایہناں پنج ندیاں وچ ای ٹھٹھدیاں تردیاں لنگھ جاندی اے اتے اوڑک اوہ ایہناں وچ ای ڈُب جاندا اے۔ انسان اپنے ایس گھول وچ اک ایانے بال وانگ کمزور تے ہیندا اے۔ اوہدی نجات دا صرف اک راہ اے اتے اوہ راہ سیانے تے حکیم نہیں جاندے۔ ایہہ راہ صوفیاں دا راہ اے۔ صوفی ہر ویلے خیال رکھدے نیں کہ زندگی فانی اے۔ جوانی ٹُر جاوے گی اتے بڑھیپا آ کے رہوے گا جیویں بڑھیپے وچ اپڑ کے جوانی واسطے جھُرنا فضول اے ایسے طرح اللہ نال ساری عمر پریم نہ کرن نال آخر جھُرنا ای پیندا اے۔

چوڑیاں ٹھیکیاں ساہن نہ مولے ڈوگھے چکڑ پیڑیاں
گھر سوہن سکیاں اٹیریاں
کالی جھکیاں کاٹی بنائی گلبندی کاٹی ندرائی
کیاں سکھیاں ڈنڈ مچائی پنجاں بیڑی دینس وڈھائی
سبھو گھر بنجھ بھیڑیاں

پنجے سکھیاں رلو جنیاں حکم سنجوگ اکٹھیاں ہوئیاں
جو پنجاں نوں وداگے پائے سا سبھرائی کنت وکھائے
کہے حسین بے قدری سئیاں آئے پون اُچیڑیاں

چوتھی تے پنجویں سطر وچ اک مضبوط تے متحد کرن والی خودی دا ذکر اے۔ جیکر انسان کمزور ل۔ اوہ اک نہ اک حس دا شکار بن ای جاندا اے۔ اوہدے ضمیر (دسس) نوں اطمینان ایویں آ سکدا ے۔ بھرجائی لال حسین دی علامتی زبان وچ باغیانہ خواہشاں نیں۔

گڑ نیے جاندیے نی! تیرا جوبن کوڑا
پھیر نہ ہوسی آ رنگلا چوڑا
پھیر نہ ہوسی آ ایہہ جوانی ہس کے کھیڈ لے نال دل جانی
آنے اور جانے والے والوں پرہیں صدقے، بلہاری
کہے حسین فقیر اللہ کا، ٹر اچھوں سے اچھا

او لنگھدیے جوان مٹیارے! تیرا حسن جھوٹھا اے۔ اک دن آوے گا جدوں ایہہ رنگ دا چوڑا جیہڑا تیری بانہہ وچ اے ٹُٹ بھج جاوے گا۔ جوانی پرت کے نہیں آون گی۔ ایس یاروں چنگا ہسنا کھیڈنا اے بس کھیڈ لے۔ میں دنیا وچ آون تے ایتھوں جاون والیاں توں واری جاواں۔ حسین فقیر ایہہ کہندا اے کہ اللہ دا ٹُر جانا چاہیدا اے۔ ایہہ ٹُر چنگے چنگے لوکاں ناواں دی چنگا اے۔
(ترجمہ عبدالستار ...)

پیارا سنگھ پدم

شاہ حسین

(۱۵۳۸ء — ۱۵۹۹ء)

پنجابی ادب اُتے سکھ گوروصاحبان تے مسلمان فقیراں نے اوہو اثر پایا اے جو کہ ہندی ادب تے تلسی داس تے سُور داس ہُوراں کیتا۔ ... سینکڑے ورھیاں دی لُٹ کُھسٹ پچھوں بعد مغل بادشاہ اکبر دے زمانے وچ امن امان قائم ہویا۔ ایسے شانتی دے یُگ وچ ادب تے ہور کلاں نوں پُھلن پُھلن دا سبھاگ ملیا۔ ... دی مرجھائی زندگی نوں رونق ملی۔ سچ مچ ایہہ سنہری سماں سی جو کہ دیر بعد پراپت ہویا۔ اودھر جے کر ہندی ادب وچ تلسی، سور داس ہُوراں بھائی رنگ لا رہے سن تاں ایدھر ایسے سمے پنجابی ادب وچ گورو ارجن، بھائی گورداس تے شاہ حسین جیہے روحانی مہاں کوی روحانی سنگیت دی دُھن چھیڑ رہے سن۔ گورو ارجن جی نے ایسے سے ... بھر دے سنت ادب نوں اکٹھیاں کر کے آدسری گورو گرنتھ دی بیڑ (۱۵۹۹ء) تیار کیتی۔ جس وچ چھ ہزار دے لگ بھگ روحانی گیت اکٹھے کیتے گئے سن۔

پنجاب نوں گوروآں تے سائیں تے فقیر لوکاں نوازیا اے۔ جتھے ایس دیش وچ راجہ پورس جیہے ... پیدا ہوندے رہے سن اوتھے بابا فریدؒ تے گورونانک ورگے سنت پرکھاں دا سبھاگ وی ایسے نوں ... اے۔ پہلے پہل پنجابیاں نے سینکڑے واراں دے روپ وچ رزمیہ ادب پر گاؤیا تے پھیر ایہناں بھگتی ادب نوں رنگ بھر بھر اُجاگر کیتا۔ بھانویں ایس ادب وچ اکو پریم رنگ دیاں سُراں سُنائی دے رہیاں سن پر وشنو سنتاں دا رنگ ہور سی تے صوفی فقیراں دا ہور۔ گورمکھی دی آواز ایہناں دوآں توں نرالی سی۔ وشنو سنتاں دی رچنا وچ اتی دُکھ نہیں سی جتنی کہ صوفیاں دی تان وچ۔ بابا فریدؒ جی دے شلوک اختصار تے دوہڑے جوڑ ... کرکے بھانویں کافی اپنائے گئے سن پر ایہہ گائے بہت گھٹ گئے ہیں۔ پنجابی صوفی سنتاں وچوں شاید شاہ حسین دا ای پہلا کلام اے جو کہ قوالاں تے گویاں دی کنٹھ وچ گونجیا۔ ایہہ اک سچائی اے کہ کوئی پیر لاکے لوکاں تیک نہیں پہنچدی۔ بھانویں اسلامی شرع سنگیت وررودھی وچار رکھدی اے پر صوفی سنت جتھے ہور ... اصولاں توں بے پرواہ سن اوتھے اوہناں ایس نوں وی نہیں منیا۔ ایہہ اک تاریخی سچ اے کہ اسلامی ... سختی نے لوکاں وچ جو برے جاہ پیدا کر دتے سن صوفی سنتاں دی مدھرتا تے کومتا نے ای اوہناں ... دور کیتا۔ بہاؤالدین زکریاؒ، بابا فریدؒ، شیخ معین الدین چشتیؒ، داتا گنج بخشؒ، قطب الدین بختیار کاکیؒ، شمس ملتانیؒ ...

بے فقیراں دی گھال قابلِ ذکر اے جنہاں ایہہ پریم لہر چلا کے اسلام دا استکار قائم کیتا۔

بھاویں کہ اسیں پچھے آکھیا اے کہ کوئی لہر گیتاں دی دھارا یا لہو دی دھار چلائے بناں نہیں چلدی۔ ... وچ دی اسلام دا اجیہا رڑ ای سی جس نوں منصورؒ تے شمس تبریزؒ ورگے صوفیاں دیاں شہیدیاں نے ہریا تے ایہناں دے پریم نغمیاں نے اک پوتر تے شانت ماحول پیدا کیتا۔ شاہ حسین ایس میدان دا پہلا ... ہوئی گزریا اے جس پنجابی قوالاں نوں ربی مستی لئی اپنیاں کافیاں دا کافی مسالہ دتا۔ صوفی مت وچ مرشد وچ ... رہا اوب تے پورا صدق رکھنا تے اوس دی یاد وچ سماں بتاؤنا کجھ خاص ضروری گلاں ہیں۔ فقیر ایس ... روح تے ٹردا اللہ نال اک ہک ہوستی دا راگ چھیڑدا اے تے ایس الہی سنگت دا اوہ ہسپٹے ... نے دوالے نوں مجذوبی مستی ونڈدا اے۔ شاہ حسین ایہا ای صوفی سنت کوی سی جس پنجابیاں نوں اپنے ... پریم گیتاں دی دولت ونڈی۔ ایس دے گیت سچ مچ ای اک وکھری نہار والے ہیں۔ ایہناں دی سادگی تے ... سوز بھری ہوک بے مثال اے۔ برہوں دا اینا دردناک بیان کسے ہور پنجابی صوفی دے کلام وچ نظر نہیں ... آؤندا۔ اوس دی اک اک سطر وچ سچ مچ کُردا سوز اے۔ خدائی برہوں نال لبالب بھریا پیمانہ چھلک چھلک ... ڈلھدا دسدا اے۔ ہیں کسے ہور صوفی دی پنجابی کوتا وچ اتنا گوڑھا پریم رنگ نہیں ویکھیا جس وچ اتنا دل ... دے لہو دا رنگ چاڑھ مار رہیا ہووے۔ بولی دے لحاظ نال وی شاہ حسین دی سادگی تے روانی تک پرکھی ... اے۔ ایس گل توں بغیر کوئی رچنا "گیت" بن وی نہیں سکدی۔ پنجابی صوفیاں وچوں شاہ حسین بے شک ... نرالی پہل گیت کار اے۔

آپ دا جنم شیخ عثمانؒ دے گھر ۱۵۳۸ء نوں لاہور وچ ہویا۔ آپ دے پتا جولاہیاں دا کم کر کے گزارہ ... کردے سن۔ ... دے رواج انوسار پہلے آپ نے شیخ ابوبکرؒ پاسوں قرآن شریف دا پاٹھ پڑھیا۔ مذہبی ... تعلیم نے وراگ تے فقیری دا ولی بیج دتا جو کہ اگے جا کے فقیراں دی سنگت نال پرپکت ہویا۔ بچپن وچ ... کہ آپ اپنا گھر دا کم کردے تے دھیان سدا اللہ ول لائی رکھدے۔ کم اوہو پتا پتاماں والا ای سی جیہا کہ اک ... دے نال اوہناں آپ کافیاں وچ اشارہ کیتا اے:-

سیئی راتیں لیکھے پوسن جو نال صاحب دے جالیاں
ناؤں حسین تے ذات جولاہا گالیاں دیندیاں تانیاں والیاں!
ری وناۓ تنائے کوئی گز پاٹ نہ لیتا
کورا گئی ہنڈھائے کوئی رنگدار نہ لیتا!

گھر دے کم ول شاہ حسین دا دھیان نہیں سی لگدا۔ آخر ایہہ سبھ کجھ چھڈ کے مست ملنگ فقیر ہو گئے۔ ایس ...

وچ ڈھل چکی لگے تے ایسے برہوں وشا وچ کافیاں دا جنم ہویا - آپ دیاں کُل کافیاں دی گنتی پونے دو سو دے لگ بھگ اے - رب دے بھگت تاں ہور وی بہت ہوئے نیں تے برہوں وچ ایہناں نے وی ویدنا دی پرگٹ کیتی اے مگر جتنا برہوں دا ٹھاٹھاں ماردا سمندر شاہ حسین دی کوتا وچ پایا جاندا اے اُتنا ہور کدھرے نہیں - فقیر شاعر لہو دے اتھرو بھر بھر روندا اے جو کہ عاشقاں دا اصل تت اے :-

مینوں لگیاں سانگاں تکھیاں بیں پچھی نوں ماری لت نی
ہنجھو روندا سب کوئی عاشق روندے رت نی

درد وچھوڑے دا حال دسیا نہیں جا سکدا کیونکہ لفظاں دی دنیا پہلے ای ختم ہو جاندی اے - ایہ دکھ نوں سُنن والا وی کوئی نہیں دسدا - برہوں قصائی جس دے پچھے پے جاوے اوس دی جان دی خیر نہیں رکھدے ، شاعر اپنی پیڑ بیان کردا اے :-

درد وچھوڑے دا حال نی میں کیہنوں آکھاں
سُولاں مار دیوانی کیتی برہوں پیا ساڈے خیال نی

"سجن بن راتیں ہوئیاں وڈیاں ماس جھڑے جھڑ پنجر ہویا کرکن ہوئیاں ہڈیاں"

ہیر دا رُوپک وی شاہ حسین نے ای پہلاں ورتیا اے :-

"مینہیں آئیاں میرا ڈھول نہ آیا ہیر لوکے وچ بھجے
رات دِنہیں پچھاں وچ جھل دے پڑن ہولاں دے کنڈے"

برہوں دی وگدی ندی وچ ویوگی دی پیش نہیں جاندی - نہ پار جا کے محبوب نوں ملن دا خیال چھڈیا جا سکدا اے تے نہ ای ندی پار کرن لئی کوئی سگم راہ لبھدا اے - فقیر رب دا بھانا آکھ کے اپنے من نوں تسلی دیندا تے صبر شکر نال دن کٹی کرن دا جتن کردا اے - ایہہ ناقابل برداشت کیفیت سہنی دی پیڑ دی عروجی منزل اے -

"تیں دے رہیاں ہال لیانے نوں داروُ دردملُ لگا ناہیں پچھو رہیاں ویدسیانے نوں"

ایہہ اَت دا صبر عاشق نوں پاگل بنا دیندا اے ایس پاگل پن توں رسوا ہور کوئی کیفیت نہیں - کیوں جے شبداں وچ آول وجوگی جیوندا نہیں رہ سکدا جے کتے جیوندا رہ جاوے تاں اوڑش پاگل ہو جاندا اے - برہوں دی تیز وگدی بھیڑی عقل دے دیوے نوں تاں اکو ٹھٹے نال بُجھا دیندی اے - دیوانہ کوئی آکھدا اے :-

"بھڑک بالیں میں عقل دا دیوا برہوں انھیرڑی وگّی"

بس ایسے طرح ایس اُکوٹھے پاگل پن وچ عاشق ایدھر اودھر بھال کردے رہندے نیں - نگی گھُم پھِڈی پھِڈی

وسدی تے وہندے پاسے لوک لاج وی پیش نہیں جان دیندی - مرتے عشق دی کھاری دکھ کے درد ہوکا بنا آپ ہار اکم ہو جاندا اے - ذرا ایس وجوگی فقیر دے اپنے برہوں بھجے شبد ای پڑھو :-

'بوٹی ہوواں دھوتیں پاواں تیرے کارن میں مرجاواں نیں لُٹیاں میری تازگی دو
راتیں درد دِنہیں دردماندی مرن اساڈا واجبی وو
رتاں کھول گھتے وچ پانیاں ہیں ویراگن آد دی وو
جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیندی لوک نہ سکاں ماری لاج دی وو
کہے حسین فقیر سائیں دا رات دِنہیں میں جاگدی وو'

نی سیو اسیں نیناں دے آکھے لگے
جیہناں پاک نگاہاں ہوئیاں سے کہیں نہ جاندے ٹھگے

"عشقے دی سرکھاری چاچا در در دھیاں ہوکا
سائیں جیہناں دے دل تیہناں نوں غم کیندا دے لوکا
سبھے جلیاں جو رب دل آئیاں جیہناں نوں عشق چروکا"

ایس پریت نوں کوی بہت چروکی دسدا اے آد جگاد دی - ایہہ خیال صوفی مت دا پرانا عقیدہ اے - ہندو عقیدے وچ آتما نوں پرماتما دا عنصر تاں آکھیا گیا اے - پر عشق دے آد جگاد ہون دا ذکر نہیں -

" میری تے ماہی دی پریت پرانی جا سرآ رہے نیں پچھے
کہے حسین فقیر نمانا نہیں سائیں نال رتے!"

عاشق دا مان بالکل ٹھیک اے کہ اوہ سب اُتم ور نال پرنائی گئی اے :-

"کہے حسین فقیر سائیں دا میں ور چنگے نال منگی ہاں"

ایس آد جگاد دا نشہ فقیر اندر ہور خودی پیدا کردا اے - برہوں دے تیرے پندھ طے کرن مگروں اپنے محبوب نال رلدا اے تے ایس نوں عشق وچ کامیابی پراپت ہوندی اے - ایہہ میل دی نورانی پریم لئی اوہ جیون اپنا لیاوندی اے کہ آتما امیر ہو کے غریبی توں اُکا بے پرواہ ہو جاندی اے - تے سماج دیاں نظراں وچ نیچ کہن بھلا یا وی ات آدر یوگ پدوی دا مالک ہو جاندا اے - فقیر دی مجبوری لکھاں امیر دولتاں دے بھار توں جاندی اے :-

"بیٹھے سجناں دے موہڑے نال بنی دنیا والے نوں دُنیا مانانگاں نوں ننگ منی
نہ اسیں ننگ نہ دنیا والے ہیں دی جتی کتی دنیا چھوڑ فقیر بنے آتے جاگی پریم کنی"

ایس رب دی بلبل نے جو پیار گیت گائے ایہناں دی مٹھاس نے سبھ دا من موہیا۔ نفرت کرن والے
پیار کرن لگے تے پیار وی اجیہا کہ چرن دھوڑ چکن لئی ترلے لیندے۔ جس فقیر نوں ویکھ کے لوکی منہ وٹا
کردے، نہیں سی تھکدے۔ اوسے دی پوجا کرن لگے تے "شیخ جی" تے "پیر جی" آکھ کے عزت مان کرن لگے
مگر شاہ حسین نے عاجزی تے غریبی دا لڑ نہ چھڈیا۔ اوہ لوکاں نوں سمجھاوندے آکھدے نیں:۔

"اک شاہ حسین فقیر ہے تیہیں نہ کوئی آکھو پیر ہے۔ اساں کوڑی گل نہ بھاوندی

"اساں کت کو شیخ سداونا، گھر بیٹھیاں منگل گاونا
اساں گھر منگ منگ کھاونا، ایہو کم کماونا"

"ربا میرے گوڈے دے ہیٹھ پروٹڑا، میں کتنی آں چاہیں چاہیں
تن طنبور رگاں دیاں تاراں میں چھیتی آں سائیں سائیں"

ایہہ جاپ ہرن تے یار دی وینا چھیڑی نہیں جاندی۔ ایہہ اک ایسی سواری تے من موہنی چیز اے جیہ
نوں سر دھرے لینا وی مہنگا نہیں۔ کھر ونجی چندن دی خوشبو نوں کون مانن توں انکاری ہوسکدا اے۔

"جے ہر کٹ لین دھڑ نالوں تاں وی آہ نہ کہیے
چندن رکھ لگا وچ ویہڑے زور دھگانے کھیہیے"

شاہ حسین نوں ایس چندن دی چھوہ نال جو سگندھی پراپت ہوئی ایس دیاں کافیاں وچ اوہناں
دی خوشبو مہکدی نظری پیندی اے جو پیار ایہناں دے گیتاں دا موضوع اے اوہو دراصل چندن دا گیلا
جس نال ملو ملی ہمیں نوں ہر اک دا جی کر آوندا اے۔ صوفی فقیر یا سنت کوئی پچھے ایس پیار سگندھی
کھنڈ مان دے نیں اوتے اوہ اپنے بچناں راہیں ایہہ مہک گلاں ہر ہر لوکاں نوں وی ونڈدے نیں۔
شاہ حسین جی دی فقیری رچنا وچ ایہو خوبی اے کہ اوہ رنگیاں ڈھنگیاں برہم گیان دیاں گلاں نہیں کردے تے
نہ ای ویدانتیاں وانگ ہمتا واد ایہناں دا مضمون اے۔ ایہناں دے گیت رس رنگ نال ڈلھ ڈلھ پیندے نیں
تے ایہناں وچ اک انوکھا فقیری پیار اے جس نوں عشق دے سوز نے اک نویں طرح دا چمتکاری بنا دتا اے
ایہہ کہنا بلا شبہ ٹھیک اے کہ شاہ حسین صوفی کویاں دے قافلے دا سردار اے۔ سلطان باہو، شاہ شرف،
علی حیدر، اکھے شاہ تے میاں شاہ سبھ اوس دی پائی شالہ دے ودیارتھی نیں۔ کئی ودیارتھیاں وچ استاد دا
رنگ چلیا اے پر جذبات تے بولی دے لحاظ توں شاہ حسین، شاہ حسین ای اے۔

(ایہہ لکھت عبدالغفور قریشی ہوراں "لوک ساہت" جنوری ۱۹۵۵ء وچوں لئی)

راحت نسیم ملک

شاہ حسینؒ دی اک کرامت

دِلّی دا ہتھ پچھلے تن سو ستاٹھ ورھیاں وچ شاہ حسین دا ناں لوکاں دے دلاں توں نہیں ڈھا
سکیا۔ ایس عظیم صوفی دیاں روحانی طاقتاں نوں ہن تائیں مندے نیں تے ورھے دے ورھے اوہدے مزار
تے میلہ چا کے اوہدیاں کراماتاں دی یاد مناوندے نیں۔ پر شاہ حسین دی اک کرامت اوہناں دی شاعری دی
اے جیہدے ایہہ لوک جانو نہیں۔ ایس مہاکوی دیاں کافیاں وچ انسان یا گھونگھٹ اوہدے اپنے ویلے
دے انسان دیاں مسئلیاں دا ایہو جیہا شعور ملدا اے جیہڑا ادبیات دی تاریخ وچ اک کرامت توں کسے
طرح گھٹ نہیں۔

ایس عظیم ہستی نوں کہن والے اک متقی الذین مکر کہہ لین یا ملک جل دلّا شاعر پر ساڈوں ایہدی ڈونگھی نظر
روایتی مذہب دیاں پرتیاں نوں چیر دیاں ہویاں انسانی سوچ دیاں اوہناں ڈونگھیاں نوں ٹوہندی لگدی اے۔
ایہناں دا ادراک سماجی بہبود دے ناں دے اجارہ اداراں دے وس دی گل نہیں ہوندی۔ شاہ حسین دا قلم لکھی
گل اے تیدی ملاں تے قاضیاں دے انتھلے پن نوں بڑے ڈھنگ نال ننگا کردا اے۔ اوہ وحدت دی لڑی
نال بنھی ہوئی کائنات تے وجود دے ادراک لئی شخصی تے ذاتی تجربے اُتے زور دیندے نیں تے اوہناں
دی شاعری ایسے شعور دی چھاتیوں دُدھ پیندی اے۔ انسان دی حیاتی وچ شخصی تجربے دی سبھ توں اچی
صورت اوہ تجربہ اے جیہڑا حقیقتِ ابدی نال ذاتی رابطے دی دین ہوندا اے تے صوفیاں کول ایہہ عشق دی
گل وچ ظاہر ہوندا اے۔

چھٹ پڑی تن رانجھن والی محرم ہوئے سوئی چُکے
لکھ لکھ سوئیاں تے لکھ اہیرن، لکھ زنبوراں کُٹے
لکھ لکھ ملاں تے لکھ قاضی علم پڑھ پڑھ تُھکے
جے تک رانجھا درس دکھاوے ایہہ عذابوں چھٹے

ایہناں بولاں دا انکھا انگ ساڈے لئی شاعر دی جذباتی صورت نوں سمجھن دی راہ بناوندا اے۔
ایتھے ملاں، قاضی اہیر تے رانجھا جذبے دے اظہار لئی صرف اکہری علامت دے طور تے کم نہیں کردے۔

شاہ حسینؒ دیاں کافیاں وچ ایہہ علامتاں پھیل کے آرکی ٹائپل امیج بن جاندیاں نیں ۔ اک سچا صوفی ہون پاروں اوہ جاندا سی پئی مابعد الطبیعات وچ مڈھلا مسئلہ کرے تے مکمل تجربے دی ترکیب دا ادراک ہوندا اے پر غیر شخصی تجربہ تے ایس پاسیوں پدھر تے پورا نہیں آوندا کیوں جے ایہہ حقیقت ایہدے گھیرے وچ پوری طرح نہیں آوندی حقیقت تائیں پہنچن دا اکو اک وسیلہ براہ راست تجربہ ہوندا اے ایس ماریاں ولے (ذات باری) نال عشق دی حیثیت ایس سلسلے وچ مرکزی ہوندی اے ۔ علم (ملاں تے قاضی) وچ صرف تجربے دی اُپرلی سطح دا شعور ہوندا اے اتے ایہہ انسان دے حقیقت دی اکائی دے ادراک دی راہ وچ ٹھُٹھا بن جاندا اے ۔ ایس شاعر دے دکھ دی دارو ملاں تے قاضی کول نہیں اے کیوں جے ایس پیر دا جاں خدا اوہوں بس رانجھا دا درس چھڈا سکدا اے ۔ شاہ حسینؒ دیاں نظراں نویاں وستاں ڈھونڈ لبھن لئی علم وچ شامل اُفق دی حد اُلانگھ جاندی اے ۔ صوفی نوں علم دا دعوٰی نہیں ہوندا اوہ تاں جذبے دے راہ حقیقت دا ادراک حاصل کردا اے ۔ اوہ تاں صرف دل دی اوسے حالت نال کھیڈدا اے جیہڑی ملوں تیز اظہار تے اپڑچ ہوندی اے ۔ شاہ حسین دی شاعری وچ ساہنوں سدھا سادہ انسان نظریں نہیں پیندا اوہناں دیاں کافیاں دے گھیرے وچ انسانی ذات دا اوہ پہلو آوندا اے اجیہے تائیں اُپروں اُپروں ویکھن والی اکھ نہیں پہنچ سکدی ۔ تے جیہڑا کتابی علم دی حدوں باہر اے ۔ شاہ حسین دا تجربہ کھرا تصوف دا تجربہ اے اجیہے وچ دوئی دا احساس ختم ہو جاندا اے تے طالب اپنے آپ نوں مطلوب وچ جذب ہوندا ہویا ویکھدا۔

ماہی ماہی کُوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
رانجھن رانجھن مینوں سبھو آکھو ہیر نہ آکھو کوئی

حقیقت تے براہ راست تجربے دے لازم ملزوم ہون پاروں شخصی تجربے دی اہمیت منی پیندی حقیقت نال ذاتی رابطے دے سرتے صوفی مذہب دیاں قیداں توں اُچا ہو جاندا اے ۔ ساہنوں شاہ حسین دی شاعری بنیادی اوہدے ذاتی وجود تے داخلی حیثیت دے چارے پاسے گھمدی جاپدی اے ۔ اوہناں نوں احساس سی پئی محض کتابی اصولاں دی پابندی قدراں نوں سمجھان تے بیان دا بھار نہیں چُک سکدی کیوں جے شیئی جیہے رابطے تے نیکی، بدی دے وچکار کندھ بن کے نہیں کھلو سکدے ۔ مذہب اک غیر شخصی سچائی دے روپ وچ اوہناں نوں اپیل نہیں کردا ۔ ساہنوں اوہناں دی حیاتی وچ اک موڑ ایہو جیہا دِسدا اے جتھے غیر شخصی اصولاں تے نظام دا پیا چھڈ کے اوہ ذاتی تے داخلی تجربے دی راہ پیندے نیں تے اوہناں دی شاعری وچ ساہنوں انسانی شخصیت وقت دی اوس لہر دے سنگ ٹُردی لگدی اے جیہدے وچ حقیقت اک نظام بن کے نہیں سگوں منزل بن کے ساہمنے آوندی اے ۔

بے جم کھیڈے منجھ ویہڑے، چپ دیاں فوں ہر نیڑے
اس ویہڑے دے نوں دروازے، دسویں قلفت چڑھائی
تس دروازے دے محرم ناہیں، جت شہوہ آوی جائی
ویہڑے دے وچ آلا سوہے، آلے دے وچ طاقی
طاقی دے وچ سیج سجاواں، اپنے پیا سنگ راتی
کہے حسین فقیر سائیں دا، جاگ دیاں کون چھیڑے

ایس کافی وچ ساہنوں اک سچے تجربے دا کھرا کھرا تے فوری جیہا اظہار لبھدا اے تے شاعر دا قلم ایک پالنوں اپنی جگہ اک مکمل اکائی بنا دیندا اے ۔ جذبے دے زور پاروں ایس کافی دا لہجہ بڑا ڈرامیٹک جیہا ہو گیا اے تے ایہناں ساریاں تصویراں اک کامپلکس داخلی عمل پاروں اک دوجے وچ گھُلدیاں جاپدیاں تے اک ستادہ آہنگ نہ صرف جذبے لئی تحریک بن کے آوندا اے سگوں نظم دے باہرلے پیکر نوں وی ترتیب دیندا اے ۔ شاعر تے محبوب دے وچکار رابطہ دسویں دروازے (بصیرت) دے ذریعے پیدا ہوندا اے، جیہڑا عام لوکاں دی اکھیوں اوہلے اے تے نوں دروازیاں (سمجھ دے عام ول) والے عام نظام دا حصہ نہیں اے ۔ مست ہاتھی دی تصویر اپنے توں پہلاں والے مصرعیاں توں باہر آوندی اے تے بڑے ڈرامیٹک طور تے جذبے دا انگ بن جاندی اے ۔ ایہہ تصویر محض نظم دے منظر نامے دا حصہ نہیں سگوں عشق دے عظیم انسانی تجربے دے اظہار دا وسیلہ وی اے ۔

شاہ حسینؒ جیہے صوفی لئی شوق دی تھاں اوہ اے جیتھوں ایس دا کردار براڈ، چیزاں دا موجودہ تے مطلوبہ شکل دے فرق دا احساس، کہندا اے ۔ شاعر دی تانگھ اوہدے اپنے یقین دی گھنڈی توں پھٹدی اے ۔ سماجی نظام دے کفر توں بغاوت دے بعد اوہ اپنی ذات لئی امن دا ٹھکانا لبھدا جاپدا اے تے اوہدی شاعری عقل دی تجریدیت یا کتابی اصولاں توں ودھ محسوس تجربے تے عشق دے نویکلے پن تے زور دیندی اے ۔ مذہب اک ادارہ بن کے اوہناں لوکاں نوں تاں خوش کر سکدا اے جیہڑے حیاتی اُتے کوئی ڈونگھی نظر نہیں رکھدے پر شاہ حسین تاں حقیقت دا کشف حاصل کرنا چاہوندے نیں اوہناں دی جستجو دی گل ظاہر پرست مُلاں دا فریب تے منافقت نہیں ہو سکدے ایس لئی اوہ ایہناں لوکاں کولوں وکھ ہو کے خوش ہوندے کیوں جے ایس طرح اوہناں نوں ذاتی کشف دا موقع لبھدا اے ۔

بھلا ہویا گُر کھیاں کھادا، اسیں بھن بھنا توں چھٹیا سے
ڈھنڈ پرانی گتیاں لگی، اسیں سہر ودرا نہیں دھوتیا سے
کہے حسین فقیر سائیں دا، اسیں پین ٹپ نکلیا سے

عام لوکاں دے معیاراں نوں رد کردیاں ہوئیاں اوہناں وچ اک قید توں چھٹن دا احساس پیدا ہوندا اے ۔ اوہ لکھیاں تے گنیاں دی ایس وڈی بھیڑ وچ شامل نہیں ہونا چاہوندے ۔ اوہ باہر پاک اندر آلودہ ہو کے شیخ کت کوہنوں کہاون ۔ اوہناں تے طلب ہے سائیں دے ناں دی تے ایہہ طلب اوہناں نوں گھر بیٹھے منگل کاون دی تھاں منگ منگ ٹکر کھاون تے ہر دم رب دا ناں وصیاون دی راہے پاوندی اے راہ دا ایہہ وکھ ہونا ای شاہ لئی تلاش ذات نوں زیادہ اہم بنا دیندا اے ۔

اپنی ذات دے مونہہ تونہہ ہو کے شاہ حسین دے اندر زندگی دے بیکار ہوون دا احساس اُبھردا اے تے اُڈدے جاندے ویلے دی آگہی اوہناں دیاں کافیاں توں الیجے دی حد تائیں درد ناک بنا دیندی اے ۔ اوہناں دی شاعری وچ حیاتی لئی کوکل جیہیاں علامتاں دی ورتوں انسانی وجود دے لمحاتی ہوون تے زور دیندا اے تے ساڈوں ایس سوچ وچ چالی شاہ حسین دی ذات دے مذہبی پہلو وچ لبھدی اے ۔ ایہو اوہ پہلو اے جو اوہناں لئی ہر شے نوں معنے دیندا اے تے جیہدے وچ تحفظ ذات دا احساس پوری شدت نال دوڑ رہیا اے ۔ وقت دی حقیقت سامنے زندگی دی بے بسی شاہ حسین نوں حقیقت دی تلاش تے مجبور کردی اے تے اوہ ایس حوالے نال اُڈدے ہوئے ویلے دی واگ پھڑنا چاہوندا اے ۔ اوہ کجھ ابدی قدراں نال رابطہ پیدا کرکے ایس بے مقصد زندگی دی کوئی منزل متعین کرنا چاہوندا اے ۔ جے شاہ حسین دی شاعری ورتیاں جان والیاں کتن اُتن دیاں علامتاں نوں ایس پس منظر وچ رکھ کے ویکھیا جاوے تاں گل واضح ہو جاندی اے ۔ اپنے شوہ (خدا) کول جان لئی چرخے (دنیا) تے سوتر کت کے (عمل) داج بناون والی کڑی (روح) دیاں تصویراں ایسے پچھوکڑ توں پھٹدیاں نیں ۔ ایتھے اپنے بیکار شے ہوون دا احساس بندے نوں ریزہ ریزہ کردیندا اے ۔ شاہ حسین صرف خدا دے حوالے نال ای ایس لمحاتی شے نوں ابدی حقیقت دی جون وچ گھڑ سکدے نیں ۔ ایس لئی اوہناں دی شاعری وچ کڑی سارا عمر اپنا داج کتدی رہندی اے تاں جے اوہ اپنے شوہ نوں خوش کر سکے ۔ ایہو اوہ مقام اے جیہڑا کر کے گارد "تنگی دھار" اُتے ٹُرن دا مقام آکھدا اے ۔ تے ایتھے حالوں شاہ حسین دیاں دو وکھو وکھ سوچاں اک دوجے وچ گھلدیاں لگدیاں نیں ۔ اک پاسے تاں اوہناں نوں خدا دے مونہہ تونہہ اپنا وجود عدم ہوندا اے ۔ دوجے پاسے اوہناں دے وجود دی تکمیل وی ایسے حوالے نال ہوندی اے ۔ دوجے لفظاں وچ جیویں وجودیت دے مفکر کہندے نیں موت مدام بندے لئی حیاتی دیاں قدراں دا فیصلہ کردی رہندی اے ۔

دنیا جیون چار دہاڑے ، کون کسے نال رُسے
جیں ول ویکھاں موت تنے ول جیون کوئی تے دسے

سر پر لدنا ایس جہانوں رہنا تاں ناہیں کسے
کہے حسین فقیر سائیں دا موت وٹیندی رستے

موت تے موت دا احساس شاہ حسین دیاں کافیاں وچ مُڑ مُڑ ظاہر ہوندے نیں ۔ اوہناں نوں اپنے رستے وٹدی نظر آوندی اے ۔ کدے اوہ پیارے لال نوں دسدے نیں پئی نہیں بھروسا دم دا، اگوں بھورا بھیا پردیسی اگوں راہ اگم دا تے جے ساون مانہہ سرگڑا آوے تے تکے ساویں دسن تاں اوہناں ایہو ای خیال آوندا اے پئی اج آئے کل چلے دا معاملہ اے ۔ اوہ ایس دُکھ دا بھار جھلن لئی حقیقت نال رشتہ جوڑدے نیں کیوں جے اوہناں دے کہن موجب انسان نوں اوڑک کم اللہ نال اے ۔ اوہناں دی ایہہ کومٹ منٹ (Commitment) اوہناں لئی دوسریاں راہاں وی چن لیندی اے ۔ اوہناں دے اک یار دی ایس وڈی چون دے بعد چھوٹیاں چھوٹیاں چوناں آپے ہو جاندیاں نیں کیوں جے موت دا برحق ہونا ایہہ تقاضا کردا اے پئی اک آزاد انسان اپنے ایہہ ہوون تے اوہ نہ ہوون دا فیصلہ کرے ۔ ایس دا رشتہ بن گئے حاوی ہوون دی کوشش وچ شاہ حسین اکثر خدا دا سہارا لیندے نیں تے ایہہ ناں اوہناں لئی ساریاں قدراں دے تعین دی کسوٹی بن جاندا اے ۔

رہیں ڈھگی نام سائیں دا اندر بہہ کے چھوٹے

اوہ اپنے آپ نوں ساجن دی گڈی کہندے نیں تے ایس گڈی دی ڈور ساجن دے ہتھ اے ۔ ایہہ ہتھ ہر گھڑی گڈی دی قسمت دا فیصلہ کردا رہندا اے ۔ گڈی تے ساجن دے ایس رشتے وچوں اک ہور مطلب وی نکلدا اے ۔ ایتھے خارجی حوالے بیکار ہو جاندے نیں تے ذات ای واحد حقیقت بن جاندی اے کیوں جے حقیقت تے بے پایاں ہوون پاروں اکھراں وچ نہیں سما سکدی تے عقل تے خارجی اصولاں دے بنائے ایہدے لئی بیکار ہو جاندے نیں ۔ شاہ حسین کول جذبہ تے خیال اپنی نرول صورت وچ ظاہر ہوندے نیں تے حداں دی ایہہ پابندی اوسے ویلے ہو سکدی اے جدوں بندہ رب دے مونہہ تونہہ ہووے ۔ ایہہ آہمنے سامنے دا رشتہ انسان نوں اپنے آپ توں آشنا کراندا اے اتے ایسے مرحلے تے انسان نوں اوہ اکلاپا تے ذات دی آگہی نصیب ہوندی اے ، جیہڑی ایس شاعر دیاں کافیاں وچ نظر آوندی اے ۔ اوہ اوتھے پہنچ چکے نیں ، ایتھے انسان خدا توں سوا سبھ رشتیاں توں آزاد ہو جاندا اے ——

اندر توں باہر توں روم روم وچ توں
توں ہی تانا توں ہی بانا سب کجھ میرا توں
کہے حسین فقیر سائیں دا ، میں ناہیں سبھ توں

خدا دے نال وصال دے ایس تجربے دا مستی بھریا اظہار شاہ حسین دیاں کافیاں وچ کئی تھاں ملدا اے۔
کدے اوہ آکھدے نیں پئی سائیں باجھ کوئی ہور نہ جاناں، اتے توں ہی دانا، توں ہی بینا توں ہی تاں نقی
تے اساں طلب سائیں دے نام دی۔ اوہ لوک لاج تج کے نال سجن دے چلن تے اصرار کردے نیں کیوں جے
معاملہ "میں نام تیرے نال ہی آں" والا اے۔

پر سانوں ایس تجربے دے نال نال جدائی دے درد تے کرب دا تجربہ وی ملدا اے تے ایہہ تجربہ
صوفیاں کول سانوں بار بار ملدا اے کیوں جے ایہہ اوہ مقام اے جتھے بے پایاں حقیقت دے موہنہ توہ
اپنے کجھ نہ ہوں دا احساس اک ہور سمت وچ پھیلدا اے۔ شاہ حسین شاعری وچ ذات دی حقیقت توں
بے پایاں دوری دا کرب بہت گوہڑا اے۔ بندہ وصل حاصل کرکے وی حقیقت تے اپنے وچکار اک بے پایاں
فاصلہ ویکھدا اے کیوں جے اک ؟ ؟ شے دا ؟ نال کیہ واسطہ۔ سانوں ایہناں کافیاں
وچ روح برہوں دے درد سہندی تے جھوک رانجھن تائیں جان دا چارہ کردی لبھدی اے پر اوہ جاندی
اے پئی رانجھن یار طبیب سُنیندا، میں تن روگ اوتے، ایہہ ہجر جنگ وچ کوکدی پئی میں آئیاں، میرا ڈھول دا
جھنڈا دل رانجھن راول منگے، کدے اوہ شکایت کردی اے پئی بن سجن جوئیاں رتاں وڈیاں تے جھڑ جھڑ ماس
پنجر ہوئی، کڑکن لگیاں ہڈیاں۔ ہجر تے فراق دا ایہہ تجربہ شاہ حسین دیاں کافیاں وچ بڑے دردناک رنگ پیدا
کردا اے۔

سُولاں مار دیوانی کیتی، برہوں پیا ساڈے خیال
دکھاں دی روٹی، سولاں دا سالن، آہیں دا بالن بال
جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیندی اجے نہ پائیو لال
کہے حسین فقیر نمانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

روح دا ایہہ دکھڑا شاہ حسین دیاں کافیاں نوں نویاں نویاں سمتاں توں روشناس کراندا اے تے اک
عظیم چینی صوفی لاؤزے (چھیویں صدی قبل مسیح) دی یاد دواندا اے۔ لاؤزے نے کیہا سی پئی علم دا طالب
روز بروز پھیلدا جاندا اے پر تاؤ (حقیقت) دا طالب گھٹدا رہندا اے حتیٰ کہ اوہ اپنی ذات دی نفی کر دیندا اے
پر ذات دی ایس نفی توں بعد اوہ دنیا دی ہر شے حاصل کر لیندا اے۔ شاہ حسین اپنی ذات دی ایہہ نفی
تے کر لیندے نیں تے اوہناں نوں حقیقت دے موہنہ تونہہ ہون دا شرف وی حاصل ہو جاندا اے پر
ایہناں دے وچکار لی بے پایاں دوری اک خواہش دی آسودگی دے باوجود اک بڑی ڈونگھی پیڑ پیدا کردی
اے تے سانوں وصل دے احساس وچوں ای دکھ دا جذبہ اگھڑدا دسدا اے۔ کرب دی ایس لہر نے

انگریزی شاعر بلیک نے "بیولا" دا ناں دتا سی۔ بیولا اوہ منزل اے جتھے سارے تضادات اک دوجے وچ گھل
جاندے نیں۔ معصومیت تے جہالت دیاں حداں آپس وچ ملیاں ہوندیاں نیں "تخلیق تے تخریب اک دوجے
نال جوڑ کے کھلوتے ہوندے نیں تے خوبصورتی تے خوف اک دوجے دے ساتھی ہوندے نیں۔
ایس تصور نوں پوری طرح سمجھن لئی سانوں بائبل ول جانا پوے گا۔ ایسیاہ نبی نوں ارشاد ہوندا اے۔

"نہ ہن تہانوں ؟ نہیں کہیا جاوے گا تے نہ تہاڈیاں زمیناں سنسان زمین کہیاں جان گیاں تے
ہُن تہانوں ہیپزی باہ کہہ کے پکاریا جاوے گا تے تہاڈی زمین نوں بیولا کیوں جے خداوند
تہاتھوں خوش اے تے تہاڈیاں زمیناں اُتے شادمانی ہووے "

تخت سلیمان دا ایہہ علاقہ جیہڑا کہ دراصل ہر صوفی دا مقام اے۔ سرسبز زمین تے آفاقی شہر دیاں حداں
دے وچ وچ اے۔ چنانچہ سانوں یقینی طور تے شاہ حسین وچ کدھرے کدھرے خوشی دا تجربہ وی ملدا اے۔

بن کاہی بیلا سب پھلیا درد عشق ماہی دا ہلیا
جھک ریاں میں عشق پلاہناں
ویکھو کیڈے میں پانے پاڑدی نیں لکھ دی تے ناک ٹنگاڑدی
سنیاں شہنیاں نوں الاگھناں
میری جند اتے دل ہو رہی جیہوں روگ نہ ہندا کوہی
نت اُٹھ بیلے ول ترانگھناں

دراصل ایس تصور نوں جیہڑا آؤ کڑے رل جھر پاؤنی، آؤ کڑے رل رام وسیاؤنی، تے مدام موت دے موہنہ
تونہہ زندہ رہن تے ایس آگہی توں پئی ہو سکدا اے ایہو ساہ میرا آخری ساہ ہووے، توں ترتیب دیندا اے،
نال قسمت بارے شاہ حسین دے زاویہ نظر وچ بنیادی حیثیت حاصل اے۔ ایہناں دیاں نظماں اک طرح دنیا توں
خدا ول سفر دیاں دکھ دکھ منزلاں نیں تے اخیر خالق دے موہنہ تونہہ ہون دا احساس ایس عظیم شاعر دے ذہنی
عروج تے ترکیب تے سمت ؟ دا کم کردا اے۔

نصیر ملک ایم ۔ اے

شاہ حسینؒ دی شاعری

سچ پچھو تاں اسلام فقیراں تے درویشاں نے پھیلایا تے ایہہ ربّی نور دی جوت ایہناں گُھگھ وچ جگائی۔ ایہہ درویش تے فقیر بھانویں پاٹے پرانے لیڑیاں تے موٹے کمبلاں والے قلندراں دے رنگ وچ حضرت داتا گنج بخشؒ، باوا فریدؒ، حضرت معین الدین چشتیؒ تے شاہ حسینؒ جیہاں دے روپ وچ سن تے بھانویں تجارت دنیا داری تے چاکری دے لیڑیاں وچ جیویں امام ابو حنیفہؒ، ابراہیم ادہمؒ تے خواجہ فرید الدین عطارؒ۔ ایہناں دی گلاں نوں لوکاں زیادہ گوہ نال تے خیال نال سُنیا تے منیا۔ شاید ایس لئی کہ ایہناں دیاں گلاں وچ خلوص نیک نیتی تے سچائی سی۔ ایہناں دا ہر عمل بے لوث سی۔ تے ایہہ جو کجھ آکھدے سن اوس تے آپ وی عمل کردے سن۔ ایہناں دی کسے گل توں کسے طرح دے لوبھ لالچ دا جھولا نہیں سی پیندا۔ ایہناں دا ہر عمل شیشے وانگوں صاف تے نِبل دُھلا نکھریا ہویا ہوندا سی۔ ایہہ سچے فقیر سن۔ ایہناں دی ہر گل اللہ دی مرضی تے مخلوق دی بھلائی لئی سی۔

اوہناں نیک تے پاک فقیراں درویشاں وچوں اِک شاہ حسینؒ وی سن جیہناں دین دی خدمت تے تبلیغ دا حق پوری طرح ادا کیتا۔ تے ایہناں کافیاں راہیں لوکاں نوں بڑے سوہنے مِٹھے تے رس بھرے پر سدھے سادے لفظاں وچ عاقبت بہتر بنان تے ربّ نال پیار کرن دا طریقہ دسیا۔ ایہناں بڑے تاثیر بھرے لفظاں وچ دسیا کہ ایہہ دنیا فانی اے۔ انسان نوں چاہیدا اے کہ ایس حُسن ایس جوانی ایس طاقت نوں جو اِک ربّی دات ہَین بہتر طور تے ورتے۔ تے ایہناں توں فائدہ اٹھائے۔ ایہناں توں کم لے کے اپنی عاقبت نوں بہتر تے سکھ چین والی بناوے۔ شاہ حسینؒ بھانویں مستی، جذب تے سُکر دے عالم وچ سن۔ حسینؒ نے ایہہ رُوپ کیوں دھاریا۔ شاید ایس لئی کہ مجذوبیت دے عالم وچ اوہناں نوں اپنے تن دی وی ہوش نہیں سی یا ایس لئی کہ لوک اوہناں دے ایس غیر شرعی انداز تے لعنت ملامت کرن۔ تے لوکاں دی لعن طعن اوہناں دے نفس دی پاکی تے صفائی دا موجب ہووے۔ ایہناں دی زندگی پہلے ۳۶ ورھے علم حاصل کرن تے زُہد عبادت وچ گذرے تے آخری ۲۷ ورھے درویشی، فقیری، شاعری تے جذب و سُکر وچ۔

شاہ حسینؒ حضرت داتا گنج بخشؒ دے معتقد تے روحانی مرید ہون کر کے چشتی سلسلے وچوں سن۔ تے ایس کر کے اوہناں دا رنگ تے سماع قوالی ول جُھکا فطری سی تے کُجھ وی شاعری موسیقی تے تصوف دا گوڑھا سانجھ اے۔ جنوں لئی اِک ذوق تے وجدانی کیفیت دا ناں اے۔ صوفیاں دے کلام وچ عام طور تے ترنم، تڑپ، سوز تے رس ہوندے نیں۔ پر نثر وچ متانت، سنجیدگی، خشکی تے ٹھُکّہ پن ہوندا اے۔ پر ایہناں طاقتاں نوں چنگی طرح اُجاگر کرن دی سکت نہیں رکھدی تے شاعری جیہڑی ذوق و وجدان دی کاڑھ ہوندی اے جذبیاں دی رس لوچ نوں سوہنی طرح پیش کر سکدی اے۔ ایس پاروں عام طور تے ہر صوفی شعری ذوق نال تے ہر شاعر تصوف نال فطری لگاؤ رکھدا اے۔

پاکستان دے اڈو اڈ علاقیاں دی وسوں وچ سب توں وڈی سانجھ صوفیاں دی شاعری اے۔ شاہ حسینؒ صوفی ای نہیں پنجابی دے اکیلے وڈیرے شاعر وی سن۔ شاعر وی اوہ جیہناں دے شعراں نال اج تک دروبام مہک اٹھدے نیں۔ جیہناں دے الفاظ ۳۶۷ ورھیاں مگروں اوسے طرح جان دار نیں۔ پنجابی دے پہلے شاعر نیں جیہناں شاعری نوں راگ دی لیہہ تے ٹوران لئی کافی لکھی۔ پنجابی وچ ایہناں توں پہلاں کافی دا وجود نہیں ملدا۔ کافی دے لفظی معنے نیں پوری یا مکمل۔ مطلب ایہہ کہ صوفی یا شاعر نے جو گل اِک شعر یا دو چار شعراں وچ آکھ دتی اے اوہ مکمل اے۔ کافی اے۔ موسیقی اکبر بادشاہ دے ویلے پورے جوبن تے سی اوس ویلے شاہ حسینؒ نوں خیال آیا کہ کچے گانیاں ٹھمری دادرا خیال وغیرہ دے بولاں نوں ہندی دی تھاں پنجابی وچ پیش کیتا جاوے۔ سو اوہناں مختلف راگاں تے راگنیاں دے وزن تے ایہہ کافیاں لکھیاں تے ثابت کر دتا کہ پنجابی زبان ایہناں راگاں یا خیالاں نوں اپنے وچ سمو کے پیش کرن وچ کسے گلوں گھاٹی نہیں۔

شاہ حسینؒ دے شعر بڑے سادہ، صاف تے رس بھرے نیں۔ بولی صاف تے نکھری ہوئی اے۔ ملتانی، پوٹھوہاری، ہندی، فارسی تے عربی لفظ بچدے، پھبدے، سوبھدے تے سوہنے ورتے نیں۔ [illegible] تے ڈونگھے خیال توں کم نہیں لیا۔ سگوں سدھے سادے تے تاثیر بھرے لفظاں وچ دنیا دی بے ثباتی، حُسن جوانی تے مال دولت دی کچیائی دا ذکر کردیاں ہویاں عاقبت نوں بہتر بنان، حقوق اللہ تے حقوق العباد نوں پورے کرن، ہر اک نال حلیمی، عاجزی، انکساری تے پیار محبت نال میل جول رکھن، تے ہر ویلے رب دا ذکر تے فکر کرن دی تلقین کیتی اے۔ شعراں وچ لوچ، رس، سوز تے تڑپ ڈھیر اے۔ [illegible] نہیں سگوں اک لطافت تے پاکیزگی اے۔ ونگی دین لئی انسانی عقل فکر توں باہر دیاں گلاں دا سہارا نہیں لیا سگوں پونی، چرخہ، اٹیرن، چھلّا تے جسم نوں سامنے رکھیا اے۔ سارے کلام وچ کرکے

شاعرانہ مبالغے توں کم نہیں لیا۔ شعراں وچ کدھرے شراب، صراحی، پیالے دا ناں نہیں لیا سگوں بڑے پاک پوتر تے نکھرے ہوئے لفظاں وچ عاجزی، انکساری نال رب توں اک منگن تے اوس نال پیار کرن دی ہدایت کیتی گئی اے جیویں ——

رہا میرے حال دا محرم توں　　اندر توں باہر توں روم روم وچ توں
چار دیہاڑے گوگل واسا　　ایس جیون دا کیہ بھرواسا
نہ کر اتنا مان

شاہ حسین دا تصوف اپنی قسم دا تصوف اے۔ ہند پاک تے ایران دے تصوف دا عجیب جیہا میل اے۔ اوہ اپنیاں خیالاں تے عقیدیاں وچ پنجابی ودھیرے سی پر زندگی دا ورتارا اوہنے ایرانی صوفیاں والا رکھیا ہویا سی۔ زندگی دے دو پہلو اوہدے اُتے ایرانی اثر دا ثبوت دیندے نیں۔ پہلی گل اوہدی شراب نوشی سی۔ شراب پینا تے شراب خانے وچ بہنا حسینؒ دی صوفی والی زندگی دا حصہ سی۔ نچنا تے اپنے شعر گاوندا آلے دوالے اکٹھے ہوئے لوکاں وچ پرچار کردا۔ پنجاب دا گیانی یا بھگت یا صوفی عام طور اُتے شراب توں دُور رہندا سی تے زندگی سادہ رکھدا پر ایران دے صوفی عام طور اُتے عشق پسند ہن۔ شاہ حسینؒ دی زندگی دا دوجا پہلو منڈے نال پیار سی۔ مادھو دے پیار وچ ڈُبیا ہویا سی۔

اوہناں دے کلام وچ فارسی تے عربی الفاظ زیادہ نہیں خیالاں دے اظہار تے روانی دے لحاظ ایہہ زبان بہت اُچی اے۔ اوہناں دی بزرگی تے کراماتاں نے اوہناں دی شاعری تے پردہ پا دتا نہیں تاں تصوف دے مسئلیاں توں وکھ اوہناں دی شاعری فنی اعتبار نال اوہنی ای اُچی اے جنی اوہناں دی عالمانہ شان۔ اوہناں دی شاعری وچ تصوف دے ڈونگھے تے پیچیدہ افکار نہیں۔ سوچ وچار دا انداز وی بہت سادہ اے۔ انسانی زندگی دے بارے وچ اوہناں دے تصورات اک عام صوفی جیہے نیں۔ اوہ ایس عارضی زندگی دے مقابلے وچ روحانی زندگی نوں ترجیح دیندے نیں۔

رب نہ بھُلی۔ ہور سب کجھ بھُلی۔ رب نہ بھُلن جیہا
سونا۔ روپا۔ سب چل وسی۔ عشق نہ لگدا لیہا

شاہ حسینؒ دی زندگی دے ظاہری طور طریقے غیر شرعی نظر آوندے نیں اتے اہل طریقت دیاں نظراں وچ کجھ کھٹکدے وی نیں۔ اوہناں دی وضع قطع، لباس تے اُٹھنا بیٹھنا سبھ قلندراں دا سی۔ مذہب تے شریعت دیاں ساریاں رسماں توں بے نیاز سن۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں نے اوہناں دی شاعری بارے گل کردیاں لکھیا اے کہ حسین نوں مست کرن والی چیز نہ بھنگ نہ شراب سی۔ نہ

راگ منڈاون نوں معرفت تے مستی سمجھدے سن۔ ایہو جیہے خیالاں دا اظہار ڈاکٹر لاجونتی ہوراں نے وی کیتا اے۔ دو چار کافیاں نوں چھڈ کے شاہ حسین دی باقی شاعری عشق الٰہی دی شاعری نظر آوندی اے۔ کئی تھاں اوہدے وچ عام اخلاقی گلاں دا ذکر کیتا ہویا اے۔ ایہدے توں وکھ نفس نوں مارن تے اللہ دا ذکر اے۔ اوہناں دے کلام وچ نہ تاں اوہناں شراب پین دا ذکر کیتا اے تے نہ ای شراب وچلیاں لذتاں دا کوئی بیان اے۔ ساہنوں تاں اوہناں دی شخصیت، کراماتی زندگی وچ فقر و ہنر تے سرمستی دا اک پرچھاواں پیندا جاپدا اے تے اک کیفیت جیہی ساڈے تے طاری ہو جاندی اے۔ فقر درویش دے حال وچ ای آپ اپنے جذب کرب نوں ظاہر کرن لئی کافی دے رنگ وچ شاعری وی کردے رہے۔ اک کافی وی ویکھو ——

سجن دے ہتھ بانہہ اساڈی　　بکیر آکھاں چھڈ وے اڑیا
رات اندھیری بدل کنیاں　　بانجھ وکیلاں مشکل بنیاں
ڈاڈھے کیتا سڈ وے اڑیا

پنجابی شاعری وچ ترک، تیاگ تے صوفیانہ خیالاں دے اظہار لئی کافی نوں اک خاص تے ممتاز تھاں مل گئی اے۔ ایہہ صوفیاں دیاں درباراں تے بارگاہواں وچ اپنا رنگ جماندی اے تے نال ای قوالاں دیاں محفلاں وچ اپنے جلوے وکھاندی تے حق حق دے نعرے ماردی اے۔ شاہ حسینؒ دیاں کافیاں دی بنیاد راگ راگنیاں اُتے اے۔ اوہناں دی کسے کافی دی دُھن بھیرویں اے تے کسے دی اساوری کوئی جوگ وچ اے تے کوئی بہاگ وچ۔ ایہو وجہ اے کہ ہر کوئی اوہنوں شوق نال سُندا اے جھومدا اے تے نال ای خوشی نال سر ماردا اے۔ اوہناں اپنے آپ نوں ہیر، سوہنی، سسی تے محبوب نوں دے نال ای خدا نوں رانجھا، پنل، مہینوال، کنت تے ساجن نال خطاب کیتا اے۔

حسینؒ دے کلام دا فرید، کبیر، نانک تے شرف، مراد دے کلام نال مقابلہ کر کے ویکھیے تاں الوکیرا اوکھیر اوہو ای فرق اے جیہڑا اوہناں دے آلے دوالے، اکٹھے، تعلیم وغیرہ وچ سی۔ سادہ سوکھی زبان اے۔ تصوف دے کیہ کیہ مسئلے اوہناں حل کیتے نیں حسینؒ نوں رونا دھونا چنگا نہیں سی لگدا۔ ایسے کر کے اوس نے حافظ شیرازی نوں طعنہ ماریا اے۔ حسینؒ تاں کہندا اے ہسو، کھیڈو، بازی کھیلو، ایہہ اللہ دا حکم اے۔ اللہ نوں ایہہ پسند اے۔ بھاویں اسیں خیام، حافظ، حسین ایہجے شاہ وغیرہ نوں صوفی شاعر آکھدے آں۔ ایہناں دے کلام وچ تصوف دیاں ڈونگھیاں مسئلیاں جیویں نور دا، جلوے دا، آواز دا، روپ دا — ایہناں اُتے بہت ای گھٹ دتا ہویا اے۔ اوہناں دے انداز بیان وچ فنی پیچیدگیاں بالکل نہیں —

باقی ص ۱۲۹

حسین شاہد

شاہ حسینؒ دیاں کجھ علامتاں

(علامت نگاری کیہ اے؟ بے جان اکھراں وچ جان پان دی کوشش!)

کجھ لوکاں دا خیال اے پئی ادب وچ علامت راہیں گل کرن دا رواج کوئی نویں گل اے جیہڑی اج کل دے زمانے وچ شروع کیتی گئی اے ۔ ایہناں لوکاں دا خیال ٹھیک وی اے تے غلط وی۔ ٹھیک ایس لئی اے پئی علامت نگاری دے بہانے بجھارت نگاری دی رسم ضرور نویں نویں ٹری اے تے غلط ایس لئی پئی انسان نے تاں گل سمجھن سمجھاون لئی پہل ای علامتاں توں کیتی سی ۔ جے اج دی علامت نگاری بجھارت نگاری بن گئی اے تاں اوہدی وجہ ایہہ وے پئی کجھ لکھن والے تجربے دے ناں تے پُٹھیاں سدھیاں گھتکاں چھیڑدے رہندے نیں۔

علامتاں دی تاریخ بارے جے دو حرفی گل مکانی ہووے تاں اوہ ایس طرح بندی اے پئی بندے نے پئی گل بات کرن دا مڈھ علامتاں توں بدھا تے پھیر جیویں جیویں بندے دا تجربہ ڈھیر ہوندا گیا اوہ نشاناں ایجاد کردا گیا ۔ کرن لئی گلاں ودھیاں تے زباناں دے اکھر ودھ گئے پر اکھراں نوں کھری کھری ورت کے اوہناں دے معنے بجھ جاندے نیں تے اوہ کے جذباتی تے فکری تجربے نوں اوسے طرح دوجیاں تائیں نہیں اپڑا سکدے جیویں اوس تجربے نوں اکھراں دا ورتن والا لنگھیا ہوندا اے۔ ایس لئی اوہ اکھراں وچ نت نویں پٹاس بھردا رہندا اے ۔ علامت دی اکھراں نوں پٹاکا بنان والا اک دارُو ہوندی اے ۔ اکھراں دیاں گولیاں وچ علامت دا دارو بھر دیئے تے پھیر جدوں اوہ چھڈے نیں اودوں جیہدے جیہدے پنجے حواس قائم ہون اوہنا اوہنا پنجرہل جاندا اے ۔ اک تاں علامتی لفظ بہت ساریاں غیر علامتی لفظاں تے کلا ای بھارو ہوندا اے ۔ دوجا اوہدے وچ معنیاں دا اک ڈرائنگ بکس بھریا ہویا ہوندا اے ۔ بکس کھولو تاں کئی رنگ دسدے نیں ۔ اک توں اک ودھ ۔ تے جیہڑا رنگاں دا اُتھا ہووے اوہنوں دی کوئی نہ کوئی رنگ وس ای پیندا اے ۔ ایہناں رنگاں نوں اساں اپنی واری ڈِٹھا بھالیا ہوندا اے پئی ای ڈبہ کھولن توں پہلاں وی ساریاں دا نہیں تاں وچوں بہتیاں دا ہاں دس سکدے آں ۔ پر اج کل علامتی لفظاں وچ ایہہ بڑی گھٹ بھری جاندی اے ۔ اج علامت نگاری ایہلا ای نار ہوگیا اے پئی لفظ کھوتی ورتو تے ضد کرو پئی ایہدے توں مراد عورت لئی جاوے ۔

یوں ہے لکھن والے تے اک لمہ اجیہا آیا سی جدوں اوہنوں کھوتی عورت دی علامت دسی سی ۔ جے ایس علامت وچ معنیاں دیاں واگاں اپنے آپ عورت ول موڑن دی کوئی کوئی روایت ای ہوندی اک لمری پواڑا نہ پیندا ۔ جے تسی آکھو پئی دوہاں وچ مادہ ہوون دی سانجھ موجود اے تاں اوس کاٹے بارے تہاڈا کیہ خیال اے جس گرامر دے فعل "کیتا" دی سانجھ پچھے جٹ نوں طعنہ ماریا سی ۔ گل انج ہوئی پئی کاما ای واہ رہیا سی تے ہر پھیرے بیلی دی گٹھ وچ پاڑا کر جاندا سی ۔ جٹ نے پچھیا پئی بارے کیوں ہیا کرداای تے اوس جواب دتا پئی "چودھری توں وی تے کڑی دا ویاہ کیتا ای سی ناں"!

میاں جیہڑے پنڈے ٹرپیا واں اوہدے وچ رجعت پسند، لکیر دا فقیر تے کھوہ دا ڈڈو اکھوان دی بڑی بھی گنجائش اے پر پھیر وی میں ایہہ خطرہ مل لین توں جھک نہیں سکدا کیوں جے میں صرف ماڈرن اکھوان دے شوق ہتھوں ہر نویں گل نوں تجربہ آکھن نوں تیار نہیں آں ۔ نویں گل تاں ایہہ وی ہوسکدی اے پئی بھگا بھگا پایا جاوے ، نک راہ پانی پیتا جاوے ، اوجونہہ تاں تے ٹُرن دا چارہ کیتا جاوے ۔ جے ایہلا ای ناں ماڈرن ہونا اے تاں پھیر کسے جھوٹھ نہیں آکھیا پئی شوق دا کوئی مُل نہیں ہوندا۔

میں علامت دی لوڑ تے اوہدے حسن دا منکر نہیں آں پر میں ایہہ عرض ضرور کراں گا پئی کوئی مائی دا لال کسے علامت نوں گلے ہتھ پیدا نہیں کرسکدا ۔ علامت معاشرے وچ موجود ہوندی اے ۔ فنکار صرف اوہنوں پھڑ کے ظاہر کردا اے ۔ علامت تے فنکار دا رشتہ اوہ ای اے جیہڑا لاشعور تے ڈاکٹر فرائڈ دا سی ۔ لاشعور اول روز توں موجود سی پر ظاہر نہیں سی ۔ فرائڈ نے اوہنوں ظاہر کیتا جیہنوں اسی ایہنیاں سار سنبھان نہ لئیے اوہ علامت نہیں بجھارت ہوندی اے ۔ علامت ساڈے معاشرے دی پیلی وچ رڑکے نال "ترکے کُتے" آ جاندی اے تے فنکار اوہدی پنی کر کے ساتوں کھوا دیندا اے ۔ جو علامت نوں بوجھے وچوں کڈھ کے چاٹی وچ نہیں سٹدا ۔ علامت دے پہلاں توں موجود ہوون دا مطلب ایہہ اے پئی اسیں اوہدے معنوی رنگاں دی روایت دے جانوں ہوندے آں ۔ علامت نگاری انفرادی فعل ہو ای نہیں سکدا ۔ اک معمولی جیہی مثال اے ۔ ستمبر ۶۵ء والی جنگ توں پہلاں لفظ جوہڑ صرف اک پنڈ دا ناں سی ، راوی ، بیدیاں لنک بس اک نہری تے ایسے طرح "اٹوٹ انگ" دو لچے بیچے دو اکھر سن ۔ تے اج وی ایہناں دی غیر علامتی حیثیت وچ کوئی فرق نہیں پیا ، جوہڑ واقعے ای اے ، راوی بیدیاں لنک وی اوتھے ای وگدی اے تے "اٹوٹ انگ" دے لغوی معنے دی نہیر ہے ۔ پر جنگ توں بعد جدوں ایہناں لفظاں نوں علامتی طور تے ورتیا جاوے گا تاں ایہو لفظ گولیاں اکھوان گے تلواراں وانگوں گجھن گے تے تیراں وانگوں رڑکن گے ۔ مطلب ایہہ پئی روایت کوئی نہ ہووے

تے علامت بے معنی ہوندی اے۔

تھوڑا جیہا ہور اگے ٹُرو۔ ایہہ تِن علامتاں بڑیاں تاثیر بھریاں نیں پر صرف پاکستان والیاں لئی۔ ہور ملکاں دے وسنیکاں نوں ایہہ پوہن دی نہیں لگیاں۔ گویا علامت دے اثر دا اک حلقہ وی ہوندا اے۔ کجھ علامتاں ضلعے دی پدھر تائیں سمجھیاں جاندیاں نیں، کجھ کسے صوبے وچ، کجھ کسے ملک وچ تے کجھ بین الاقوامی طور تے سارے جہان وچ۔ تے جیہڑی علامت دا حلقہ اکو بندے تے مُک جاوے یا کوئی بندہ علامت نگاری نوں اینا محدود کر دیوے پئی پچھے اوہ بندہ رہ جاوے تاں اوہدی علامت ہور کجھ نہ رہوے تاں اوس بندے دی مثال گونگیاں دے اک مٹھے ورگی اے جس خواہش کیتی سی پئی یا اللہ سارا پنڈ چنگا چوکھا پکاوے تے مرجاوے۔ پچھے میں تے بے بے رہ جائیے۔ پر جدوں اسیں سارا کجھ اپنے گھر کٹھا کر لئیے تے پھیر بے بے وی مرجاوے۔

بے شک فنکار دا تجربہ ذاتی ہوندا اے پر جدوں اوہ تجربے نوں فن دے سچّے وچ ڈھالدا اے تاں ظاہر اے رتا اپنے لئی نہیں ڈھالدا۔ اوہ دوجیاں نوں وی اپنے تجربے وچ شریک کرنا چاہوندا اے تے ایہہ کم تاں ای ہو سکدا اے جے فنکار تے دوجیاں لوکاں وچکار اکھراں، علامتاں تے روایتاں دی کوئی سانجھ ہووے۔ جے ایہہ سانجھ موجود نہ ہووے تاں پھیر بندے دے گاون تے کھوتے دے ہینگن وچ کوئی فرق نہ رہے۔

زبان دا معاملہ کجھ ایس طرح اے پئی پہلاں پہل انسان مختلف قسم دیاں آوازاں کڈھ کے اپنا مطلب بیان کردا سی۔ ایہہ سی علامتاں دا اصلی زمانہ جدوں گَل لئی تصویراں تے بولن لئی آوازاں علامتاں ہوندیاں سن۔ پھیر اکھراں نے جنم لیا۔ ہر اکھر پچھے اک روایت ہوندی سی تے پہلاں پہل اوہ اکھر اوس روایت دی علامت بنیا۔ ایہہ علامت گھسدی گھسدی روایت بن گئی تے کئی روایتاں مل کے اک نویں علامت پچھے لُک جاندیاں رہیاں۔ مطلب ایہہ پئی علامت تے روایت اگڑ پچھڑ ٹردیاں رہندیاں نیں۔ تے اگوں دی ٹُردیاں رہن گیاں۔

اک ہور مثال تے پھیر تمہید بس! اسی لفظ نظم بولدے آں تے سا ڈے ذہن وچ دو معنوی رنگ اُبھردے نیں۔ اک رنگ نظم دے اپنے مفہوم دا تے دوجا نثر دے مفہوم دا تقابلی رنگ یعنی نظم اوہ ہوندی اے جیہڑی نثر نہ ہووے۔ ایہہ لفظ دے روایتی طور تے ورتن دی مثال اے جیہدے وچ اک یا دو معنوی رنگ اُبھرن۔ تیجا اجیہا رنگ کوئی نہیں اُبھردا پئی نظم اوہ ہوندی اے جیہڑی کرسی نہ ہووے۔ ہُن ایسے لفظ نظم نوں ایس کائنات دی علامت دے طور تے ورت کے ویکھو رنگ جاپدا اے جیویں

ے نے لفظاں نوں ہُجکا مار دتا اے تے چار چوپھیریوں اوہدیاں معنوی جڑھاں اُگھ کھلوتیاں نیں۔ علامتی اوہ خیال دی اک خوبی ایہہ وی اے پئی جیہڑا لفظ علامت دے طور تے آوے اوہنوں بجھویں بجھویں بولیے اوہدیاں معنوی جڑھاں روایت دی زمین وچ دور دور تائیں کھلریاں ہوئیاں دِسن۔ ایہہ اینہہ پئی نویں بیجی ہوئی پنیری وانگوں بوٹا ہتھ لایاں ای باہر آ جاوے تے اسی اوہنوں تھاں کُھتاں گڈ کے اپنے دلوں علامتی اظہار خیال دی خدمت کر رہے ہووئیے۔

میں شاہ حسینؒ دیاں علامتاں دا ذکر ایس تمہید توں بغیر وی کر سکدا سان پر تہاڈا تھوڑا جیہا وقت ضائع کر کے میں اپنا بہت سارا پینڈا نبیڑ لیا وے۔ جدوں میں علامتی اظہار بارے اپنا نقطۂ نظر دس دتا اے تاں ہُن ایہدی روشنی وچ شاہ حسین دیاں کجھ علامتاں دا ذکر کرنا میرے لئی تے اوہنوں میرے لاوے مطابق سمجھ لینا تہاڈے لئی سوکھا ہو جاوے گا۔ جو کجھ میں ہُن تائیں عرض کیتا اے جے تسی ایہدے نال متفق نہیں تاں ہو سکدا اے تہاڈا میرا ساتھ ایتھے ای چُھٹ جاوے۔

شاہ حسین دے زمانے تیک دنیا ایہے محسوس کرن دے ٹھوس تصور وچ پھسی ہوئی سی۔ ایس لئی اودوں تائیں تجریدی علامتاں بارے سوچیا وی نہیں سی جا سکدا۔ اودوں تائیں علامتاں تشبیہ استعارے دے روایتی انداز وچ آوندیاں سن۔ اودوں لوکاں لئی ایہہ ممکن ای نہیں سی پئی اوہ "دستِ صبا" لوں بیجے نال سکدے یاں "گردنِ مہتاب" وچ باہواں پان دے تجربے نوں محسوس کر سکدے۔ اودوں "شاہدِ حق" دی تجریدی کیفیت لئی وی "بادہ و ساغر" دی ٹھوس علامت لوڑیندی سی۔ اودوں شعلیاں نوں لپاں بنے پانی دی کسی تے بہہ جان دی توفیق کسے نوں نہیں سی ہوندی۔ اوس زمانے وچ علامت راہیں گل کرنا اج ناعوں اوکھا سی پر شاہ حسین دیاں علامتاں ویکھ کے ظاہرا طور تے ایہہ ای لگدا اے پئی علامت نگاری سوکھا کم سی۔ ایہہ اوہ کیفیت اے جیہنوں "سہلِ ممتنع" آکھیا جاندا اے۔

شاہ حسینؒ دی خوبی ایہہ اے پئی اوہدیاں علامتاں دیاں جڑھاں بہت ڈونگھیاں نیں۔ ایہنیاں ڈونگھیاں پئی چار سو سال لنگھ جان دے باوجود اوہ جڑھاں ہُن آ کے پئیں بھانویں تک پٹیاں ہوون زمینوں باہر اجے تائیں نہیں آئیاں۔ حسینؒ دے علامتی اظہار دی سبھ توں ڈونگھی تے پہلی پدھر ایہہ اے پئی ذکر عورت دا کرنا تے مراد اپنی ذات یعنی مرد نوں لینا۔ شاہ حسینؒ ایس علامت دا بانی نہیں سی جیویں کوئی فنکار کسے علامت دا بانی نہیں ہوندا۔ پر شاہ حسین نے ایس علامت دی بانہہ پھڑی تے اوہنوں ایسے پیچ نال ٹور جاہڑا پئی علامت امر ہو گئی۔ میں ایتھے گُڑ یاد کرواواں گا پئی کھوتی تے عورت وچ تاں پھیر وی کوئی سانجھ ہوندی اے پر مرد تے عورت تاں اک دوجے دا اُلٹ ہوندے نیں۔ پھیر وی عورت مرد دی علامت

بن گئی ۔ ایس لئی ہی شاہ حسینؒ نے صرف چسکا لین لئی ایہ نہیں سی کیتا ۔ ایہدے پچھے روایت دا سمندر پیا ٹھاٹھاں ماردا اے ۔ مولانا حالی نے فارسی تے اردو شاعری وچ مرد دا مخاطب امرد نوں بنان دا اک جواز ایہہ دسیا سی پئی مشرقی معاشرے وچ عورت دا ناں لینا وی اوہدی شرم تے حیا گھٹ کے ڈاکہ مارن والی گل اے ۔ جے ایس حساب ویکھیا جاوے تاں پنجاب والے بڑے ای بے شرم سن کیوں جے ایہناں دی شاعری وچ تاں عورت بیکاں لا لا کے اپنے عشق دا ڈھنڈورا دیندی پھردی اے ۔ پر حقیقت ویکھیے تاں ایہہ نہیں ۔ پنجاب دی شرم حیا تے مثالی ہوندی سی ۔ اصل گل ایہہ اے پئی روایت دے ایہہ دووہیں رنگ پئی عورت مرد دا الٹ ہوندی اے تے پنجاب دی عورت بڑی حیا والی ہوندی اے اصلی تے درست رنگ ہوون دے باوجود اک تیجی روایت دے رنگ تھلے دب جاندے نیں۔ کیوں جے شعر دے میدان وچ آ کے اوہ رنگ بہتا گوہڑا ہو جاندا اے تے اوہ رنگ اے مشرقی عاشق دے تصور دا ۔ مشرقی عاشق اپنے محبوب دا ہتھیں بدھا غلام ہونا چاہوندا سی تے ایس صفت وچ شاہ حسینؒ دے زمانے دی عورت جیویں پوری اتردی سی دنیا دی ہور کوئی جاندار مخلوق نہیں سی اتردی ۔ سگوں وارث شاہؒ نے اوہدے وچ ہور تابعداری دا رنگ بھرن لئی چوہڑی نامہ لکھیا اے تے تھاں تھاں اپنے آپ نوں صاحب دے دربار دی چوہڑی آکھ کے یاد کیتا ۔ عورت نوں عاشق دی علامت بنان وچ عورت دیاں جیہڑیاں صفتاں دا ہتھ سی اوہ ساریاں گنی جاندے او تے اوہناں دا ذکر گل نوں ایویں ودھاون توں وکھ کجھ نہیں ہووے گا ۔ کہن والی گل ایہہ اے پئی حسینؒ دی ایس علامت نوں شاعر صدیاں تائیں ورتدے رہے تے جدوں تائیں پنجاب دی عورت دا معاشرتی تصور نہیں بدلیا ایہہ علامت سینکڑے سالاں دی تکرار دے باوجود بجری تے نویں نکور رہی ۔ ایہدی وجہ ایہہ اے پئی شاہ حسین نے ایہہ علامت بوجھے وچوں کڈھ کے نہیں سی وگا دتی ۔ علامت نے آپ اپنی روایت دے زور نال حسین نوں وکھالی دتی تے آکھیا "حسین مینوں ورت تے امر ہو جا" چنگی علامت وی ایہہ ای علامت ہوندی اے پئی اوہ بگھی نار وانگوں داج وہونی نہیں ہوندی ۔ اوہدے پچھے روایت دی ورتی ہوندی اے ۔ اوہنوں ورتن والیاں پیکیاں تے مان ہوندا اے تے اوہ شعر دے سوہرے آ کے ٹوہر نال وسدی اے ۔ عورت دی وفا، تابعداری، شرم، حیا، صبر، توکل، قناعت، خلوص، نباہ، پیار، قربانی ایہہ سب شیواں ایس علامت دے داج وچ آئیاں سن کہ پھیر سوہریاں دی جان کیسی پئی ایہنوں وسن نہ دیندے ۔

شاہ حسینؒ نے تھائیں تھائیں عورت نوں عاشق دی علامت بنان دا جواز پیش کیتا اے ۔ کدھرے تے دو تکے مصرعے وچ تے کدھرے پوری دی پوری کافی وچ ۔ مشرقی عورت وچ ایہہ صفتاں بحیثیت عورت ای ہوندیاں

نیں تے ایہناں صفتاں پچھے ای اوہ عاشق دی علامت بن گئی مثلاً

ساجناں دی میں گولی ہوساں گولیاں والے کم کریساں

یا

جس ساجن دا دیوتی میہنا تس ساجن دی میں گولی آں نی

یا

جیوں بھاوے تیوں راکھ پیاریا میں تیرے در آگے پڑی

ایہو جیہے مصرعے تھائیں تھائیں ملدے نیں تے ایس رنگ دیاں کافیاں وچ کئی نیں جیویں ایہہ کافی ہے

رہیے وو نال سجن دے رہیے وو
لکھ لکھ بدیاں سو سو طعنے سجو سر تے سہیے وو، نال سجن دے رہیے وو
توڑے سر وجے دھڑ نالوں تاں وی حال نہ کہیے وو، رہیے وو
سخن جنہاں دا ہووے دارو حال انھاں کہیے وو، رہیے وو
چندن رکھ لگا وچ ویہڑے زور دھکانے کھہیے وو، رہیے وو
کہے حسین فقیر سائیں دا جیوندیاں مر رہیے وو، رہیے وو

ہن اک ہور علامت ول ٹریے جیویں بوڑھ دیاں داڑھاں ودھ کے اک نواں رکھ بن جاندیاں نیں۔ ایسے طرح ڈونگھی علامت وچوں اگوں کئی ضمنی علامتاں نکل آوندیاں نیں ۔ عورت نوں عاشق دی علامت بنان دی وجہ توں جیہڑیاں دو ضمنی علامتاں سامنے آئیاں اوہ چرخے دی تے پیکیاں سوہریاں دی علامت سی چرخے دی علامت ضمنی ہون دے باوجود اپنا اک الگ تے مکمل وجود بنا گئی سگوں ہولی ہولی ایہہ علامت اک صنف دے درجے تائیں اپڑ گئی ۔ تے حسین توں بعد جناں کھناں چرخے دے حوالے نال آکھن لگ پیا ۔ ـــ

کت چرخہ شام مناویں گی
ایس کھیڈن نوں پچھتاویں گی

چرخے دی علامت دے کئی معنوی رنگ نیں پر دو رنگ بہتے گوہڑے دسدے نیں ۔ اک نال پرزہ انسانی جسم دی پوری نشانی بندا اے ۔ چرخے دا ہر پرزہ کسے نہ کسے انسانی عضو دی تھاں لیندا اے ۔ تے چرخے دا اک اکائی دی صورت وچ چلنا انسانی جسم دے عمل دی مثال لگدا اے ۔ چرخے دی علامت دا دوجا رنگ داج بنا کے سوہرے جاون دی تیاری ول دھیان کراندا اے تے ایسے طرح شاہ

سنے جیویں جیویں غور کیتا چرخے دی علامت جتی توں لے کے مرن تائیں انسان دی پوری زندگی نال جوڑ کھاندی گئی جیہیں توں پہلاں چرخے دی علامت لوک پدھر اُتے سجاؤیں ہووے پر کسے شاعر دے کلام وچ ایہہ ملدی ہو سکدا اے ایس علامت راہیں گل کرن وچ حسین دے پیشے دا تعلق وی ہووے پر علامتی پدھر وچ حسین دا سبھ توں وڈا کارنامہ چرخے دی علامت سمجھیا جا سکدا اے۔ اوہدیاں سبھ کافیاں وچ ایہہ علامت حسینی فکر دے محور دی طرح نظر آوندی اے۔ حسین نے چرخے دی ہتھی اُتے اپنا سارا فلسفہ گھما دتا اے۔ حسین دے تصوف دی پوری عمارت چرخے دیاں تندیاں تے کھلوتی ہوئی اے۔ اوس چرخے دی پیڑ وچ سارے راگ بھر دتے نیں۔ چرخے دی پاور اُتے اج مشینی تکلاں تے پاور لوم اپنے پینے دا سارا ٹل لاکے پئی ہسدی اے پر شاہ حسین نے چرخے نوں جہڑی علامتی طاقت دے دتی اے اوہ ایس دعوے دی ضمانت اے پئی علامتی چرخہ مشینی تکلے تے پاور لوم کولوں کدی نہیں ہار سکدا۔ چرخہ بنان والے نے تاں صرف ایسے مقصد لئی بنایا سی پئی موٹا موٹا سُوتر کت کے ایہہ کھدر نوں ختم دتا جا سکے جیہڑا ایہناں غریباں دا ستر کج سکے تے اج ایہہ مقصد وی ختم ہو گیا اے، نہ صرف مقصد سگوں چرخہ آپ وی ساڈی زندگی وچوں نکل گیا اے پر چرخہ بنان والے دے وہم خیال وچ وی نہیں ہونا پئی کوئی بندہ ایہنوں علامتی پدھر تے اینی لمی حیاتی دے دیوے گا پئی ذاتی وجود نہ ہون توں پچھے وی چرخہ علامتی وجود دے سہارے رہندی دنیا تائیں زندہ ہو جاوے گا۔

عورت دے حوالے نال چرخے توں بعد دوجی پدھر تے جدوں پکیاں سوہریاں دی علامت پیدا ہوئی تاں ایتھے وی پیو، بھرا، ماں، سس، ننان، سوہرے تے دوجیاں ساریاں ساکاں دا اڈو اڈ علامتی وجود بنندا گیا۔ ایہناں دیاں علامتی معنیاں نوں سمجھن لئی وی اوکھیاں پا کے سوچنا نہیں پیندا۔ ایہناں ساکاں دا سماجی کردار اپنے علامتی معنے آپ ای بیان کردا جاندا اے۔ ایہہ اج کل دا مسئلہ اے پئی علامتی نظم دے ناں تے کسے مجلس وچ اک بجھارت پا دتی جاندی اے۔ سنن والے سہم جاندے نیں۔ اوہ ایہہ تاں سوچ وی نہیں سکدے پئی اک چنگا بھلا بندہ بے معنی گلاں وی کر سکدا اے۔ لامحالہ اوہناں نوں اپنی کم فہمی دا احساس ای ہوندا اے۔ کئی پر مجلس نوں سپ سنگھی رکھدا اے۔ اخیر شاعر دا کوئی قریبی یار جیہڑا جاندا ہوندا اے پئی اوہدے شاعر یار نوں گھڑے ویلے دنیا بجھوندی وسدی اے تے اوس ویلے اوہنوں اک دے دو دو نظر آوندے نیں اوہدے ایس بجھارتی تجربے نوں شعری تے علامتی تجربہ ثابت کرن لئی گل بات شروع کردا اے۔ تے ویکھو ویکھی دوجے لوک وی نظم دی کسے نہ کسے علامت دا کوئی نہ کوئی مطلب لبھ ای لیندے نیں۔ مطلب مجبن دا کیہ اے۔ کجھ نہ کجھ معنے تے ہر چیز وچ بھرے جا سکدے نیں۔ شاید تسی حیران ہووو پر ایہہ حقیقت

اے پئی ساڈے ان پڑھ تے جاہل ہینڈواں نے کھوتے دے رنگیں نوں بڑے منطقی معنے دتے ہوئے نیں ایس منطق دی بنیاد کھوتے دے بچے تے رکھی جاندی اے۔

شاہ حسینؒ دے پورے کلام وچ اک علامتی نظام نظر آوندا اے۔ ایس نظام دیاں موٹیاں موٹیاں دفعات ایہہ نیں۔ عورت عاشق دی علامت اے۔ عورت دا شغل چرخہ اوہدے عملاں دی علامت بندا اے۔ عورت دے پیکے دنیا تے سوہرے قیامت دی علامت نیں۔ جدوں ایہناں دفعات نوں شاہ حسینؒ دے معاشرے دے پچھوکڑ وچ رکھ کے ویکھیا جاوے تاں عورت، چرخہ، پیکے تے سوہرے اک ایہا جال بن جاندے نیں جیہڑا گھٹ کے حسین دے کلام وچوں معنیاں دیاں سبھ مچھیاں پھڑیاں جا سکدیاں نیں۔ پر کدھرے کدھرے کجھ علامتاں ایہیاں وی نیں جیہڑیاں ایس جال وچوں باہر رہ جاندیاں نیں۔ اوہ کلیاں دوکلیاں پھردیاں رہندیاں نیں تے چھوٹیاں ہون بدلے جال دیاں گھڑیاں وچوں لنگھ جاندیاں نیں۔ پر مچھیاں اوہ وی اوسے تلا دیاں نیں جیہڑا حسین دے معاشرے دا تلا اے۔ ہُن میں ایہو جیہیاں کجھ علامتاں دا ذکر کرنا چاہوندا آں۔ ایس ذکر توں پہلاں ایہہ دسنا ضروری لگے پئی ایہناں علامتاں دے کئی معنوی رنگ ہو سکدے نیں تے جیہڑے رنگ میںنوں چنگے لگے نیں میں اوہناں ول ای اشارہ کراں گا۔ میں ایہہ نہیں کہندا پئی ایہناں وچ اکو تے اوہو رنگ اے جیہڑا میںنوں چنگا لگا اے۔

میرے سامنے کافیاں دا چودھری افضل خاں والا نسخہ اے۔ ایس لئی کافیاں دے نمبراں دا ذکر اوہدے حساب نال ہووے گا۔ کافی نمبر وچ حسین نے آکھیا اے۔ ؎

راتیں وی کالی تے میں وی کالی چھریا لوٹن بیٹھے

ایہدا ترجمہ چودھری ہوراں درج کیتا اے "میری جوانی کی راتیں بھی کالی ہیں۔ میری خواہشات بھی کالی ہیں یہ تنہائی میں عیش و عشرت چاہتی ہیں" گویا میں نفسانی خواہشاں دی علامت نیں تے نفسانی خواہشاں تصوف وچ برائی دے معنیاں وچ ای آوندیاں نیں۔ پر میرے خیال وچ ایہناں معنیاں نال کافی دا پہلا حصہ تے ایہہ مصرع تضاد ہو جاندے نیں۔ ممکن اے ترجمہ کرن لگیاں افضل خاں ہوراں علامت نوں سامنے رکھن دی بجائے شاہ حسین نوں سامنے رکھیا ہووے۔ کافی وچ ہیر رانجھے دی علامت چل رہی اے۔ ایس مصرعے تائیں ایہہ علامتی گل ہو چکی اے پئی رانجھے نوں پل پل مکن دے باوجود ماپیاں نے بھر کے ہیر نوں کھیڑیاں دی ڈولی وچ پا دتا تے ہُن اوہ کھیڑیاں دے وس پئی ہوئی اے تے آکھدی اے پئی ؎

راتیں وی کالی تے میں وی کالی چھریا لوٹن بیٹھے

ہیر دی پچھلی زندگی ایہہ سی پئی بیلے وچ مجھاں چارن دے بہانے رانجھا باہر جاندا سی تے روٹی کھوان

دے بھانے ہیر اوہنوں ملن جاندی سی - ایہ جدائی دا زمانہ اے تے ایس لئی ایہ مجھاں تے بیلا ہیر لئی رانجھے دی ملاقات یعنی وصل دی علامت نیں - ہجر دیاں کالیاں راتاں توں اوہدا ذہن کالیاں مجھاں ول جاندا اے تے مجھاں گھر بدھیاں نہیں سگوں بیلے چر کے وصل دا سبب بندیاں نیں - خالی مجھاں تاں گھیریاں وی گردی ہے سی - پر مجھاں جتھے چر بیلے نہ چگن وصل دی علامت نہیں بن سکدیاں - ایس لئی ہیر دے دل وچ کالیاں مجھاں بیلے چریا لوڑدیاں نیں کیوں ؟ ایہدا جواب اگلے مصرعے وچ دے کے گل صاف کر دتی گئی اے - ؎

کہے حسین فقیر نمانا وچھڑیاں رب میلے

کس طرح میلے ؟ مجھاں ہوون تے بیلا ہووے ! ایس لئی مجھاں نفسانی خواہشاں دی نہیں سگوں بیلے چریا لوڑکے وصل دی علامت بندیاں نیں - شاہ حسین لئی نہیں ہیر لئی - تے ہیر دے حوالے نال شاہ حسین لئی - تے ہر کوئی جاندا اے پئی تصوف وچ علامتی طور تے ہیر رانجھے دا وصال نفسانی خواہشاں دی حیوانی تسکین دی علامت نہیں سمجھیا جاندا - ایہہ جز دے کل نال ملن دی علامت اے -

کافی نمبر ۴۴ دا اک مصرع اے ؎

نال قراقاں جھیڑا تیرا لیکھا دیندی توں روویں کیوں

میرے خیال وچ ایہہ مصرع قرآن شریف دی ایس آیت دی رستھی ساڈویں تفسیر اے "فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یرہ ومن یعمل مثقال ذرة شرا یرہ" "جیہڑی کسے ذرہ بھر نیکی کیتی ہووے گی اوہ وی ویکھی جاوے گی تے جیہڑی کسے ذرہ بھر بدی کیتی ہووے گی اوہ وی ویکھی جاوے گی" خدا دا عملاں دی جزا دین دا قانون آکھدا اے پئی عملاں دا حساب کرن لگیاں کسے دا کوئی نیک یا بد عمل حسابوں باہر نہیں رہیگا - بھانویں اوہ عمل کنا چھوٹا جیہا ہووے - بھانویں اوہ ذرے دے برابر ہووے - ایس کافی وچ داج بارے گل بات ہو رہی اے - جیہڑا عملاں دی علامت اے - داج وکدا وی نہیں خریدیا جا سکدا تے کسے کولوں ادھار وی نہیں مل سکدا - آپ کت کے بنانا پیندا اے - داج توں بناں آون والی کڑی بارے ایس کافی وچ حسین آکھدا اے پئی فرض نے توں ادا کوئی نہیں کیتا تے حقوق لین لئی چتھی بنی ہوئی ایں - پر تیرا حساب گولکو وچ والی ترکڑی تاں نہیں ہو سکیا جتھے چھوٹے موٹے گھاٹے وادھے دی خبر ہوندی اے - تیرا معاملہ قراقاں نال اے تے قراق دی علامت دیاں معنوی جڑھاں بہت ڈونگھیاں نیں - ایتھے کسے ہور دکاندار دا ذکر وی ہو سکدا سی پر قراق دا ذکر اک تاں ایس لئی آیا اے پئی ٹونباں داج دا لازمی حصہ ہوندیاں نیں تے دوجا جو انصاف قراق دی ترکڑی تے ہو سکدا اے اوہ ہور کسے تے نہیں ہو سکدا - کڑی داج دے معاملے وچ

اپنی ماملاں نال نے تھوڑے قول چھل کر کے آئی ہووے پر قراق کول آ کے روں بہہ گئی اے - قراق دی علامت دے کئی معنوی رنگ نیں تے ہر رنگ اک دوجے توں ودھ کے شوخ اے - ایہہ علامت نوں دنیا اُتے لاگو کر لوو یا آخرت تے - کیتیاں دا بدلہ دین والا خدائی قانون ایتھے وی اے تے اوتھے وی - تے ایس قانون نوں مخصوص طریقے نال سمجھان لئی پنجاب دی روایت وچ قراق توں ودھ کے شاید ای کوئی ہور علامت ہووے -

اک ہور علامت کافی نمبر ۵۳ دے ایس مصرعے وچ ملدی اے ؎

سارے ورھے وچ چھلی اک کتی کاگ مریندا جھُتی

ایتھے افضل خاں ہوراں کاگ نوں نفس دی علامت لکھیا وے - مصرعے نوں کافی وچوں کڈھ کے اکلیاں پڑھیے تے ایہہ مطلب سچ وی جاندا اے - پر کافی وچ ایہہ گل پوری طرح بندی نہیں دسدی - انسان دا نفس بھانویں کنا ڈاڈھا ہووے پر بندہ چاہے تاں اوہنوں قابو ضرور کر سکدا اے - جیویں جنس دا جذبہ بڑے موہنہ زور جذبیاں وچ سمجھیا جاندا اے - ایتھے وی گل سوچ اُتے مکدی اے - وحشی قسم دے لوک جیہڑے جنسی جذبے لئی دوجیاں نوں قتل وی کر دیندے نیں اپنیاں ماواں بھیناں دے وچکار آرام نال ٹُرے رہندے نیں - حالانکہ اوہ وی عورتاں ہوندیاں نیں تے اوہناں کول وی جنسی ٹھنڈ اوسے طرح پے سکدی اے جیویں کسے ہور عورت کولوں - پر اوہ وحشی بندے دماغ نال ایس علاقے نوں ممنوعہ علاقہ سمجھدے نیں - ایس لئی اودھر پیر نہیں پاوندے - گویا مسئلہ ایہہ نہیں پئی جنسی جذبے اُتے وس چلدا اے کہ نہیں مسئلہ ایہہ اے پئی اسی کیہڑے علاقے نوں ممنوعہ سمجھدے آں تے کیہڑے نوں غیر ممنوعہ - ایہدا مطلب ایہہ اے پئی عقلی تے فکری طاقت سبھ توں وڈی طاقت ہوندی اے تے ایہہ نفس نوں وی کیل کے ڈھنگا پا سکدی اے - پر کاں دی جھراٹ اُتے تاں کسے دا وی وس نہیں ہوندا - ایہہ ہور کسے علاقے دے کانواں بارے زیادہ نہیں جاندا پر پنجاب وچ تاں کاں نال ہر کسی دا جین توں لے کے مرن تائیں بڑا گوڑھا تعلق ہوندا اے - چھوٹیاں ہوندیاں اوہ ساڈے ہتھوں ٹکر کھوہندا اے - کسے رُکھ تھلیوں لنگھیے تاں ٹکا کے ہر تے وٹھ کردا اے - جے اسی گنجے ہوویے تاں کاں ساہنوں ستیاں - ماکاں وانگوں ٹھکوردا اے - کاں ساڈے نال جنیاں زیادتیاں کردا اے اسی اینی ترقی کر لین دے باوجود وی تائیں اوہناں دا کوئی اپا نہیں کر سکے - آ جا کے کاں دا علاج گلیلہ ہوندا اے جیہڑا اجے اساں پھڑیا وی نہیں ہوندا تے کاں اُڈ جاندا اے - ایس لئی ایتھے کاں نفس دی نہیں اوہناں ابلیسی طاقتاں دی علامت اے جیہناں تے کلے ہتھ کوئی بندہ قابو نہیں پا سکدا ، جیہڑیاں اسی رستے راہ ٹُرنا وی چاہیے تاں قدم قدم تے ساڈا راہ

ڈک کھلوندیاں نیں تے ساڈوں سنتے راہ تُرن دے دردناک انجام توں ڈراوندیاں نیں یگوں کدی کدی تے شیکسپیئر دے نیک کرداراں وانگوں ساڈی زندگی دی کہانی صرف ایس لئی ٹریجک ہو جاندی اے پئی اسی نیک ہو جاون دی نیت کر بہندے آں۔ کاں نوں نفس دی علامت سمجھن دا مطلب ایہہ وی ہووے گا پئی ساریاں ابلیسی طاقتاں جیہناں تے کوئی قابو نہیں پا سکدا بندے دے اندر ہوندیاں نیں جے کوئی ایس خیال نوں درست سمجھدا ہووے تاں اوہ بڑی خوشی نال کاں نوں نفس دی علامت سمجھ سکدا اے۔

گل لمی پئی ہوندی اے تے میرا مقصد وی شاہ حسینؒ دیاں علامتاں دی وَنگی دینا ای اے۔ ساریاں علامتاں دا ذکر کرنا نہیں۔ ساریاں علامتاں دا ذکر اک بیٹھک وچ ممکن وی نہیں۔ حسین دے کلام وچ کھاں تھاں تے علامتاں آوندیاں نیں تے اک اک علامت اک اک مضمون منگدی اے۔ جنہاں ایہو جیہے مصرعیاں وچ آون والیاں علامتاں کوئی تھوڑی کیتیاں اکٹھیاں کر سکدیاں نیں جیویں ——

کافی نمبر ۲۵ ــ ہاتھی عشق مہاوت رانجھا آنکس دے دے ہوڑے

کافی نمبر ۱۰ ــ سجنیں چھپریں پانی وہیندا اج کل بھجے تیری گڑھی

کافی نمبر ۹ ــ اندر بولن مرغیاں باہر بولن مور

پر مضمون ختم کرن توں پہلاں اک علامت دا ذکر نہ کرنا میرے وس دی گل ای نہیں۔ ایہہ علامت سالو دی اے۔ سالو دی علامت کافیاں وچ کئی تھائیں آئی اے پر کافی نمبر ۹ پوری دی پوری سالو دی علامت دے حوالے نال کہی گئی اے۔ افضل خاں ہوراں ایتھے سالو دا مطلب لکھیا اے "دلہن کے سر کا کپڑا" مرادم پتہ نہیں افضل خاں ہوری ایتھے آ کے ٹھرا گئے نیں یا اوہناں نوں واقعی پتہ نہیں پئی بنیادی طور تے سالو سر دا نہیں لک دا کپڑا ہوندا اے۔ سالو لال رنگ دا تہمد ہوندا اے جیہڑا وَوہٹی دی سہاگ رات دا شب خوابی دا لباس اے بابے سی ایہدا رنگ خاص طور تے لال ایس لئی رکھیا جاندا سی تے پہلی رات نوں نظن والا خون وگے وہیلے ووہٹی دے لباس تے ظاہر نہ ہو جاوے۔ ہولی ہولی سالو اک ایجہی نشانی بن گیا جیہڑی سہاگ رات دے خون نوں چھپاندی تے سی پر اوہدا اعلان اودھوں وی بہتا کردی سی۔ شاید ایسے لئی ایہدا رواج اج کل نہیں رہیا۔ جدوں ایہدا رواج سی اودوں ویاہ دا دیباڑا نیڑے آون تگیاں کڑی دے سوہرے پوچھن تے سالو گھلاندے سن تے ایس ریت کتے بڑی سختی نال عمل کیتا جاندا سی۔ ویاہ والے دن کڑی نوں کھارے چڑھان لگیاں ایسے کپڑے نوں اُتے تیا جاندا سی۔ کڑیاں اپنے سہاگ دا سالو ساری ساری عمر سانبھ کے رکھدیاں سن کسے نوں سالو دے نیڑے وی نہیں سن پھٹکن دیندیاں ل جھدوں اوہناں دیاں اپنیاں دھیاں جوان ہو کے ویاہ دے قابل ہوندیاں سن تے اوہ ماتیاں پان لگیاں

پا سالو کڈھ کے دھیاں دے ہتھ تے دیندیاں سن۔ ایہہ چیز ماں وَلوں کڑی نوں اوہدا سہاگ قائم رہن دی دعا دی علامت ہوندی سی پر دھی دا اپنا سالو اوہ ای ہوندا سی جیہڑا اوہدے سوہرے پاندے سن۔ جدوں کوئی عورت سالو نوں ہنڈھان لئی مستقل طور تے کڈھ کے ہتھ تے لین شروع کر دیندی سی اودوں ایہدا مطلب ایہہ لیا جاندا سی پئی ہن اوہ دنیا داری دے سارے جھگڑے مکا بیٹھی اے گویا ہتھ تے لین والی گل عملاً بھاویں غلط نہیں پر سالو بنیادی طور تے لباس لک دا ہوندا اے۔

سالو دی ایس روایت نوں سامنے رکھیے تاں ایہدے علامتی معنے سمجھن وچ کوئی اوکڑ نہیں رہندی۔ سالو ساڈیاں نفسانی خواہشاں دی علامت اے۔ ایہناں خواہشاں دی لور، چمک اچکا، ایہناں تے قابوہاں وچ پیش آون والی تکلیف تے لذت، ایہناں دا ہو کے رہن وچ آون والی بربادی، ایہناں نوں بالآخر تائیں پوسیاں کرن دی ترنگ اکسے لئی ایہناں نوں قربان کرن دا سرور، ایہناں ہتھوں خود غرض ہو جاون دا خطرہ، ایہہ سارے ایس علامت دے معنوی رنگ نیں۔ تے ایہناں رنگاں تے سالو دی روایت نوں ذہن وچ رکھ کے کافی ویکھو ——

ساڈو سچ ہنڈھا لے نی ساڈو سچ ہنڈھا لے نی

سالو میرا قیمتی، کوئی ویکھن آئیاں ترنجنیں، کُگاں سبھ سلاہے

سالو پایا کُھنگنے، کوا ندھن آئی منگنے، دِتا کہیں نہ جائے

سالو دُھر کشمیر دا، کوئی آیا ہیرفاں پھیر دا، جاناں کر کے راہے

سالو دُھر گجرات دا، کوئی میں بھو پہلی رات دا، کتے دُھنگ بہانے

سالو دُھر ملتان دا، کوئی رب دلاں دیاں جاندا، شوہ گل لائے

سالو میرا آل دا، کوئی محرم ناہیں حال دا، کس نوں آکھاں جائے،

سالو پوچھن چوڑیا، کوئی ھیسی رب دا لوڑیا ہور نہ کیتا جائے

سجے سالو والیاں کوئی اک برچھ دیاں ڈالیاں تیرے گل نہ لائے

سالو دا رنگ جاوناں کوئی پھیر نہ اس جگ آوناں چلے عمر گھٹائے

سالو میرا اُنیدا، کوئی شام بنداں سنیدا جانا بکھڑے راہے

کہے حسین گدا نیا کوئی رات جنگل وچ آئی آ رب ڈاڈھا بے پرواہے

——

غلام یعقوب انور

شاہ حسینؒ دے سرناویں

" دھواں دُھکھے ،میرے مُرشد والا
جد پھولاں تے لال "

روم دے لکھاری ہوریس نے حضرت عیسیٰ روح اللہ توں پنجاہ سٹھ ورھے ایتھرے لکھیا سی ا۔
"ایمی ڈوکلیز (EMPEDOCLES) نے اپنی گنتری لافانی دیوتاواں وچ کراون لئی ایٹنا (ETNA) دے بگھدے ہوئے آتش فشاں پہاڑ اندر اُت ٹھنڈے دل نال چھال مارکھتی سی۔ ہر شاعر نوں اپنا آپ (ایسے طرح) تباہ کرن دا حق دتا جانا چاہیدا اے۔ جیہڑا شخص کسے ایہو جیہے نوں مرن توں بچاوے اوہ خونی تے قاتل اے ۔۔۔"

شاعراں ،فقیراں تے عاشقاں لئی بھکدیاں آتش فشاں پہاڑاں وچ چھالاں مار جانا ضروری ہوندا اے۔ ایہناں نے ایہہ پینڈا کٹ کے اپنے آپ نوں فنا توں بچانا ہوندا اے۔ اگاں دے اند گُد جان والیاں دے جیہڑے گُنے چُنے ناں بقا دے پانیاں نال دھوتے دھاتے ساڈے تھاڈے ہوٹھاں تیک کُرستائی بن کے اپڑے نیں اوہناں وچوں اک سوہنا تے ملوک ناں "شیخ حسین لاہوری" دا اے جیہدا ایمان ایس گل نال سدا تازہ رہیا اے:۔

لگ پوہ وچ عقل دے بجّے گلوں ودھا کے نچیے!
یار جے کیے چیتر دی بانہہ وچ بانہاں پا کے نچیے
آپ ٹُوہارے کسے دے وَرتے کدے نہ جا کے نچیے
نچن "ناں جے "رنگپور" وچ "رانجھن" اکھوا کے نچیے
مُکن تپاں دھونیاں جانیاں نے۔ بانیاں کیہ دھالاں۔
چڑھدے سورج وانگوں بھگوا ویس وٹا کے نچیے
رنگاں خشبواں تھیں انور! ہور اگیرے ودھیے
اج تے پنج تتاں دا اک اک دیپ بجھا کے نچیے!

شیخ حسین لاہوری دی کوئی پکی پیڈی گل چھوہن تھیں پہلاں اک بات تے گوہ کرنا لازم اے۔ اوہ ایہو جیہی بھکدیاں اگاں وچ چھالاں مارن والے تے بلدیاں انگیاریاں توں گلزاراں کر جان والے وکی ملدھ توں اخلاقیات تے روحانیت دی ایس پکی تحقیق گل اتے ٹُر کے منزل توڑی اپڑے نیں کہ جے آپ نوں پچھانے بناں کجھ وی نہیں نبڑ سکدا جیہدا سدھا ساتواں مطلب ایہہ ہویا پئی:

جیہنے اپنا بھید پچھاتا نہیں
اوہنے یار دا بھید کیہ پاونا اے ؟

ویل دے ایس محل دی مینہہ ایس بات تے اُسردی اے کہ اسیں اوس جیہڑے گواندھی وانگ جیہدے باروں انگریزی شاعر مارشل (MARTIAL) نے لکھیا سی اپنے آپ توں:

"اتّ نیڑے تے بے حد دُراڈے ہوندے آں"

ایہہ کر کے عاشقاں ،ملنگاں تے فقیراں نوں مت دتی جاندی اے پئی اپنی ہِک دے اندر جھاتی لا، اپنے سینے دا ڈونگھ تے اوہدا پت ٹوہ۔ اپنے اندر وسدے رسدے اوہڑتے انجانوں نال ساکا داری گنڈھ۔ اپنی مُجھل دی جُھبل تھلے نپے ہوئے اک اک چنگیاڑے نوں اکٹھیاں کر۔ تے اک نچ کا۔ پھر آپوں ایس مچ تے گوٹھ مار کے بہہ جا تے اپنے آپ دی آپوں پوجا کر۔ اج تینوں اپنے اُہنے وچوں جد کوئی سوہنا جھاتی ماردا وسے تاں توں ملٹن وانگوں۔ (جیہنے جھیل دے کنڈھے بیٹھی مالی خوانوں پانی وچ اپنا عکس ویکھدیاں تک کے آکھیا سی) جان جائیں پئی

"توں جو کجھ آئینے وچ ویہناں ایں
سوہنیا! ایہہ توں آپوں ای ایں"

ساڈے دیس دے ایس لشکدے پشکدے آئینے اندر جیہنوں شہر لاہور وی آکھدے نیں تے جیہڑا سدا توں سوہنیاں دا نگر تے بانکیاں دی وسوں رہیا اے نویں نویں مسلمان ہون والے شیخ عثمان دا لاڈلا تے کھیس بنانے ڈھڈھی راجپوت دا پوترا اپنا عکس شرع شریف دے آکھن چاکھن مطابق پان مُرید ہو ایہوی اتھری تے اُڈارو طبع دا رج نہ ہویا۔ اوہنے پرچھاویں نوں چھڈ کے اپنے اندر جھاتی ماری تے اوہنوں اذن مل گیا پئی توں بھر جوانی وچ بقا دا مقام مَلن لئی آتش فشاں پہاڑ دیاں سُوہیاں ورانچھاں وچ گد جا۔

لکھن والے لکھدے نیں کہ اوہنوں قرآن پاک دی اک پاک آیت دے معنے سمجھدیاں ایہہ بات جاپن ہوئی کہ:

"ہسن کھیڈن بہار اساڈے
—— دتا جی رب آپ اسانوں"

ایہدے نال ای اوہدے توں ایہہ اوہلا وی نہ رہیا کہ:

"اک روندے دھوندے رہ گئے
اک ہس رس لے گئے گوئے میدانوں"

گل کھل گئی تے پاڑا پچھن لئی اوہنے کئی پشتاں دی ٹھبل تھلے دبی ہوئی انگیاری قابو کیتی۔ تے راہ لنگھیاں ماردا کناں تے ہتھ دھر ایس چنگیاڑے نوں کافیاں دی ہوا دیندا گیا چاں لئی ٹرنکیا اوہدیاں لماں اتے ایہو صدا سی:

"کھوٹا کھرا پچھان واہنتے، بیٹھاتے لے آؤ!
موہرے دی چس دے کے پرکھو، یار اخبار نہ نیو!!"

اوہدیاں نچیاں ٹپدیاں پہاں تھلے اوہ واٹاں سن جیہڑیاں شرع تے مذہب توں اڈریاں سن۔ تے جیہناں تائیں گل کے اپڑیا جاندا تے چھپ کے ٹریا جاندا اے۔ ایہہ اوہ واٹاں نیں جیہناں دے پہلے موڑ اتے حضرت سلطان باہو ہوراں دا لکھیا ہویا ایہہ کتبہ ٹنگیا گیا اے۔

مذہباں دے دروازے اچے
راہ ربانا موری ہو!
پنڈتاں تے ملوانیاں کولوں
لگھیے چوری چوری ہو

نچن، ٹپن، ہسن، کھیڈن دی ایس واٹ اتے نہ تاں کوئی حافظ ابوبکر، کسے شیخ حسین لئی کلام پاک حفظ کروانا اے۔ تے نہ ای کوئی شیخ سعد اللہ کسے ملنگ نوں کلام پاک دیاں تفسیراں نال دا پڑھ سکھاؤندا اے۔ کیوں جے علامہ اقبال نور اللہ مرقدہ نے فرمایا سی:

"ترکی وی شیریں۔ تازی وی شیریں
حرف محبت نہ ترکی نہ تازی"

شیخ حسین لاہوری لے شرع دے عذاباں نکلن دا چارہ کردیاں مذہب دے ووٹپ تے سماجی عزت پت دیاں موہڑیاں کولوں کھلن لگیاں اپنا جبہ ڈھیر سارا وٹیا۔ پھیر وی جیویں موہڑیاں نال لبھ کے سپ دی کنج لبھ جاندی اے ایویں ای ایس بندے پہندیاں پھندیاں اوہدے نال نالوں

"شیخ" دا جیا ڈھے پیا۔ تے اوہ ایہہ ہاکاں ماردا ہویا واڑاں ٹپ گیا۔

"نام حسینا تے ذات جولاہا
طعنے دیندیاں تانیاں والیاں"

سپ کئی واری دی اپی کنج لاہے۔ ایہدے تے تویں چھوکی چڑھ ای آوندی اے۔ ایویں ای شیخ حسین لاہوری۔ "شیخ" دی کنج جھاڑ کے بستی دہر۔ نرا "حسین" نہ رہ سکیا۔ جیویں منصور حلاج لی لقا دی پوہڑی چاہڑن لگیاں ایہدے نال (حسین) نال ہور چھن سجائے گئے سن۔ ایسے طرح شیخ حسین لاہوری نوں نرا پرا حسین ہونداں ای دو سجرے سرناویں بھر گئے۔ ایہناں دوں سرناویاں اوہنوں طعنیاں دیاں تانیاں تمن والیاں دے سدا بہار ڈیرے دسدے ہین تے جس تھاں ——

"صدقے اوس بھوں جتھے نچے، نال میرے متوالا
موڈھیاں اتے کالیاں زلفاں، ہتھ وچ چن پیالا
تخت سلیماں اتے بہہ کے، لے بلقیس اڈاراں
مڑ دل دی گدی آ ملے، دل دا اوہ رکھوالا"

پیار دیاں ایہناں دو سرناویاں وچوں جیہناں شیخ حسین لاہوری اتے چھل چاہڑے۔ اک تے ایہدے لالی یار۔ تے ایہدے سلسلے دے پہلے خلیفے "مادھو" دا پیارا ناں سی۔ جیہڑا اوہنوں الاہما پنجابیا۔ تے دلربائی بن کے رشکا گیا۔ پیار کرن والیاں دیاں تکلیاں راتاں دی کالکھ۔ ملاپ دی فجر دا دوتی ٹکائیوں ناں جاندی اے۔ ایہہ کوئی کرن والی گل نہیں۔

دوجا سرناواں جیہڑا شیخ حسین لاہوری نوں لال رنگ گیا۔ ایہدے رتے ویڑیاں توں چھٹیا۔ تے ایہہ سوہے کپڑے پان والا عاشق۔ اپنیاں سوہیاں اکھراں دی چھاں تے اپنے سوہنے یار دے پچھے ہاے۔ اپنے آپے دوالے رشکا کے۔ اپنے آپ نوں "مادھو لال حسین" اکھواگیا۔ تواریخ لکھن والے پیار نال کدی کدائیں ایہدا ناں چھوٹا کرکے۔ اوہنوں رشا "شاہ حسین" وی آکھ دیندے نیں تے جان والے جان جاندے نیں پئی ایس فقر دی "شاہی" اوہو ای اے۔ جیہدے بارے شاعر نے لکھیا سی:

"لے نی سدھرے! اج تے نیرا ای منہ متھا ہویا
نازک برگ گلاباں اتے، بھوراں کیتی "شاہی""

یار دے روپ نال۔ دنیا جہان دیاں لاکھیاں کنڈھاں تے سفیدی کرن دا رواج تے ایہدے

سوہنے ناں وچ سانجھاں پان دی ریت ۔ عاشقاں دے آفاقی طور طریقہ وی اک عام بات اے دور
کیوں جائیے ۔ شاہ حسین توں حرف ترے سو ورھے پہلاں مولانا جلال الدین رومی ہوراں اپنیاں غزلاں
دا بھریا بھراتا دیوان تے اپنی ٹونب ورگی ۔ ہر اک فارسی غزل دا تخلص "شمس تبریز" دی جھولی پا دتا
سی ۔ تے اپنا ناں وی ایہدے وچ نہیں سی رکھیا ۔ اپنی نفی تے یار دا اثبات اک ضروری مقام اے
تے ایس مقام دی نسبت یار نال ہوون دا اک سبب ایہہ وی اے کہ عاشق لوکی جیہدا سوہناں ناں
اپنے متھے تے لان ایہدے پاروں ایہہ لکھ جاندے نیں کہ:

"شمس تبریزی کہ نورِ مطلق است

اوہناں دا ہوکا ایہو ہوندا اے:

"ذرّے ذرّے تے اُکرئیے "عشق" کوئی، اکھر اکھر تے اک جھناں لکھیے
آؤ وکھرا شہر وسا دیئے اُجڑے کوچے تے یار دا ناں لکھیے

ایس پریم نگر دیاں گلاں باتاں کردیاں کردیاں کئی شاعراں ایہدا نخوہ نشان "مجاز" دے نیڑے دتا اے
تے ایتھوں ٹھیک لکھیا اے ؎

میر کیا سادہ ہیں، بیمار ہوئے جس کے سبب
اسی عطار کے لونڈے سے دوا لیتے ہیں
(میر تقی میر)

پر فقیری وچ ایہہ منزل ڈھیر اُچیری ہوندی اے ۔ تے پہلیاں دو چار قدماں وچ "مجاز"
نوں ٹپ کے عرشاں جیڈی اُچی حقیقت ہو جاندی اے ۔ ایہہ ٹھیک اے پئی جھڑے چیتر وچ کوئی نہ
کوئی کُلاں کے مستانے نال پگ وٹا لیندا اے ۔ تے اِک پگ وٹ جان دے پچھوں اوہ تھاں تھاں
تے نگھریاں چنّاں نوں بُجھ بچک دے سجدے وی کر لیندا اے ۔ پر گل بات نوں ایتھوں ٹیک اپڑا
دینا مذہب دی ہمت نہیں ـــــ

پچھلی رات دے ہنجواں وچ جو کھاندا ڈکو ڈولے ناں
اوہ "اللہ" دا ناں نہیں ماہیا! اوہ تیرا ای بولے ناں

ایس منزل اُتے اپڑن والے پیار دے آتش فشاں پہاڑ وچ چھال مار کے اپنے کپڑے اگ
نال رنگ لیندے نیں تے لال سُوہی کیسری پوشاک دے پاروں اپنے آپ نوں سوہنے نال منگیا
ہویا تے جِنّ نال ویاہیا ہویا جان دے نیں۔ "لال حسین" دا ایہو رتبہ اے ۔ تے اوہ جاندا
اے کہ ـــــ

بے سُرتی دیاں واٹاں دے دے ہوڑیا تیرے نشیاں
ہوش دیاں کھٹیاں ویڑاں نوں ہوڑیا تیرے نشیاں
چٹی فجر نوں شیشیاں دے بندی خانے وچوں کڈھیا
جندرا، نھیر دا، جد وی توڑیا، توڑیا تیرے نشیاں

اینے گلاں وچوں گلاں نکلدیاں اک گل سید وارث شاہؒ ہوراں دے پاروں موہنہ لگے آ
گئی اے تے میراجی کردا اے کہ ایہہ گل وی کرلواں ۔ سید وارث شاہ ہوری فقیری سلسلے توں باہر
نہیں سگوں تصوف دیاں واٹاں ڈنگاں وچ اوہناں وی رج کے جوگ پایا اے ۔ پھیر وی اوہناں
دی اک گل سمجھ نہیں آوندی کہ اوہ رانجھے نوں جوگی بنا کے پیار اتے پڑاء پان لئی اوہنوں بھگوا ویس
کیوں نہیں دیندے ۔ اوہ اوہدے توں بے پچھے، منداں، سیلیاں دیاں گلاں باتاں تے شعراں اندر
تھاں کتھاں کردے پھردے نیں ۔ اوہ اوہنوں "رنگپور" دیاں رنگ بھریاں کڑیاں دا ہان وی لکھدے
نیں ۔ پر اوہ اوہدے لیڑیاں اُتے سہاگ پٹے دا رنگ نہیں سٹدے ۔ اوہدے چولے تے کیسر
دی لوہڑے، عبیر تے گلال نہیں ملدے ۔

باتاں سید وارث شاہ ایہو جیہے ملنگ نوں کسے اک سلسلے دا فقیر لکھنا نہیں سن چاہوندے ۔
تے اوہنوں ایس لئی جوگ دی اُچی جُوہے دھکا دے جاندے نیں ۔ جیہدے پاروں اوہناں
دا خیال سی کہ ـــــ

ہر کوڑا، پھکا ہووے جوگ سندا، جیویں گھوٹ کے پیوے نی نیم میاں

پر ایس دلیل تے چل چاہڑن والا ایہہ وی سوچدا اے کہ سید وارث شاہؒ ہوری ایسے
جوگی لوک ہتی دے گل پہن گیاں فقر تے فقیر آکھدیاں نہیں تھکدے ۔ نالے لوڑ تھوڑ دے ویلے ایہدی
امداد لئی مسلمان فقیراں پیراں نوں اپڑاوندے نیں ۔ کسے غیر مسلم جوگی رشی ول موہنہ نہیں دھردے ۔
ہو سکدا اے کہ ہیر تے سیدے دا ویاہ ہو جان پاروں سید وارث شاہ ہوراں دے
نوں ایہہ گل وسر گئی ہووے کہ سیدے توں ڈھیر پہلاں ہیر دا رانجھے نال ـــــ

قالو بلیٰ دے دن نکاح بدھا، روح نبی دی آن پڑھایا ای
قطب ہو وکیل وچ آپ بیٹھا، حکم رب نے آپ کرایا ای
جبرائیل میکائیل گواہ چارے، اسرافیل عزرائیل بھی آیا ای

سید وارث شاہ ہوری ہیر نوں رنگ پور وچ سیدے دی ووہٹی جاندے نیں ۔ تے ایہدے

اشارے اپنیاں شعراں وچ دیندے نیں تے ایسے کر کے اوہ رانجھے نوں کیسری رنگ نہیں لاوندے کیوں جو اوہ تے پہلوں ای آکھ بیٹھے نیں ——

عمر اگلا توڑ کے ہور نکاح پڑھنا، آکھ ربّ نے کدوں فرمایا ای

سید وارث شاہؒ ہوری تے ایہہ گل آکھن توں جھک گئے - پر ——

بھگوا ویس گو سائیں دا

پر شاہ حسین ہوراں جیہے ملنگاں نوں ایڈی وڈ تھوڑ نہیں سی کہ اوہ کسے غیر دی "لت" نوں مجاز یا حقیقت دی جوہے لیا کے اوہدے تے اپنی چادر پاون دا چارہ کرن - اوہ تے انج لوکاں دے آکھن چاکھن توں واندے ہو کے ساری حیاتی یار نال ویاہ مان دے رہے تے اوہناں جیوندیاں جیوندیاں اپنیاں کپڑیاں دی لالی نھتی نہیں ہون دتی -

حضرت بُلھے شاہؒ ہوراں دا ارشاد اے:

تیرا سایا نیڑے آیا
کجھ چولی داج رنگایا؟

پھیر ایہہ بزرگ کچے پلے رنگ تے نہیں دسدے تے فرماندے نیں ——

جو رنگ رنگیا گوہڑا رنگیا
مُرشد والی لالی او یار

آپ دے ایس ارشاد دی وجہ ایہہ اے کہ اوہناں دی اندر والوں تار مل چکی سی تے اوہ ایہہ جان چکے سن پئی ——

بُلھیا!

شاہ عنایت دے بھو بُوہے
جس پہنائے ساوے سُوہے

پھیر اوہناں نوں مخبر صادق ولوں پکیاں خبراں مل چکیاں سن تے اوہناں اوہ نظماں لکھیاں جیہناں دا ناں "گنڈھاں" اے - ویاہ دیاں گنڈھاں جتھے یاراں دے کپڑے ضروری کیسری بھگوے یا سُوہے لال ہوندے نیں - تے جس ویہڑے وچ سُوہا چیرا ہووے یا لال کرتا، رانگلا ساوا، گل اوکو رہندی اے -

میرے چن نے اک واری مینوں ایہہ دسیا کہ تسی لال رنگ توں گل بات ویاہ دے

ہوئے ول ٹوردے او - کدھرے ایہہ سُرخی بادشاہی لباس، شاہی چوغے دی نہ ہووے - اوہناں دی ایہہ گل سٹ پان والی نہیں - کیوں جو بادشاہی پوشاکاں وچ لال رنگ سبھ توں ودھیرا ورتیا جاندا اے - تے شاہی وڈا چوغا ایڈا ای سوہا ہوندا اے جیڈا ہتھ بھرے دا جوڑا - ایسے کر کے لاڑے نوں تُرشہ آکھدے نیں - گل کجھ وی ہووے فقیر وی اپنے رنگ دے شاہ ای ہوندے نیں تے جے کسے نوں فقیری پاروں لال کپڑے نہ وی پوائے اوہ شاہی لباس دی سُرخی تے اپنا رنگ ضرور چا لوے گا -

دوجیاں ملکاں دیاں مذہبی ٹولیاں تے فقیراں ملنگاں ول دھیان ماریئے تاں اوتھے ایہہ رنگ ایڈا نہیں کھلا - عیسائی تارک سوانیاں تے مرد - اپنے آپ نوں حضرت عیسیٰ نال ویاہیا ہویا تاں آکھدے نیں - تے اُنے لاڑیاں دے لفظ وی ورتدے نیں - پر اوہ ویاہیاں والی پوشاک لال نہیں پہندے - تھوڑے اوس ملک اندر عام ویاہ وچ وی لال لباس نہیں پایا جاندا - ایس کر کے فقیراں دا خیال ایدھر نہیں گیا - یورپ دے عام رواج وچ ویاہ دا زنانہ لباس چٹا جھگا تے سفید نقاب اے - تے ملنگ دی چٹے چوغے تے زور دیندے نیں -

پادری ایڈورڈ ایل کیٹس (Edward L. Keats) ہوراں اک کتاب یورپ دیاں راہباں فقیراں تے تارکاں بارے لکھی اے - اوہ اوہدے وچ فرماندے نیں -

"یورپ دیاں فقیراں دا طریقہ اینہدے ولوں آیا جاپدا اے - مرد ہووے یا سوانی - مذہبی فقیر دے راہ پین تے اوہ سادہ، گھروا، سیاہ رنگ دا ڈھکتا پان دا چارہ کرن گے - ایہدے اُتے اک بجھن لئی چم دا وددھر یا کھروی شے دا رسّہ ہووے گا - مرد عام طور تے ایس لباس دے نال پنیاں تیک لتاں تے پیر ننگے رکھے گا -

باہوں فقیر رنگ برنگ کپڑے پا لیندے سن - پر نویں صدی عیسوی دے ادھ تیک اڈریاں اڈریاں مذہبی سلسلے پکے پیڈے ہو گئے - تے مذہبی فقیراں ملنگاں دا عام لباس دا چٹا کرتا تے کالی کفنی ہو گئی جیہدے نال ای سر کجن والا کپڑا دی سیتا ہویا ہووے - سوانیاں لئی ایہدے نال کالی نقاب تے مونہہ گردن اُتے ولیٹن واسطے اک چٹا سفید صافہ وی ضروری ہویا -

عیسائی مذہبی فقیراں وچوں نائٹ لوکاں نے لڑن بھڑن لئی زرہ بکتر پانا عام کیتا جیہدے اُتے اوہ اک چٹا چوغا ورت لیندے سن جیہدے اُتے سرخ یا کسے ہور رنگ دی نکی موٹی صلیب بنی ہوندی سی"

ساڈے اپنے دیس وچ فقیراں دا "جھُونا" تے ملنگاں دی "لوئی" چالو اے ۔ پر ساڈے ملک دے
سلسلے وی نیں تے ایہے ملنگ وی لگے پھردے نیں جیہڑے مادھو لال حسین واںگوں سدا لال کپڑے
تے رونز جنجے پڑھے رہندے نیں ۔ مہرباں مہرباناں وچ سید عظمت شاہ شہید جالندھری جیہڑے
آ گئے نیں ۔ ہمیشہ توں لال جوگیا ویس رکھدے نیں ۔

ایس رنگ دے فقیر سبھ توں پہلوں ایہہ فرماندے نیں کہ ــــ

کہے حسین سہاگن سو ای جان شوہ آپ پچھانے
تے
درگاہ وچ سہاگن سو ای جو کھل کھل نچ کھلوئی

پھیر ایہہ لوک ایہہ پک پکا لیندے نیں پئی اک تے ــــ

میں ور چنگے نال منگی ہاں
تے دوجا اج دا دیہا مڑ ہتھ نہیں آونا ۔ کیوں جے ــــ
پھیر نہ ہوسی رانگلا چوڑا

ایس لئی جیہڑا رونق میلہ کرنا اے ۔ اج بھلک کر لوو ۔ یار دے رنگ وچ رنگے بیاں
اج ای گل بن جاوے گی ۔ کیوں جے :

"منک جیہناں دے پئی فقیری
بھاگ تیہناں دے چنگے		میٹھی جان ۔ جوڑ گے سو رنگے
نُرت دی سوئی پریم دے دھاگے		پیوند لگے ست رنگے
کہے حسین ! فقیر سائیں دا		تخت نہ ملدے منگے "

کہیا جاندا اے کہ شاہ حسین ہوراں دی ایس کافی وچ "تخت شاہی دی ہو سکدا اے ۔ ویاہ
والی رات دی سیج وی جیہدے بارے اردو لکھن والے اج وی ویاہ دی پہلی رات نوں "تخت والی رات"
لکھدے نیں ۔ ساڈے مطلب دی گل ایہہ وے کہ شاہ حسین ہوراں شاہی سامان حاصل کے جاویں دا
والی سیج آکھ کے کسے نہ کسے پیچ نال کپڑے لال کرن دا چارہ کیتا اے تے ایہہ ایہناں دے
اک معنیاں والا نے پیارا ٹوٹا اے ۔

انگریزی لکھاری پرسی بیشی شیلی نے لکھیا سی :-

"نہدیاں اُتے اپنے آنے والے دیاں چیزاں دے عکس دا جادو ہوندا اے تے ایہہ

انہاں نقشے دے بے رہندے نیں ۔ ایہہ شاعری اے جیہڑا ایہہ جادو تروڑ وکھاندا اے اوہ
اک عام نظارے اگے کدی تے اپنا پھلاں والا باغ کھلار دیندا اے تے کدی ایس
نظارے دے مونہہ اُتوں حیاتی دا کالا گھنڈ لاہ کے پراںہہ وگا دیندا اے تے ایوں شاعر
ساڈے اندر اک ہور ذات پیدا کر وکھاوندا اے "

شاہ حسین ہوراں دنیا دے نظارے اگے اپنا پھلاں والا باغ (ساوو دی اک قسم) کھلاریا اے ۔ اوہناں
دی اک کافی ایہو جہی اے جیہدے وچ ساوو دی گل بہتی کھل کے ساہمنے آ گئی اے ۔ میرا خیال اے کہ ایسی
لئی ساوو دا چیتا پکا پینا کرن لئی اوہدی ایس کافی دے بول اگرا لئیے ایہہ جان کے پئی ــــ

کجھ تیریاں سوہنیاں تصویراں
جاماں وچ تک تکا جانا
جد جھلکن لگے نقش تیرے
میخانے پھیرا پا جانا

آپ فرماندے نیں ــــ

ساوو میرا قیمتی ــــ کوئی ویکھن آئیاں ترنجن
گئیاں سب سلاہے
ساوو دُھر ملتان دا کوئی رب دلاں دیاں جانڑا
مُنتی شوہ گل لاے
ساوو سیج ہنڈائے ، نی ساوو سیج ہنڈائے

(بقیہ شاہ حسین دی شاعری)

نالے اوہ عاماں تے امیراں نوں خطاب نہیں کردے سگوں غریباں تے درمیانے درجے دے لوکاں دی
روزانہ زندگی دا ذکر کردے نیں تے اوہناں دے رکھ رکھاؤ نال اپنا مطلب بیان کرن دی کوشش کردے
نیں ۔ جیویں چرخہ ، دستہ ، تکلا ، نالی ، سُوت ، تانا ، بانا ایہو جیہے لفظ عام ورتدے نیں ۔ ایہہ لفظ انسان
دے جسم دے حصے تے اوہدیاں حرکتاں دی ترجمانی کردے نیں ۔ سبھ توں وڈی گل ایہہ اے کہ اوہ
اک موتی نوں سہاگن نار نال تشبیہ دیندے نیں جیویں ــــ

ے	آتن میں کیوں آئی ساں		موری تند نہ پئی آ کائے

اوہناں دا انداز بڑا سادہ تے اختیار پسند اے ۔ ایس سادہ بیانی دی وجہ نال اوہناں
دے کلام وچ اک خاص اثر اے جیہڑا پڑھن والیاں دے دل تے دماغ نوں اپنے ول کھچدا اے ۔

انور بیگ اعوان

شاہ حسین دا اثر دوجیاں شاعراں تے

برصغیر پاکستان تے ہند وچ اسلام دے پھیلان دا سہرا بہوں سارے صوفیاں تے درویشاں دے سر ای بدھا جا سکدا اے ۔ کیہڑی جا اے جتھے ایہناں لوکاں کفر تے شرک دیاں ہنیریاں وچ اپنا دیوا نہیں بالیا۔ ایہو لوک سن جیہناں ربی پیار دی خاطر دنیا جہان دی مال دولت تے عیش عشرت نوں نفرت نال ٹھکرایا، تے پیار محبت بھائی چارہ تے مساوات دا پرچار کر کے خدا دی مخلوق نوں اک پروار بنا دتا ۔ ایہناں لوکاں دا ای دل گردہ سی جیہڑے جابر سلطاناں دے ساہمنے وی سچی تے حق گل کہن توں نہیں مڑدے سن ۔ ایہناں دی گل گل وچ خلوص، نیک نیتی تے سچائی سی ۔ ایہناں دا ہر عمل بے لوث تے ریا توں وانجا سی۔ ایہہ جو کجھ مونہہ توں آکھدے سن اوس نوں آپ وی عمل کر کے وکھاندے سن ۔ ایہناں دی کسے گل توں کسے طرح دے لوبھ لالچ دی بو نہیں آوندی سی ۔ ایہہ اللہ دے فقیر سن ۔ اتے فقر تے مان کردے سن۔ ایہہ مخلوق دی خدمت نوں سبھ توں وڈی عبادت تے اوس دی بھلائی نوں رضا الٰہی حاصل کرن دا سبھ توں وڈا وسیلہ سمجھدے سن ۔ ایہناں پاک روحاں دا ای صدقہ اے کہ اج تیکر برصغیر وچ اسلام دے نام لیوا موجود نیں۔

ایہناں نیک پاک درویشاں وچوں اک شاہ حسین وی سن جیہڑے نصیر الدین ہمایوں بادشاہ دے ۱۵۳۹ء وچ جمے تے جلال الدین اکبر دے عہد وچ پروان چڑھے ۔ ایہناں دے دادے پردادے ہندو سن، پر ایہناں دے باپ نے اسلام قبول کیتا تے شیخ عثمان دے ناں نال مشہور ہوئے ۔ حسین نے زمانے دے دستور موجب اپنی مڈھلی تعلیم اک مسیت وچ شروع کیتی ۔ ایس دوران وچ شیخ بہلول چنیوٹی ہوراں جیوں ایہناں دی ملاقات ہوئی ۔ اتے جس شتابی نال ایہناں روحانی منزلاں طے کیتیاں ایہہ دا ذکر اے تے ہر کسے نوں معلوم اے ۔ حضرت داتا گنج بخشؒ دے مزار تے حاضری ایہناں واسطے وڈی کھچ دا ساماں بنی سی ۔ عمر دے آخری ستائی سالاں وچ ایہناں تے مستواری تے جذب و سکر دی کیفیت چھائی رہی ۔ اتے ایسے مستواری دی حالت وچ ایہناں دیاں نظراں وچ اک باہمن منڈا جچ گیا جس دا ناں مادھو لال سی ۔ مادھو دے عشق وچ حسین ایوں رنگیا گیا کہ مادھو تے حسین اک جان دو قالب ہو گئے ۔ تے حسین ہن لا

لیں دریا سگوں مادھو لال حسین ہو گیا ۔ مجاز دی منزل طے کرن دے بعد حقیقت دی پوڑی چڑھن لئی ایہناں نے دنیا نوں اکا ای چھڈ دتا تے فقیری دا روپ دھار لیا۔

سوال پیدا ہوندا اے کہ فقیری یا درویشی (تصوف) کیہ چیز اے ؟ فقیری اک ذوقی تے وجدانی چیز اے جیہدا سارا تعلق انسانی قلب نال اے ۔ ایہہ اک خاص قسم دا انداز نظر اے ۔ حضرت جنید بغدادیؒ آکھدے نیں کہ درویشی انسان اللہ دے سوا کسے نال تعلق نہ رکھن دا ناں اے ۔ حضرت شبلیؒ آکھدے نیں کہ دوواں جہاناں وچ رب دے سوا ہور کسے نوں نہ ویکھیا جاوے ۔ اتے حضرت ذوالنون مصریؒ دا قول اے کہ سبھ نوں چھڈ کے اک رب دا ہو جانا فقیری تے درویشی اے ۔ ایہناں ساریاں فرماناں دا نچوڑ ربی پیار تے دنیا توں نفرت اے ۔ جیہڑا انسان اپنی محبت دا مرکزی نقطہ اپنے پروردگار نوں سمجھے ۔ تے ایس محبت وچ ایہدی نظراں وچ دنیا تے مافیہا دی قدر و قیمت صفر رہ جاوے اوہ سچا تے پکا درویش اتے فقیر اے ۔

ایس منزل تک پہنچن لئی ساڈے صوفی بزرگاں نے کئی راہ نکال رکھے نیں ۔ ایہناں راہاں وچوں چار بڑے مشہور نیں ۔ جیہناں دے ناں چشتیہ، قادریہ، سہروردیہ تے نقشبندیہ نیں ۔ پہلے تناں دی نسبت حضرت علی کرم اللہ وجہہ نال دتی جاندی اے تے آخری دی نسبت حضرت ابوبکر صدیقؓ نال اے ۔ چشتیہ سلسلہ دے موڈھی حضرت خواجہ معین الدین اجمیریؒ نیں ۔ ایہناں نے داتا دربار تے چلہ کشی کیتی سی اتے چلہ ختم ہون مگروں کہیا سی ؎

گنج بخش فیض عالم مظہر نور خدا ناقصاں را پیر کامل کاملاں را راہنما

شاہ حسین وی داتا گنج بخش دا بڑا معتقد تے روحانی مرید سی ۔ ایس واسطے شاہ حسین نے اپنے محبوب حقیقی تک پہنچن لئی جیہڑا راہ اختیار کیتا اوہ چشت اہل بہشت دا راہ اے ۔ چشتیہ سلسلے دی خاص خصوصیت ایہہ اے ۔ کہ ایہہ شعر و شاعری، سماع (قوالی) تے موسیقی (راگ) نال پیار رکھدا اے ۔ شوق دی اگ تیز کرن واسطے ایہہ راگ دی تاثیر دے وڈیرے قائل نیں ۔ ایہناں دے اُلٹ نقشبندی سماع تے قوالی دے سخت خلاف نیں تے شریعت دے احکام دے سختی نال پابند نیں۔

سماع تے موسیقی دے جواز تے عدم جواز بارے تفصیلی بحث کرن دا ایہہ موقعہ نہیں ۔ مسلمان عالماں، صوفیاں، طبیباں تے مفکراں نے بہتی دفعہ ایس موضوع تے اظہار خیال کیتا اے ۔ فلسفی لوکاں دا قول اے کہ جیہناں دلی جذبات دے اظہار توں زبان قاصر ہوندی اے اوہناں نوں نغمہ اپنی سراں، زمزمیاں میٹھ تے الاپ وغیرہ نال ادا کردا اے اتے ایس خوبی نال کردا اے کہ نفس انسانی اوس تے عاشق

ہو جاندا اے۔ روح وچ جذباتی کیفیت پیدا ہو جاندی اے۔ کدی انسان ہسدا اے کدی روندا اے
اتے کدی اجیہا مست ہو جاندا اے کہ اوس نوں سوائے رب دے ہور کجھ نظر ای نہیں آوندا۔
اتے اوہ عالم روحانیت دی سیر کرن لگ پیندا اے۔ اتے اوس دے کیف تے سرور وچ گوچ
جاندا اے۔

ایس مرحلہ تے موسیقی تے سماع بارے اجیہاں ترین بزرگاں دے نظریات دا مختصر ذکر مناسب معلوم
ہوندا اے جیہڑے موسیقی تے سماع دے جواز دا ثبوت مہیا کردے نیں۔ سبھ توں پہلاں حضرت داتا گنج بخشؒ
دی رائے ملاحظہ کرو۔ اوہ اپنی کتاب کشف المحجوب وچ خواجہ احمد ظفر نال اپنی اک ملاقات دا ذکر کردیاں
فرماوندے نیں کہ میں اوہناں پچھیا کہ ایس سماع دا تساڈے اُتے کیہ اثر ہویا؟ میں آکھیا اے شیخ میں بہت
خوش ہویاں۔ گویا ایہناں دی روح نوں اُڈن دے پر لگ گئے اتے روحانی مدارج طے کرن دی
صورت پیدا ہو گئی۔ مولانا روم وی اپنی مثنوی وچ موسیقی بارے لکھدے نیں جس دا مفہوم ایہہ اے
کہ موسیقی عاشقاں دی روحانی غذا اے کیوں جو ایس توں محبوب نال اکو مِکو ہوون دا خیال زیادہ مضبوط
ہو جاندا اے۔ اتے ایس نالوں وی ودھ ایہہ کہ موسیقی دی قوت ایہناں خیالاں نوں صورت بخش
دیندی اے جیہڑے عاشق دے دل وچ وصال محبوب بارے پیدا ہوندے نیں۔ ایج عاشقاں دا تخیل زیادہ
تکھا ہو کے ایہناں نوں محبوب دی بارگاہ وچ پہنچا دیندا اے۔ اوہ اپنے آپ نوں اجیہی کیفیت وچ پاوندے
نیں گویا اوہناں نوں وصل حبیب حاصل ہو گیا اے یا ہون والا اے۔ ایج ایہناں سوہنیاں آوازاں نال
محبت دی اگ ہور بھڑک اُٹھدی اے۔ اتے ایہو تہذیبی اثر اے جس دی اہل دل دے کول بڑی
قدر اے۔

علامہ اقبال مرحوم نے وی موسیقی بارے اپنے وچاراں دا اظہار کیتا اے۔ اوہ حقیقی نغمے دیاں ایہہ
چار خصوصیتاں بیان کردے نیں:-

۱۔ اوہ انسانی فطرت دی تاریکیاں نوں روشن کردا اے۔ اتے انسان واسطے مشعل راہ ثابت ہوندا۔
۲۔ اوس دے جوہر وچوں ای اوس دی صورت جنم لیندی اے۔ اوہ کوئی اجیہی صورت اختیار نہیں کر
سکدا جیہڑی اوس دے خالق دی شخصیت وچوں نہ اُبھرے۔
۳۔ ساڈی روح اوس دی حقیقت توں آشنا اے اتے اوس نوں سیان لیندی اے۔
۴۔ اوس دی قوت تے تاثیر دا انحصار سوز دروں تے ہووے۔
ایہناں گلاں باتاں توں ایہہ بخوبی ثابت ہو سکدا اے کہ موسیقی اک حیات پرور طاقت اے۔ ۱۱

اک پاسے جے اہل دل نوں روحانی مدارج طے کرن وچ مدد دیندی اے تاں دوجے پاسے عام سُنن
والیاں دے ذہنی تخیل اتے جذبات دی وی پوری پوری پرورش کردی اے۔ ایہہ انسانی شعور وچ اک
ایہی قوت بھر دیندی اے کہ انسان اک چھلانگ وچ واقعات دی ماہیت تک اپڑ جان دی جرأت پا
لیندا اے۔ سچی گل ایہہ اے کہ موسیقی اک ایسی آواز اے جیہڑی روح دی دنیا وچوں اُٹھدی اے، جیہڑی
روح دی کائناتی نظر کولوں فیض حاصل کردی اے جیہڑی کائنات دی اندرلی گل توں آشنا اے۔ تے جیہڑی
گل دی لذت توں خود وی واقف اے تے دوجے ذہناں تے دلاں نوں وی اوس توں واقف
کراون دی اہلیت رکھدی اے۔ چنانچہ ایہناں اثراں دے مدنظر چشتیہ سلسلے دے فقیر عموماً تے قادری سلسلے
دے فقیر خصوصاً راگ تے سماع دے جواز دے قائل نیں۔ اتے شاہ حسین وی چشتیہ سلسلے وچوں سن۔
ایس پاروں ایہناں دا راگ رنگ تے سماع قوالی ول جھکاؤ فطری سی۔ تے ایج وی تصوف برائے شعر گفتن
خوب است دے مصداق، شاعری موسیقی تے تصوف دا سانجھا کھاتہ اے۔

پہلاں ذکر کیتا گیا اے کہ تصوف یا فقیری اک ذوق تے وجدانی کیفیت دا ناں اے۔ صوفیاں دے
کلام وچ عام طور تے رنگینی تڑپ سوز تے رس ہوندے نیں۔ پر نثر وچ متانت، سنجیدگی، خشکی تے ٹھوس پن
ہوندا اے۔ اوہ ایہناں لطافتاں نوں چنگی طرح اجاگر کرن دی سکت نہیں رکھدی تے شاعری جو ذوق تے
وجدان دی آواز ہوندی اے۔ دلی جذبیاں دی رس لوچ نوں سوہنی طرح پیش کر سکدی اے۔ ایس
لئی عام طور تے ہر صوفی شعری ذوق نال تے ہر شاعر تصوف نال فطری لگاؤ رکھدا اے۔ پچھے رہی موسیقی
گل ایہہ شعر دے جذبے، خیال تے احساس نوں اُجاگر کرن لئی جادو دا اثر رکھدی اے۔ ایسے پاروں اپنے
خیالاں دے پرچار تے اظہار لئی صوفی شاعراں شعر چنیا تے بعض نے شعر دے نال راگ نوں وی ضروری جانیا۔
شاہ حسین پنجابی دا پہلا شاعر اے جس نے شاعری نوں راگ دی لیہہ تے ٹورن لئی کافی لکھی۔ پنجابی
وچ ایہناں توں پہلاں کافی دا وجود نہیں رلدا۔ شاہ حسین جس ویلے وچ پروان چڑھیا اوس وچ اکبر بادشاہ
دا طوطی بولدا سی۔ میاں تان سین اکبر دا درباری راگی سی۔ اوس نے ٹوڈی تے ملہار ایجاد کیتیاں۔ اکبر موسیقی
دا رسیا سی۔ ایس واسطے عاماں تے خاصاں وچ موسیقی دا بڑا چرچا سی۔ لیکن خرابی ایہہ سی کہ اوس زمانے وچ
سارے راگ راگنیاں دے بول ہندی وچ سن تے لفظاں وچوں کڑتے شرک دا جھولا پیندا سی۔ شاہ حسین
دی تخلیقی صلاحیتاں دا ایہہ بڑا کمال اے کہ اوس نے نہ صرف راگ ودیا تے عبور حاصل کیتا سگوں وکھو وکھرے
راگاں تے راگنیاں دے وزن اُتے پنجابی زبان وچ کافیاں لکھیاں۔ اتے ایہناں کافیاں دی زبان وچوں کفر و
شرک دی آلودگی کڈھ کے ایہناں نوں پاک صاف کر دتا۔ افسوس اے کہ ساڈے فنکاراں تے اوہناں دے

سرپرستاں ایس روایت دی چنگی طرح قدر نہ کیتی رتے ہندوانی زبان تے ثقافت نوں پروان چڑھان وچ ای اپنی عمر کھپا دتی پچھلی سترہ روز جنگ دے دوران جتھے ساڈی قومی زندگی دے ہر شعبے وچ انقلاب آیا اوتھے ساڈی موسیقی وی پاسا پرتیا تے نزاکت علی سلامت علی برادران نے چند قومی ترانیاں نوں پکے راگاں دے وچ تے ڈھالن دی مبارک کوشش ضرور کیتی اے۔

شاہ حسین جیہے فقیر دی نوعیت بارے وی ڈاکٹر راجونتی راما کرشنا نے اک اعتراض کیتا اے۔ جس دا جواب دینا ضروری اے کہ شاہ حسین نوں وصال دا مرتبہ حاصل ہویا کہ نہ؟۔ ڈاکٹر لاجونتی دا خیال اے کہ نہیں حاصل ہویا۔ لیکن شاہ حسین دی کافی ۱۲۱ توں پتہ لگدا اے کہ ایہناں نوں ایہہ مقام حاصل ہویا تے اوہ اینے خوش ہوئے کہ ایہناں لوکاں نوں کیہا کہ مینوں سل مل کے مبارکاں دیو۔ کافی انج اے۔ ـــ

تسیں رل مل دیو مبارکھاں میرا سوہنا سجن گھر آیا ای　　جس سجن نوں میں ڈھونڈدی ساں سو سجن میں پایا ای
ویہڑا تاں آنگن میرا ابھیا سہاوندا ماتھے نور سہایا ای　　کہے حسین فقیر نمانا مرشد دوست ملایا ای

شاہ حسین دا دوجیاں شاعراں تے کیہ اثر پیا؟ ایس دا کھوج لگاون توں پہلاں سانوں ایہہ وی ویکھ لینا چاہیدا اے کہ ایہناں دی شاعری دیاں خاص خصوصیتاں کیہ نیں جیہناں دی وجہ نال ایہناں دا کلام بعد وچ آون والے شاعراں لئی اک قابل تقلید نمونہ بن گیا۔ ایہناں دی شعر و شاعری دا ہر مطالعہ کرن والا ایہہ کہن تے مجبور ہو جاندا اے کہ حسین دے شعر بڑے سادہ، صاف تے رس بھرے نیں۔ بولی صاف تے نکھری ہوئی اے۔ اچی اڈاری تے ڈونگھے خیال توں کم نہیں لیا سگوں سدھے سادے تے تاثیر بھرے لفظاں وچ دنیا دی بے ثباتی، حسن جوانی تے مال دولت دی کچیائی دا ذکر کردیاں ہویاں عاقبت نوں بہتر بنان، حقوق اللہ تے حقوق العباد نوں پورے کرن۔ ہر اک نال حلیمی عاجزی انکساری تے پیار محبت نال میل جول رکھن تے ہر ویلے رب دا ذکر تے فکر کرن دی تلقین کیتی اے۔ شعراں وچ لوچ رس سوز تے تڑپ ڈھیر اے۔ کدھرے گھروچ نہیں سگوں اک لطافت تے پاکیزگی اے۔ مثال واسطے انسانی عقل فکر توں باہر دیاں شیواں دا سہارا نہیں لیا سگوں، لوکی چرخہ چھلا تے جسم نوں سامنے رکھیا اے۔ سارے کلام وچ کدھرے شاعرانہ مبالغہ یا رندی توں کم نہیں لیا۔ ۔ ۔ ۔ عاجزی انکساری نال رب نوں اک منن تے اوس نال پیار کرن دی تعلیم دتی اے؛

بلھے شاہ، جس بارے سیف الملوک والے میاں محمد صاحب انج کہندے نیں ـــ

بلھے شاہ دی کافی سن کے ترٹدا کفر اندر دا　　وحدت دے دریاوے اندر اوہ بھی وتیا تردا

پہلا شاعر اے جس دیاں کافیاں وچ شاہ حسین دا رنگ کافی گوڑھا وکھائی دے رہیا اے۔ ایہناں دیاں بعض کافیاں دے پورے پورے مصرعے شاہ حسین نال ملدے نیں۔ جیویں کافی بلھے شاہ ۱۰ وچ ـــ

میں چوہڑی ہاں سچے صاحب دی سرکاروں　　دھیان دی چھلی گیان کا جھاڑو کام کرودھ نت جھاڑوں
قاضی جانیں حاکم جانیں فارغ خطی بے گاروں　　دنے رات میں ایہو منگدی دور نہ کر دربارون

تے شاہ حسین دی کافی ۹۰ وچ انج اے ـــ

میں چوہڑی ہاں دربار دی
دھیان دی چھلی گیان دا جھاڑو کام کرودھ نت جھاڑدی　　قاضی جانیں سانوں حاکم جانیں سانوں فارخطی بیگار دی
کل جانیں او ہنہ جانیں میں ٹہل کراں سرکار دی　　کہے حسین فقیر نمانا سائیں طلب تیرے دیدار دی

یا بلھے شاہ دی کافی ۵۷ وچ اے ـــ

اک انھیری کوٹھڑی دوجا دیوا نہ باتی　　بانہوں پکڑ جم لے چلے کوئی سنگ نہ ساتھی

تے شاہ حسین دی کافی ۱۲۹ وچ بالکل انج ای اے۔ یا بلھے شاہ دی کافی ۲۵۶ ـــ

سجاں دے وچھوڑے کولوں تن دا لہو چھانیدا　　دکھاں سولاں کیتا ایکا نہ کوئی سوہرا نہ کوئی پیکا
درد وچھوڑے پئی در تیرے　　توں ہی درد رنجانی دا
کڈھ کلیجہ کیتے بیرے　　ایہہ نہیں لائق تیرے
ہور توفیق نہیں کجھ میرے　　پیوں کٹورا پانی دا

تے شاہ حسین دی کافی ۱۴۱ وچ انج اے ـــ

متراں دی مہمانی خاطر دل دا لہو چھانی دا
کڈھ کلیجہ کیتم بیرے سوبھی لائق ناہیں تیرے　　ہور توفیق نہیں کجھ میرے پیو کٹورا پانی دا
دکھاں سولاں رل کیتا ایکا نہ کوئی سوہرا نہ کوئی پیکا　　آس تسی تجن تیری ایکا پلا پکڑ نمانی دا

دوجا شاعر جیہڑا شاہ حسین توں متاثر ہوندا اے اوہ شاہ چراغ چوہانوی لے۔ شاہ چراغ گیلانی قادری بہادر شاہ اول دا ہمعصر ہو گذریا اے۔ اتے ایہناں دا تعارف میاں محمد صاحب انج کراوندے نیں۔ ـــ

شاہ چراغ ہوئے اک سید دیوا دین دنی دا　　دھنی ملک مکان ایہناں دا شہر چوہان سنیدا
ہر ہر سخن ایہناں دا سوہنا موتی بحر صفایوں　　جیوں دلبر دا چہرہ روشن جوہن ذات خدایوں

ایہہ وی شاہ حسین توں متاثر ہو کے کہندے نیں ـــ

میں چوہڑی آں
بہاری بوکر گدڑ کوڑا کاں ساڈی ایہا　　پاٹا پرانا لتا ڈھیا ٹکر سنا جیہا
جو خصم نے دنیا میں لے جانا مان نمانی کیہا　　میں چوہڑی آں اوس صاحب دی سرکارے

ایہناں ای اپنی اک کافی وچ آکھیا اے ؎

مائے توں مینوں کھیڑیاں دی گل نہ آکھ

بھٹھ کھیڑے بھٹھ نام کھیڑیاں دا کدان سیالاں دے ساک نی

حق نکاح تداہئی پڑھیا جدوں آہا روز میثاق نی

سائیں سید چراغا درگاہوں ملیا ور سوہنا ہیر دا چاک نی

شاہ حسین نے اپنی کافی ۱۲۲ وچ انج کہہ رہیا اے ۔ ؎

نی مائے مینوں کھیڑیاں دی گل نہ آکھ

رانجھن میرا میں رانجھن دی کھیڑیاں نوں کوڑی جھاک

لوک جانن ہیر کملی ہوئی ہیرے دا ور چاک

کہے حسین فقیر سائیں دا جانیں اللہ پاک

تیجا شاعر جس دے اُتّے شاہ حسین دا رنگ چڑھیا اے اوہ شاہ شرف مرید وی اے ۔ ایہناں دے بارے میاں محمد صاحب سیف الملوک وچ لکھدے نیں ؎

سخن شریف شرف دے رجے کتھے شاہ شرف دے   پندھ پیاں نوں راہ وکھاون راہبر اوس طرف دے

شاہ شرف ہوری موضع مرید تحصیل چکوال ضلع جہلم دے وسنیک سن ۔ آپ بہادر شاہ ظفر آخری مغل تاجدار دے ہمعصر سن ۔ ایہناں دا اک چوبرگہ اے ؎

مدتیں سونہی نہ گُن پلے ہیں تاں کس دا مان کریساں   "چارے چوکاں میریاں چکڑ بھریاں میں کیہڑی مل دھوساں"

"صابن تھوڑا میل گھنیری ہیں تے بہہ کندھیاں تے روساں"   شاہ شرفا جد ملیم ماہی ہیں تے پا زلفاں گل روساں

تے شاہ حسین اپنی کافی ۱۳ وچ انج کہیا اے ؎

پاویں گا دیدار صاحب دا فقیرا ہو رہی نیواں ہو تے   "تھوڑی میل صابن تھوڑا بہہ کنارے دھوئے"

ایہناں دی کافی ۱۵۳ وچ انج درج اے ۔ ؎

روندا مول نہ سوندا ای

جس تن دردا دی آہ سوئی تن روندا ای   "گنہاری دی سیجے اُپر سُکھیا کوئی نہ سوندا ای"

"چارے پلے میرے چکڑ لوڑے کیہڑا مل دھوندا ای"   درداں دا دارو تیرے اندر وسدا کوئی نہ طبیب ہوندا ای

کہے حسین فقیر نمانا جو لکھیا سو ہوندا ای

شاہ شرف دا اک چوبرگہ انج اے ؎

بھٹھ کچا بھٹھ کچے دی یاری، اینویں دل نوں روگ لیوے

اندر تیرے دے واقف ناہے صورت تک بھلیوے

اساں جاتا کجھ حاصل ہوسی پر ٹھگاں وس پیوے

"بھلا ہویا گڑ مکھیاں کھادا اسیں جن بھن توں چھٹیوے"

لیکن شاہ حسین اپنی کافی ۱۰۰ وچ انج کہندے نیں ؎

سجناں اسیں موریوں لنگھ پیا ہے

"بھلا ہویا گڑ مکھیاں کھادا اسیں بھن بھنا توں چھٹیا ہے"

ڈھنڈ پرانی گیتاں کی اسیں سرووڑ مانہیں دھوتیا ہے

کہے حسین فقیر سائیں دا اسیں ٹُپن ٹپ نکلیا ہے

چوتھا شاعر جس تے شاہ حسین دا رنگ چڑھن دا بھلا پیندا اے اوہ سیف الملوک والے میاں محمد بخش صاحب خود نیں ۔ میاں صاحب سیف الملوک وچ کہندے نیں ؎

جیہاں اک گھٹ بھر کے پیتا وحدت دے مدھ لالوں   علم کلام نہ یاد رہیونیں گذرے قال مقالوں

دوہے جہان بھلائے دل توں خبر نہ رہیا والوں   رانجھے وچ سما محمد "چھٹی ہیر جنجالوں"

تے شاہ حسین نے اپنی کافی ۱۳۷ وچ انج کہیا اے ؎

اکو رانجھن پل پل مکدی "چھُٹّے ہیر جنجالوں"

بلجیت سنگھ ملی

بُلھے شاہؒ تے شاہ حسینؒ

بھگتی شاعری دا ہڑ پنجاب وچ گورو صاحباں ویلوں سمجھیا جانا چاہیدا اے ۔ جے گورو صاحباں تے اوہناں دے سنگی شاعراں نے اپنی بانی وچ رب دیاں حمداں نوں گایا اے تاں گورو صاحباں دے سیوک شاعراں نے گوروآں دی تعریف وچ لکھیا اے ۔ ایس باغ وچ اسلام دے پیروکاراں نے ایہناں نے بھگتی دا اثر قبولیا، گورو روپ مرشد دی بھگتی لئی صوفی مت نوں جنم دتا ۔ یا ایوں کہو کہ جدوں رب دے پیار نوں اسلام وچ جیدوں دسدے رب دے روپ وچ پرکھیا جان لگیا تاں صوفی مت پیدا ہویا۔ اصل وچ صوفی مت اسلام دا اوہ انش اے جس اُتے ایتھوں دی بھگتی لہر تے ویدانت دا بہت اثر پیا پر ایہہ اثر اپنے آپ پیا تے وکھو وکھرا پیا ۔ سبھ توں پہلاں شیخ فرید دا مقام اے جیہناں نوں صوفی مت دا بانی شاعر کہنا چاہیدا اے تے جیہناں وچ مُرشد نوں نہیں سگوں نہ دسدے رب دی بھگتی نوں سامنے رکھیا گیا تے اسلام دے عقیدیاں نوں ایس بھگتی دا آدھار بنایا گیا ۔ ایس سیتھ تے شیخ فریدؒ اک کٹر بھگت دے روپ وچ خدا دے ڈر وچ بھروسہ رکھدا تپ تے تُدھ اُتے زور دیندا اے ۔

دوجا مقام شاہ حسینؒ دا اے ۔ ایس وچ بہت شک نہیں ۔ پر خدا دی تھاں سدھا مُرشد نال رشتہ جوڑیا ہویا اے ۔ شاہ حسینؒ دے نال سلطان باہوؒ ورگے ہور صوفی شاعر دی ایس پڑ وچ شامل کیتے جاندے نیں ۔ ایس طبقہ دے صوفی شاعر فرید ویلوں پرچاری گئی شریعت نالوں طریقت تے زور دیندے نیں ۔ عربی رسدھاناں نالوں ایہناں وچ ایران تے ہندوستان دی بھگتی لہر دا ودھیرے اثر اے ایتھے خدا دے ڈر نوں بہتا نہیں منیا گیا سگوں مُرشد نال سدھا عشق پرکھیا گیا اے ۔ تیجے پڑ تے بُلھے شاہؒ دا ناں لیا جا سکدا اے جو شاہ حسینؒ دے برہا وچ تپن تے جلن دی تھاں سدھا مُرشد نال میٹھے طعنے مارن وچ اعتقاد رکھدا اے تے عشق وچ ہور ودھیرے کُھل لین دا چاہوان اے ۔

صوفی شاعری نے پنجابی شاعری وچ چھایا واد دا عنصر لیاندا اے تے ایہہ رنگ بُلھے شاہؒ دی شاعری وچ سبھ نالوں ودھیرے اگھڑیا اے ۔ ایس دا کارن ایہہ اے کہ مرشد دی محبت درساون لئی گھڑاں

دلاں دیاں چیزاں دی ٹیک لئی گئی اے ۔ تے ایس طرح بُلھے شاہؒ نے پنجابی جیون نوں اپنی شاعری وچ ودھیرے تھاں دتی اے جس کرکے اوس دی شاعری نے پنجابی جیون تے ڈونگھا اثر پایا اے ۔ بُلھے شاہؒ دا مشہوری دی اک ہور وجہ ایہہ وی اے کہ بھانویں شاہ حسینؒ نے صوفی لہر وچ کوئی گھٹ اثر نہیں پایا پر بُلھے دا کھلا ڈُلھا سُبھا پنجابی جیون دی رسنگتا نوں ودھیرے اُگھاڑ دا اے ۔ شاہ حسین وچ ویوگ ہے ایہا اے، پیر مُرشد دی بھگتی دی وفاداری دا دم بھریا ہویا اے ۔ پر بُلھے شاہ دے صبر دا پیمانہ لبریز ہو گیا جاپدا اے، ایسے پاسوں تاں اوہ آکھدا اے ——

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
سدو نی مینوں دھیدو رانجھا، ہیر نہ آکھو کوئی

ایہناں کافیاں وچ بُلھے شاہؒ نے مُرشد نال برابری دا اظہار کیتا اے ۔ پر شاہ حسین اپنی گل دلی نال نقوں جھلدا اے ۔ اوس دا اعتقاد اک سچے سیوک وانگوں وفاداری وکھاون وچ اے ۔ ایسے تے اک اوہ پیر پیر تے اپنی بھُل بخشواوندا اے ——

تارِیں سائیں ربا دے میں اوگنہاری
سبھ سیاں گُن ونتیاں
بیچی سی جس بات نوں پیاری ری سوای میں بات وساری
سل رل سیاں داج رنگایا پیاری ری میں رہی کواری
تے ویکھو کتا ڈر تے سہم اے گیتھے دے اُٹ ——
بچے سائیں دے پربت ڈودے ہیں ہاں کون وچاری
کہے حسین سہیلیو عملاں باجھ خواری

شاہ حسینؒ دے ایس سچے عشق تے برہا والی بھگتی دی وجہ ایہہ وی اے کہ اوس اُتے گورو صاحباں دی بانی دا ودھیرے اثر اے ۔ پر ایہہ گل بُلھے شاہؒ وچ نہیں ۔ شاہ حسینؒ ویلے مغل راج اپنیاں پکیاں نینہاں جما کے ڈٹیا ہویا سی تے اوس ویلے اسلام دے پرچار لئی ایہہ وی ضروری سی کہ لوکاں نوں پوری وفاداری بھری بھگتی دا راہ دسیا جاوے ۔ تے اُتھے ہندوستانی بھگتی لہر دا وی اثر ہونا ہویا ۔ پر بُلھے شاہؒ ویلے مغل راج دیاں نینہاں کھوکھلیاں تے جرجریاں ہو چکیاں سن ۔ لوکاں وچ ڈر تے ہراس تے نا اُمیدی پھیلی ہوئی سی ۔ صوفی مت وچ دنیا دی پریم کتھا نوں شامل کرکے لوک دلاں نوں کھچ لیا۔ ایسے کرکے اوس نوں اک کامیاب صوفی کوی آکھیا گیا اے ۔ ڈاکٹر لاجونتی راما کرشنا نے اپنی کتاب

"پنجابی صوفی پوئٹس" وچ بُلھے شاہ بارے ایس گل دی گواہی ایوں بھردی اے ——

" ایس گل نوں سبھ نے پروان کیتا اے کہ بُلھے شاہ سبھ توں اُگھا پنجابی صوفی شاعر سی۔ کسے پنجابی شاعر نوں ایہہ پدوی تے مشہوری پراپت نہیں۔ اوہناں دیاں کافیاں ہر من پیاریاں نیں۔ جے سچ پچھو تاں او دنیا دے سبھ توں وڈے صوفیاں وچوں اک اے اتے اوہدے خیالاں دی اُڈان فارسی دے جلال الدین رومی تے شمس تبریز دے برابر اے "

ایس دی مشہوری دی وجہ ایہہ وی اے کہ شاہ حسینؒ دے ٹاکرے تے بُلھے شاہؒ دی شاعری اوہ وددھیرے وگی اے۔ بلھے نے نریاں کافیاں ای نہیں لکھیاں سگوں شبد، باراں ماہ تے سی حرفیاں وی لکھیاں نیں۔ ایہناں وچ زندگی دے اڈو اڈ پکھاں نوں پیش کیتا گیا اے۔ فرید ول ویکھ لوو۔ ربّ لگدا اے کہ اوہ نگرے بیٹھا زُہد وچ اوہ دنیا توں مست الست اے۔ شاہ حسینؒ دی گل بھاویں وددھیرے پرنگو اے پر اوہ دنیا اُگھڑ نہیں سکیا۔

شاہ حسینؒ نے ساڈی شاعری وچ ملک دی اوس ویلے دی حالت ول اینی جہات نہیں پوائی جنی بلھے نے۔ سگوں ایتھوں تائیں کہ سبھ دے بدلن نال مذہبی عقیدیاں وچ جیہڑی گھل آونی چاہیدی اے اوس دی جھلک لفظاں وچ پرگٹایا اے ——

پھوک مصلّے بھن سٹ لوٹا
نہ پھڑ تسبیح مالا سوٹا
عشق آکھیندا دے دے ہوکا
ترک حلالوں کھا مُردار
عشق دی نویں نویں بہار

جتھے اعتقاد ہووے، وفادار دا عضر گھٹ گھٹ کے بھریا پیا ہووے اوتھے دل دی آواز پربھوں دے رنگ وچ سوز بن کے نکلدی اے۔ شاہ حسینؒ دی شاعری وچ ایہہ گُن موجود اے پر بلھے دی نسلتانے لئی جذبیاں نوں وددھیرے ٹُنبیا اے۔ جیہڑے لوک بھگتی بھاو دے گھٹ نیں۔ اوہناں لئی وی بلھے شاہؒ دی بدلی رنگ بھرپور پینے طعنے ماردی شاعری محفلاں دا شنگار بنی ہوئی اے۔ اوس دی شاعری وچ انسانیت دی خوشبو وددھیرے آوندی اے۔ جے ایوں کہہ لئیے کہ بُلھے شاہؒ نے دوجیاں مذہباں دے بندیاں نوں اوہناں دے مذہبی حلقیاں وچ رہندیاں ہویاں وی اپنے نیڑے لیاندا اے تاں ایس وچ کوئی انت نہیں۔ سبھ سانجھی واتا دے دلوے کیویں بلھے دی شاعری وچوں پھُٹ پھُٹ پیندے نیں۔

بُھلا شاہ اساتھوں وکھ نہیں
بن شوہ دے دُوجا ککھ نہیں
پر ویکھن والی اکھ نہیں
تانہیوں جان پئی دکھ سہندی اے

شاہ حسین دیاں کافیاں وچ بھگتی بھاو دا راکو رسی ای پردھان ہلدا اے پر بُلھے دی وگی بھری شاعری وچ جوگ دھارا بھگتی مت، امر گُن دھارا گھل مل گئی اے۔

بھاویں شاہ حسینؒ نے صوفی مت نوں بُلھے ناروں پہلاں نویں موڑ تے لیاندا تے کافیاں دی روایت نوں پکیاں کیتا۔ پر جتنی آزادی بُلھے نے پرچاری اے، شاہ حسین نے نہیں ورتی۔ کافی نوں خیالاں دی آزادی نال بھر دی لوک دلاں دے نیڑے لے آندا اے۔ دنیادی کرم دھرم اجپ تپ، روزے، نمازاں، بندگی، پُوجا وغیرہ دی آزادی دی پہل بُلھے نے ای کیتی اے۔ ہور نوں اینا حوصلہ نہیں ذرا جہات مارو۔

شرع کہے چل پاس مُلاں دے
سکھ لے ادب آداب نوں
عشق کہے اک حرف بہتیرا
ٹھپ رکھ ہور کتاباں نوں
شرع کہے کر پنج اشناناں
اگّ مندر دی پُوجا رے
عشق کہے تیری پُوجا جھوٹھی
جے بن بیٹھا دوجا رے

بُلھے شاہؒ دی وڈیائی ایس گل وچ وی اے کہ اوس نے شاہ حسینؒ دی مغربی رنگ دی پنجابی شاعری دی تھاں مرکزی پنجابی نوں اپنایا اے۔ نرا ایہو ای نہیں سگوں ایہہ دی وڈی معرکے والی گل ایہہ اے کہ اوس نے صوفی مت نوں فارسی رنگن وچوں کڈھ کے نرول پنجابی گھرو کی رنگن دتی اے۔ رُبیل پچھل وغیرہ دی تھاں ایس دی شاعری وچ چرخے، تکلے، ہیر رانجھے نے مل لئی اے۔ تے ایس شاہ حسین دی شاعری دے ٹاکرے تے بُلھے شاہ دی شاعری وچ جذبے دا ہڑھ وددھیرے آگیا اے۔

———

گوہر نوشاہی

شاہ حسینؒ تے بیداری دا تجربہ

بیداری تے نیندر دو الگ الگ تجربے نیں جیہڑے اسیں اپنی زندگی وچ انج گڈ مڈ کر چھڈے نیں کہ اک توں دوجے نوں وکھرا کر کے ویکھنا بہت مشکل ہو گیا اے۔ یا اسیں بیداری توں مراد عام طور تے اوہ حالت لیندے آں جیہدے وچ اسیں حرکت کر رہے ہوندے آں، ٹُر پھر رہے ہوندے آں تے گلاں بات کر رہے ہوندے آں۔ تے نیندر توں مراد ساڈی اجیہی حالت ہوندی اے جدوں اسی ستے ہوئے ہوندے آں۔ حالانکہ اصل ایہہ اے کہ اینج اوہ حالت جیہنوں اسی بیداری دا ناں دیندے آں اوہ وی صحیح معنیاں نال نیندر دی حالت ای ہوندی اے تے بیداری دی حالت اوّل تے ساڈی زندگی دے وچ کدی آوندی ای نہیں تے جے آوندی وی اے تاں اینے تھوڑے وقفے واسطے کہ اسی اوہنوں پچھان وی نہیں سکدے تے اوہ حالت ختم ہو جاندی اے۔

عام طور تے بیداری یا شعور (CONSCIOUSNESS) دی حالت نوں فکری یا عقلی پدھر دی چیز سمجھیا جاندا اے۔ یعنی اجیہی حالت جس دے اندر ساڈا سوچن دا عمل محسوس کرن دے عمل تے حاوی ہوندا اے۔ بھانویں معاملہ ایہدے توں بالکل وکھ اے۔ کیوں جو ساڈی جنی حرکت یا عمل نے جیہنوں اسی بیداری دا ناں دیندے آں اوہ آپ توں آپ ہو رہیا اے تے جے کدی اسی اک پل واسطے وی اپنے حرکت کرن نوں سوچن لگیے تاں اک پیر توں دوجا پیر نہ چُک سکیے۔ اسی ٹُرے پھرے آں، اسی گلاں باتاں کر رہے آں۔ ایس واسطے کہ ایہہ سارے سماجی فعل ساڈی زندگی دا غیر شعوری تجربہ بن چکے نیں۔ شعور، ہوش یا بیداری ایہہ نہیں کہ اسی روزانہ زندگی دے وچ ایس طرح عمل کردے رہیے جیویں اک مشین دے پرزے کم کردے نیں سگوں بیداری ایہہ اے کہ اسی جس قدر عمل کریے بھانویں ویکھن دا، بھانویں سنن دا، بھانویں محسوس کرن دا، بھانویں چکھنے دا، بھانویں سنگھن دا، ساڈے حواس اوہدے توں باخبر ہون۔ ساڈا اوہ عمل جس نوں اسی روز مرہ زندگی وچ بیداری دا ناں دیندے آں اوہدے وچ صرف دماغ یعنی سوچ بیدار ہوندی اے (اوہ وی پوری طرح نہیں) تے باقی تمام انسانی اندرلی قوتاں جیویں محسوسات وغیرہ اکھاں بند کرکے اوس دماغی عمل دے پچھے پچھے ٹُردے نیں یعنی بیدار

جم رہے صرف اک یا دو شعبیاں دی بیداری نہیں سگوں انسان دی پوری ذات دی بیداری اے جیس دے وچ واقع ہون والے تجربے دی شہادت صرف خیال یا ذہن ای نہیں دیندا سگوں بقول گورو نانک جی جسم دے پنجے قاصد دیندے نیں۔ حقیقت ایہہ اے کہ اسی نیندر توں بیداری داناں دے چکے آں تے بیداری دا تجربہ نہ کدی سانوں صحیح طرح نال ہوندا ای اے تے جے ہوندا وی اے تاں اسی اوس نوں اکا پچھان نہیں سکدے۔ سوال پیدا ہوندا اے بیداری کیہ اے تے ایہدا تجربہ سانوں کس ویلے ہوندا اے؟

واکر (WALKER) اک انگریز فلسفی تے طب دا ماہر اے۔ اوہنے اپنے اک مضمون "اعلیٰ شعوری حالت" وچ ایس حالت دی وضاحت کردیاں ہویاں دسیا اے کہ ایہہ حالت انسان نوں اوہدوں لبھدی اے جدوں اوہ اپنی شعوری تے اپنی غیر شعوری حالتاں اُتے پورے طور تے قابو پا لیندا اے۔ روزمرہ بیداری نوں پرے کرنے وضاحت کیتے ہوئے بیان دے تحت جے اسی نیندر دی بیداری کہہ لیئے تاں اصل بیداری دی اک مدھم تے ڈھیر ہلکے دی حالت اوہ اے جیہدے وچ ایس ساڈی نیندر دی بیداری حقیقی بیداری دے خواب ویکھنے شروع کر دی اے۔ مثال اوہدی ایہہ اے کہ اسی ٹُردے ٹُردے رُک جاندے آں، اک اندر دی حالت وچ جیہڑی نیندر پواں گا۔

ایس ڈاکٹر دے ایس بیان نوں اگانہہ ٹوردا آں کہ اعلیٰ شعوری حالت یا حقیقی بیداری دا تجربہ انسان دے اندر اوس ویلے جنم لیندا اے جدوں اوہدا اپنی پوری ذات دے اُتے قابو ہووے۔ تے اپنی ذات دے اُتے قابو پاون دا اک طریقہ اوس دے نزدیک ایہہ اے کہ اسی اپنے محسوسات دی دنیا نوں ایس مصنوعی آوازاں دی دنیا توں جیہڑی ساڈے آلے دوالے پھیلی ہوئی اے تے جیہدے وچ پھس کے ساڈی محسوسات دی دنیا نہ صرف محدود ہو گئی اے سگوں بے بس تے "خودکار" (automatic) ہو کے رہ گئی اے، اگے لے جائیے۔ ایس مصنوعی آوازاں دی دنیا کولوں ساڈی محسوسات دی دنیا دا جیڑا وڈا لگا ہووے گا اوسنے ای اسی ایس قید توں آزاد ہو جاواں گے۔ پہلوں ایہہ آوازاں دی دنیا ساڈے تے غالب سی ہُن اسی ایس اُتے غالب ہوواں گے۔ ایہہ اوہ حالت اے جس دے اندر ساڈا چیزاں تیکر پہنچن دا عمل بالواسطہ یعنی آوازاں تے رنگاں دی مصنوعی دنیا دے وسیلے نال نہیں ہوندا سگوں سدھا تے بلاواسطہ (direct) ہوندا اے۔ ایس حالت وچ اسی سوچن دی تھاں ویکھدے آں تے جد کجھ ویکھدے آں اوہ ساڈے جسم دا، ساڈی روح دا، ساڈی پوری ذات دا تجربہ بن جاندا اے۔ ایس حالت نوں بیان کرن واسطے لفظ عاجز ہو جاندا اے تے ایہو حالت اے جدوں

وجود تے موجود دے اندر کوئی فرق نہیں ہوندا۔

۲

بیداری دے ایس نظریے دے تحت اسی شاہ حسین دیاں کافیاں دا مطالعہ کریئے تاں سانوں پتہ لگدا اے کہ پنجابی دے صوفی شاعراں وچوں جنا گوہڑا بیداری دا تجربہ شاہ حسین کول اے اینا شاید دوجے کسے کول نہیں۔ نفسیات دان کہندے نیں حقیقی بیداری یا اعلےٰ شعوری حالت دا تجربہ بہت تھوڑے ویلے واسطے آوندا اے۔ پر ایہہ اصول تاں شاید اوہناں انساناں واسطے اے جیہناں دے عقیدے پارے دی طرح ہر ویلے تھرکدے رہندے نیں۔ جیہناں دے دل دا شیشہ کدی اک صورت توں مطلق نہیں ہوندا۔ شاہ حسینؒ ایس پدھر توں بہت اُتے نیں۔

شاہ حسینؒ دی شاعری وچ "سائیں" دی ذات اک اجیہا مشکل تے قائم بالذات لمحہ اے جس دے اندر زندگی دا سارا تخلیقی تجربہ اکٹھا ہو گیا اے۔ اوہ تخلیقی تجربہ جس دے اندر حقیقی بیداری پوری زندگی بن گئی اے۔ ہُن مشاہدہ، محسوس، جذبہ تے فکر اک اِی حالت دے مختلف حصے نیں۔ جیہڑے اک دوجے کولوں کدی وی وکھ نہیں ہو سکدے۔

تیں رَل مِل دیو مبارکاں میرا سوہنا سجن گھر آیا اے
جس سجن نوں میں ڈھونڈ رہی ساں سو سجن میں پایا اے
ویہڑا تاں آنگن میرا بھیا سہاونا ماتھے نور سہایا اے
کہے حسین فقیر نماناں مرشد دوست ملایا اے
ماہی ماہی کوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
رانجھن رانجھن مینوں سبھو آکھو ہیر نہ آکھو کوئی
جس شوہ نوں میں ڈھونڈ رہی ڈھونڈ لدھا شوہ سو ای
کہے حسین سادھاں دے ملیاں نکل بھُل گیو ای

ایہہ اوہ حالت اے جدوں بیداری دا گھیرا دنیا نوں اپنے کھلار وچ لے رہیا اے تے دنیا اک رائی دے دانے وانگ سمٹ کے خواب دے چھلاوے وانگر بے حقیقت ہو رہی اے۔ ہُن بیداری دا لمحہ "رانجھا" اے تے دین "کھیڑے" ہی "سائیں"، "ہیر"، "سجن" اے تے شوہ اے۔ ایس توں ہٹ کے ساری دنیا بری اے تے غیر اے۔

اساں ہور کسے نہ آکھنا اساں نام سائیں دا بھاکھنا
اساں تکیہ تیرا راکھنا اساں من اپنا سمجھاونا

محمد آصف خاں

شاہ حسینؒ بارے کتاباں

حضرت مادھو لال حسین بارے جیہناں نویں پرانے لکھاریاں ویروا پایا اے، اوہناں دا ایس مضمون وچ دھیان دوان دی کوشش کیتی گئی اے تاں جے اوہناں بارے ودھیرے جانکاری دے چاہوان، ایہہ کتاباں سامنے رکھ سکن۔ کتے کتے اجوکے لکھاریاں دیاں غلطیاں ول وی سینت کیتی گئی اے۔

جیویں کہ اگے جا کے پتہ لگے گا، سبھ توں پہلی کتاب جیہڑی کہ شاہ حسین ہوراں بارے ایس ویلے لبھ اڑی اے، اوہ "حقیقت الفقرا" اے۔ ایس کتاب نگروں جنیاں وی کتاباں لکھن وچ آئیاں نیں، اوہناں دے لکھاریاں نے ایس کتاب توں ای مدد لئی اے۔ پر جیہناں لکھاریاں مدد نہیں لئی یا ایس کتاب دے فارسی شعراں دا غلط مطلب لیا اے، اوہ بھٹک گئے نیں تے ایہویں ودھاویاں گلاں کر دے رہے نیں۔

دیا گھٹ ہون پاروں ہُن تاں ایہہ مضمون وچ ایہویں چلاویاں ای گلاں کیتیاں جا سکیاں نیں۔ رب نے چاہیا تاں چھیتی ای اک مضموناں دی لڑی شروع کیتی جاوے گی جیہدے وچ ساریاں کتاباں نوں پڑچول دی اکھ نال ویکھیا جاوے گا۔

۱۔ بہاریہ:۔ شاہ حسین ہوراں دی وڈیائی توں متاثر ہو کے جہانگیر بادشاہ نے اپنے اک درباری منشی بہار خاں نوں مقرر کیتا سی تاں جے اوہ ایہناں دے حالات روز نامچہ دی شکل وچ لکھے۔ منشی بہار خاں نے "بہاریہ" ناں دی اک کتاب لکھی جیہدے وچ ایہناں دی زندگی دے حالات، کراماتاں تے ودھیاں گلاں کھول کے لکھیاں۔ پر افسوس ایہہ مستند کتاب ساڈے تائیں نہ اپڑ سکی۔ "تحقیقاتِ چشتی" دے لکھاری نور احمد چشتی نے ایہہ کتاب ویکھی سی۔ اوہ دسدے نیں کہ میں ایس کتاب نوں بڑا لبھدا رہیا پر کتوں ہتھ نہ آئی۔ اک دن گھر بیٹھیاں ای مینوں ایڈا دتی گئی۔ ایہدے توں وکھ شہزادہ دارا شکوہ نے اپنی کتاب سفینۃ العارفین وچ وی "بہاریہ" دا ذکر کیتا اے۔

بھانویں "بہاریہ" نوں ویکھن دا مان نہیں پراپت ہویا پر اسیں دل نہیں چھڈیا۔ آس اے کہ اک نہ اک دن ایہہ کتاب ضرور لبھ پوے گی۔

۲۔ **حقیقت الفقراء:۔** نوں شیخ محمود المعروف محمد پیر نے شاہ حسین ہوراں دے رب نوں پیارے

ہون دے ۶۳ ورھیاں مگروں لکھی گئی سی جیویں کہ محمد پیر لکھدا اے :

زاں سبب نام ایں زاہل صفا   شد مبارک حقیقت الفقرا
ہم بسالے کہ کردمش انشاد   بود ہفتاد و یک بر الف زیاد

یعنی حقیقت الفقرا لکھنی [illegible]ھ وچ شروع کیتی گئی سی۔ شاہ حسین ہوری [illegible]ھ وچ رب نوں پیارے ہوئے۔ ایس حساب نال ۶۳ ورھے بندے نیں۔

محمد پیر نے اپنا کوئی تھوہ پتہ نہیں دسیا۔ بس اینا ای دسیا اے کہ اوہ [illegible]ھ وچ پیدا ہویا۔ باپیاں نے اوہدا تاریخی ناں شیخ محمود رکھیا سی۔ پر کیوں جو اوہ چاہوندے سن کہ عمر وڈیری والا ہووے اس بارون اوہناں محمد پیر رکھ دتا ——

ع   چوں بدنیا در آمدم بوجود   سال ہجرت ہزار و ہشتم بود
نام تاریخ مولدم از اول   شیخ محمود آمد است اول
خواست باشم بعمر پیر و کبیر   کرد نام پدر محمد پیر

محمد پیر نے دسیا اے کہ شاہ حسین ہوری ۹۴۵ھ وچ پیدا ہوئے سن۔ اوہناں دے وڈوڈیرے شاہ فیروز (فیروز تغلق) دے ویلے مسلمان ہوئے سن تے کلسرائے راجپوت سن۔ ایہہ ماں ولوں ڈھڈا [illegible] تے پیو ولوں کلسرائے سن۔

ع   آمد آں بحر عشق را گوہر   ڈوہا در عرف از سوئے مادر
ورنہ دراصل آنچہ معتبر است   کلسرا گوئش از سوئے پدر
کلسرائے از روئے ثبوت نسب   ہست از قوم راجپوت لقب

محمد پیر دسدا اے کہ جد شیخ بہلول نال شاہ حسین دی ملاقات ہوئی اے تاں اوہناں دی عمر [illegible] سی اتے ایہہ ۹۵۵ھ سی :

ع   در زمانے کہ شیخؒ سوئے حسین   آمد از بہر جستجوئے حسین
وقت خوش بود ساعتے مسعود   سال پنجاہ و پنج نوصد بود
سال تاریخ او وصت بے تاخیر   حق شدہ ہادی حسین فقیر

ے بہلول

کہندے نیں کہ "حقیقت الفقرا" چھپ چکی اے پر اساں نہیں ڈٹھی۔ اساں پنجاب یونیورسٹی دا ہتھ لکھتی کھرڑا [illegible] ویکھیا اے۔ ایہہ کھرڑا خوشخط لکھیا ہویا اے تے پڑھن ویلے اوکھیائی دا ٹاکرا کرنا نہیں پیندا۔ ایہدے وچ [illegible] پاٹے ہوئے نیں۔ کتاب دے اکتا شعر ایہہ لے :

ع   لفظ مقبول شد ہر دوسرا   ختم نظم حقیقت الفقرا

۳۔ حقیقت الفقرا (اردو ترجمہ) :۔ ایہہ ساڈی لائبریری وچ موجود اے۔ ایہنوں منشی عزیز الدین انجم الدین تاجران کتب لاہور نے مبارک علی شاہ صاحب گدی نشین دربار مادھو لال حسین دی اجازت نال چھاپیا سی۔ ایس کتاب دے ۱۰۰ صفحے نیں۔ مُل دو روپے تے بھائیاں ہُن دی رکتوں رکتوں لبھ پیندی اے۔

جیویں کہ کتاب دے انت وچ دسیا گیا اے "حقیقت الفقرا" دا ترجمہ حیدر آباد دکن دے وسنیک سید احمد نے کیتا سی۔ اوہ اک جنوری ۱۹۲۳ء نوں مزار تے آئے سن تے دوجے دن ۲ جنوری نوں اوہناں نوں حقیقت الفقرا دا ہتھ لکھتی کھرڑا مبارک علی شاہ ہوراں وکھایا سی۔ اوہناں ایہدا ترجمہ اردو وچ کر دتا تے مبارک علی شاہ ہوراں ایہدی آپ کتابت کر کے چھپوایا۔

کتاب دا ترجمہ لفظ بہ لفظ کیتا ہویا اے جیویں :

"دنیا کے حجاب کو اٹھا دیا۔ پرہیز کو زہد اور تقویٰ اور نماز کو چھوڑ دیا۔ اور ملامت کے بازار میں شراب و رود کے ساتھ کھڑے ہو گئے۔ زہد کا خرقہ یعنی جامہ سر سے کھینچ لیا۔ اُس وقت ۹۸۱ھ تھا جب کہ آپ نے شراب پینا شروع کیا۔ اور شراب سے مست ہو کر ایک دوسرا عالم طاری ہو گیا۔ اس وقت آپ کی چھتیس ۳۶ برس کی عمر تھی۔ عبادت خانے کی طرف سے مے خانے کی طرف آ گئے۔ اور دنیا کی عقل کے نزدیک دیوانے خیال کئے گئے۔ اللہ کے شیدا ہو گئے۔ . . . !"

۴۔ حسنات العارفین :۔ ایہہ کتاب اورنگ زیب بادشاہ دے صوفی بھرا شہزادہ دارا شکوہ نے فارسی وچ لکھی سی۔ ایہہ چھپ چکی اے پر اساں نہیں ڈٹھی۔ ایہدے وچ ہوراں صوفیاں توں وکھ شاہ حسین ہوراں دا وی ذکر اے۔

۵۔ شطحیات :۔ ایہہ حسنات العارفین دا اردو ترجمہ اے جیہڑا مولوی محمد عمر خاں نے کیتا سی۔ ایس کتاب وچ ای دارا شکوہ نے دسیا اے کہ شاہ حسین ملامتیہ فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ دارا شکوہ نے ملا عبدالحکیم سیالکوٹی دی زبانی شاہ حسین دیاں اکھیں ڈٹھیاں کراماتاں وی لکھیاں نیں۔

۶۔ عمدۃ التواریخ :۔ ایہہ کتاب مہاراجہ رنجیت سنگھ دے درباری منشی سوہن لال سُوری نے لکھی سی۔ ایہہ فارسی وچ لکھی گئی سی اتے ایہدے وچ مہاراجہ دے حکم نال روز وارین والیاں گلاں لکھیاں جاندیاں سن۔ افسوس اے کہ ایہہ کتاب وی اساں نہیں ڈٹھی۔ ایہدے وچ وی شاہ حسین ہوراں بارے لکھیا لبھدا اے۔

ڈاکٹر عبداللہ چغتائی ہوراں اپنے مضمون (پاکستان ٹائمز لاہور) وچ دسیا اے کہ عمدۃ التواریخ وچ

لکھیا اے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ ایتھے دو میلے منایا کردا سی۔ اک بسنت دا تے دوجا چراغاں دا میلہ۔ ئے
لکھیا اے کہ اک اجیہے میلے تے مہاراجہ دے سبھ عہدیاں دے فوجی سرداراں نے شاہی قلعہ توں لے کے
راہیں شاہ حسین دے مزار تائیں کھلو کے مہاراجہ نوں سلامی تے نذرانے بھینٹ کیتے سن۔ اوس ولے
کنور نونہال سنگھ (مہاراجہ رنجیت سنگھ دے پتر راجہ کھڑک سنگھ دا پتر) نے اک سونے دیاں گچھیاں، راجہ ہیرا سنگھ، امرا تیرتھ
گلاب سنگھ بھنڈاریا نے نذرانے پیش کیتے سن۔ عمدۃ التواریخ وچ ایہہ وی لکھیا اے کہ اک واری جد مہاراجہ
بیمار ہویا تد اوہ مزار تے حاضر ہویا سی۔ اوہنے مزار تے غلاف چڑھایا اتے ایہہ رسم بڑی شان
نال منائی گئی سی۔

۷۔ عمل صالح:- ایہہ کتاب وی اساں نہیں ڈٹھی۔ اَج ڈاکٹر عبداللہ چغتائی ہوراں اُتے دے پاکستان ٹائمز
والے مضمون وچ ایس کتاب دے حوالے نال دسیا اے کہ ۱۳ ربیع الثانی ۱۰۵۱ھ (۱۲ جولائی ۱۶۴۱ء) نوں لاہور
دے صوبیدار خلیل اللہ خاں نوں شہنشاہ نے حکم دتا کہ شاہ حسین ملامتی دے مزار دے نیڑے اک وڈا عالا
باغ بناوے۔ (ایہہ باغ بعد وچ شالیمار اکھوایا) (عمل صالح، جلد ستویں، صفحہ ۳۴۱)

۸۔ معارج الولایت:- ایہہ کتاب اساں نہیں ویکھی۔

۹۔ خزینۃ الاصفیا:- ایہہ کتاب وی اساں نہیں ڈٹھی۔ ایہہ مفتی غلام سرور لاہوری نے لکھی سی۔ اَج مولانا عبداللہ
قریشی ہوراں رسالہ نقوش دے "لاہور نمبر" وچ لکھیا اے کہ خزینۃ الاصفیا نے معارج الولایت دے حوالے نال
لکھیا اے کہ اکبر بادشاہ جد لاہور وچ سی تاں اوہدوں مخدوم الملک مولانا عبداللہ سلطان پوری شیخ الاسلام وی
اوہدے نال سن۔ اک واری اوہناں شاہ حسین ہوراں نوں باجے گاجے نال بازار وچوں نچدیاں ویکھیا جو
دھوم دھڑکے تے حالت وجد وچ جا رہے سن۔ اوہنوں شیخ الاسلام ہوراں شریعت دے خلاف سمجھیا۔ اوہناں
شاہ حسین ہوراں نوں سزا دینی چاہی اتے تھوڑے جہے سوال جواب وی کیتے۔ پر شیخ الاسلام ہوری گھوڑے تے چڑھے
ہوئے سن۔ شاہ حسین ہوراں اوہناں دے گھوڑے دی باگ پھڑ لئی کہ اسلام دے پنج رکن نیں۔ کلمہ توحید تے
رسول ہوراں دا منا۔ ایہدے وچ اسیں تے تسیں سانجھے آں۔ حج تے زکوٰۃ توں تسیں وانجھے او تے
نماز تے روزہ ہیں چھڈے ہوئے نیں۔ پھیر میرے تے تہاڈے وچ فرق کیہ اے؟ مینوں سزا کیوں دتی جاوے
تے تہانوں کیوں نہ؟......"

خزینۃ الاصفیا دے حوالے نال "اولیائے لاہور" دے لکھاری نے لکھیا اے کہ جد اکبر بادشاہ نال شاہ حسین
ہوراں دی ملاقات ہوئی تاں اک ہتھ وچ جام سی تے دوجے ہتھ وچ شراب دی صراحی سی۔ بادشاہ نے
کیہا تہاڈی بیعت تاں قادری سلسلہ وچ اے پھیر تسیں ایہہ کیہ حالت بنائی ہوئی اے؟ شاہ حسین ہوراں شراب

دی صراحی وچوں اک جام بھر کے اکبر نوں دتا تے اوہنوں کیہا کہ ویکھ ایہدے وچ کیہ اے؟ اکبر نے
ویکھیا تاں اوہ ٹھنڈا پانی سی۔ پھیر اک ہور پیالہ اوسے صراحی وچوں دتا، اوہ شربت سی......

۱۰۔ حدیقۃ الاولیا:- ایہہ کتاب اساں نہیں ڈٹھی۔ ایہہ وی مفتی غلام سرور لاہوری نے لکھی سی۔ اَج
"اولیائے لاہور" دے لکھاری نے لکھیا اے کہ "حدیقۃ الاولیا" دے لکھاری نے لکھیا اے کہ شاہ حسین دے
دادا کلس رائے ہندو سی جس نے فیروز شاہ تغلق ویلے اسلام قبول کیتا سی۔

۱۱۔ تحقیقات چشتی:- ایہہ کتاب نور احمد چشتی نے ۱۲۸۱ھ (۱۸۶۴ء) وچ لکھی سی۔ پچھے جہے ایہہ کتاب
سید احسان علی توں ایڈٹ کروا کے پنجابی ادبی اکاڈمی نے چھاپی سی۔ ایہہ اک قسم دی لاہور دی مذہبی،
تاریخی، معاشرتی تے ثقافتی تاریخ اے۔

ایس کتاب وچ لاہور وچ ہوئیاں وڈیاں وڈیاں ہستیاں، تاریخی عمارتاں دے حالات توں وکھ شاہ حسین
بارے کھول کے دسیا گیا اے۔ ایس دے لکھاری نے آپوں منیا اے کہ جو کجھ اوہنے لکھیا اے، اوہ
بہت کجھ "حقیقت الفقرا" تے "بہاریہ" توں لیا اے۔ ایہناں دوہاں کتاباں توں وکھ جو کجھ ایہدے وچ لکھیا
گیا اے۔ اوہ سبھ کجھ لکھاری نے ایدھروں اودھروں سُن کے اُنج دس کے لکھیا اے۔ بھانویں نور احمد چشتی
نے اپنے دتے مواد نوں تنقیدی تے تحقیقی نظر نال ویکھ کے نہیں دتا، پر پھیر وی ایناں کجھ اکٹھا کر دتا اے
کہ شاہ حسین ہوراں دی زندگی دا کوئی پکھ ساڈیاں اکھاں توں اوہلے نہیں رہندا۔

۱۲۔ ہسٹری آف لاہور:- ایہہ کتاب سید محمد لطیف جج نے انگریزی وچ لکھی اے۔ ایہہ وی "تحقیقات چشتی"
وانگوں اپنے وچ لاہور دی تاریخی تے ثقافتی زندگی نوں سمیٹے ہوئے اے۔ ایہہ وی نایاب ہو چکی سی پر ہُن مُڑ
چھاپی گئی اے۔

۱۳۔ تاریخ لاہور:- ایہہ رائے بہادر لالہ کنہیا لال ہوراں لکھی سی۔ لالہ لاہور دی پی ڈبلیو ڈی وچ ایگزیکٹو
انجینئر ہندے سن تے لاہور دیاں مشہور عمارتاں جیویں گورنمنٹ کالج وغیرہ دیاں ایہناں نے ای بنوائیاں سن۔
ایہہ کتاب اساں نہیں ویکھی۔ اَج ڈاکٹر عبداللہ چغتائی ہوراں اپنے پاکستان ٹائمز والے مضمون دسیا
اے کہ لالہ ہوراں اپنی کتاب وچ شاہ حسین ہوراں دے مزار بارے کھول کے لکھیا اے۔

۱۴۔ شالامار کی سیر:- ایہہ کتاب منشی محمد الدین فوق نے ۱۹۰۰ء وچ لکھی سی۔ اتے اوہدے وچ
شاہ حسین ہوراں دی زندگی تے روشنی پائی اے۔ ایہہ کتاب اساں نہیں ڈٹھی۔ "نقوش" دے "لاہور نمبر" وچ
ایہدا ذکر ملدا اے۔

۱۵۔ تاریخ شالامار:- اُتے دسی کتاب وچ گھاٹے وادھے کر کے منشی محمد الدین فوق ہوراں ایہہ ۱۹۲۴ء

وچ چھاپی سی ۔ مولانا عبداللہ قریشی ہوراں لکھیا اے کہ ایہدے توں معتبر کتاب ہور کوئی نہیں چھپی ۔

۱۶ - یادِ رفتگان : - ایہہ کتاب وی فوق ہوراں ای لکھی سی تے ۱۹۰۴ء وچ چھپی سی ۔ ایہدے وچ وی شاہ حسین ہوراں دے حالات لبھدے نیں ۔ ایہہ کتاب اساں نہیں ڈٹھی ۔

۱۷ - لٹریری ہسٹری آف پنجابی : - ایہہ کتاب ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے انگریزی وچ لکھی سی ۔ ایس کتاب وچ ڈاکٹر ہوراں شاہ حسین دا دو تھاں ذکر کیتا اے ۔ اک تھاں لکھیا اے کہ شاہ حسین دیاں کافیاں پنجاب یونیورسٹی لائبریری دے ہتھ لکھتی کھرڑیاں نمبر ۴۳۱ تے ۳۷۴ وچ ملدیاں نیں ۔ بھائی کاہن سنگھ نے گورو شبد رتناکر وچ وی ذکر کیتا اے ۔ ایہدے توں وکھ کجھ کافیاں اینگلو سنسکرت پریس لاہور نے ۱۸۹۴ء وچ چھاپیاں سن ۔

اک ہور تھاں لکھدے نیں کہ شاہ حسین ہوراں دیاں ۶۰ دے لاگے شاگے کافیاں کجھ کھرڑیاں وچ کھلریاں پُلریاں لبھدیاں نیں ۔ اجیہی مٹھی تے رسیلی زبان وچ اج تائیں ہور کسے نے وی مذہبی پیار گیت نہیں لکھے ۔ ایہناں دی رشک پُشک تے خوشبوئی ہُن وی اوہوای اے جیہڑی ۳۵۰ ورھے پہلاں سی ۔ اتے ایہناں دی زبان اج وی اُنج ای سمجھ آون والی اے جیویں اوروں سی ۔

۱۸ - ہنس چوگ : - ایہہ کتاب باوا بُدھ سنگھ نے گورمکھی اکھراں وچ لکھی اے ۔ باوا ہوراں اپنی اردو اکھری کتاب "پریم کہانی" وچ تاں شاہ حسین ہوراں دا ویروا نہیں پایا پر ہنس چوگ وچ کھول کے ذکر کیتا تے ۱۹ کافیاں وی دتیاں نیں ۔ باوا ہوراں شاہ حسین تے مادھو دے قصے بارے ڈھیر سارا لکھیا اے ۔

۱۹ - پنجاب دے ہیرے : - ایہہ کتاب مولا بخش کشتہ نے گورمکھی وچ لکھی اے ۔ ایہو کتاب مگروں وادھے گھاٹے کر کے "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" دے ناں نال چھپی اے ۔

۲۰ - پنجابی صوفی پوئٹس : - ایہہ کتاب لاجونتی راما کرشنا نے انگریزی وچ لکھی اے ۔ ایہدے وچ ہوراں صوفی شاعراں توں وکھ شاہ حسین اُتے اک مضمون وی اے ۔ ایہہ کتاب ہُن مجلس شاہ حسین راہیں پنجابی وچ چھپ رہی اے ۔

ایس کتاب وچ لاجونتی نے شاہ حسین ہوراں دی زندگی تے کلام دا جائزہ لیا اے ۔ ایس گل دی ساوی لاجونتی ای اے کہ سبھ توں پہلاں "شاہ حسین" دے ناں نال چھجو بھگت نے بلایا سی ۔ اوہ ایہہ وی کہندی اے کہ شاہ حسین دی شاعری کسے پکھ توں وی گرنتھ صاحب وچ رلتی بانی نالوں اُونی نہیں ۔

لاجونتی نے مادھو دے قصے نوں وی بڑے سواد لے کے لکھیا اے پر اوڑک جا کے ایہہ کہہ دتا اے کہ ایہہ سبھ بعد دے گھڑے ہوئے نیں ۔ اتے اوہ ایتھوں تائیں کہندی اے کہ مادھو نے

نوں اسلام قبولیا ای نہیں سی ۔

۲۱ - مکمل کلام شاہ حسین لاہوری : - ایہہ کتاب ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے ایڈٹ کیتی سی ۔ ڈاکٹر ہوراں شاہ حسین ہوراں دیاں کافیاں دے ۱۲ کھرڑے اتے چھپے ہوئے مجموعے سامنے رکھ کے ۱۶۳ کافیاں دی چون کر کے ایس کتاب وچ دتیاں سن ۔ ایہہ کتاب ۱۹۴۳ء وچ چھپی سی ۔ ایس کتاب وچ کافیاں دین توں وکھ ڈاکٹر ہوراں نے شاہ حسین ہوراں دی زبان ، خیال تے تصوف اتے اوہناں دیاں تشبیہاں تے استعاریاں بارے وی گل کیتی اے ۔

۲۲ - حالات وکافیاں مادھو لال حسین : - ایہہ کتاب وی ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے چھپوائی سی ۔ ایہہ ۱۹۴۳ء وچ گورمکھی اکھراں وچ چھپی سی ۔

اساں ایہہ کتاب نہیں ڈٹھی ۔ مولانا عبداللہ قریشی ہوراں "نقوش" دے لاہور نمبر وچ شاہ حسین بارے مضمون لکھیاں ایہدا ویروا دتا اے اتے ڈاکٹر دیوانہ ہوراں دے چکے ہوئے سوالاں دے مدلل جواب دتے نیں ۔

ایس کتاب وچ ڈاکٹر ہوراں لکھیا سی کہ مولا بخش کشتہ نے "پنجاب دے ہیرے" وچ شاہ حسین ہوراں نوں فارسی دا وی شاعر دسیا اے پر شعر کوئی نہیں دتا ۔ ایس تے ایہہ گل مُڈھوں ای غلط اے ۔ مولانا عبداللہ قریشی ہوراں "تحقیقاتِ چشتی" توں لے کے ایہہ فارسی دے شعر لکھے نیں ——

ع شاہدِ خود را چو دیدم مست مست تا لبِ عشق رسیدم مست مست

ما ہمہ دردیم و درماں نیز ہم بادۂ صافیم و مستاں نیز ہم

۲۳ - پنجابی ادب دی مختصر تاریخ (حصہ اول) ایہہ کتاب ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں لکھی اے ۔ ایہدے وچ ۱۵۰۰ء توں ۱۸۰۰ء دے شاعراں تے نثر لکھن والیاں بارے لکھیا گیا اے ۔

ایس کتاب وچ شاہ حسین بارے تھوڑا جیہا لکھیا گیا اے اتے کلام دیاں چار ونگیاں دتیاں نیں ——

کافیاں تے اک خیال تے اک شبد ۔ پچھلیاں چیزاں ڈاکٹر ہوراں اپنی کتاب "مکمل کلام شاہ حسین لاہوری" وچ نہیں دتیاں سن ۔ ایہہ ہُن مجلس شاہ حسین جیہڑی کتاب "کافیاں شاہ حسین" چھاپ رہی اے اوہدے وچ شامل کر لئیاں گئیاں نیں ۔

ایس کتاب وچ اک گل دھیان گوچری اے ۔ اوہ ایہہ کہ "حقیقت الفقرا" "تحقیقاتِ چشتی" وغیرہ نے شاہ حسین دی عمر ۶۳ ورھے لکھی اے پر ڈاکٹر ہوراں انگریزی وچ سن دے کے بھلیکھا پا دتا اے ۔ اوہناں ۱۵۳۹ء توں ۱۵۹۹ء دے سن دتے نیں ۔ ایہناں توں ۶۰ ورھے دی عمر بندی اے ۔

۲۴ - صحیح تے مکمل کافیاں شاہ حسین : - ایہہ کتاب پاکستان بنن مگروں چودھری محمد افضل خاں ہوراں ایڈٹ

کر کے چھاپی اے۔ ایہناں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ دی کتاب "مکمل کلام شاہ حسین لاہوری" وچ دتیاں کافیاں نوں
ان ہن گنج دا گنج چھاپ دتا اے پر ڈاکٹر دیوانہ ہوراں دا ناں لین دی کتے کھیچل نہیں کیتی۔ حتیٰ کہ ڈاکٹر ہوراں
جتھے املا دیاں غلطیاں کیتیاں سن، اوہناں نوں وی نہیں سودھیا۔

ایہدے توں وکھ اپنی ولوں وی بے تحاشہ غلطیاں کر دتیاں جیویں:

۱۔ اوہناں وی اپنی ایڈٹ کیتی ہوئی کتاب "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" وچ شاہ حسین ہوراں دی جنم تاریخ ۱۵۳۹ء
لکھی ہوئی اے پر ایس کتاب وچ اوہناں ۱۵۳۸ء لکھی اے۔

۲۔ "حقیقت الفقرا" والا اوہناں دے وڈ وڈیرے دا ناں کلس رائے لکھدا اے، ایہناں کلجس رائے بنا دتا۔

۳۔ ایہہ وی لکھنا غلط اے کہ شاہ حسین ہوراں دا دادا فیروز شاہ تغلق دے ویلے مسلمان ہویا سی۔ فیروز تغلق
نے ۱۳۵۱ء توں ۱۳۸۸ء تائیں حکومت کیتی۔ شاہ حسین ہوری ۱۵۳۹ء وچ پیدا ہوئے۔ ایہہ گھٹ وَدھ ڈیڑھ سو
پونے دوسو سال دی وتھ بندی اے۔ دادے تے پوتے وچ اینی وتھ کدے وی نہیں ہو سکدی۔ اوہ گل ایہہ
اے جیہڑی "حقیقت الفقرا" دے لکھاری نے دسی سی کہ شاہ حسین دے وڈ وڈیرے مسلمان ہوئے سن۔

۴۔ ایہہ وی غلط اے کہ اوہناں دے دادا جولاہے دا کم کردے سن۔ کیوں جو پرانے تذکرہ نویس نے ایس گل
دا ویروا نہیں پایا۔ ایہہ اوہناں دے باپ بارے گھڑنے ایہہ دس پائی اے۔

۵۔ ایہہ وی غلط اے کہ شیخ بہلول چنیوٹ دے رہن والے سن۔ اوہ چنیوٹ دے رہن والے سن جیہڑا لاہور تو
ں میل دی وتھ تے سی۔

۶۔ سوہا بائی اچرن داس تے غریب داس نے کتے وی کافی نوں راگ نہیں آکھیا چودھری ہوراں ڈاکٹر دیوانہ ہوراں
دی گل دا مطلب اُلٹ لیا اے۔ اوہناں تاں لکھیا سی کہ ایہناں نے وی کافی راگ وچ اپنا کلام لکھیا اے۔

ایتھے ہیں چودھری ہوراں دیاں کافیاں بارے گل کرنا چاہوندا ساں تے غلطیاں دسنا چاہوندا ساں پر گل
گھٹ اے۔ پڑھن والے چودھری ہوراں دی کتاب تے مجلس شاہ حسین ولوں چھاپیاں گئیاں کافیاں نوں سامنے
رکھ کے آپے نتارا کر سکدے نیں۔

۲۵۔ **کافیاں شاہ حسین**:۔ ایہہ کُتے دسی کتاب دا نواں ایڈیشن اے جیہنوں چودھری محمد افضل خاں ہوراں
مارچ ۱۹۶۴ء وچ چھاپیا اے جتھے دیاں غلطیاں توں وکھ، ایہدے وچ نتھے دسیاں گئیاں گلاں ایہہ نیں:

۱۔ شاہ حسین ہوراں دا جنم سال ۹۴۵ھ مطابق ۱۵۳۸ء دسیا اے۔ جد کہ اپنی پہلی کتاب وچ چودھری ہوراں
۱۵۳۸ء دسیا سی۔ ایس دساں ورھیاں دے گھاٹے بارے کوئی ویروا نہیں پایا گیا۔

۲۔ جیویں کہ پہلاں دسیا اے بہلول دریائی چنیوٹ ضلع جھنگ دے نہیں سگوں چنیوٹ ضلع لاہور دے

رہن والے سن۔

۳۔ چودھری صاحب لکھدے ہن "شاہ حسین پنجابی کے پہلے شاعر تھے جنہوں نے کافی لکھی" ایہہ اکا ای
غلط اے۔

شاہ حسین ہوراں توں پہلاں گورو صاحبان کافیاں لکھ چکے سن۔ گرنتھ صاحب وچ کُل اٹھ کافیاں لبھدیاں
نیں۔ گورو نانک جی دیاں تن، گورو امر داس جی دی اک، گورو رام داس جی دی اک، گورو ارجن جی دیاں دو،
تے گورو تیغ بہادر جی دی اک۔ ایہہ کافیاں آسا، سُوہی، تلنگ تے مارو راگاں وچ نیں۔ گورو نانک جی دی
اک کافی جیہڑی سُوہی راگ وچ اے، تھلے دتی جاندی اے:

مانس جنم دُلبھ گورمکھ پایا
من تن ہوئے چُلنبھ جے ست گور بھایا
چلے جنم سوار وکھر سبھ لئے
پت پائے دربار ست گور شبد بھے۔ رہاؤ
من تن سچ سلاہے، ساچے من بھایا۔
لال رتا من مانیا گور پورا پایا
ہنوں جیواں گُن سار انتر توں وسے
توں وسے من ماہے سہجے رسے
گورکھ من سمجھائے آکھو کیتڑا
گورمکھ ہر گُن گائے رنگ رنگیتڑا۔

۴۔ ایس کتاب وچ چودھری ہوراں من لیا اے کہ اوہناں دی پہلی کتاب ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ والی
دا ای اُتارا سی۔ پر ایتھے نال ای اک غلطی کر گئے نیں۔ چودھری ہوراں دیوانہ ہوراں والی کتاب وچ
دتیاں ہوئیاں کافیاں دی تعداد ۱۳۵ دتی اے۔ جد کہ ڈاکٹر ہوراں ۱۶۳ کافیاں دتیاں سن۔ تے ۱۶۳
ای چودھری ہوراں پہلے ایڈیشن وچ دتیاں سن۔

۲۶۔ **پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ**:۔ ایہہ کتاب عبدالغفور قریشی ہوراں ۱۹۵۶ء وچ چھپوائی
سی۔ ایہدے وچ شاہ حسین بارے چوکھا سارا لکھیا گیا اے۔ قریشی ہوراں توں اک بھُل ہو گئی اے۔ اوہ لکھدے
نیں کہ شاہ حسین ہوراں دے پیو ہمایوں ویلے مسلمان ہوئے سن تے اوہناں دا پہلا ناں کلس رائے سی۔
ایہہ بالکل غلط اے۔ سارے تذکرہ نگار مندے ہن کہ اوہناں دے پیو نہیں سگوں دادا یا وڈ وڈیرے

فیروز شاہ تغلق ویلے مسلمان ہوئے سن ۔ قریشی ہوراں اگے جا کے "حقیقت الفقرا" دا ویروا پایا اے ۔ پر اِنج جاپدا اے کہ ایہہ کتاب اوہناں آپ نہیں ویکھی ۔ نہیں تاں اوہدے وچ سبھ کجھ کھول کے لکھیا ہویا اے۔

۲۷۔ پنجاب ادب : ۔ ایہہ کتاب محمد سرور ہوراں اردو وچ لکھی اے تے حکومتِ پاکستان نے چھاپی اے۔ ایہدے وچ شاہ حسین ہوراں بارے چلاویں جیہی گل کیتی گئی اے ۔

۲۸۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : ۔ ایہہ کتاب مرحوم منشی مولا بخش کشتہ نے لکھی اے تے چودھری محمد افضل ہوراں ایڈٹ کر کے ۱۹۶۰ء وچ چھاپی اے ۔ ایہدے وچ وی کجھ بھُلاں نیں جیویں ——

۱۔ شاہ حسین ہوراں دی ذات ڈھُڈی لکھی گئی اے ۔ اسیں "حقیقت الفقرا" دے حوالے نال اُتے دس آئے آں کہ شاہ حسین ہوری ہاں وقوں دو یا (ڈوہا) سن تے باپ وقوں کلر آئے ۔ ہو سکدا اے کہ کلر آئے کوئی ذات نہ ہووے ۔ پر ڈھُڈی اج تائیں کسے نے نہیں لکھیا ۔ تحقیقاتِ چشتی تے دوجیاں نے اوہناں دی ذات ڈھڈا راجپوت لکھی اے ۔

۲۔ کشتہ جی نے لکھیا اے "شیخ عثمان نے روزی کمان لئی تلوار چھڈ کے کھڈی دی شرن لئی تے جلاہیاں دا کم کرن لگے ۔ شاہ حسین لکھدے نیں ۔

ع ناؤں حسینا تے ذات جلاہا گالیاں دیندیاں تانیاں والیاں

ایس اکلے شعر نے ای ساریاں غلط فہمیاں پھیلائیاں نیں ۔ جیویں وارث شاہ نال بھاگ بھری دا تے مولوی غلام رسول نال طالعہ دا ناں جوڑن نال نویں توں نویں قصے جوڑے گئے نیں ۔ اِنج ای شاہ حسین ہوراں دے " ناؤں حسینا تے ذات جلاہا " لکھن نال کسے نے اوہناں نوں ، کسے نے اوہناں دے پیو نوں تے کسے نے اوہناں دے دادے نوں جلاہیاں دا کم کردے بنا دتا اے ۔ ہور تاں ہور ڈاکٹر لاجونتی تے متعصب قسم دے ہندو سکھ لکھاریاں نوں تاں ایہہ وی کہن دا موقعہ ہتھ آ گیا کہ اوہناں دے گھر وچ غریبی سی تے ایس پاروں اوہناں ہندو مذہب چھڈ کے اسلام قبولیا ۔

اصل وچ ساریاں نوں غلط فہمی "حقیقت الفقرا" دے اوس شعر توں ہوئی اے جیہدے وچ مخدوم نے لکھیا سی کہ شاہ حسین ہوری "علم فقیری دے جلاہے سن ، تار تار نوں وکھریاں کرن والے تے مُڑ اوہناں نوں جوڑن والے "۔ بس ایہدے توں یار لوکاں نے قصے گھڑ لئے ۔ جیویں وارث شاہ نال ہوئی ۔ اوہناں لکھیا سی ——

ع وارث شاہ نوں مار نہ بھاگ بھریے . . . .

۳ ۔ بہلول دریائی بارے لکھیا اے کہ اوہ چنیوٹ ضلع جھنگ دے رہن والے سن ایہہ غلط اے ۔ اوہ

ہندیٹ ضلع لاہور دے رہن والے سن ۔

۴۔ مادھو دی تاریخ وفات ۱۰۴۳ھ لکھی گئی اے ۔ ایہہ وی غلط اے ۔ مادھو ہوری ۱۰۵۶ھ وچ رب نوں پیارے ہوئے سن جیویں حقیقت الفقرا وچ لکھیا اے ۔

ع سال ہمہ در شمار بے چہ و چوں پنج و شش براَلف بود فزوں
بود رحلتش آں دم شہر ذی حجہ روز بیست و دویم

مطلب ایہہ کہ ۲۲ ذی الحجہ ۱۰۵۶ھ وچ رب نوں پیارے ہوئے سن ۔

۲۹۔ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ : ۔ ایہہ کتاب قریشی احمد حسین ہوراں اردو وچ لکھی اے تے ۱۹۶۴ء میں چھپی اے ایہدے وچ شاہ حسین ہوراں دا جنم سال ۹۵۰ھ لکھیا اے جیہڑا اکا ای غلط اے ۔ اصل ۹۴۵ھ اے اتے ایہدے تے کسے نوں وی اختلاف نہیں ۔

۳۰۔ کافیاں شاہ حسین : ۔ عبدالمجید بھٹی ہوراں شاہ حسین دیاں کافیاں دا اردو وچ منظوم ترجمہ دتا اے ۔ تے ایہہ کتاب ۱۹۶۱ء وچ چھپی اے ۔ ایہدے وچ وی ڈھیر ساریاں غلطیاں نیں جیویں :——

۱۔ لکھیا اے " ابتدائی تعلیم مسجد میں ہوئی ۔ اُستاد مولوی محمد اکبر تھے "۔ ایہہ انکشاف پہلی واری عبدالمجید بھٹی ہوراں ای کیتا اے نہیں تاں سبھ تذکرہ نگار اوہناں دے اُستاد دا ناں حافظ ابو بکر ای لکھدے آئے نیں ۔

۲۔ بہلول دریائی نوں چنیوٹ ضلع جھنگ دے لکھیا اے ۔ ایہدے بارے اسیں پہلاں کھول کے دس چکے آں ۔

۳۔ لکھیا اے "آواز بھی مترنم پائی تھی " ایہہ وی انکشاف اے ۔

عبدالمجید بھٹی ہوراں دے اکثر ترجمے اصل کافیاں توں اُکّے ای ہٹویں نیں تے اینویں رواں رویاں وچ لکھے ہوئے نیں ۔ پر ایس کتاب وچ اک گل بہت چنگی اے ۔ اوہ ایہہ کہ کافیاں نوں کجھ سرناویں دے ہیٹھ ونڈ دتا گیا اے جیہدے نال ایس کتاب دی افادیت بہت ودھ گئی اے ۔

۳۱۔ "نقوش" لاہور نمبر : ۔ ایہدے وچ شاہ حسین ہوراں دی زندگی بارے اک ودھیا تے بڑی گھالنا نال لکھیا ہویا مضمون اے ۔ شاہ حسین ہوراں دی زندگی دے ہر پکھ تے بڑی ڈونگھی جھات پائی گئی اے ۔ واقعی بھرپور اینی محنت نال اج تائیں کوئی مضمون نہیں لکھیا گیا ۔

۳۲۔ مادھو لال حسین : ۔ (زندگی اور شاعری پر ایک نظر) ایہہ پمفلٹ مجلس شاہ حسین نے چھاپیا اے ۔ ایہہ ان بن نقوش دے " لاہور نمبر " توں ای نقل کر کے ۱۹۶۲ء وچ چھاپیا سی ۔

۳۳۔ اولیائے لاہور : ۔ ایہہ کتاب محمد لطیف ملک ہوراں ترتیب دتی اے ۔ تے ۱۹۶۲ء وچ چھپی اے ۔ لکھاری نے آپ دسیا اے کہ ایہدا مواد " تحقیقاتِ چشتی " توں لیا گیا اے ۔

۳۴۔ شاہ حسین نمبر: "پنجابی دنیا" پٹیالہ نے شاہ حسین ہوراں دی زندگی تے شاعری بارے ایہہ خاص نمبر ۱۹۶۰ء وچ چھاپیا اے۔ ہزار جتناں دے باوجود اسیں ایہہ نمبر نہیں ویکھ سکے۔ اُنج "پنجابی دنیا" دے "صوفی ادب نمبر" (۱۹۶۴ء) وچ دِتے گئے اک مضمون توں پتہ لگدا اے کہ "شاہ حسین نمبر" بڑی محنت نال اُچ پدھر دا پرچہ کڈھیا گیا سی۔

۳۵۔ سووینیر:۔ ایہہ ۱۹۶۵ء وچ مجلس شاہ حسین نے چھاپیا اے۔ ایہدے وچ اردو، پنجابی تے انگریزی وچ مضمون ہین۔

ایہہ اوہ کجھ کتاباں سن جیہناں نوں اساں ویکھیا اے یا جیہناں بارے پڑھیا سُنیا اے۔ ہور وی بہت ساریاں کتاباں ہون گیاں جیہناں وچ شاہ حسین ہوراں دی ذات تے کلام بارے لکھیا ہووے پر ساڈوں اوہناں دی دس نہیں پئی۔ بھال جاری اے۔ رب نے چاہیا تاں دوجیاں کتاباں وی ٹول لئیاں جان گیاں۔

نذاہین

شاہ حسینؒ دا شہر لاہور نہیں لھوراے

کھوج دسدی اے پئی شاہ حسینؒ دا ایہہ شہر آریاں توں وی بہت پہلے، دراوڑی سمیں توں آباد اے۔ لاہے لفظاں وچ سینکڑے نہیں سگوں ہزاراں ورھیاں توں پیا وسدا اے۔ ایس توں وکھ ایہدیاں اُچیاں وڈیائیاں ایہجیاں نیں جیہناں کر کے پرانیاں سمیاں توں لے کے اَج تائیں سارے جہان وچ مشہور ہوندا آوندا اے۔ ہندوستان دی ونڈ توں مگروں پاکستان وچ جدوں پنجاب دا صوبہ وکھرا سی تے لاہور ایہدی مڈھ توں پنجاب دا دارالخلافہ چلا آوندا سی اُنج دا اُنج رہیا۔ پر جدوں پاکستان دے لہندی نکے دے سارے صوبیاں نوں ملا کے مغربی پاکستان دا اکو صوبہ بنیا تدوی سارے مغربی پاکستان دا مرکز لاہور نوں ای بنایا گیا۔

جے ایس دی وڈیائی نوں سوچن لگیے تے کھوج کڈھیے پئی ایہہ وڈیائیاں والا شہر ہزاراں ورھیاں مگروں دا کیویں اوسے شان نال وسدا چلا آوندا اے، بدو بدی ساڈوں تاریخ دا پلا پھڑنا پیندا اے۔

گل کیہ جے ایہہ شہر اینیاں وڈیائیاں والا نہ ہوندا، نہ کسے ایہدی تاریخ پھرولنی سی تے نہ اج ایس دے ناں تے بحث دی کوئی لوڑ سی۔

جے ایس شہر دی مڈھلی تاریخ نوں ڈونگھے وچار نال پڑھیے تاں اک ایہجی حقیقت ساڈے ساہمنے اُگھڑدی اے جس توں کدے وی انکار نہیں کیتا جاسکدا، تے پتہ لگدا اے پئی سینکڑے ورھیاں مگروں شاہ حسین دے شہر دا اصل ناں اج وی لاہور دی مقامی بولی وچ اُنج ای بولیا جاندا اے تے اوہ لاہور نہیں سگوں لھور اے۔

گل کھول کے کریے تاں پھیر اندروں سچ ای اُگھڑ آوندا اے۔ تے ساڈے بھرم دے تانے بانے نیاں ساریاں بنتاں اُڈو اُڈ ہو جاندیاں نیں۔ ایہو حال ساڈے دیس دی تاریخ دا اے۔ ساڈوں ایہہ ہنیرا دھون نیویں کرنی پیندی اے پئی ساڈے وڈیریاں نے ایس دیس وچ اسلام دے آون توں پہلوں تاریخ ول دھیان نہیں دتا تے نہ ایس دیس دے کسے لکھاری نے منی پرمنی تاریخ لکھی۔ الا سنسکرت، پراکرت تے ہندی، پنجابی وچ شلوک تے قصے کہانیاں ضرور لبھدیاں نیں ۔ جیہے ویداں

تے رامائن مہا بھارت اُتے جھات پائیے، اُکہن نوں تاں اوہدے وچوں قصے کہانیاں لدھیاں جا سکدیاں نیں پر اوہ کدے وی تاریخ نہیں اکھوا سکدی، کیوں جے تاریخ دی زنجیر دناں، مہینیاں تے ورھیاں دی کڑیاں نوں میل میل کے بنائی جاندی اے۔

تکدی ایہہ کہ ایہناں کتاباں وچ دناں، مہینیاں تے ورھیاں دی ترتیب کدھرے وی نہیں لگدی ایس کر کے اسلام دے آون توں پہلاں دا سماں تاریخ سماں نہیں اکھوا سکدا۔

پر ایس شہر دی اک وڈیائی ایہہ وی اے کہ تاریخی سمیں توں پہلوں وی سانوں ایس شہر دے ناں لبھدے نیں۔

جے ایس شہر دے ناواں دی کہانی لکھن بہیے تاں ایہدے اُتے اک وکھری کتاب لکھی جا سکدی اے اُنج ایہہ دسے بناں نہیں رہیا جاندا پئی تاریخی سمیں توں پہلوں وی ایس دے کئی ناں سن۔ لکھوج دسدا اے پئی آریاں دے آون توں پہلوں سبھ توں پہلاں ایہدا ناں لاور سی۔ پھیر آریاں دے آون توں مگروں راجہ رام چندر دے پُتر لوہ دے سبھوں لوہ دا قلعہ یعنی لوہ + آور = لوہاور رکھیا گیا۔ سنسکرت وچ آور دے معنی قلعے دے نیں۔ رج سید محمد لطیف نے شہر لاہور دی تاریخ وچ ایہدی کہانی کھول کے دتی اے تے ایہہ وی دسیا اے کہ ایہدا ناں لوہ کوٹ تے لوہ پور وی رہیا اے۔ ایس توں کنہیا لال نے "تاریخ لاہور" وچ شیخ احمد زنجانی دا حوالہ دیندیاں ایہہ وی لکھیا اے کہ بکرماجیت دے سمیں توں مگروں سندپال نے اپنے ناں تے سندپال نگری رکھیا تے پھیر ہندواں ویلے آخری راجہ لوہار چند نے اپنے ناں توں لوہار پور دی رکھیا تے پھیر لوہار توں لاہور بن گیا۔

تکدی گل اے کہ ایہہ سارے ناں جیہڑے اُتے گنوائے گئے نیں تاریخی سمیں توں پہلوں دے نیں۔ ایس کر کے وڈے وڈے تاریخ دے کھوجیاں نے ایہناں نوں تاریخی ناں نہیں منیا تے ایہہ دی جاچے ایہہ ساریاں بجھارتاں نیں۔

تکدی ایہہ تاریخی پکھ توں ایہہ پہلا ناں، سانوں ایس دیس وچ اسلام دے آون مگروں ای لبھدا اے۔ جے تاریخاں نوں ویکھیے تاں سبھ توں پہلی تاریخ جیہدے وچ ایس شہر دا پہلا تاریخی ناں لبھدا اے اوہ محمود غزنوی دے آون توں وی پہلاں، ناصر الدین سبکتگین دے سمیں دی لکھی ہوئی حدود العالم اے۔ ایس وچ ایس شہر دا ناں لاہ ور لہور دی شکل وچ رنج وکھائی دیندا اے۔

"لہور شہریست با ناحیت بسیار"

پھیر ایس دے مگروں لہور دے ناں نے بڑیاں شکلاں بدلیاں۔ جیویں غزنوی سمیں وچ

ناں لہور، لوہور تے لہاور وی لبھدا اے۔ پھیر مغلیاں دے سمیں وچ لکھیاں ہوئیاں کتاباں تے تاریخاں وچ لہاور تے لہانور تے لاہندر دے ناں لبھدے نیں۔ انگریز جیہڑی سبھ توں پہلی کتاب جیہدے وچ لاہور دے اج دے ناں دی شکل لبھدی اے اوہ نصیر الدین ہمایوں شاہنشاہ ہندوستان دے سمیں وچ لکھی ہوئی کتاب "تاریخ رشیدی" اے۔ جیہنوں فاتح تے حاکم کشمیر حیدر مرزا دوغلت نے سن ۹۴۶ھ وچ ترتیب دتا۔

جیکر حساب نال ایہناں ناواں نوں ترتیب دتا جاوے تاں اک گل ضرور پلے پیندی اے پئی ایہناں ناواں وچ اک املائی تدریجی ترقی بناشک اے۔ تے جیہدی آخری شکل لاہور دے اج دے ناں وچ لگی اے۔

ایس توں وکھ جے ڈونگھی جھات پائی جاوے تاں اوڑک گنجھل ایہہ کھلدی اے پئی لاہور دے ناں دیاں ایہہ شکلاں وکھریاں نسلاں تے وکھرے سمیں تے لوکاں دے وکھرے لہجے کر کے بدلیاں نیں۔

ہن دس آئے آں پئی لاہور دا پہلا تاریخی ناں لہور اے، دوجے لفظاں وچ مسلماناں دے ایس دیس وچ آون دے ویلے ایہدا ناں لہور ای سی ایس کر کے جیویں ایتھوں دے لوک ایہنوں بولدے سن اوسے طرح ایہنوں لکھدے وی سن۔ پر دوجیاں تھاواں تے لہجہ وکھ ہون کر کے ایس دے ناواں وچ املائی تبدیلیاں آوندیاں گئیاں۔ پر خاص لاہور دی مقامی بولی وچ کدے دی کوئی تبدیلی نہیں آئی۔ جیہدی پکی دلیل ایہہ اے کہ ہزاراں ورھے مگروں اج وی ایس دا ناں لاہور دی مقامی بولی وچ لہور ای بولیا جاندا اے۔

تکدی ایہہ کہ ساڈی پنجابی وچ کوئی وی ایہدا ناں لیندیاں ہویاں لاہور نہیں کہندا سگوں پنجابی بولن والے لہور ای آکھدے نیں۔ اُنج دوجیاں زباناں وچ ایہنوں لاہور بولدے وی نیں تے لکھدے وی نیں۔ گویا ایہہ پئی اوہناں دا اصول بولدیاں تے لکھدیاں اکو ای ورتیا جاندا اے۔ بڑی عجیب گل اے پئی اسیں پنجابی وچ اکو اصول کیوں نہیں ورتدے۔ جیکر اسیں پنجابی وچ شاہ حسین دے شہر دا ناں لہور بولدے آں تے اوسے طرح لکھدے کیوں نہیں۔

اج جس ویلے اسیں ایسے شہر لاہور دے ستے پرتے شاہ حسین دا دن مناون لئی اکٹھے ہوئے آں ساڈا فرض اے پئی اسیں گھٹ توں گھٹ اوہدے شہر دا صحیح ناں جیہڑا ہزاراں ورھیاں توں اوسے طرح ساڈیاں زباناں تے آوندا اے کیوں نہ اوسے طرح لکھ کے اکو اصول ورتیے

باقی ص۱۷۱

حمید شیخ

دیواتے لاٹ

آکھدے نیں پئی چراغاں دا میلہ جتھے کدی پہلاں لگدا ہوندا سی ہُن پھیر اوتھے ای لگدا اے پر ایہہ گل پوری طرح سمجھ وچ نہیں آوندی۔ کیوں پئی جیہڑا ساڈے وچ ساریاں نالوں عمروں وڈا اے اوہ وی ایہہ ای دسدا اے پئی اپنی سنبھال توں لے کے اوہ میلے نوں شالا مار باغ دے وچ تے آئے دوالے لگدیاں ای ویکھ رہیا اے۔ لاہور دے وسنیک میلے دیاں دناں وچ باغ دے اندر چھولداریاں لاوندے سن تے جتنے دن میلہ رہندا سی اوہ وی اوتھے ای رہندے سن۔ کوئی دعوتاں ہوندیاں سن۔ کوئی خوشیاں کیتیاں جاندیاں سن۔ فواریاں تھیں بیچن والیاں نہراں دے دوالے کتھاں دیویاں دی لو ہوندی سی تے سارا باغ دیویاں نال بھریا ہوندا سی۔ فواریاں دے پانی وچ تے جھالراں دے چٹے پتھر تے دیویاں دی لاٹ پیندی سی تے انج سی جیویں تھاں تھاں گڈی گُڈّے دی پینگھ دے رنگ پئے نچدے نیں۔

لوک آوندے تے ایہناں نہراں نوں پئے ویکھدے، گانے گاوندے تے جھنگڑے پاوندے تے انج طرح پکیاں کنکاں دا سونا کین دی تیاری کردے سن۔ جے سچ پچھو تاں ایہہ جشن دی سونے رنگی فصلاں ہوندا سی تے خوشیاں دی لالی نال لوکاں دے کن دیوے دی لاٹ وانگوں بھخدے ہوندے سن۔

سبھ نال کول مادھو لال حسین دا روضہ وی سی۔ جتھے ایس مست قلندر شاعر نے ٹھگریاں ہویاں لوکاں لئی پیار نوں اک رسم دی علامت راہیں ظاہر کیتا جاندا سی اوہ ایس طرح پئی اک وڈے بھنڈ نوں بھخدیاں کولیاں نے بھڑکدیاں بلکاں نال بھریا جاندا سی۔ ایہہ اگ نذراں نوں اپنی لپیٹ وچ لے کے اوہناں دے نُہُد لوں اُٹھ رکھ دین دی علامت سی۔ لوک ایس بھنڈ تے دی جاندے تے اگ وچ بالن دا اپنا اپنا حصہ گیکدے نے منتاں مندے سٹ جاندے تے پھیر شالا مار باغ ول ٹُر جاندے۔

اینی گل ضرور اے پئی شالا مار باغ دے میلے تے دیویاں نوں سنبھالن لئی پورا نہیں سی پر شاہ حسین دے مزار تے بالی ہوئی سانجھی اگ نوں اجے ہور بالن دی تے ہور بالن دی لوڑ سی ایہہ اگ سبھناں نوں گھٹ کے ملدی اے تے تھڑیاں ہویاں نوں رل بہن دی دعوت دیندی اے۔ لوک آکھدے نیں پئی لاٹ دیوے تے ہوندی اے تے چراغاں دا میلہ ہُن لاٹ ول پرت آیا اے۔

واہ شاوا شے ملاقتاں دی!
واہ شاوا شے شاہ حسین دی!
مادھو لال حسین دی

زینیو

ڈگا تے اگ

پنجابی دے وڈے صوفی شاعر مادھو لال حسین دا اک ہور عرس آیا تے لنگھ گیا۔ عام لوک ایہنوں چراغاں دا میلہ یا شالا مار باغ دا میلہ آکھدے نیں "پھولویں لوک" ایہنوں موسم بہار دی علامت سمجھدے نیں تے "اگلی ہتھاں" دا ایہدے بارے ردِ عمل رلیا ملیا جیہا ہوندا اے اوہ کجھ تک وی چاڑھدے نیں تے کجھ چاتقی ہتھوں ایہنوں قبول وی کردے نیں۔ "اگلی ہتھاں" توں میرا اشارہ پولیس یا پاکستان رائٹرز گلڈ ول نہیں سگوں ہیں اوہناں مہذب لوکاں دی گل پیا کردا آں جیہڑے پنجابی ڈگے دی روحانی لہرفوں تاں لج سمجھدے نیں تے اوہ اپنیاں دھیاں پتراں نوں اک دھیا ثقافتی شغل جیہدی نمائندگی جاز ڈرم تے ٹوسٹ کردے نیں دے وچ چاہیں چاہیں رُجھا دیندے نیں۔

ایس واری میلے ول لوکاں دا دھیان پہلاں نالوں کجھ ودھ ای ہویا اے۔ پہلاں وانگوں پنڈ والے تاں وی آئے سن تے کئی بابو لوکاں نوں وی وڈے وڈے ڈھولاں تے ڈگیاں دی چوٹ نے کُڈی بھنگڑے لئی رل کے ملنگاں نال روحانی سانجھ بناون تے مجبور کر دتا۔ کسان مزدور تاں اوتھے ای سن پر ایس واری ذہنی طبقہ وی گیا سی۔ میلے دیاں خوشیاں دا پروگرام دو واری ٹیلیویژن تے وی وکھایا گیا۔ ہور تاں ہور رائٹرز گلڈ دی اک ٹولی وی پھلاں دے ہار لے کے مزار تے گئی ہوئی سی۔ حسین دے پیغام بارے ایہناں دی ایس چڑکی جاگ بارے کجھ آکھیا نہیں جا سکدا پر کجھ نہ کجھ اٹکل ضرور لگ سکدی اے مثلاً ہو سکدا اے ایہہ دو ورھے پہلاں کیتے ہوئے "گناہ" دا کفارہ دے رہے ہوون جدوں ایہناں حسین دے پیغام نوں دباون لئی پنجابی گروپ نوں توڑیا سی یا اپنے کیتے تے رنج پاون لئی اوہ ہُن پنجابی دی خدمت دا سہارا لے کے اوس گل نوں بھُلانا چاہوندے ہوون۔ تے ہو سکدا اے ایہہ گل نہ وی ہووے۔ سچی گل ایہہ اے پئی دلاں دیاں رب جاندا اے۔

ای اک اوکھے پینڈے پئے ہوئے آں جیہدے وچ اک تاریخی رستہ ایہہ اے پئی علاقائی زباناں نوں وی تے قومی زباناں وچ وی اپنی ثقافتی ورثہ نوں لبھن لئی کم کر کے اپنی پچھان کرائی جاوے۔ ایہدے لئی پرخلوص کوشش وی جاری اے۔ ایہدے وچ ٹِبے ٹوئے تے راہ بھلاونے وی نیں۔ ایہدے وچ مخلص لوک وی نیں تے ایجیے لوک وی نیں جیہڑے منزل دے کول جا کے دل کے کامیابی دا سہرا اپنے سر بنھن

ول دھیان رکھدے نیں۔ ایہہ اوہ لوک نیں جیہڑے خرگوشاں نال نسدے وی نیں تے شکاریاں نال ہندے وی نیں۔

ایہہ کوشش کوئی کل نہیں سی شروع ہوئی۔ ایہدا جنم قرون وسطیٰ دے حسین تے فرید شکر گنج ورگے درویشاں دی زندگی تے کم نال جوڑیا جا سکدا اے۔ ساڈے اج دے منافقاں وانگوں جتھے روایتی مُلاں تے قاضی دربار شاہی دی سیوا وچ لگے رہے، اوتھے پنجاب دے صوفی شاعر جیہڑے اپنے ڈھنگ دے وڈے عالم تے مقدس ہستیاں سن عام لوکاں وچ اوہناں دی زبان راہیں رچدے گئے۔ اوہ لوکاں دا دین نہیں سن بدلدے کیوں جے اوہ تاں پہلاں ای بدلیا ہویا سی سگوں اوہ اوہناں نوں [illegible] اتحاد دا سبق دیندے سن۔ ایہہ پیغام روحانی اتحاد دا سی تنگ نظر مُلوانیاں دا نفاق پاون والا سبق نہیں سی۔ طبقاتی نفرت پھیلان دی بجائے اوہ ساریاں دی انسانیت نوں جگاوندے سن تے محنت تے پیار دی زندگی وچ اک خوشگوار رشتہ قائم کردے سن۔ کم کار کرن والیاں کساناں تے کاریگراں نے ایس پیغام نوں چُم کے سینے نال لا لیا تے ایہنوں احسان منیا۔ ایس احسان دا اعتراف صدیاں توں ہر بار کیتا جا رہیا اے۔ تے ایہدا ثبوت ڈھول دے ڈگے تے "چراغاں" وچ ٹمکاں دیویاں دیاں لاٹاں

سامراجی طاقتاں نے پچھے جیہے ساڈے سر تے اک ہور طبقاتی کلچر مڑھ دتا اے۔ قرون وسطیٰ دے تعصب دی طرح نویں ملّاں تے قاضی عام لوکاں تے اوہناں دے فنی اظہار کولوں بڑی ڈونگھی نفرت کردے نیں۔ ایہہ صرف زبان دا مسئلہ ای نہیں سگوں ایہہ معاشرتی رشتیاں دا مسئلہ وی اے۔ انگریز دے راج دا "ذہین طبقہ" نہ صرف عام لوکاں دی زبان توں پرے رہندا سی سگوں اوہ عام لوکاں نال نفرت وی کردا سی تے اپنے آپ نوں اوہناں ناکوں کوئی اُچی مخلوق سمجھدا سی۔ ایہہ سامراجی ورثہ اجے وی ساڈے گلوں نہیں لتھا۔ ہور گلاں توں اڈ ایہدا اظہار لوکاں نوں شالامار باغ وچوں کڈھ دین نال وی ہو چکیا اے۔ [illegible] ایہہ باغ کئی سالاں توں میلے دا پڑ لگا آوندا سی۔ ایہہ حرکت اپنے منوں بڑی چالاکی نال کیتی جاندی اے۔ پر ایس ٹولے دی منافقت باغوں باہر لگے ہوئے نوٹس توں ای ظاہر ہو جاندی اے پئی باغ عام لوکاں لئی مرمت پاروں ۲۷ توں ۲۹ مارچ تائیں بند رہوے گا۔ اللہ دی شان پچھلے سال وانگوں ایکی وی میلے دی تے مرمت دی تاریخ اکو ای پے گئی۔ ہے نا حیرانی والی گل۔ آزادی توں پچھے قوم نوں اک مُٹھ کرن دی تحریک قدرتی امر سی پئی عوام دیاں سدھراں، ریجھاں اوہناں دے ماضی تے حال سمجھیاں بناں نہیں سی چل سکدی۔ ایہہ سمجھ شہراں دے اوس نوجوان طبقے توں ای چل سکدی سی جیہڑے یورپ، دلّی تے لکھنؤ دے وراڈے کلچر وچ تاں گوڈے گوڈے پھسے ہوئے سن پر اپنے لوک کلچر دے سمندر وچ جیہڑا اوہناں دے

بارہویں خاطاں پیا مار دا سی اوہناں ہیر دی نہیں سن بجھی دتّے ہوئے شکر گنج، لال حسین، بلھے شاہ، لطیف، وارث شاہ تے حافظ برخوردار دی طرح "ذہین طبقے" دا وی فرض سی پئی اوہ عام لوکاں نوں مخاطب کردا۔ اُچے ٹبے بیٹھے ہوئے باہمن وانگوں نہیں سگوں بھائی چارے تے رل بہن دے جذبے نال۔ پر ذہین طبقے نوں سمجھ ای نہیں پئی لوکاں نوں مخاطب کیویں کیتا جاندا اے۔ جدوں اوہ عوام دے سامنے آئے تاں ویکھیا گیا پئی غیراں دے کلچر توں سِکّی ہوئی مت ہتھوں اوہ گونگے ہو گئے تے عوام نال جیہڑے جیہناں پاکستان لین لئی جنگ کیتی ہوئی سی تاں جے اوہ اپنے کلچر دی پچھان قائم رکھ سکن۔ ولّوں اوہناں عام لوکاں دی زبان سکھن دا چارہ کیتا تاں جے اوہ اوہناں نال رل کے بہہ سکن۔

ایس لڑی دی پہلی کڑی ۱۹۵۳ء وچ پنجابی کلچرل سوسائٹی دے ناں تے بنائی گئی جیہدے صدر مولانا عبدالمجید سالک سن۔ ایہہ اک سال تائیں پنجابی دے کلاسیکل تے اجوکے ادب بارے ہفتہ وار تنقیدی اکٹھ کردی رہی۔ کجھ نویں پڑھے لکھے لکھاری سامنے آئے جیہڑے لوکاں دی زبان وچ گل کرن لئی گھاٹ نہیں سن سمجھدے۔ ایہہ سوسائٹی اگے کیوں نہ چل سکی ایہہ اک وکھرا قصہ اے۔

اک ہور اُدم ۱۹۵۷–۵۹ء وچ کیتا گیا۔ تھوڑے جیہے پنجابی لکھاری جیہڑے ہُن تائیں پنجابی لکھن بولن ولوں مُڈھلیاں مشکلاں ہٹا چکے سن تے اپنا رشتہ پنجابی دے کلاسیکل ادب نال جوڑ چکے سن "پنجابی مجلس" دی شکل وچ اکٹھے ہوئے۔ پہلی تنظیم دیاں آگوآں دے خلاف جیہدے وچ نوجوان تے بہتے ست ملے لوک سن۔ متعصب طبقے نے ایہناں نوں وی شک دی نظر نال ویکھیا تے ایہہ مجلس وی تعصب دا شکار ہو گئی۔

تیجی کڑی ۱۹۶۲–۶۳ء وچ اُساری گئی۔ جیہدے تے اینا شور شرابا اٹھایا پئی اوہدی آواز لگ تائیں وی سنیدی پئی اے۔

لاہور میونسپل کارپوریشن وچ ایس تجویز دا پیش ہونا سی پئی کارپوریشن دیاں پرائمری سکولاں وچ پنجابی نوں تعلیم دا ذریعہ رکھیا جاوے کہ تعصب دے جارے پتھر رائٹرز گلڈ نال جُڑے ہوئے پنجابی گروپ دے چھوٹے جیہے سر تے آن ڈگے۔ بھاویں ایس تجویز دا گروپ نال کوئی تعلق نہیں سی (جیہڑی اخیر نوں نامنظور ہو گئی) پر کیہ پتہ سی پئی پنجابی گروپ دی کوشش نال ہور لوک وی ایس بھوسی ایہو جیہیاں گلاں کرن لگ پیندے۔ متعصب ثقافتی طبقے دی گل برادری ایسے لئی تاں اکو سُرتال تے ایہہ اک راگ چھیڑ دتا سی پئی اوہ سارے عناصر مٹا دیو جیہناں دیاں کوششاں ہتھوں "ذہین طبقے" دے عام لوکاں دے نیڑے ہو کے اوہناں دی آواز بن جان دا خطرہ اے۔ گلڈ دی افسر شاہی نے

پنجابی گروپ توڑ دتا تے اپنے ولوں "ذہین طبقے" نوں لوکاں نال رل جان توں بچان دا مکمل انتظام کر دتا۔

پر ایہہ ہو نہ سکیا۔ چراغاں دے میلے تے ڈگا خاموش نہیں ہویا۔ تے روضے تے بجلی والیاں لاٹاں میلے توں پچھے وی بجھ نہیں سکیاں۔ تیہن ۱۹۶۳ء دے میلے کرتے پنجابی گروپ نوں توڑن دے باوجود رائٹرز گلڈ دی افسرشاہی لال حسین دے عرس نوں اک علامتی معنے دے رہی اے جیہڑے ماہنامہ نوں گلڈ دے شاہی دربار وچوں کڈھ دتا گیا سی اوہ اک جان ہو کے کھلو گئے نیں۔ ملک دے سبھ حصیاں وچوں آون والے پنجابی لکھاریاں دا سبھ توں وڈا اکٹھ لاہور شہر وچ ہویا۔ جس میلہ شاہ حسین نوں مرت دا تے سگوں شہر وچ وی دُھماں پا کے منایا۔ ایہدی شہادت گورنمنٹ کالج دے بخاری آڈیٹوریم توں ملدی لال حسین دی زندگی تے کلام بارے مضمون پڑھے گئے۔ ایہہ لوک اوپن ایئر تھیٹر وچ ویکھے گئے جتھے ہر طرح دے شاعراں دا مشاعرہ رچایا۔ ایتھے محنت کرن والے طبقے دے شاعر وی سن تے وچکارلے طبقے دے ذہین شاعر وی سن۔ پنجابی موسیقی دا کنسرٹ وی ایتھے ای ہویا۔ ایہناں دا اکٹھ "پاکستان کونسل قومی یک جہتی" وچ وی ہویا جتھے پنجابی وچ زیادہ ترکم کرن دیاں طریقیاں بارے وچار کیتی گئی۔ ایہہ گل پاکاں وچوں پاک تھاں یعنی پاکستان آرٹس کونسل دی اپڑ کھلوتے جتھے ڈھائیاں گھنٹیاں لئی لوک رنگیاں دا اک ٹولی نے اپنے بیانیہ کمال نال مہذب تماشائیاں نوں بھوئیں وچ گڈی رکھیا۔ مینوں سمجھ نہیں آئی کہ اوہدا پیش کرن والیاں نے بتے "شیخ نون داستان گو" دا ناں کیوں دتا۔ کدھرے ایہہ "اردو داستان" دا چسکوریاں دی ریس تاں نہیں سی ماری ہوئی۔ کتھے پنجاب والیاں دا جیوندا جاگدا منظوم قصہ تے کتھے ایہہ دیاں قاربھریاں داستاناں! ایدھر انسانی جتن دی اپنی مٹی اپنے گوشت تے اپنے خون دا حال تے اودھر اک موئے مارے طبقے دی نامردی دی داستان۔

مجموعی طور تے ذہین طبقے دے عوام نال ملن دیاں کوششاں ایہنیاں کامیاب نہیں ہوئیاں جنیاں لگ کردا سی پئی ہون۔ پر بسم اللہ بڑی سوہنی ہو گئی اے۔ ایہہ کوششاں اگوں آون والیاں وڈیاں وڈیاں شیواں دی اک ونگی اے۔

(پاکستان ٹائمز شدہ توں۔ ترجمہ حسین شاہد)

طارق حمید

آزادی دا ڈھول

"باراں ورھے ـــ انجانیاں راہواں ـــ پر اوہ دِنے راتیں چلدا ای گیا۔ اے پر اوہ کوئی خزانہ لبھا رہیا سی۔ . . . تے پھیر اوہ پچھے مڑ آیا ـــ واپس آیا تاں اوہ خالی جھولی سی۔ . . . جے کجھ ہے سی تاں اوہ سی اوہدی دنیوی ملکیتاں دیاں یاداں ـــ ایہہ وی تاں کجھ نہیں سی۔" ـــ تے سامعین ساہ روک کے ویکھدے گئے، جیویں جیویں گویا اپنی گواچی ہوئی جوانی دے دِلی درد نوں الکارے دی سُر تے ملاوندا گیا۔ اوہدی ایس معمولی گائی نے اوہناں دے دل خرید لئے. . . لفظ سُر وچ گھلدے گئے، تے موسیقی درد تے کرب دیاں ابدی لئیاں وچ جذب ہوندی گئی، اوہ موسیقی جیہنے ازل توں ای بنی نوع انسان تے جادو کیتی رکھیا اے، ہولے ہولے ستاریاں نے وی اوس وچارے جوان دی کہانی سُن کے اپنیاں کلیاں دے مونہہ کھولنے شروع کیتے، پر اوہ اوہناں رنگاں بھرے شعلیاں دے سامنے پیلے پے رہے سن، جیہڑے بھانبڑ وچوں بلند ہو ہو کے ہنیرے تے بجھے بجھے ماحول نوں ختم کرن لئی اک مصنوعی جیہی کوشش کر رہے سن، تے ایہناں وِلکدیاں بندیاں لئی امید دی اک ادھی کرن پیدا کر رہے سن۔ اوہ ماحول دے ہنیرے نوں پوری ٹِل نال مٹان دی کوشش کر رہے سن جیہڑا مدتاں توں انسان دا بہت وڈا دشمن اے تے جیہڑا انسان دیاں سدھراں تے ریجھاں ڈونگھے خلاواں وچ دفن کردا آیا اے۔ پھیر ہولے ہولے چاراں پاسے جادو جیہا پھیل جاندا اے، تے اصلیت دے بندھناں نوں بھجڑدا اے۔ تے طرب دے ناچ ہون ڈیہہ پیندے نیں جیہڑے طلسمی ڈنڈیاں توں ہوندے ہوئے ایس دنیا نوں حُسن، نور دا جزیرہ بنا دیندے نیں. . . . تصوف تے ہاسے کھیڈ دا جزیرہ۔

بڈھا دریا تباہی تے حیاتی ونڈدا تے ایہناں دوواں چیزاں توں بے پرواہ جیہا لگدا وگدا رہندا اے۔ بہار اپنیاں ساریاں بہاراں تے حُسن نال لے کے آوندی رہندی اے، تے بینڈو دے گیت ایتھوں دے رہن والے لوکاں دے فطرت بارے جذباتی عمل نوں ریکارڈ کردے رہندے نیں. . . . پیدائش تے شباب داعل. . . . موت تے تباہی داعل. . . . تے بینڈو گویا، وقت تے سماج دے بندھن وچ پھسیا ہویا، حقیقت دیاں ایہناں تکلیف دہ حداں توں بے پرواہ، اپنے آپ نوں خواباں تے

فریباں دی دنیا وچ ٹکا لیندا اے، جیہناں اوہ اوس سماج دے خلاف، جیہدیاں جڑھاں بڑیاں ڈونگھیاں لگیاں ہوئیاں نیں، تے جیہدا دور مٹ چکیا اے، احتجاج کردا نظر آوندا اے ــــ تے اوہ اپنے وڈیاں توں وی اگانہہ نکل جان دی کوشش کردا اے، جیہڑے اپنی حیاتی وچ ایہناں اماریاں دے وجود دا انکار کرن دی جرأت رکھدے سن۔ پر تنگ نظری دے ولیویں اوس نوں اپنے شکنجے وچ جکڑدے نیں، تے اوہ بڑا جھجکدا جھجکدا ایس چادر دے کندھیاں توں اپنی پکڑ ڈھلی کر لیندا اے ــــ پھیر ایہہ چادر ماضی دے رواجاں تے قصیاں دی مٹی وچ رُل جاندی اے۔

پر جد کوئی اپنے عزم نال تاریخ دے صفحیاں تے پئی ہوئی دھوڑ نوں پھوکاں مار مار کے اُڈا دیندا اے، تاں اک صوفی بندے دی شکل اُبھردی اے، جیہڑا عجیب جیہے لال رنگ دے کپڑے پا کے نچ تے گا رہیا اے، تے اپنے لوکاں دے کناں وچ اک نرالا سنیہوڑا گھول رہیا اے ــــ "ایس دنیا دی حیاتی صرف کھیڈ تماشا اے" ــــ (تفسیر ۶-۳۲) اوہ ایس دنیا دی ظاہری نمائش تے اوہناں دقیانوسی تے گھڑے گھڑائے نظریات نوں جیہڑے مولویت اوہدے اندر سماوندی رہی سی کھیڈ تماشہ سمجھ ڈیہہ پیندا اے، تے ایس آیت دے باطنی معنیاں نوں سمجھن واسطے نکل جاندا اے۔ تے پھیر اوہ شراب، ناچ تے گیتاں دیاں دیویاں نوں اپنی مدد لئی سد ماردا اے...... لوک شوق نال اوہدے کول دے لنگھے ہون نگ پیندے ہیں، پر اوہ داڑھیاں والیاں نوں اپنے پرچھانویں نیڑے آن توں جھڑک دیندا۔ ایہہ انوکھیاں گلاں تے مذہبی اصولاں توں بے پرواہی سرکاری افسراں دے دلاں وچ شک پیدا کر دیندا اے۔ اخلاق دے ایہہ خود ساختہ ٹھیکیدار اوہنوں سزا دین دا سوچدے نیں۔ پر ستم ظریفی ویکھو جد اوہ اوہناں مذہبی فرضاں توں بیگانگی نوں اوہناں دے مونہہ تے ماردا اے، تے آپ سزا توں بچیا ای بچ جاندا اے (مدتاں پرانے ایس سچے اصول نوں اسیں اج وی ویکھدے آں، جدوں ریاکاری کے دوسرے دے آئینے وچ اپنا مونہہ نہیں ویکھ سکدی۔)

اوہدی ساری حیاتی قرونِ وسطیٰ دے نظام تے اک طنز اے۔ ریاکاری خوشامد دے دُدھ تے پل رہی سی ــ روحانیت دے پگ بنھن والے اپنے آپ نوں حاکم جماعت توں اُچا کہہ کے دنیا داری دے دریا وچ رَج رَج کے نہا رہے سن...... تے وڈیرے مایوسی دے ہنیرے غاراں وچ ٹکراں مار رہے سن... مختصر ایہہ پئی اج والا ای حال سی۔ ایہو جیہی صورت ہووے تاں معاشرے وچ کے دی تبدیلی نوں ہتھو ہتھ لیا جاندا اے۔ پھیر پرانیاں نیہاں، جیہڑیاں پہلوں ای آخری دماں تے ہوندیاں، کے وڈے بھار ہیٹھاں آن کے بالکل ڈھے جاندیاں نیں۔ ایہو چیز سی جیہڑی پنجاب دے مرشداں تے

صوفی شاعراں نے کیتی۔ علاقائی تاریخ وچوں ثقافتی ورثے نوں لبھن لئی اوہ مردہ تے مایوس لوکاں وچ آ گئے، تے اوہناں دی فطری زبان وچ اپنا پیغام دِتا۔ اوہ پیغام اوہناں مولویاں تے حاکماں (جیہڑے خدا دے قرب دیاں گلاں تاں کردے سن، پر عمل توں دور وڈے سن) دی خود غرضی دے پیدا کیتے ہوئے جھگڑیاں دے مقابلے وچ پیار تے بھائی چارے دے گیت سن۔ شاعر پچھدا اے "قاضی تے ملاں نے بڑیاں ای سدھیاں راہواں دی مت دیندے نیں۔ پریت نوں ایہناں راہواں نال کیہ کم، جد دل ای عاشق دے نال ہووے؟"

سیال ڈھلدا اے تاں سنہرے پٹے کساں دا دل خوشیاں نال بھر دیندے نیں۔ ایہہ اوہ ویلا اے جد پرانا دستور مر جاندا اے تے نویں دی نینہہ رکھی جاندی اے، ایسے ای ویلے پینڈو شاہ حسین نوں شکرانے دے طور تے عقیدت دے پھل نذر کرن لئی اکٹھے ہوندے نیں۔ اک عاجز بندہ جیہڑا اوہناں دی محنت تے پیار دی دنیا وچ خوشیاں دا سنیہوڑا لیاوندا ہوندا سی...... شاہ تے گدا سارے ای اوہدا احترام کردے سن۔ اکبر بادشاہ مشہور اے پئی اوہنے شاہ حسین نوں اپنے دربار وچ بلاون لئی بڑے ای جتن کیتے، اتے جہانگیر، جیہڑا ایس محبوب صوفی دی یادگار نوں ہمیشہ لئی زندہ رکھنا چاہوندا سی، نے بہار خاں ناں دے اپنے درباری نوں اوہناں دے کماں نوں جمع کرن لئی مستقل طور تے مقرر کر دتا سی۔ شاہ حسین دے فرماناں تے کراماتاں دا ایہہ مجموعہ، ایہہ تازگی تے بہار نوں ظاہر کرن لئی بعد وچ "بہاریہ" دے ناں نال چھپیا۔ اوہ سولہویں صدی وچ جلاہیاں دے اک گھرانے وچ جمے۔ اوہناں نے اپنی حیاتی دا پہلا پہر داتا گنج بخشؒ ہوراں دے مزار تے کٹیا، پر بعد وچ تصوف دے ملامتی سلسلے نال جا رلے، جیہڑے معرفت نوں ہدایت کرن لئی گاون وجاون تے وجد نوں اہم ذریعہ جاندے سن۔ مدھ توں ای گلی وچوں لنگھدے ہوئے شباب نظاریاں وچ خوشی لبھن والا آدمی، اک سوہنی شکل والے برہمن بچے دے حسن تے لٹ گیا۔ اوہ ۱۵۹۳ء وچ پنجاہ ورھیاں دے لاگے شاگے عمر پا کے رب نوں پیارے ہو گئے تے اوہناں نوں شاہدرے دفن کیتا گیا۔ اوہناں دی ایس ابدی آرامگاہ نوں جس طرح کہ اوہناں پہلوں ای کہہ چھڈیا سی راوی دے ہڑھ نے آ گھیریا۔ شیخ مادھو (جیہڑے اوہناں دے بڑے ای پیارے مرید سن) ہوراں نے اوہناں نوں اوتھوں کڈھیا تے باغبانپورے لے آئے، جتھے اوہ اج دن تے آرام کر رہے نیں۔ جدوں مادھو ہوراں وصال کیتا تاں اوہناں نوں وی حسین ہوراں دی بغل وچ دفنا دتا گیا۔ تے ہُن اوتھے ایہہ دو ڈھیریاں نیں۔ جیہناں دے کتنے چار سو ورھیاں توں ساڈے پینڈواں دی ثقافتی حیاتی نال بڑا ڈونگھا رشتہ اے۔

سکھاں دے دناں وچ ایس خانقاہ دے میلے نوں بڑی اہمیت حاصل سی۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ ایتھے دا
میلے کراوندا ہوندا سی۔۔۔۔ سیال وچ جدوں زعفرانی بسنت مستقبل دی خوشحالی دی سوغات دے طور
تے ہر پاسے رنگ چھڑک دیندی سی تے نوروز دی رات میلا چراغاں، جدوں مٹی دے ہزاراں دیوے بلدے
جوبن تے آئے ہوئے پودیاں نوں نویں حیاتی دین لئی بلدے سن۔۔۔ پر ایہہ چیزاں ساڈیوں
ہوئیاں دوہاں روحاں نوں سکون دیندیاں سن۔ پچھلی صدی وچ وی ایہہ مقبرہ مغل طرز تعمیر دا اک نمونہ
کم منیا جاندا سی، بھانویں ایہدی چنگی طرح رکھوالی نہیں سی کیتی جاندی۔ ایہو ای حال ساڈی ثقافتی
دناں وچ وی رہیا۔ سامراجی قوتاں (انگریز جیہناں دے نمائندہ سن) نے ایہناں تقریباں نوں ساڈیاں
ہر طرح دی سرکاری مدد واپس لے لئی، تے ایہہ رسماں صرف پینڈوآں تے ان پڑھ بندیاں نوں
پوریاں کرنیاں پئیاں۔ ساڈے دانشوراں نے ذات پات دے ایس نظام نوں، ایہدی معاشرتی
دی نویں شکل ـــ گنوار و سینک ـــ وچ مغرب دی اک مہور مہر تے کرم جان کے جیہڑا اپنے
تے کیتا سی، بڑے شوق نال گل نوں لا لیا۔ ایتھوں عام آدمی تے اوہدے فن دے اظہار دے
بارے نفرت نوں ہوا ملی۔ انگریزی راج نے ایہی ولائتی زبان ساڈے تے تھوپی، جیہڑی پہلوں ای
جان والی زبان نوں شہدے پن دا نشانہ سمجھدی سی۔ فرائڈ نے وی آکھیا سی پئی عوام دا لوک
ادب اوہ گندے قصے ہوندے نیں جیہڑے موہنہ زبانی اک دوجے تک اپڑدے نیں۔ پر ساڈے
بنے ہوئے مذہبی لیڈراں نوں اینی عقل کتھوں، پئی اوہ سائیکالوجی دے میک اپ نوں ول جان
اوہ تاں عوام دے اپنے اظہار نوں گندا تے مذہب لئی برا ہون دی تہمت لاون توں وی
تھوڑے ای چر دی گل اے جدوں ایہہ سوال زبان دا نہیں سگوں معاشرتی رجحانات دا سوال بن
گیا اے، تے ایہہ علاقائی جڑھاں توں پنگرن والی ہر چیز نوں خاص طور تے گھٹیا سمجھدا اے۔ نہ تاں
ایس سوال نوں اک دوجے نوں سمجھن دا ذریعہ سمجھیا گیا تے نہ ای ایس نوں اپنی وقعت دی
جھاڑ ای دتا جاوے۔ ایس طرح عوامی نوں شہدے پن دے برابر بنا دتا گیا۔ ایہہ پکیا ہویا
طاقت نوں کنٹرول کر رہیا اے، جیہڑی سانوں غلامی دیاں کڑیاں بنھ کے رکھنا چاہوندی اے۔
ای ظاہر ہو جاندی جدوں اسیں اپنی قومی زباناں تے اپنے قومی رواجاں دے سر تے ہتھ رکھن
ہو جاندے آں۔ ایہہ پنجابی دے آزاد تے پابندیاں برداشت نہ کرن والے اکھڑ مزاج توں
نیں، ایہہ ایس دے کھلے کھلے رنگاں دے تضاد تے ایہدے ڈھولاں دے ڈگے توں پیدا ہون
آواز نوں بدذوقی کہندے نیں، اتے جد اوہناں دے اپنے ٹوسٹ تے راک این رول

دی قسمت بھڑکاویں نہیں۔ کتے ایہہ گل تاں نہیں، پئی اسیں پڑھائی دیاں جلتاں وچ اپنے ڈونگھے کھُبھ
گئے آں پئی اپنی غلامی دے اوس سنگل نوں توڑن لئی تیار نہیں جیہڑا ساڈے پچھلے لارڈاں، جیہڑے چِٹے
کاں دا دعویٰ تے کردے سن پر اوہناں دا کوئی رنگ نہیں سی، ساڈیاں روحاں وچ گڈ گئے نیں۔
ایہہ تنگے تے ہتھاں نال کم کرن والے ساڈی ای مٹی دی پیداوار نیں، تے اج وی ایہو ای اپنے
لہو پوست نال اج دے زمانے دی انسانی جدوجہد نوں حقیقت دی شکل دیندے نیں۔ ایہناں
دا جدوجہد ای ایس کمزور تے ہڈ حرام طبقے (جیہڑا اخیر نوں ڈھیری ڈھا بیٹھے گا) دے مقابلے وچ اوہناں
دیاں آزادیاں تے خوشیاں نوں ظاہر کردی اے، جیہڑیاں اوہناں دیاں لوک کہانیاں وچ اک مقصد
دا روپ دھار کے اُبھردیاں نیں۔ تے جدوں اوہ اپنے ایس محترم درویش نوں جیہدے اک لفظ
نوں سُنن لئی کدی وڈے وڈے بادشاہ اڈیک لائی رکھدے سن، اپنی عقیدت دے پھُل نذر کرن
لئی آوندے نیں، تے اوہناں نال ٹھٹھا کیتا جاندا اے، پئی شالامار باغ دے دروازے "مرمت"
لئی بند نیں، جد کہ تھوڑے ای فاصلے تے سرکار دے سارے ای ویلے اک سرکاری تقریب واسطے
بڑی بے دردی نال رو ہڑ دتے جاندے نیں (نیشنل ہارس اینڈ کیٹل شو) ویکھن والا حیران رہ جاندا اے
پئی کہ ایہو جیہی اکھی دور اندیشی دے کارن، جیہڑی انگریزاں نے ساڈے دھوکے جھاڑے والے وڈیاں
نوں بخشش کیتی سی، اوہ ایس قابل نہیں پئی بے رنگ دور دے کالے پرچھانویاں ہیٹھ اُٹھدیاں ہوئیاں
نسلاں تے نویں حیاتی نال دھڑکدی ہوئی حقیقت وچ نکھیڑا پا سکن، تدے ای تاں ساڈیاں اپنیاں
نظری رواجاں تے کارنامیاں اُتے حیواناں تے وڈیاں دا پرچھانواں مسلط کر دتا جاندا اے۔
پر اپنی دھرتی دے ایہناں پتراں نوں کیہ فکر اے۔۔۔۔ ایہناں دے جھنگیٹے دے نشان تے
جلدیاں تائیں پھیلے ہوئے نیں۔ تے ایہہ ناچ ایہناں دے گیتاں دی سنگت نال پوری دنیا وچ
گونج اٹھے گا۔

ہر تہوار دے پچھوکڑ وچ کوئی نہ کوئی فلسفہ تے اخلاقی سبق ہوندا اے۔ میلہ چراغاں دا میلہ سانوں
قوم رسماں دے مضبوط بندھناں تے علاقائی یگانگت دی قطعی لوڑ نوں محسوس کراون لئی جھنجھوڑدا اے۔
لئے پاکستان تے ایہدے لوکاں دی بقا دا دارو مدار ایہدے اُتے ای اے۔۔۔۔ ایویں اسیں
اپنے ماضی نال اک ڈونگھا رشتہ جوڑ سکاں گے، اپنے موجودہ زمانے نوں چنگی طرح سمجھ سکاں گے تے
اپنے مستقبل نوں درخشاں بنا سکاں گے۔ جدوں تائیں اسیں اپنی تہذیب دی وڈیائی تے گہرائی
لئی اکھڑاں نہیں رکھدے، تے اپنیاں تاریخی قدراں نال ڈونگھے رشتے نہیں جوڑدے، اسیں ظلم دیاں

پنجیاں توں اپنی آزادی جیہی دی امید نہیں کر سکدے ۔ وقت نے ساڈے لوک ورثے دی ساڈے لئی حفاظت کیتی رکھی اے، تے ایہہ پڑھے لکھے تے سمجھدار لوکاں (جیہناں توں میری مراد "دانشور" نہیں) دا فرض اے پئی اوہ ایہنوں اک تھاں اکٹھا کرن تے ایہنوں ہر قسم دے سُنن والے نوں پیش کرن، بھلا جے ساڈے لوک اپنے آپ تے اپنی سادگی دیاں دلکشیاں لبھ سکن "مجلس شاہ حسین" ایس پاسے اک رہبرانہ کوشش کر رہی اے، بھلا جے ایہہ ایس دے اختتام نوں اوس طرح لا کر سکے، جد شاہ و گدا دووین ساری ساری راتیں اکٹھیاں بہہ کے ایس نوں حاصل کردے سن ۔

پاکستان وچ شاید ایہو ای اک تہوار اے جیہڑا، موسمی، علاقائی تے قومی وڈیائیاں نوں اکو تھاں اکٹھا کر دیندا اے، ایہہ ہاڑی دا نقیب بن کے بھن بھن تھاواں دے وسنیکاں نوں اپنے وِل کھچدا اے تے باہمی میل جول دا بی بیجدا اے ۔ ہور تاں ہور ایہہ "یوم پاکستان" دے فوراً بعد آ جاندا اے۔ ایہہ سارے ای موقعے ایس ملک دی حیاتی تے بقا دا سرچشمہ . . . . ایہہ ساڈا فرض بن جاندا اے پئی اسیں اوہ وڈیائی جیہڑی اسیں ایجیے قومی تہوار منا کے اپنی قوم تے کردے آں، نوں ۲۳ مارچ توں اک ہفتہ ہور اگے ودھا لئیے، تے ایہدے لئی ریڈیو، ٹیلیویژن، فن، دستکاری، سیمینار، مذاکریاں ورگے ہر گُر نوں ورتیے. . . . ایہہ چیز ساڈی حیاتی دی ہر نکر تے ہر پاسے نوں چمکا دے گی ـــــ ایہو ای ودھیا تے سچا "جشنِ پاکستان" ہووے گا، جیہڑا خالصتاً مقامی وسیلیاں وچوں پُنگرے گا تے جیہڑا ایس ملک دے لوکاں دے دلاں دی دھڑکن بن جاوے گا ۔

(ترجمہ :- صدیق)

تاں جے اوہ پنجابی زبان جیہنوں اجے تائیں کوئی سانبھن والا نہیں سی تے اج پنجابی لکھاریاں نے نہ کلیاں اوہدی بانہہ پھڑی سگوں اوہدے رہے ہوئے ہڈاں وچ مڑ کے جان پا دتی اے تے اپنے اصل روپ وچ پھیر مڑ دی وکھائی دیندی اے تے ساہنوں اوہدے آون والے چنگا ساوی پیا دسدا اے، کنا چنگا ہووے جے سبھ توں پہلاں کم سے کم شاہ حسین دے ایس دا ناں صحیح لکھنا شروع کریے ۔ جیہڑا اگے توں ساڈی پنجابی زبان دا منڈل رہیا تے اج وی جیکر اسیں مڑ ایہنوں صحیح کر کے پھڑیے تاں بناں شک ساڈی پنجابی زبان دی ٹور صحیح اصول لے اگے ودھے گی۔

راجہ رسالو

کردا میلہ میلہ

آوازاں

۱۔ پہلی آواز	۲۔ دوجی آواز
۳۔ تیجی آواز	۴۔ چوتھی آواز

راوی

پہلی جھاکی

تھاں :- پاکستان رائٹرز گلڈ مغربی پاکستان لاہور دے دفتر دا گُٹھ والا کمرہ۔

ویلا :- ۸ وجے رات

موسم :- چانتی رات بُٹھیاں بُٹھیاں کنیاں پے رہیاں نیں۔ پوہ دا مہینہ ہون کر کے پالا وی پے رہیا اے۔

راوی :- کمرے وچ چاہ چسکیاں لا لا کے پیتی جا رہی اے ۔ جیہدی ہواڑ سارے کمرے وچ کھلری ہوئی اے ۔ میز اُتے تن چار بندے اُڑے ہوئے نیں تے گلاں وچ رُجھے ہوئے نیں۔

پہلی آواز :- میں کئی واری سوچیا اے پئی لاہور دے لوک کنّے بے حس نیں۔

دوجی آواز :- کیہ مطلب تہاڈا؟

پہلی آواز :- مطلب ایہہ وے پئی لاہور دے اکو

اک ایہجے صوفی شاعر نوں بُھل گئے نیں جیہڑا صوفیاں دا سردار تے لاہور دا نگ اے۔

تیجی آواز:۔ تہاڈا مطلب شیخ حسین نوں اے؟

پہلی آواز:۔ ہاں شیخ حسین پنجابی زبان دا اوہ سرکڈھواں شاعر اے جیہنے پنجابی شاعری وچ نویں نویں تجربے کیتے تے زبان نوں اک انوکھا رنگ روپ دتا اے۔

دوجی آواز:۔ پر ہر سال ہزاراں دی تعداد وچ طالبعلم اوہناں دا کلام پڑھ کے ڈگریاں لے رہے نیں۔ ہور تُسیں کیہ چاہوندے او؟

پہلی آواز:۔ صرف ایہہ ای نہیں۔ کتاباں دے بیوپاری اوہناں دے کلام اُتے اپنی معتبری دی چھاپ لا کے لکھاں روپے کما رہے نیں۔

تیجی آواز:۔ دسو پھیر تُسیں کیہ چاہوندے او؟

پہلی آواز:۔ اوہناں دا عُرس اوہناں دی شان دے مطابق مناونا چاہیدا اے۔

دوجی آواز:۔ ایہدے اُتے پیسے لگدے نیں جیہڑے ساڈے کول کوئی نہیں۔

پہلی آواز:۔ جے کم کرنا ہووے تاں پیسے وی لبھ جاندے نیں۔ ایس اڈتی دور وچ کجھ لوک ایہجے وی نیں جیہڑے پیسے نوں ہتھ دا میل سمجھدے نیں تے ایس منزل توں بہتا اگانہہ ودھ کے سوچدے نیں۔

تیجی آواز:۔ اک لما سارا تے ٹھاہ ٹھاہ کردا ہاسا ہس کے) تہاڈے اپنے کول کیہ اے؟

پہلی آواز:۔ (کھیسے وچ ہتھ پا کے اک دھیلا پیسہ کڈھدا اے)۔

تیجی آواز:۔ پلے نہ دھیلا تے کردا میلہ ای میلہ۔

پہلی آواز:۔ (ذرا سختی نال) ایہہ ٹھیک اے ساڈیاں جیباں خالی نیں پر ساڈے دل دے بوہے رجے ہوئے نیں۔ اسیں انشاءاللہ میلہ ضرور مناواں گے جیویں مناون دا حق ہوندا اے۔

دوجی آواز:۔ ایہہ میلہ پنجابی گروپ ولوں کیوں نہ منایا جاوے۔

پہلی آواز:۔ میں ایس سلسلے وچ گلڈ دے مقامی سیکرٹری نال گل کر رہیا واں۔

دوجی آواز:۔ پھیر کجھ گل بنی؟

تیجی آواز:۔ سُتھریاں توں مراداں!

پہلی آواز:۔ نہیں ایہہ گل نہیں سیکرٹری صاحب نے آکھیا اے پئی تُسیں کم کرو۔ ایس ویلے پیسے نہیں لگے۔ تہانوں بعد وچ دے دتے جان گے۔

دوجی آواز:۔ بس پھیر کیہ اے۔ تیاریاں شروع کر دیو۔ مہینے تاں دو باقی رہ گئے نیں۔

راوی (دوروں آواز آوندی اے)

"سٹی نہ پھیر ول جوگیا وے نہیوں لگنے لال کہیا"

دوجی جھاکی

تھاں:۔ پاک ٹی ہاؤس دی دوجی منزل۔

وقت:۔ اوہ ای رات دے ۸ وجے۔

(بیرا چاہ رکھ کے چلا گیا اے۔ خاموشی نوں چاہ والے چمچے نے توڑیا)

دوجی آواز:۔ سناؤ پھیر کیہ پروگرام بنایا جے؟

پہلی آواز:۔ بس کجھ نہ کجھ ہو ای گیا اے۔

دوجی آواز:۔ پیسیاں دی سناؤ۔

پہلی آواز:۔ پیسیاں دی کوئی خاص لوڑ نہیں۔ کُج ڈھائی تِن سو روپے دا خرچ اے اوہ میں کسے کولوں اُدھارے لئے نیں۔ گلڈ والیاں کولوں مل جان گے تاں دے دیاں گے۔

دوجی آواز:۔ کرنا کیہ اے؟

پہلی آواز:۔ دو پروگرام نیں۔

دوجی آواز:۔ کیہڑے کیہڑے؟

پہلی آواز:۔ اک تاں فجرے فجر شاہ حسین دی قبر اُتے پھُلاں دی چادر لے کے جانا اے۔ تے دوجا اک اجلاس ہووے گا جیہدی صدارت وزیر خزانہ شیخ مسعود صادق صاحب کرن گے۔ گروپ بارے آئندہ پروگرام دسیا جاویگا۔ اک دو مقالے پڑھے جان گے تے سائیں اختر تے اوہناں دے ساتھی کافیاں ساز تے آواز دے راہیں پیش کرن گے۔

دوجی آواز:۔ مزار اُتے کون کون جاوے گا؟

پہلی آواز:۔ صوفی تبسم صاحب موہری ہون گے تے باقی جیہڑا جیہڑا وی آ جاوے۔

تیجی آواز:۔ جان دا کیہ انتظام اے؟

پہلی آواز:۔ گلڈ دے دفتر اکٹھے ہو کے ٹیکسیاں اُتے جاواں گے۔

تیجی آواز:۔ پروگرام تاں چنگا اے پر کدھرے اگلے سواددوں وی نہ جائیے۔

پہلی آواز:۔ کیہ مطلب؟

تیجی آواز:۔ مطلب ایہہ پئی رُوٹیاں نوں ایہہ چیزاں چنگیاں نہیں لگنیاں۔

پہلی آواز:۔ روٹیاں بارے بہتا نہیں سوچیدا ایس لئی پئی اوہ تاں تہانوں نماز پڑھدیاں وی نہیں ویکھ سکدے۔

راوی (خدا تہاڈی مدد کرے) تے چلا جاندا اے۔

تیجی جھاکی

تھاں:۔ رائٹرز گلڈ دا دفتر۔

وقت:۔ ۸ وجے صبح

راوی: چھداں پندراں بندے خوش خوش پھر رہے نیں ٹیکسیاں تیار کھڑیاں نیں۔ دل سینیاں وچ اُچھل رہے نیں۔

تھوڑی بعد بعد ایہہ چھوٹا جیہا پر ڈاڈھا ہمتی قافلہ ہر قسم دیاں بلاواں توں بچدا بچاوندا

مادھو لال حسینؒ دی قبر اُتے اپڑ جاندا اے۔

پھُل چڑھائے جاندے نیں دعا منگی جاندی اے تے قافلے دے کجھ مزار توں باہر نکل کے بھنگڑا پاؤندے نیں۔ ایہدے توں بعد ایہہ قافلہ سراں تے سبز چھلے بدھے ہوئے پاک ٹی ہاؤس اپڑ جاندا اے۔ پاک ٹی ہاؤس وچ اٹھن بہن والے ایس قافلے نوں ویکھدے نیں رنگا رنگ دیاں گلاں ہوندیاں نیں۔ پر گروپ دے کرتا ہسدیاں کھِڑدیاں چہریاں مہرباں نال اوتھوں وِدیا ہو جاندے نیں۔

چوتھی جھاکی

تھاں:۔ ڈویژنل آڈیٹوریم ہال۔

وقت:۔ شام دے ۵ وجے۔

راوی:۔ گروپ دے کرتے ڈاڈھے خوش خوش نظر آ رہے نیں۔ تے آون والیاں نوں لگے وِدھ وِدھ کے جی آیاں آکھ رہے نیں۔ تھوڑی دیر بعد ہال کتاں تیک بھریا جاندا اے۔ جناب مسعود صادق صاحب کرسی اُتے بہہ جاندے نیں۔ پروگرام تلاوت قرآن مجید توں شروع کیتا جاندا اے۔ گروپ دے سیکرٹری صاحب پچھلے تے آئندہ پروگرام بارے دسدے نیں۔ دو تن مقالے پڑھے جاندے نیں تے سائیں اختر تے اوہناں دے ساتھی۔ شاہ حسینؒ دیاں کافیاں پیش کردے نیں۔ آخر وچ شیخ مسعود صادق صاحب گروپ دے کرتیاں دے کم نوں سلاہوندے نیں تے ہر طرح دی مدد دا یقین دواندے نیں۔

اپنی تقریر وچ اوہناں ایہہ وی کیہا کہ میں پنجابی زبان دی حیثیت نوں تسلیم کردا آں تے پنجابی زبان وچ مڈھلی تعلیم بارے اپنی کابینہ نال گل کراں گا۔

جلسہ بڑی اچھی طرح اپنی اخیر نوں پہنچیا۔ لوکاں ہال وچوں باہر نکل کے اک دوجے نوں جپھیاں پائیاں تے گروپ دے کرتیاں نوں مبارکباد دتی۔ پاک ٹی ہاؤس دے ہر میز اُتے شاہ حسینؒ دیاں گلاں ہون لگ پئیاں تے اخیر گل اخباراں دے صفحیاں اُتے اپڑ گئی۔ اخباراں اپنیاں اپنیاں مجبوریاں دے تحت رپورٹ دے کیتی تے اخیر پنج اپریل نوں نتیجہ نکلیا جیہنوں گروپ دے کرتا بڑی بے قراری نال اُڈیک رہے سن۔

"پنجابی گروپ توڑ دتا گیا"

دوجا سال

پہلی جھاکی

تھاں:۔ پاک ٹی ہاؤس دی اک نُکر۔

ویلا:۔ ڈوہنگی شام۔

راوی:۔ تن چار جانے چپ چاپ بیٹھے نیں۔ چاء دے سیک نال چہرے سُرخ نیں۔ ہولی ہولی گل کر رہے نیں۔

پہلی آواز:۔ کوئی گل نہیں۔ سانوں دل نہیں چھڈنا چاہیدا۔

دوجی آواز:۔ دل کون کافر پیا چھڈدا اے۔ میں تاں ویسے پچھ رہیا واں ہن کیہ پروگرام اے؟

پہلی آواز:۔ میلہ منایا جاوے گا تے پوری شان نال منایا جاوے گا۔

تیجی آواز:۔ پر سوچیا کیہ اے؟

پہلی آواز:۔ اک وکھری مجلس قائم کیتی جاوے گی۔ جیہڑی ہر سال میلے دے موقعے اُتے کم کرے گی۔ ایہدا اعلان اک ادھے دن وچ کر دتا جاوے گا۔

دوجی جھاکی

تھاں:۔ پاک ٹی ہاؤس دی دوجی منزل۔

ویلا:۔ شام تے عشاء دے درمیان۔

راوی:۔ کجھ نویں تے کجھ پرانے چہرے تِناں چوہاں میزاں اُتے کھلرے ہوئے نیں۔ چاء دیاں پیالیاں بھیاں نال لگ لگ کے واپس آ رہیاں نیں۔ سگرٹاں دا دھوں سگرٹ نہ پین والیاں نوں پریشان کر رہیا اے۔ کندھ اُتے لکھے ہوئے دے لفظاں وَل کسی دی کسے نے دھیان نہیں دتا۔

پہلی آواز:۔ سجنو! پچھلے سال میلہ جیویں منایا گیا تے جیہڑے حالاں نال منایا گیا اوہ تہاڈے سامنے اے۔ ایس واری فیر کھل کے ایہہ میلہ منان دا پروگرام اے۔ رائٹرز گلڈ نے اج تک پیسے نہیں دتے جیہڑے اوہناں دے کہن اُتے خرچ کیتے گئے سن۔ میں چاہوندا واں پئی ایس واری باقاعدہ اک مجلس قائم کیتی جاوے تے تھوڑی جیہی محنت نال کم کیتا جاوے۔ اج دا ایہہ اکٹھ وی ایسے لئی بلوایا گیا اے۔

اک آواز:۔ ایس مجلس دا ناں "مجلس شاہ حسین" رکھ لیا جاوے۔

کجھ آوازاں:۔ ٹھیک اے ٹھیک اے۔

اک آواز:۔ اک کمیٹی بنائی جاوے جیہڑی مجلس دا دستور بناوے۔

دوجی آواز:۔ میرا خیال اے ایہدی لوڑ نہیں۔ اچے مجلس دے اک دو عہدے دار چُن لئے جان جیہناں دے صلاح مشورے نال کم چلایا جاوے۔ کیوں جے اسیں عہدے داریاں دے چکراں وچ پھس گئے تاں شاید اسیں اپنی منزل اُتے چھیتی نہ اپڑ سکیے۔

اک آواز:۔ ہاں ایہہ ٹھیک اے۔

تیجی آواز:۔ مینوں جے اجازت دیو تاں میں ایس مجلس لئی سرپرست دے عہدے لئی رائے منصب علی خاں صاحب دا ناں پیش کردا آں۔

پہلی آواز:۔ میں تائید کردا آں۔

کئی آوازاں:۔ ٹھیک اے ٹھیک اے۔

دوجی آواز:۔ میں عبدالحمید امر ہوراں دا ناں کنوینر لئی پیش کردا آں۔

اِک آواز:- میں تائید کردا آں ۔

تیجی آواز:- میرا خیال اے پروگرام وی اج ای بنا لیا جاوے ۔

پہلی آواز:- پروگرام بنیا بنایا اے ۔ پچھلے سال وانگ مزار اُتے پھلاں دی چادر چڑھاون جانا اے ۔ تے اک اکٹھ ہووے گا جیہدے وچ شاہ حسین اُتے مقالے پڑھے جان گے تے اوہناں دیاں کافیاں سنائیاں جان گیاں ۔

اک آواز:- اجلاس دی صدارت کون کرے گا ۔

پہلی آواز:- اوہدے لئی ملک قادر بخش صاحب وزیر خوراک، زراعت نال گل بات کیتی جا رہی اے ۔ اُمید اے اوہ من جان گے ۔

راوی:- ایہدے توں بعد آپو آپ کم ونڈے گئے تے اجلاس ختم ہو گیا ۔

تیجی جھاکی

تھاں:- بیرون بھاٹی گیٹ ۔

ویلا:- صبح ۸ وجے ۔

راوی:- دو تن کاراں تے چھ ست ٹیکسیاں کھلوتیاں ہویاں نیں ۔ تھوڑی دیر بعد اک قافلہ مزار شاہ حسین اُتے اپڑ جاندا اے ۔ پھلاں وانگ دانہ پیش کیتا جاندا اے ۔ ڈھول دی آواز اُتے جھگڑا پایا جاندا اے ۔ تے سارے کرتے دھرتے کھیڈ دے پرت آوندے نیں ۔

چوتھی جھاکی

تھاں:- ڈویژنل آڈیٹوریم ہال ۔

ویلا:- ۴ وجے شام ۔

راوی:- مجلس دے کرتے لوکاں دا کھڑیاں مٹھیاں نال استقبال کر رہے نیں ۔ ہال وچ کُرسیاں ہور لگائیاں جا رہیاں نیں ۔ بھولی بھالی اپنی زبان تے کلچر نال پیار کرن والیاں لوکاں نال بھر جاندا اے ۔ اجلاس شروع کیتا جاندا اے ۔ جناب ملک قادر بخش صاحب صدارت دی کُرسی سنبھالدے نیں ۔ ایس اجلاس وچ قوالیاں توں وکھ حافظ محمد قوال تے اوہناں دے ساتھیاں توں وکھ اللہ دتہ ڈھیرو والی دی کافیاں سناوندی اے ۔

ملک قادر بخش صاحب مجلس دے کماں نوں سلاہوندے نیں ۔ تے کرتیاں دی ہمت ودھان لئی اپنی جیب خاص وچوں تن سو روپیہ مجلس نوں دیندے نیں ۔ تن سو روپے دی ایہہ رقم مجلس دے کرتیاں دے دل ودھاندی اے ۔ تے اگلے سال اوہ ہور ودھ چڑھ کے کم کرن دا عزم کردے نیں ۔

تیجا سال

پہلی جھاکی

تھاں:- پاک ٹی ہاؤس دی پہلی منزل ۔

ویلا:- ۸ وجے رات ۔

راوی:- بندے اوہ پرانے ای تن چار ۔ پر ولولہ جوش ۔ آوازاں دی پہلے ناالوں اُچیاں تے بھریاں ۔

پہلی آواز:- ہُن تاں میرا خیال اے ساہنوں دُوتیاں دا ڈر مُک جانا چاہیدا اے ۔

دوجی آواز:- دُوتیاں دا ڈر تاں پہلاں وی کوئی نہیں سی ۔ انہوں ذرا دھڑکا سی ۔

تیجی آواز:- دُوتیاں دے وجود توں تاں کدی وی انکار نہیں کیتا جا سکدا ۔ ایہہ سپّیاں دے پُتر ڈنگ مارن ای مارن ۔

دوجی آواز:- چلو چھڈو ایس گل نوں ۔ اوہ جے اپنی بھیڑی فطرت نوں نہیں چھڈدے تاں اسیں چنگے کم نوں کیوں چھڈ دئیے ۔

تیجی آواز:- ہُن سوچیا کیہ جے ؟

پہلی آواز:- ایس واری تاں کجھیاں سوچن دا سوال ای پیدا نہیں ہوندا ۔ ایس واری تاں سبھ نوں سنگ تے کم کرن دی دعوت دیو ۔

تیجی آواز:- سوچ لو دیر نہ آکھنا ۔ غلطی ہو گئی اے ۔

دوجی آواز:- پر ایہناں نوں تاں غلطی کر کے سنبھلن وچ سواد آوندا اے ۔

پہلی آواز:- جو کجھ وی ہووے ۔ تسیں وائی ایم سی اے دا بورڈ روم بُک کر دیو ۔ اک عام اجلاس وچ اپنا پروگرام رکھاں گے تے تے کم سب کمیٹیاں دے سپرد کیتا جاوے گا ۔ پھر اگے جو اللہ

نوں منظور ۔

دوجی جھاکی

تھاں:- وائی ۔ ایم ۔ سی ۔ اے (بورڈ روم)

ویلا:- ۴ وجے شام ۔

راوی:- اجلاس شروع اے ۔ ہال ٹھک ٹھک بھریا ہویا اے ۔ صدارت دی کُرسی نجم حسین سید ہوراں دے حصے لے ۔

پہلی آواز:- سجنو! پچھلے دو سال اساں جو کجھ کیتا سی اوہ چند ساتھیاں دیاں کوششاں تے دوڑ بھج دا نتیجہ سن ۔ اسیں ایس واری چاہوندے آں پئی نتیجہ اگے ناالوں ودھ نکلے ایسے لئی تہانوں تکلیف دتی اے ۔ اُمید اے تسیں پنجابی زبان دی ترقی لئی تے زبان نوں اوہدا صحیح مقام دوان لئی اگے ودھوگے ۔

اک آواز:- ایس لئی سب کمیٹیاں بنا لئیاں جان تاں زیادہ اچھا رہوے گا ۔

اک ہور آواز:- کمیٹیاں بناون وچ کوئی اعتراض نہیں پر بندے ایسے چنے جان جیہڑے ایس تھوڑے جیہے وقت وچ بہتا کم کرن تے اپنا فرض سمجھ کے کرن ۔

اِک ہور آواز:- ایہہ بالکل ٹھیک اے ۔

راوی:- اوپری جہی پر تیز آواز سُن کے بیٹھیاں متھیاں اُتے وٹ پین لگ پئے پر اوہ بندہ پھُدکی ہوئی پہری گل کر کے چُپ ہو گیا ۔

اتفاق رائے نال ایہہ کمیٹیاں بنائیاں گئیاں
تے آون والے جمعے نوں رپورٹ پیش کرن
لئی کیہا گیا۔

ا۔ موسیقی کمیٹی :۔ نصیر علی (کنوینر) شہزادہ احمد
نصیر احمد شیخ ۔

اا۔ پبلسٹی کمیٹی :۔ نجم حسین سید (کنوینر) پروفیسر مسعود اللہ خان،
ظفر اقبال مرزا، محمد آصف خان، عبدالحق ملامی
تے شفقت تنویر مرزا۔

ااا۔ نمائشی کمیٹی :۔ شیخ عبدالسلام (کنوینر) محمد اسمٰعیل،
محمد افضل خان، بدل حق محمود، رؤف ملک،
قریشی احمد حسین۔

iv۔ مشاعرہ کمیٹی :۔ عبدالحمید امر (کنوینر) سلیم کاشر،
راجہ رسالو۔

چار دناں دا اک لمسلا پروگرام بنایا گیا۔
خرچ اخراجات پورے کرن لئی مختلف اداریاں نوں
مل لئی کم ذمے لائے گئے تے آوندے جمعے نوں
مڑ ملن دا وعدہ کرکے کر تے بکھر چلر گئے۔

تیجی جھاکی

تھاں :۔ پاک ٹی ہاؤس دی پہلی میز۔
ویلا :۔ ۸ وجے رات۔
راوی :۔ دو تن بندے آپس وچ گلاں کر رہے نیں۔
اک آواز :۔ سُنیا اے کجھ تُساں وی جناب!

پہلی آواز :۔ کیہ گل اے؟
دوجی آواز :۔ گلڈ دے آگوہتاں اپنے وعدے توں مکرن دا اعلان کر دتا اے۔
تیجی آواز :۔ ایہہ ای نہیں سگوں اوہناں ساریاں اداریاں نوں مدد لئی ونگاریا اے جیہناں کولوں تُساں جانا سی۔
پہلی آواز :۔ کوئی گل نہیں۔ ساڈوں ایہناں ساریاں چیزاں دا پتہ سی۔
دوجی آواز :۔ سُنیا اے گلڈ والے اپنے طور تے شاہ حسین دے مزار تے چادر چڑھا رہے نیں۔ تے نالے لوکاں نوں گلڈ دے دفتر وچ ناشتہ وی کروا رہے نیں۔
پہلی آواز :۔ ایہہ وی پنجابی زبان دی تے مرحوم پنجابی گروپ دی جت اے۔
دوجی آواز :۔ اوہ کیویں؟
پہلی آواز :۔ اوہ ایس طرح پئی جیہڑی گلڈ نے پنجابی گروپ نوں محض ایس لئی توڑ دتا سی پئی اوہنے حسین وڈے منا کے بڑی شہرت حاصل کر لئی اے۔ تے توڑن والے پچھے رہ گئے ہیں سگوں ایتھوں تیک پئی کم اوہناں نوں پنجابی گروپ دے حوالے نال یاد کردے سن۔ اج اوہ ای شاہ حسین دے مزار اُتے اُچھاڑ چڑھا رہے نیں۔
راوی :۔ ویکھو جا مولا دے رنگ۔ واہ واہ مولا دے رنگ۔

چوتھی جھاکی

تھاں :۔ پاک ٹی ہاؤس
ویلا :۔ ۱۰ وجے صبح
راوی :۔ پاک ٹی ہاؤس اگے کجھ کاراں تے اک وڈی ساری بس کھلوتی ہوئی سی۔ ڈاکٹر نذیر احمد پرنسپل گورنمنٹ کالج لاہور مقامی تے باہروں آون والے ادیباں نال مزار اُتے جان لئی تیار ہو رہے نیں۔ اخباراں، ریڈیو تے ٹیلیویژن دے نمائندے پورے ساز و سامان نال موجود نیں۔ اخیر مقررہ وقت اُتے ایہہ قافلہ پھلاں دی چادر لے کے مزار حضرت مادھو لال حسینؒ تے اپڑ گیا۔ ایس قافلے دے سردار ڈاکٹر نذیر ہوراں توں وکھ پشاور، راولپنڈی، گوجرانوالہ، چکوال، جہلم، گجرات، کراچی، ملتان، لائلپور، جھنگ تے ہوراں تھاواں دے ادیب تے شاعر وی شامل سن۔

ایہہ مجلس دا پہلا قدم سی ایہدے بعد شام نوں چار وجے گورنمنٹ کالج دے بخاری آڈیٹوریم وچ جناب احمد راہی ہوراں دی صدارت وچ اجلاس ہویا جیہدے وچ شاہ حسینؒ بارے مضمون تے اوہناں دیاں کافیاں ساز تے آواز نال پیش کیتیاں گئیاں۔

شام نوں ۷ وجے آرٹ کونسل وچ گڈیاں، تصویراں تے بھانڈیاں دی نمائش کیتی گئی۔ اگلے دن کتاباں دی نمائش، ادیباں تے کونشن تے اک مذاکرہ وی ہویا۔ تے رات نوں اک بھرواں مشاعرہ ہویا جیہڑا رات دے دو وجے تیک جاری رہیا۔

اگلے دن شیخ بنا تے اوہناں دے ساتھیاں والاں سنائیاں ایہہ مجلس دا آخری پروگرام سی۔ تے مجلس دیاں کرتیاں جیہڑا خواب کجھ چر پہلاں ویکھیا سی ایہہ اوہدی ہکی جیہی تعبیر سی۔

ایس میلے وچ:

۱۔ پشاور توں لے کے کراچی تیک دے پنجابی ادیباں شاعراں حصہ لیا۔
۲۔ پشاور توں لے کے ڈھاکہ دے اردو تے انگریزی اخباراں شاہ حسینؒ بارے مضمون چھاپے تے سپیشل نمبر کڈھے۔
۳۔ مجلس شاہ حسین ولوں پنجابی زبان دے ایس صوفی شاعر بارے لٹریچر چھاپ کے مفت ونڈیا گیا۔
۴۔ ایس میلے وچ تقریباً ۲۰ ہزار لوکاں نے حصہ لیا۔
۵۔ مجلس شاہ حسین دے پروگراماں نوں ریڈیو تے ٹیلی ویژن اُتے وی پیش کیتا گیا۔

